

Сасноўскі В.М.

ЭКАНАМІЧНАЯ І САЦЫЯЛЬНАЯ ГЕАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ

Курс лекцый

МІНСК – 2012

УВОДЗІНЫ

Курс “Эканамічная і сацыяльная геаграфія Беларусі” – адзін з асноўных у падрыхтоўцы айчынных прафесійных географаў. Яго змест з’яўляецца важным як у фарміраванні педагагічных кадраў, так і навукоўцаў, а таксама спецыялістаў прыкладной геаграфіі.

Галоўныя мэты курса – сфарміраваць у студэнтаў цэласнае навукова-геаграфічнае ўяўленне аб сацыяльна-эканамічным становішчы Беларусі, яе месцы ў сучасным свеце, а таксама выявіць наяўнасць адрозненняў у гаспадарчай дзейнасці і жыцці насельніцтва рэгіёнаў. Асаблівая роля дадзенага курса вызначаецца тым, што ў ім заключаны вялікі выхаваўчы патэнцыял, а таксама цесныя сувязі вывучаемага прадмета з падзеямі, якія адбываюцца ў паўсядзённым жыцці краіны.

Задачы курса – даць студэнтам глыбокія сістэмныя веды аб эканоміка-геаграфічным і геапалітычным становішчы, прыродна-рэсурсным, сацыяльна-дэмаграфічным, працоўным, вытворчым, навуковым і іншых патэнцыялах устойлівага развіцця краіны; асаблівасцях структуры яе эканомікі, спецыялізацыі; праблемах развіцця і размяшчэння асноўных відаў эканамічнай дзейнасці; дасягненнях і праблемах у сферы забеспячэння дабрабыту насельніцтва і якасці навакольнага асяроддзя; тэрытарыяльных дыспропорцыях у эканамічным і сацыяльным развіцці Беларусі і яе рэгіянальнай палітыцы; месцы і ролі краіны ў сусветным падзеле працы і асаблівасцях яе знешнеэканамічнай дзейнасці ва ўмовах сусветнай глабалізацыі.

У працэсе вывучэння курса “Эканамічная і сацыяльная геаграфія Беларусі” студэнты найперш павінны засвоіць заканамернасці тэрытарыяльнай арганізацыі вытворчасці і насельніцтва краіны, асаблівасці сучаснага развіцця яе рэгіёнаў, а таксама авалодаць разнастайным фактычным матэрыялам аб іх сацыяльна-эканамічным становішчы, ведаць важнейшыя крыніцы інфармацыі і ўмець іх выкарыстоўваць на практыцы.

Эканамічная і сацыяльная геаграфія Беларусі як вучэбная дысцыпліна прызвана вырашаць не толькі адукацыйныя і інтэлектуальна-развіваючыя задачы, але і фарміраваць грамадзянскія паводзіны, нацыянальную годнасць, выхоўваць студэнтаў як патрыётаў сваёй Радзімы, што ў сённяшніх умовах з’яўляецца вельмі актуальным для ўсёй сістэмы адукацыі.

Вывучэнне дадзенага курса абавязана на ведаў па фізічнай геаграфіі Беларусі, а таксама на шэраг іншых дысцыплін – “Методыка геаграфічных даследаванняў”, “Асновы эканомікі і тэхналогіі вядучых галін гаспадаркі”, “Геаграфія насельніцтва” і інш.

Курс лекцый складаецца з уводзін, чатырох лагічна ўзаемазвязаных раздзелаў (Тэарэтычныя асновы курса і агульная палітыка-геаграфічная і эканоміка-геаграфічная характарыстыка Беларусі; Умовы і фактары ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця і тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі Беларусі; Структура эканомікі па відах эканамічнай дзейнасці і іх тэрытарыяльная арганізацыя. Міжгаспадарчыя комплексы; Эканоміка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі і характарыстыка яе рэгіёнаў), кожны з якіх уключае ад 3 да 10 тэм лекцый і спіса літаратуры па кожнай тэме.

Карты падрыхтаваны выкладчыкам кафедры эканамічнай геаграфіі і аховы прыроды Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М.Танка Каласоўскім А.А.

РАЗДЕЛ 1. ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСНОВЫ КУРСА І АГУЛЬНАЯ ПАЛІТЫКА-ГЕАГРАФІЧНАЯ І ЭКАНОМІКА-ГЕАГРАФІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ЛЕКЦЫЯ 1

ТЭМА: ЭКАНАМІЧНАЯ І САЦЫЯЛЬНАЯ ГЕАГРАФІЯ БЕЛАРУСІ ЯК ВУЧЭБНАЯ ДЫСЦЫПЛІНА: МЭТА, ЗАДАЧЫ І МЕСЦА ЁЎ СІСТЭМЕ ГЕАГРАФІЧНЫХ ВЕДАЎ

План

1. Прадмет курса, месца і роля эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі ў сістэме геаграфічных дысцыплін.
2. Структура курса, асноўныя крыніцы ведаў і кароткі гістарычны нарыс развіцця.
3. Мэта і задачы эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі Беларусі як вучэбнай дысцыпліны.

Пры знаёмстве з любой навукай і вучэбнай дысцыплінай заўсёды ўзнікаюць пытанні, якія закранаюць іх сутнасць: што вывучае дадзеная навука ці яе галіна, якую аб'ектыўную матэрыяльную з'яву (працэс) ці катэгорыю духоўнага парадку даследчык уяўляе сабе як галоўны элемент вывучэння? (што з'яўляецца яе аб'ектам?); якімі спосабамі здабывае веды аб вывучаемых аб'ектах ці якія падыходы, прыёмы іх вывучэння, г.зн. якая метадыка даследавання?; пад якім “вуглом бачання” разглядаецца аб'ект (вядома, што адзін аб'ект можа вывучацца рознымі навукамі з розных бакоў, напрыклад, чалавек у антрапалогіі, сацыялогіі, этнаграфіі і геаграфіі – гэта “розны” чалавек), г.зн. які аспект даследавання?; якая мэта даследавання? (чакаемы вынік даследавання). Для геаграфічных дысцыплін характэрны свой – прасторавы (геапрасторавы) аспект (нярэдка ўжываюць тэрытарыяльны, рэгіянальны, занальны аспекты). М.М.Баранскі адзначаў: «В понятие географического мышления входят два признака. Географическое мышление –

это мышление, во-первых, привязанное к территории, кладущее все суждения на карту, и, во-вторых, связанное, комплексное, не замыкающееся в рамки одного «элемента» или «отрасли», иначе говоря, «играющее аккордами, а не одним пальчиком» [2].

Аб'ект, аспект, метады і мэты ў сукупнасці складаюць прадмет даследавання ці сваеасаблівы «пашпарт» дысцыпліны, які пацвярджае права на існаванне, вызначае яе грамадскую функцыю. Трэба падкрэсліць, што часта ў літаратуры адрозненне паміж паняццем «прадмет» і «аб'ект» даследавання не заўсёды чотка праводзіцца. У нас яно існуе, таму як прадмет дысцыпліны – гэта тое, куды ўваходзяць і аб'ект, і аспект, і метады, і мэты. Аб'екты даследавання ў эканамічнай і сацыяльнай географіі разнастайныя – насельніцтва, гаспадарка, асобныя віды гаспадарчай дзейнасці, прасторавыя формы ўзаемасувязей насельніцтва, гаспадаркі і прыроднага асяроддзя (эканамічныя раёны, тэрытарыяльна-вытворчыя комплексы і інш.).

Могуць узнікаць і іншыя пытанні: якія задачы рашае дысцыпліна, якое практычнае яе выкарыстанне? Аднак першыя чатыры пытанні складаюць яе метадалагічную аснову. Гэта шырокае тлумачэнне прадмету. Аднак існуюць яго вызначэнні, так бы мовіць, адным словам. Самым лаканічным вызначэннем эканамічнай і сацыяльнай географіі як навукі, на нашу думку, з'яўляецца вызначэнне Б.С.Хорава: «Это наука о территориальной организации общества» [9]. Ёсць і іншыя вызначэнні яе прадмету: «Социально-экономическая география изучает пространственную организацию общества в конкретных условиях природной среды» [10]. Па Алаеву Э.Б. «Социально-экономическая география – комплекс научных дисциплин, изучающих закономерности размещения общественного производства (понимаемого как единство производительных сил и производственных отношений) и расселения людей, иными словами – территориальную организацию (жизни) общества, особенности её проявления в различных странах, районах, местностях» [1]. Заўважым, што тэрытарыяльная арганізацыя ў самым агульным выглядзе – гэта прасторавае праяўленне з'яў і працэсаў на зямной паверхні. Вывучэнне

тэрытарыяльнай арганізацыі падразумевае разгляд розных аспектаў (праяўленняў) – 1) размяшчэнне, г.зн. лакалізацыю аб'ектаў на паверхні зямлі ў выглядзе кропак, ліній, контураў; 2) тэрытарыяльныя адрозненні («адрозненні ад месца да месца») – дыферэнцыяцыя зямной паверхні па пэўных прыкметах; 3) прасторавыя адносіны – узаемараспалажэнне аб'ектаў, якое вызначае магчымасці іх узаемаўплыву і ўзаемадзеяння; 4) прасторавыя сувязі – патокі людзей, грузаў, капітала, інфармацыі; 5) тэрытарыяльныя сістэмы – спалучэнне аднародных аб'ектаў, звязаных трывалымі прасторавымі сувязямі; 6) тэрытарыяльныя комплексы – тут ужо вертыкальныя сувязі паміж аб'ектамі; 7) тэрытарыяльныя структуры – сукупнасць сувязей паміж элементамі, дзе абавязковай умовай іх рэалізацыі з'яўляецца пераадоленне прасторы (геапрасторы) і г.д.

Вельмі важным пры вызначэнні навуковай дысцыпліны з'яўляецца пытанне дакладнай яе назвы. Вядома, што назва не можа давацца вольна, яна павінна найперш правільна арыентаваць на вывучаемы аб'ект, даваць магчымасць утвараць ад назвы навукі прафесію, спецыялізацыю навукоўца (геаграфія – географ, эканоміка – эканаміст і г.д.) і адлюстроўваць сукупнасць чалавечых ведаў аб Сусвеце. Даволі часта недакладнасць вызначэння навуковай дысцыпліны перашкаджае пабудове чоткай класіфікацыі навук, выяўленню ўскосных узаемных сувязей паміж імі. Гэта сёння асабліва актуальна, таму як шырокае развіццё атрымліваюць міждысцыплінарныя даследаванні. Таму ўказаць месца любой навукі ў агульнай класіфікацыі навук – натуральны працэс.

Як правільна назваць эканамічную і сацыяльную географію – пытанне не такое простае, як здаецца на першы погляд. Адначасовае прыналежнасць географічнай навукі да прыродазнаўчай і грамадскай галін навуковага пазнання (дуалізм), сведчыць не толькі аб яе выключнасці, але і стварае пэўныя цяжкасці. Напрыканцы XX ст. у зварот усё часцей пачала ўваходзіць назва “Сацыяльна-эканамічная географія” замест назвы “Эканамічная і сацыяльная географія”. Гэта было выклікана найперш узрастаннем ролі сацыяльнага фактара ў развіцці

гаспадаркі ды і ўвогуле ў жыцці грамадства (умоў жыцця людзей, сацыяльнай інфраструктуры, дэмаграфічнай сітуацыі і г.д.). З 70-мі гадамі XX ст. звязана ўзнікненне яшчэ адной назвы – “Грамадская геаграфія” ці “Геаграфія грамадства”, якую некаторыя навукоўцы пачалі ўжываць нараўне з назвай “Сацыяльна-эканамічная геаграфія” (Савушкін Ю.Г., Ныммік С.Я. і інш.). Шэраг навукоўцаў (напрыклад, Радаман Б.Б.) аддавалі перавагу назве “Геаграфія чалавека”. Заўважым, што за мяжой у XX ст. панавала менавіта гэта назва. У пачатку XXI ст. рабіліся спробы замацаваць за назвай “Гуманітарная геаграфія” усю сукупнасць геаграфічных дысцыплін, акрамя фізічнай геаграфіі (Гладкі Ю.М. і Пятроў А.Н.). У англамоўнай літаратуры для абазначэння ўсёй “нефізічнай” геаграфіі ў сучасны момант прыняты тэрмін “Human geography”. У шэрагу афіцыйных дакументаў (напрыклад, класіфікатары Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Беларусі) назва дысцыпліны гучыць так: “Эканамічная, сацыяльная, палітычная і рэкрэацыйная геаграфія”. Нягледзячы на тое, што пытанне аб назве “грамадазнаўчай” галіны геаграфічнай навукі застаецца на сёння дыскусійным, нельга на ім замыкацца і ствараць штучныя цяжкасці. Будзем зыходзіць з таго, што эканамічная і сацыяльная геаграфія складаюць адзінае дыялектычнае цэлае і злучнік “і” ні ў якім разе не павінен раздзяляць, таму як і сацыяльныя, і эканамічныя аб’екты цяжка аддзяліць адны ад другіх. Таму сацыяльна-геаграфічны падыход павінен прысутнічаць заўсёды і паўсюдна, незалежна ад таго, што вывучаецца: геаграфія насельніцтва ці геаграфія прамысловасці, геаграфія сельскай гаспадаркі ці геаграфія сферы паслуг.

Эканамічная і сацыяльная геаграфія ўяўляе сабой цэлую падсістэму геаграфічных навук, а сама ўваходзіць у сістэму як геаграфічных навук, так і сістэму грамадскіх навук. Яна можа лічыцца адначасова і геаграфічнай, і эканамічнай, і сацыяльнай навукай. Яе галоўнымі часткамі з’яўляюцца эканамічная геаграфія і сацыяльная геаграфія. Эканамічная геаграфія – гэта накірунак у эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі, які вывучае прасторавыя працэсы і формы арганізацыі жыцця людзей і грамадскай вытворчасці найперш

з пункту гледжання эфектыўнасці самой вытворчасці, прадукцыйнасці працы. Сацыяльная геаграфія – гэта накірунак у эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі, які вывучае прасторавыя працэсы і формы арганізацыі жыцця людзей і грамадскай вытворчасці з пункту гледжання чалавека – умоў яго працы, быту, адпачынку, узнаўлення. У кожнай з іх свой аб’ект і кожная з іх даследуе заканамернасці іх функцыянавання ў прасторы. У якасці гэтай прасторы можа быць свет увoguле (глабальны ўзровень), некалькі краін (міжнацыянальны ўзровень), асобная краіна (нацыянальны ўзровень), рэгіён краіны (рэгіянальны ўзровень), дробная адзінка (лакальны ўзровень).

Структура сацыяльна-эканамічнай геаграфіі – гэта таксама і больш дробныя часткі, не толькі накірункі. Па Шарыгіну М.Дз. і Вароніну В.В. яна складаецца з сацыяльнай, эканамічнай, палітычнай, медыцынскай, гістарычнай, рэкрэацыйнай, ваеннай геаграфіі, геаграфіі насельніцтва, этнагеаграфіі, геадэмаграфіі, геаграфіі рэсурсаў [10].

Максакоўскі У.П. лічыць правамерным казаць пра шэсць навук, якія склаліся: геаграфію насельніцтва, геаграфію прамысловасці, геаграфію транспарта, геаграфію сельскай гаспадаркі, геаграфію прыродных рэсурсаў і рэкрэацыйную геаграфію. Аднак да гэтага спісу можна далучыць і геаграфію сферы абслугоўвання, геаграфію будаўніцтва, геаграфію навукі, геаграфію знешнеэканамічных сувязей, геаграфію злачыннасці і інш. [11].

У Беларускай энцыклапедыі [3] сацыяльна-эканамічная геаграфія падзяляецца на шэраг дысцыплін, аб’яднаных у агульную сацыяльна-эканамічную геаграфію (палітычная геаграфія, тэарэтычная геаграфія, гісторыя сацыяльна-эканамічнай геаграфіі, геаграфія сусветнай гаспадаркі, эканамічная картаграфія, методыка эканоміка-геаграфічных даследаванняў), галіновую сацыяльна-эканамічную геаграфію (геаграфія насельніцтва, геаграфія прыродных рэсурсаў, геаграфія прамысловасці, сельскай гаспадаркі, транспарту, будаўніцтва, навукі і інш.) і рэгіянальную сацыяльна-эканамічную геаграфію (вобласці, раёна, краіны).

Трэцяя “ствалавая” галіна ў сістэме геаграфічных навук – картаграфія, якая знаходзіцца на стыку тэхнічных, прыродазнаўчых і грамадскіх навук.

Чацвёртая “ствалавая” галіна – краіназнаўства, а дакладней геаграфічнае краіназнаўства, якое займаецца комплексным вывучэннем краін (прыроды, насельніцтва, гаспадаркі, культуры і інш.). Яно мае два накірункі – інфармацыйнае краіназнаўства (збор, захаванне і сістэматызацыя звестак аб краінах і раёнах) і непасрэдна навуковае краіназнаўства (выконвае даследчыя функцыі).

Некаторыя аўтары кажуць пра стыкавыя навуковыя дысцыпліны, маючы на ўвазе пагранічнае іх узнікненне і развіццё. Гэта палітычная геаграфія, гістарычная геаграфія, ваенная геаграфія, этнагеаграфія, геаграфія культуры, медыцынская геаграфія, геафізіка, геахімія, тапаніміка.

Што тычыцца структуры курса, гэта ўжо зусім іншае. Размова павінна ісці пра яго пабудову: раздзелы і параграфы. Традыцыйна эканамічная і сацыяльная геаграфія Беларусі складаецца з наступных раздзелаў: “Тэарэтычныя асновы курса і агульная палітыка-геаграфічная і эканоміка-геаграфічная характарыстыка Беларусі” (даецца вызначэнне прадмета курса, яго задач, месца краіны на палітычнай карце свету і інш.); “Умовы і фактары ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця і тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі Беларусі” (тут асноўная ўвага надаецца ацэнцы важнейшых патэнцыялаў яе развіцця); “Структура эканомікі па відах эканамічнай дзейнасці і іх тэрытарыяльная арганізацыя. Міжгаспадарчыя комплексы” (разглядаюцца асаблівасці сучаснай структуры эканомікі і асаблівасці развіцця і размяшчэння міжгаспадарчых комплексаў); “Эканоміка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі і характарыстыка яе рэгіёнаў” (разглядаюцца асаблівасці рэгіянальнай палітыкі краіны і яе рэгіёны). Менавіта так структурна і пабудаваны дадзены курс лекцый.

Крыніцы інфармацыі ў эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі – самыя разнастайныя. Найперш гэта шматлікія статыстычныя зборнікі, розная справаздачнасць і першасныя матэрыялы, атрыманыя шляхам непасрэднага

назірання (сацыялагічныя апытанні, палявыя матэрыялы і інш.), рэсурсы Інтэрнэту і г.д.

Першыя звесткі па эканамічнай геаграфіі тычыліся асобных гарадоў Беларусі (Віцебску, Полацку) і былі надрукаваны ў летапісах XI ст. і ў пісцовых кнігах Пінскага і Клецкага княстваў, Гродзенскай эканоміі (XVI ст.), у польскай літаратуры (XVII-XVIII ст.), у працах К.Арсеннева па эканамічным раяніраванні.

Характарыстыка беларускіх губерняў сустракаецца ў ваенна-статыстычным аглядзе Расійскай імперыі за 1848-52 гг. У 1861-64 і 1883-86 гг. выдадзены працы па асобных губернях і гарадах (П.Баброўскі, А.Дэмбавецкі, І.Зяленскі, М.Каяловіч, А.Кіркоў і інш.).

Эканоміка-геаграфічныя звесткі збіраў Паўночна-Заходні аддзел Рускага геаграфічнага таварыства. Грунтоўныя матэрыялы па эканамічнай геаграфіі і статыстыцы пазямельнай маёмасці асобных частак Беларусі даў у сваіх працах П.П.Сямёнаў-Цянь-Шанскі (Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье).

Развіццё эканамічнай геаграфіі як навукі пачалося ў XX ст. Першыя эканоміка-геаграфічныя даследаванні тэрыторыі Беларусі праводзіліся ў сувязі з планам ГОЭЛРО, работамі Дзяржплана і Камісіі УЦВК (1921-22 гг.) па раяніраванні краіны, з будаўніцтвам БелДРЭС, развіццём і размеркаваннем асобных галін прамысловасці. У 1920-я гады выкананы работы з аналізам нацыянальнага даходу, складу насельніцтва (Г.Гарэцкі), класіфікацыяй гарадскіх паселішчаў (М.Азбукін).

У 1919 г. выдадзены першы падручнік па геаграфіі – работа А.Смоліча “Геаграфія Беларусі” (перавыдавалася ў 1922-23 і 1993 гг.).

У 30-я гады пачалося комплекснае вывучэнне Палесся (навукоўцамі ВНУ, акадэміі навук)., у 1934 г. пры БДУ створана кафедра эканамічнай геаграфіі. У 1940 г. выдадзены першы падручнік Я.Ракава і В.Дзяменьцьева “Эканамічная геаграфія БССР”, дзе ўпершыню комплексна апісаны прырода, насельніцтва і

гаспадарка рэспублікі. Даследаваліся асобныя галіны прамысловасці: тарфяная (М.Раманоўскі), льяная (І.Трухан), броварная (В.Маргелаў).

У пасляваенны час шмат эканоміка-геаграфічных даследаванняў праводзілася ў НДІ эканомікі і эканоміка-матэматычных метадаў планавання, у інстытуце эканомікі АН БССР, ВНУ. Вывучаліся асобныя вобласці (В.Барадзіна, С.Мельнічук), транспарт (Я.Гуцаў), прамысловасць (У.Гладкі, Ф.Фешчанка), сельская гаспадарка (Р.Жмойдзяк, Н.Жураўская). У 70-я гады актыўна вядуцца даследаванні па рэкрэацыйнай географіі (І.Пірожнік, У.Зайцаў, Т. Федарцова і інш.), насельніцтву Беларусі (Б.Манак, К.Анціпава і інш.). У 80-я гады пачаўся працэс вывучэння сферы абслугоўвання (школьнага – М.Сакалоўскі, культурна-бытавых умоў жыцця сельскага насельніцтва – В.Сасноўскі) і г.д.

Дадзены курс – адзін з важнейшых у справе падрыхтоўкі айчынных географаў – навуковых работнікаў, выкладчыкаў, спецыялістаў прыкладной географіі і інш. Вялікая роля яго ў выхаванні патрыятызму, беражлівых адносін да прыроды. Як адзначаў А.Смоліч, ведаючы географію сваёй Бацькаўшчыны, ужо шмат лягчэй зразумець географічныя з’явы іншых краёў.

Мэта і задачы курса – даць студэнтам сістэмныя веды аб месце Беларусі ў сусветным згуртаванні, аб асаблівасцях і праблемах сацыяльна-эканамічнага развіцця ў сучасных умовах гаспадарання, аб яе прыродна-рэсурсным, дэмаграфічным, вытворчым, навуковым і іншых патэнцыялах, аб развіцці і тэрытарыяльнай арганізацыі міжгаспадарчых комплексаў і асобных відах эканамічнай дзейнасці, аб дыферэнцыяцыі ў сацыяльна-эканамічным развіцці рэгіёнаў, праблемах устойлівага развіцця як самой краіны, так і яе рэгіёнаў.

Студэнты павінны авалодаць ведамі аб сучасных тэндэнцыях у тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі краіны і яе рэгіёнаў, сучасным фактычным матэрыялам па эканамічным і сацыяльным іх развіцці, ведаць крыніцы інфармацыі і ўмець імі карыстацца (даведнікі, зборнікі, часопісы, энцыклапедыі і інш.).

3. Улікам спецыфікі сучаснага этапу развіцця эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі ў Беларусі, можна казаць пра наступныя яе задачы:

1. Актывізацыя фундаментальных даследаванняў, развіццё тэорыі, пошук новых заканамернасцяў у тэрытарыяльнай арганізацыі грамадства.
2. Грунтоўнае вывучэнне (дыягностыка) патэнцыялаў Беларусі (прыродна-рэсурснага, дэмаграфічнага, навукова-інавацыйнага і інш) і якасці жыцця насельніцтва.
3. Ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў краіны, іх ўстойлівасці і канкурэнтаздольнасці.
4. Абгрунтаванне прапаноў па ўдасканаленні адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення Беларусі (на падставе выяўлення і ўліку аб'ектыўна сфарміраваных (і фарміруемых) тэрытарыяльных сацыяльна-эканамічных сістэм рознага ўзроўню.
5. Выяўленне і абгрунтаванне месцаў лакалізацыі палюсоў росту – свабодных эканамічных зон, тэхнапаркаў, тэхнаполюсаў і іншых прагрэсіўных формаў арганізацыі вытворчасці.

Літаратура

1. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М., 1983.
2. Баранский, Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. – М., 1956.
3. Беларуская энцыклапедыя ў 18 тамах. Т.18 ч.2. Мн., 2005.
4. Кириенко, Е.Г. Социально-экономическая география Республики Беларусь. Мн., 2003.
5. Козловская, Л.В. Социально-экономическая география Беларуси. Курс лекций в трёх частях. Мн., 2002-2005.
6. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года. Мн., 2004.

7. Национальная экономика Беларуси: Потенциалы. Хозяйственные комплексы. Направления развития. Механизмы управления. Под общ. ред. Шимова В.Н. Мн., 2009.
8. Регионы Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
9. Хорев, Б.С. Территориальная организация общества. М., 1981.
10. Чистобаев, А.И., Шарыгин М.Д. Экономическая и социальная география: новый этап. Л., 1990.
11. Экономическая и социальная география. Основы науки. М., 2003.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 2

ТЭМА: РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ У СНД, ЕЎРАПЕЙСКІМ І СУСВЕТНЫМ СУПОЛЬНІЦТВЕ

План

1. Утварэнне Беларусі і фарміраванне яе тэрыторыі.
2. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел краіны і яго асаблівасці.
3. Беларусь на палітычнай і эканамічнай карце свету.

Па меркаванні навукоўцаў, чалавек з'явіўся на тэрыторыі Беларусі ў канцы сярэдняга старажытнакаменнага веку, больш за 40 тысяч гадоў да нашай эры. Напачатку былі заселены толькі некаторыя мясцовасці на поўдні, у басейнах рэк Прыпяць, Ясельда і Сож. Пазней, у канцы позняга старажытнакаменнага веку – вярхоўі Нёмана. Асваенне паўночнай Беларусі адносіцца да сярэдняга каменнага веку (мезаліту), прыкладна 9-5 тысячагоддзяў да нашай эры.

Як сведчаць факты, шлях, які прайшла Беларусь у фарміраванні сваёй тэрыторыі, доўгі, складаны і супярэчлівы, і звязана гэта найперш з яе геаграфічным становішчам (у цэнтры Еўропы), з-за якога на працягу стагоддзяў сутыкаліся інтарэсы розных дзяржаў. Практычна да сярэдзіны 60-х гадоў XX ст. тэрыторыя, якую займаў беларускі этнас, неаднаразова змянялася.

У IX ст. на тэрыторыі Беларусі існавалі племянныя саюзы крывічоў (палачан), дрыгавічоў і радзімічаў. У X і XI ст. сфарміраваліся Полацкая і Тураўская землі, якія захоўвалі пэўную самастойнасць пад уладай кіяўскіх князёў. Аднак ужо к сярэдзіне XII ст. яны аддзяліліся і сталі поўсамастойнымі дзяржаўнымі ўтварэннямі – княствамі. Пазней з Полацкай зямлі ўтварыліся Віцебскае, Друцкае, Ізяслаўскае, Лагожскае, Менскае і іншыя ўдзельныя княствы. З Тураўскай зямлі – Тураўскае, Пінскае, Клецкае і Слуцкае ўдзельныя княствы. Усходняя частка Беларусі разам з Мсціслаўлям уваходзіла ў Смаленскае княства, паўднёва-заходняя частка разам з Бярэсцем і Кобрынам – у Галіцка-Валынскае, паўднёва-усходняя з Гомелям і Рэчыцай – у Чарнігаўскае.

У Панёманні існавалі Ваўкавыскае, Гарадзенскае, Навагарадскае і Слонімскае княствы, якія разам з племяннымі княствамі Літвы ў сярэдзіне XIII ст. утварылі ядро Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ). Да сярэдзіны XIV ст. у ВКЛ увайшла ўся Беларусь.

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.) Расія захапіла сабе ўсходнія землі ВКЛ, якія абвесціла Беларускаім генерал-губернацтвам (Вітебская, Магілёўская і Смаленскія губерні). У выніку другога (1793 г.) і трэцяга (1795 г.) падзелаў Рэчы Паспалітай Расія акупавала ўжо ўсе астатнія землі ВКЛ, у склад якіх уваходзіла княства Самагіція (цяперашняя Рэспубліка Літва) і непасрэдна саму Літву – тэрыторыю цяперашняй Цэнтральнай і Заходняй Беларусі разам з г.Вільня. Тут было абвешчана Літоўскае генерал-губернацтва (Віленская, Гродзенская і Мінская губерні).

Такім чынам, з 1795 г. царызм штучна падзяліў адзіны да гэтага этнас літвінаў Літвы на два як бы розных этнасы: на беларусаў Віцебска, Полацка, Магілёва, Смаленска, Гомеля і на этнас літвінаў (літоўца-русаў) Мінска, Бабруйска, Вільня, Гродна, Брэста. У далейшым палітыка русіфікацыі з боку царызму прывяла да пераносу тэрміна “Беларусь” на Літоўскае генерал-губернацтва (гістарычную Літву літвінаў), а саму назву “Літва”, якая была забаронена ў нас, выціснулі да жэмойтаў княства Самагіція, якое да Літвы ніякіх адносін не мела.

У 1802-1917 гг. на тэрыторыі Беларусі існавала 5 губерній: Віленская, Віцебская, Гродзенская, Магілёўская і Мінская, якія дзяліліся на паветы (з 1861 г. апошнія дзяліліся на воласці). У 1917 г. незанятая германскімі войскамі беларускія губерні і паветы былі аб’яднаны ў Заходнюю вобласць з цэнтрам у Мінску. У сакавіку 1918 г. у сувязі з наступам германскіх войскаў да Заходняй вобласці была далучана Смаленская губерня, і цэнтрам вобласці стаў Смаленск.

25 сакавіка 1918 г. ва ўмовах акупацыі Беларусі войскамі кайзераўскай Германіі было абвешчана аб утварэнні беларускай нацыянальнай дзяржавы – Беларускай народнай рэспублікі (БНР). Урад БНР – Рада і Народны

сакратыярат – абвесцілі аб аддзяленні Беларусі ад Расіі, адмянілі савецкую ўладу і дэкрэты Савета Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту. На жаль, ёю не была прынята канстытуцыя, адсутнічалі іншыя неабходныя атрыбуты дзяржаўнасці. Пасля грамадзянскай вайны Рада БНР эмігрыравала ў акупаваную Польшчай Заходнюю Беларусь і ў 1925 г. абвесціла БНР ліквідаванай.

1 студзеня 1919 г. у Смаленску была абвешчана Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусь (ССРБ), у склад якой увайшлі Віцебская, Гродзенская, Мінская, Магілёўская і Смаленская губерні. Яе плошча складала каля 280 тыс. км², а насельніцтва – 8,5 млн. чалавек (па дадзеных перапісу 1897 г.).

Ва ўмовах пагрозы акупацыі ССРБ войскамі Польшчы ў лютым 1919 г. была ўтворана буферная дзяржава Літоўска-Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка (ЛБССР), у склад якой увайшлі толькі дзве губерні ССРБ – Мінская і Гродзенская (астатнія тры адыйшлі да РСФСР). Рэчыцкі ўезд Мінскай губерні таксама быў уключаны ў склад Расіі. У складзе ЛБССР знаходзіліся пяць губерній: Віленская, Гродзенская, Ковенская, Мінская і Сувалкаўская. Праз паўгода Літоўска-Беларуская Рэспубліка прыпыніла сваё існаванне ў сувязі з акупацыяй практычна ўсёй яе тэрыторыі польскімі войскамі.

Напрыканцы ліпеня 1920 г., калі большую частку сучаснай Беларусі асвабодзілі войскі Чырвонай Арміі, было абвешчана аб утварэнні Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (БССР). Яе плошча складала каля 115 тыс. км², а насельніцтва – 3,4 млн. чалавек (па дадзеных перапісу 1897 г.).

Пасля падпісання Рыжскай мірнай дамовы (18 сакавіка 1921 г.) заходняя частка БССР адыйшла да Польшчы, у выніку чаго плошча БССР скарацілася да 52,3 тыс. км², на якой пражывала звыш 1,5 млн. чалавек. У такіх межах БССР 30 снежня 1922 г. увайшла ў склад Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР). З гэтага часу БССР уваходзіла ў склад СССР да снежня 1991 г.

У сакавіку 1924 г. адбылося першае ўзбуйненне БССР. З РСФСР да Беларусі быў далучаны шэраг уездаў Віцебскай і Гомельскай абласцей, дзе пераважала беларускае насельніцтва. У новых межах плошча БССР склала амаль 111 тыс. км², а насельніцтва перавысіла 4 млн. чалавек.

Другое ўзбуйненне БССР адбылося ў 1926 г. у сувязі з уключэннем у яе склад Рэчыцкай і Гомельскай акруг расфарміраванай Гомельскай губерні. Агульная плошча БССР склала 126 тыс. км², а насельніцтва – 5 млн. чалавек. Першае і другое ўзбуйненне БССР па сутнасці з’явілася кампенсацый тэрытарыяльных яе страт у выніку Рыжскай мірнай дамовы 1921 г.

У версні 1939 г. з БССР аб’ядналіся беларускія землі, якія адышлі да Польшчы ў 1921 г. па Рыжскай дамоўе. Віленскі край с г.Вільна, на тэрыторыі якіх пражывала значная частка беларускага насельніцтва, увайшоў у склад Літвы.

У верасні 1944 г. 17 раёнаў Беластоцкай вобласці (разам з Беластокам) і 3 раёны Брэсцкай вобласці былі перададзены Польшчы.

Апошнія нязначныя тэрытарыяльныя змены плошчы БССР адбыліся ў 1950 г. пры канчатковай дэмаркацыі граніцы з Польшчай і ў 1964 г., калі сем сельскіх населеных пунктаў Мазыкінскага сельсавета Смаленскай вобласці па просьбе іх насельніцтва былі ўключаны ў склад Мсціслаўскага раёна БССР. Менавіта з 1964 г. плошча рэспублікі не змянялася і складае 207,6 тыс. км².

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел (АТП) у БССР з часу яе ўтварэння і да сярэдзіны 60-х гадоў неаднаразова змяняўся як па прычынах змянення граніц рэспублікі, так і ў сувязі з удасканаленнем АТП СССР у цэлым і БССР як яго складовай часткі.

Да 1924 г. у БССР існаваў АТП, які склаўся яшчэ ва ўмовах Расійскай імперыі напрыканцы XVIII – пачатку XIX ст.: на губерніі, уезды і воласці.

Адміністрацыйная рэформа была пачата 17 ліпеня 1924 г. з утварэння ў БССР акруг і раёнаў. У межах раёнаў планавалася стварыць сельскія Саветы, у арганізацыі якіх вызначальным фактарам павінна была стаць пешая даступнасць (сярэдні радыус сельскага Савета павінен быў скласці 5 км, а

насельніцтва – 2-4 тыс. чалавек). Раёны фарміраваліся па вопыту валасцей РСФСР: сярэдні радыус ад цэнтра 15 км і насельніцтва - 25 тыс. чалавек. У выніку было ўтворана 10 акруг, 100 раёнаў і 1202 сельскія Саветы.

У 1926 г. у сувязі са змяненнем граніцы з Расійскай Федэрацыяй колькасць акруг і раёнаў павялічылася і к пачатку 1927 г. ужо налічвалася 12 акруг і 108 раёнаў.

У далейшым адбываліся працэсы ўзбуйнення і драблення раёнаў, ліквідацыі і ўзнаўлення акруг, а ў 1938 г. з'явілася новая адміністрацыйная адзінка – вобласць. К 1939 г. у БССР было 5 абласцей, якія аб'ядноўвалі 195 раёнаў. Пасля ўз'яднання заходніх зямель яе тэрыторыя дзялілася ўжо на 10 абласцей (Баранавіцкая, Беластоцкая, Брэсцкая, Вілейская, Віцебская, Гомельская, Магілёўская, Мінская, Палеская, Пінская) і 195 раёнаў.

У пасляваенны перыяд працэс удасканалення АТП рэспублікі працягваўся. З мэтай узнаўлення народнай гаспадаркі і павышэння ўзроўню дзяржаўнага кіравання ў 1944 г. былі ўтвораны Бабруйская, Гродзенская і Полацкая вобласці, а Вілейская вобласць пераўтворана ў Маладзечанскую. К 1945 г. у БССР налічвалася 12 абласцей. Аднак у 1954 г. было ліквідавана 5 абласцей (Баранавіцкая, Бабруйская, Пінская, Палеская і Полацкая), а ў 1960 г. – Маладзечанская. Такім чынам, 1960 г. быў апошнім, калі ў БССР змянялася колькасць абласцей.

Акрамя змяншэння колькасці абласцей за 1956-1962 гг. адбылося скарачэнне і колькасці адміністрацыйных раёнаў (83 раёны). У 1965-1966 гг. большасць раней ліквідаваных раёнаў была ўзноўлена (40 раёнаў). Апошнім у 1989 г. быў узноўлены Дрыбінскі раён Магілёўскай вобласці.

За гады дзяржаўнага суверэнітэту ў краіне змянілася толькі колькасць гарадоў абласнога падпарадкавання, сельскіх і пасялковых Саветаў, а таксама агульная колькасць населеных пунктаў (табліца 1).

Табліца 1. Дынаміка змянення адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак Рэспублікі Беларусь за перыяд 1991 – 2011 гг., на 1 студзеня

Адміністрацыйна-	1991 г.	1996 г.	2001 г.	2011 г.

тэрытарыяльныя адзінкі				
Вобласці	6	6	6	6
Раёны	118	118	118	118
Гарады – усяго, :	101	102	109	112
у т.л. рэспубліканскага падпарадкавання	1	1	1	1
абласнога падпарадкавання	37	37	25	12
раённага падпарадкавання	63	64	83	99
Раёны ў гарадах	25	25	25	24
Пасёлкі гарадскога тыпу	110	110	104	93
Сельскія Саветы	1480	1447	1457	1295

Населеныя пункты ці пасяленні Беларусі адносяцца да пэўных катэгорый у залежнасці ад колькасці іх насельніцтва; дзяржаўных функцый, ажыццяўляемых на адпаведнай тэрыторыі; узроўню развіцця і спецыялізацыі вытворчасці і сацыяльна-культурнай інфраструктуры.

У адпаведнасці з нацыянальным заканадаўствам да катэгорыі гарадоў адносяцца г.Мінск – сталіца Рэспублікі Беларусь (яго статус вызначаецца асобным законам) – і гарады абласнога падпарадкавання – пасяленні з колькасцю насельніцтва не менш 50 тыс. чалавек, якія з’яўляюцца адміністрацыйнымі і буйнымі эканамічнымі і культурнымі цэнтрамі з развітой вытворчай і сацыяльнай інфраструктурай. У асобных выпадках да гарадоў абласнога падпарадкавання могуць быць аднесены гарадскія пасяленні з колькасцю насельніцтва менш 50 тыс. чалавек, якія з’яўляюцца адміністрацыйнымі і буйнымі эканамічнымі і культурнымі цэнтрамі і маюць важнае прамысловае, гістарычнае значэнне, перспектывы далейшага развіцця і росту колькасці насельніцтва.

Да гарадоў раённага падпарадкавання адносяцца пасяленні з колькасцю насельніцтва звыш 6 тыс. чалавек, якія маюць прамысловыя прадпрыемствы, сетку ўстаноў сацыяльна-культурнага і бытавога прызначэння, з перспектывамі далейшага развіцця і росту колькасці насельніцтва.

Да катэгорыі пасёлкаў гарадскога тыпу адносяцца:

- гарадскія пасёлкі – населеныя пункты з колькасцю жыхароў звыш 2 тыс. чалавек, якія маюць прамысловыя і камунальныя прадпрыемствы,

сацыяльна-культурныя ўстановы, прадпрыемствы гандлю, грамадскага харчавання і бытавога абслугоўвання;

- курортныя пасёлкі – населеныя пункты з колькасцю жыхароў не менш 2 тыс. чалавек, на тэрыторыі якіх размешчаны санаторыі, дамы адпачынку, пансіянаты, іншыя аздаравленчыя ўстановы, прадпрыемствы гандлю, грамадскага харчавання і бытавога абслугоўвання насельніцтва, культурна-асветніцкія ўстановы;

- рабочыя пасёлкі – населеныя пункты з колькасцю жыхароў не менш 500 чалавек, якія размешчаны пры прамысловых прадпрыемствах, электрастанцыях, будоўлях, чыгуначных станцыях і іншых аб'ектах.

Астатнія пасяленні (вёскі, пасёлкі і інш.) адносяцца да катэгорыі сельскіх населеных пунктаў.

Рэспубліка Беларусь у адпаведнасці з АТП мае трохзвёную сістэму тэрытарыяльнага кіравання, на верхнім узроўні якой – 6 абласцей і г.Мінск, на сярэднім – 118 раёнаў, на ніжнім – 1295 сельскіх Саветаў.

Для абласцей краіны характэрны істотныя адрозненні ў АТП, што абумоўлена памерамі іх тэрыторый, колькасцю насельніцтва і асаблівасцямі яго рассялення, размяшчэннем прамысловасці і сельскай гаспадаркі, развіццём транспартнай інфраструктуры (табліца 2).

Табліца 2. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел абласцей Рэспублікі Беларусь на 1 студзеня 2011 г.

Паказчык	РБ	Брэ- сцкая	Віцеб- ская	Гоме- ль- ская	Гродз- ен- ская	Мін- ская	Магі- лёўская	г.Мінск
Раёны	118	16	21	21	17	22	21	-
Гарады ўсяго, у т.л.:	112	21	19	18	14	24	15	1
- абласнога падпарадкавання	12	3	4	1	1	1	2	-
- раённага падпарадкавання	99	18	15	17	13	23	13	-
Раёны ў гарадах	24	2	3	4	2	-	4	9
Пасёлкі гарадскога	93	8	24	17	17	18	9	-

тыпу ўсяго, у т.л.:								
-гарадскія пасёлкі	82	7	24	13	17	15	6	-
-рабочыя	10	1	-	4	-	2	3	-
-курортныя	1	-	-	-	-	1	-	-
Сельскія Саветы	1295	219	199	240	178	274	185	-
Сельскія населеныя пункты	23467	2167	6316	2403	4338	5208	3035	-

У сувязі з тым, што АТП краіны на 6 абласцей не змяняўся з 1960 г., у кожнай з іх сфарміраваўся свой тэрытарыяльна-гаспадарчы комплекс, які найбольш поўна адпавядае іх умовам і магчымасцям развіцця (прыродным, эканамічным, сацыяльным і інш.). Па гэтай прычыне менавіта вобласці і г.Мінск дзяржаўныя органы кіравання Беларусі разглядаюць у якасці ўнутрырэспубліканскіх рэгіёнаў і лічаць найбольш прымальнымі для кіравання сваёй тэрыторыяй. Аднак з такім падыходам не пагаджаюцца шэраг навукоўцаў і аўтар дадзенай работы (глядзі лекцыю 20). Справа ў тым, што за апошнія дзесяцігоддзі адбыліся істотныя змяненні ў развіцці і размяшчэнні прадукцыйных сіл краіны, дэмаграфічным патэнцыяле яе рэгіёнаў і, што асабліва важна падкрэсліць, у 1991 г. Беларусь стала незалежнай краінай, а яе АТП на 6 абласцей і горад рэспубліканскага падпарадкавання Мінск застаецца нязменным з 1960 г., дзяленне абласцей на раёны – з 1966 г.

Паміж рэгіёнамі назіраюцца істотныя адрозненні ў вытворчасці прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі. Найбольшую ўдзельную вагу ў вытворчасці прадукцыі прамысловасці ў краіне мае Гомельская вобласць (21%) і г.Мінск (18%), найменшую – Магілёўская, Брэсцкая і Гродзенская (звыш 9% кожная ў 2010 г.). Як бачна, розніца паміж рэгіёнамі заўважная – звыш 2 раз.

У вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі лідыруе сталічная вобласць, на долю якой прыпадае амаль $\frac{1}{4}$ усёй прадукцыі краіны. Заўважна адстае Магілёўская вобласць, дзе ў 2010 г. было атрымана 14% сельгаспрадукцыі.

Яшчэ больш яскрава выглядаюць адрозненні паміж адміністрацыйнымі раёнамі. Пры сярэдняй колькасці насельніцтва адміністрацыйнага раёна Беларусі на пачатак 2011 г. 80 тыс. чалавек у кожным пятым яна не перавышала 20 тыс. чалавек (найбольшая іх колькасць у Гомельскай і Магілёўскай абласцях). У той жа час больш чым па 50 тыс. чалавек пражывала ў 39 раёнах (найбольшая колькасць такіх раёнаў у Брэсцкай і Мінскай абласцях). Пры гэтым сярэдняя колькасць насельніцтва аднаго раёна ў Брэсцкай вобласці складала 87 тыс. чалавек, Віцебскай – 58, Гомельскай – 68, Гродзенскай – 62, Мінскай – 64, Магілёўскай – 52 тыс. чалавек.

Адміністрацыйныя раёны абласцей істотна адрозніваюцца па плошчы. Так, пры сярэдніх памерах аднаго раёна 1,76 тыс. км² 10 раёнаў маюць тэрыторыю да 1 тыс. км²: Жабінкаўскі, Кармянскі, Бераставіцкі, Зэльвенскі, Клецкі, Нясвіжскі, Дрыбінскі, Крычаўскі, Круглянскі і Хоцімскі. Звыш 3 тыс. км² маюць толькі 5 раёнаў Беларусі: Пінскі, Столінскі, Гарадоцкі, Полацкі і Лельчыцкі. Найбольш вялікія па плошчы раёны размешчаны ў Брэсцкай і Гомельскай абласцях, найменшыя – у Магілёўскай і Гродзенскай абласцях.

У сярэднім па краіне на адзін раён прыпадае 11 сельсаветаў. Аднак у межах абласцей іх колькасць вагаецца ад 9 у Магілёўскай да 14 у Брэсцкай. Сярод адміністрацыйных раёнаў максімальную колькасць сельсаветаў маюць Баранавіцкі, Пінскі, Гомельскі, Калінкавіцкі і Барысаўскі раёны (20 і больш у кожным). Разам з тым у Нараўлянскім раёне іх толькі 4, у Крычаўскім, Слаўгарадскім і Чэрыкаўскім – па 5 сельсаветаў.

Асобымі тэрыторыямі ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляюцца свабодныя эканамічныя зоны (СЭЗ). Іх ствараюць для прыцягнення інвестыцый, укаранення высокіх тэхналогій, нарошчвання экспартнага патэнцыялу, арганізацыі новых працоўных месцаў. У сучаны момант у краіне функцыянуе 6 СЭЗ: “Брэст”, “Мінск”, “Гомель-Ратон”, “Віцебск”, “Гроднаінвест” і “Магілёў”. Найбольшыя па плошчы – СЭЗ “Брэст” і “Гомель-Ратон” (адпаведна 7232 і 3722 га). Найменшыя – СЭЗ “Віцебск” (986 га) і СЭЗ “Магілёў” (655 га).

Тэрытарыяльнымі адзінкамі краіны з'яўляюцца таксама тэрыторыі спецыяльнага рэжыму выкарыстання: запаведнікі, тэрыторыі гістарычных помнікаў і помнікаў прыроды, тэрыторыі абароннага прызначэння.

Такім чынам, існуючая сістэма АТП Беларусі вельмі грувазкая і супярэчлівая. Неабходнасць яго пераўтварэнняў не выклікае сумненняў. Пэўныя крокі ў гэтым накірунку ўжо зроблены. Так, улічваючы цесную ўзаемасувязь гарадоў і прылеглых тэрыторый, былі аб'яднаны выканкамы адміністрацыйных раёнаў і аднаіменных гарадоў і гарадскіх пасёлкаў – раённых цэнтраў, якія з'яўляліся гарадскімі пасяленнямі раённага падпарадкавання, а таксама гарадамі абласнога падпарадкавання (Лунінец, Лепель, Добруш, Калінкавічы, Кобрын, Жлобін, Слуцк, Маладзечна і інш.). У сувязі са скарачэннем колькасці насельніцтва пасёлкаў гарадскога тыпу некаторыя з іх пераўтвораны ў сельскія населеныя пункты (Друя, Пагранічны, Градзянка, Негарэлае і інш.). Па гэтай жа прычыне скарачаецца колькасць сельскіх Саветаў.

У перспектыве змяненні АТП Беларусі будуць працягвацца (глядзі лекцыю 20). Патрабуюць заканадаўчага вызначэння новыя цэнтры сельскага рассялення – аграгарадкі.

Вызначыць месца краіны на палітычнай карце свету – гэта значыць не толькі акрэсліць яе статус, граніцы, міжнародныя арганізацыі, у якія яна ўваходзіць, але і галоўныя параметры сацыяльна-эканамічнага развіцця, плошчу, насельніцтва, месца, якое яна займае ў важнейшых міжнародных рэйтынгах і г.д.

Новая незалежная дзяржава з пераходнай эканомікай – такі статус атрымала Рэспубліка Беларусь у сусветным згуртаванні дзяржаў пасля распаду СССР у 90-х гадах XX ст. Геаграфічна Беларусь – еўрапейская краіна і адносіцца да групы краін Цэнтральна-Усходняй Еўропы (сюды яшчэ ўваходзяць 19 краін, утвораных на постсавецкай і постсацыялістычнай прасторы).

У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспубліка Беларусь – гэта ўнітарная дэмакратычная сацыяльная прававая дзяржава. Дзяржаўную ўладу ажыццяўляе Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Парламент, Урад і суды. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь з’яўляецца галавой дзяржавы. Яе Парламент – Нацыянальны сход з’яўляецца прадстаўнічым і заканадаўчым органам краіны. Выканаўчую ўладу ў Беларусі ажыццяўляе Урад – Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Па стану на пачатак 2012 г. Беларусь устанавіла дыпламатычныя адносіны больш чым з 150 краінамі свету. Амбасады больш чым 40 краін акрэдытаваны і працуюць у г.Мінску, нашы дыпламатычныя прадстаўніцтвы (амбасады ці консульствы) працуюць амаль у 50 краінах свету.

Беларусь бярэ ўдзел ў розных інтэграцыйных праектах: СНД, Саюзная Дзяржава, Еўразійскае эканамічнае згуртаванне (ЕўрАзЭС), Мытны саюз, Арганізацыя дамовы калектыўнай бяспекі (АДКБ) і інш. Яшчэ больш шырокім з’яўляецца прадстаўніцтва Беларусі ў розных міжнародных арганізацыях: ААН, АБСЕ, ЮНЭСКА, Савет Еўропы і інш. У сваю чаргу ў Беларусі працуюць прадстаўніцтвы такіх міжнародных арганізацый, як Выканаўчы камітэт СНД, Эканамічны суд СНД, Міжнародны валютны фонд, Сусветны банк, Еўразійскі банк развіцця, Прадстаўніцтва дзіцячага фонду, Прадстаўніцтва ААН і інш.

Адна з самых галоўных характарыстык любой краіны – плошча. Памеры краіны вызначаюць яе прыродную, рэсурсную і культурную разнастайнасць, маюць важнае стратэгічнае значэнне. Плошча, якую займае Беларусь, складае 207,6 тыс. км². Сярод краін СНД – гэта 6-е месца пасля Расіі, Казахстана, Украіны, Туркменіі і Узбекістана. Сярод еўрапейскіх краін па гэтаму паказчыку Беларусь займае 13-е месца, г.зн. большасць краін Еўропы меншыя за яе па плошчы. У свеце па гэтаму параметру Беларусь знаходзіцца на 85-м месцы.

Агульная працягласць межаў Беларусі – 2969 км (гэта складае 1,2% іх сухапутнай працягласці ў свеце), у тым ліку з Расіяй – 990 км, Украінай – 975 км, Літвой – 462 км, Польшчай – 399 км, Латвіяй – 143 км.

Не менш важны параметр – насельніцтва. Устойлівасць сацыяльна-эканамічнага развіцця ў значнай ступені вызначаецца яго колькасцю і якасцю. Па колькасці насельніцтва (9,4 млн. чалавек) у СНД Беларусь знаходзіцца на 5-м месцы пасля Расіі, Украіны, Узбекістана і Казахстана. У Еўропе па гэтым параметры на пачатак 2012 г. яна займала 16-е месца, а ў свеце – толькі 86-е.

Самая галоўная і найбольш універсальная характарыстыка эканамічнай магутнасці любой краіны – валавы ўнутраны прадукт (ВУП). Па парытэту пакупніцкай здольнасці (ППЗ) у 2010 г. ён склаў 165 млрд. дол. ЗША. Гэта 4-ы паказчык сярод краін СНД (наперадзе Расія, Украіна і Казахстан). Аднак у Еўропе – гэта толькі 21-е месца, ў свеце – прыкладна 60-е. На жаль, краіны, якія меншыя па колькасці насельніцтва і плошчы за Беларусь пераўзыходзяць яе па агульнаму ВУП у разы (Аўстрыя – у 2,8 раза, Данія – 1,8 раза, Швейцарыя – у 2,7 раза, Сінгапур – у 2,2 раза і інш.).

Яшчэ больш яскрава ўзровень эканамічнага развіцця краіны характарызуе ВУП на душу насельніцтва. Разлік яго па ППЗ сведчыць аб нашым адставанні ад большасці краін Еўропы (38-е месца), усіх суседзяў Беларусі, за выключэннем Украіны і нават некаторых краін Афрыкі (Батсваны, Габона, Лівіі, Экватарыяльнай Гвінеі). Слабым суцясненнем тут выглядае 3-е месца па гэтым параметры сярод краін СНД (пасля Расіі і Казахстана).

Размеркаванне створанага ў краіне ВУП па сектарах эканомікі (аграрнаму, індустрыяльнаму і сэрвіснаму ці сектару паслуг) паказвае яго структура. Па гэтым паказчыку можна вызначыць індустрыяльныя, індустрыяльна-аграрныя і постіндустрыяльныя краіны свету. Аналіз гэтай структуры за 2010 г. сведчыць аб тым, што Беларусь з'яўляецца індустрыяльнай краінай, таму як у структуры ВУП на долю прамысловасці прыпадае 46%, а на долю паслуг – 41%. Для таго, каб наблізіцца да краін постіндустрыяльных, неабходна істотна павялічыць у структуры ВУП долю паслуг.

У гэтай сувязі трэба падкрэсліць, што найбольш заўважным месца Беларусі на эканамічнай карце свету з'яўляецца менавіта па вытворчасці

тавараў: калійных угнаенняў – 10%, трактароў – 7%, халадзільнікаў – 1%, льновалакна – 6% і г.д.

Безумоўна, сёння нельга ацэньваць узровень развіцця краіны толькі паказчыкамі вытворчасці тавараў. Важна ацаніць таксама стан інфармацыйнага сектара, аховы здароўя, інфраструктуры і інш. У гэтых адносінах Беларусь выглядае больш прывабна. Так, доля карыстальнікаў Інтэрнэтам у агульнай колькасці насельніцтва краіны складае амаль палову (гэта адзін з самых высокіх паказчыкаў на абшарах СНД). Лідарам у СНД застаецца Беларусь і па каэфіцыенту смяротнасці немаўлят (4‰), шчыльнасці аўтамабільных дарог (звыш 400 км/1000 км² тэрыторыі), забяспечанасці насельніцтва легкавымі аўтамабілямі (265 на 1000 чалавек) і інш.

Ацэньваючы месца Беларусі на палітычнай карце свету, важна таксама звярнуць увагу на тое, якім яно выглядае ў розных міжнародных рэйтынгах. Па стану на 2011 г. Рэспубліка Беларусь была прадстаўлена ў рэйтынг па індэксу развіцця чалавечага патэнцыялу (ІРЧП), індэксу эканамічнай свабоды (ІЭС), індэксу ўспрымання карупцыі (ІУК), індэксу эканомікі ведаў (ІЭВ), рэйтынг па вядзенні бізнэсу і інш. Аднак яна не была прадстаўлена ў такіх важных міжнародных рэйтынгах, як індэкс канкурэнтаздольнасці (прадстаўлена 134 краіны), глабальнае інавацыйнае табло (прадстаўлена 48 краін) і інш.

Па ІРЧП сярод 187 краін свету Беларусь у 2011 г. заняла 65-е месца і вось ужо некалькі гадоў запар знаходзіцца ў групе краін з высокім ІРЧП (0,75). Сярод краін СНД – гэта самае высокае месца.

У рэйтынг эканамічнай свабоды, які штогод праводзіцца амерыканскім фондам “Спадчына” (прадстаўлена 179 краін), у 2011 г. Беларусь заняла сціплае 153-е месца (для параўнання: Латвія – 56, Літва – 23, Расія – 144, Польшча – 64, Украіна – 163). Нават сярод 43 краін Еўропы Беларусь па паказчыках эканамічнай свабоды заняла 42-е месца. Важна падкрэсліць, што гэты індэкс непасрэдна паказвае, у якім накірунку неабходна рухацца дзяржаўным органам кіравання ў эканамічнай сферы. Заўважым, што пры яго разліку прымаюцца да ўвагі такія катэгорыі, як свабода гандлю, свабода

вядзення бізнесу, свабода інвестыцый, правы ўласнасці. Як бачна, належыць яшчэ шмат зрабіць у частцы лібералізацыі эканамічных адносін унутры краіны.

Вялікую цікавасць выклікае апошні рэйтынг (2011 г.) нацыянальнага дабрабыту, які штогод складае брытанскі незалежны навукова-даследчы інстытут Legatum разам з Oxford Analytica і Gallup World Poll Service больш чым па 100 краінах свету. Заўважым, што яго складовымі з’яўляюцца такія параметры іх развіцця, як эканамічная база; свабода прадпрыемальніцтва і гатоўнасць эканомікі да новых ідэй (інавацый); развіццё дэмакратычных інстытутаў, якія спрыяюць эканамічнаму развіццю; даступнасць і якасць адукацыі; здароўе насельніцтва; эфектыўнасць кіравання дзяржавай; стабільнасць і бяспека; асабістая свабода грамадзян і “сацыяльны капітал” (давер паміж людзьмі і адсутнасць антаганізму). Абагульняючае месца “рэйтыngu дабрабыту” Беларусі – 50-е. Гэта самы высокі паказчык сярод краін СНД, нашы суседзі Расія на 59-м месцы, Украіна – на 74-м. Па асобных складовых гэтага рэйтыngu самыя высокія месцы ў Беларусі былі па адукацыі, здароўю насельніцтва і эканамічнай базе, самае нізкае – па развіцці дэмакратычных інстытутаў.

Пэўнае ўяўленне аб месцы краіны на карце свету даюць словы і імёны, якія адлюстроўваюць яе “твар” (прыроду, культуру, гісторыю, знакамітых асоб). Іншымі словамі кажучы, кожная краіна мае тое, без чаго нельга ўявіць яе аблічча. Напрыклад, для Аўстрыі – гэта Штраус, Моцарт, Фрэйд, сабор Святога Стэфана, Венская опера, горныя лыжы, венскі вальс. Для Беларусі – гэта балоты, партызаны, бульба, дранікі, Чарнобыльская катастрофа, Еўфрасіння Полацкая, Францыск Скарына, Васіль Быкаў. Зразумела, гэта ацэнка ў значнай ступені суб’ектыўная. Аднак нельга забывацца пра тое, што ў геаграфічнай навуцы (напэўна, як і ў іншых) няма абсалютна дакладных (ідэальных) паказчыкаў для характарыстыкі грамадскіх працэсаў і з’яў у прасторавым аспекце. Таму ў некаторых выпадках для лепшага разумення месца краіны ў сусветнай ці рэгіянальнай супольнасці такі падыход можна лічыць не толкі апраўданым, але і неабходным.

Літаратура

1. Беларусь в интеграционных преках. Мн., 2011.
2. Беларусь и страны мира. Статистический сборник. Мн., 2011.
3. Лісоўскі, П.А. Землязнаўства і краязнаўства. Курс лекцый. Ч.2.

Мазыр, 2009.

4. Лыч, Г.М. Глобализация и адаптация к ней экономики Беларуси. Мн., 2010.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 3

ТЭМА: АСАБЛІВАСЦІ І ТЭНДЭНЦЫІ СУЧАСНАГА САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАГА РАЗВІЦЦЯ КРАІНЫ

План

1. Сутнасць і этапы пераходнага перыяду. Ацэнка сучаснага ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі.
2. Асаблівасці развіцця эканомікі краіны ва ўмовах рыначных адносін.
3. Нацыянальная стратэгія ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця.

У адпаведнасці з класіфікацыяй МВФ Рэспубліка Беларусь аднесена да краін з пераходнай эканоміяй, г. зн. пасля набывання незалежнасці яна стала на шлях стварэння рыначнай эканомікі. На старце свайго суверэннага развіцця Беларусь была адным з найбольш развітых (як індустрыяльна, так і аграрна) рэгіёнаў СССР. Дастаткова адзначыць, што ў 1990 г. на яе долю прыпадала 4% ВВП СССР, 4,5% прамысловай і 5,6% сельскагаспадарчай прадукцыі, тады як доля Беларусі ў насельніцтве былога Саюза складала 3,6%, у плошчы – 0,9%, у вартасці асноўных вытворчых фондаў – 3,4%. Больш таго, тэмпы эканамічнага росту на працягу ўсяго савецкага часу, за выключэннем вайны, былі вышэйшымі за сярэднесаюзныя. Беларусь пераўзыходзіла шэраг еўрапейскіх краін па сярэднедушавай вытворчасці мяса, малака, тканін, абутку і іншай прадукцыі. У выніку па ІРЧП у 1991-1992 гг. яна займала 40-е месца сярод 174 краін свету, для якіх гэты індэкс разлічваўся. Заўважым, што гэта было самае высокае месца за ўсе гады яго разліку.

Разам з тым трэба адзначыць, што эфектыўнасць эканамічнага развіцця Беларусі нават у тыя часы заставалася вельмі нізкай. Так, прадукцыйнасць працы ў прамысловасці і сельскай гаспадарцы складала адпаведна 1/4 і 1/10 паказчыкаў ЗША. Дэфіцыт шматлікіх тавараў, асабліва бытавога прызначэння, быў вельмі распаўсюджанай з'явай.

Пераходны перыяд, які пачаўся ў 1991 г., па асаблівасцях дынамікі сацыяльна-эканамічнага развіцця можна ўмоўна падзяліць на чатыры этапы: 1) 1991- 1995 гг. – этап рэзкага падзення тэмпаў эканамічнага развіцця, гіперінфляцыі і росту беспрацоўя; 2) 1996 – 2000 гг. – этап пераходу ад эканамічнага спаду да стабілізацыі і паляпшэння сацыяльна-эканамічнай сітуацыі; 3) 2001- 2008 гг. – этап замацавання станоўчых тэндэнцый у развіцці краіны; 4) 2009 – 2011 гг. – этап рэцэсіі і рэзкага пагаршэння сацыяльна-эканамічнай сітуацыі.

Спынімся на разглядзе асноўных макраэканамічных паказчыкаў, якія дазваляюць пацвердзіць вышэйнагаданыя тэндэнцыі. Галоўны сярод гэтых паказчыкаў – ВУП, які характарызуе сукупную рыначную вартасць занава створанай (дадатнай) вартасці ўсяго аб'ёму тавараў і паслуг ва ўсіх сферах эканомікі краіны незалежна ад нацыянальнай прыналежнасці прадпрыемстваў, якія размешчаны на яе тэрыторыі. Па дынаміцы гэтага паказчыка можна меркаваць аб тым, як развіваецца эканоміка краіны – на пад'ёме яна ці на стадыі стагнацыі, на спадзе ці ў крызіснай сітуацыі. Індэксы ВУП за апошнія 20 гадоў змяняліся так (у працэнтах да 1990 г.):

1995 г. – 65, 2000 г. – 89, 2005 г. – 127, 2010 г. – 180.

Нават гэты пералік лічбаў сведчыць пра тое, што за першыя 5 год пасля набывання незалежнасці было згублена 35% эканамічнага патэнцыялу краіны. Прычыны такога падзення розныя, аднак галоўнымі былі знешнія аб'ектыўныя абставіны, з якімі сутыкнулася незалежная Беларусь: дэфармаваная эканоміка савецкіх часоў, якая працавала на таннай сыравіне і паліве, вымушана была прыстасоўвацца да новых цэн; разрыў гаспадарчых сувязей, які вымушаў шукаць і асвойваць новыя рынкі збыту сваёй далёка неканкурэнтаздольнай прадукцыі; высокая доля ваенна-прамысловага комплексу ў агульным яе аб'ёме; ліквідацыя наступстваў Чарнобыльскай катастрофы сваімі сіламі і інш. На жаль, мелі месца і суб'ектыўныя прычыны: адсутнасць вопыту рэфармавання; “пустое” прававое поле, неабходнасць новай грашова-крэдытнай палітыкі і інш.

Стабілізацыя і штогадовы прырост ВУП пачаліся ў 1996 г., а к 2000 г. ён вырас на 36% і наблізіўся да 89% дакрызіснага ўзроўню. І толькі ў 2003 г., г.зн. праз 13 год, ВУП дасягнуў узроўню 1990 г. Заўважым, што з краін СНД хутчэй за Беларусь з гэтай задачай справіўся толькі Узбекістан (праз 11 год). За гэты перыяд вырас і аб'ём прамысловай прадукцыі: узровень 1990 г. быў дасягнуты ў 2000 г. У 2005 г. рост прамысловай прадукцыі да ўзроўню 1990 г. склаў 153%. Аднак у 2009 г. упершыню пасля 1995 г. адбыўся спад вытворчасці прамысловай прадукцыі на 3%. Менавіта 2009 г. стаў для Беларусі годам рэцэсіі, г.зн. умераным, некрытычным спадом вытворчасці і замаруджваннем тэмпаў эканамічнага росту (рост ВУП склаў усяго 100,2%). Аб'ём сельскагаспадарчай прадукцыі дасягнуў дакрызіснага ўзроўню толькі ў 2008 г., а ў 2010 г. ён ужо складаў 111%.

Заўважым, што прадукцыйнасць працы (гэта паказчык, які характарызуе вытворчасць тавараў і паслуг у разліку на аднаго занятага за пэўны час) у адрозненні ад ВУП за аналізуемы перыяд змянялася некалькі інакш (у працэнтах да 1990 г.):

1995 г. - , 2000 г. – 103, 2005 г. – 148, 2010 г. – 199.

Макраэканамічная сітуацыя характарызуецца і такім паказчыкам, як інфляцыя, г.зн. рост цэн на тавары і паслугі. Для ацэнкі ўзроўню і дынамікі інфляцыі выкарыстаем індэкс спажывецкіх цэн (ІСЦ), які адлюстроўвае змяненне ў часе агульнага ўзроўню цэн на тавары і паслугі, набываемыя насельніцтвам для невытворчага спажывання. Нацыянальная статыстыка для яго вызначэння адбірае звыш 400 найменняў тавараў і відаў паслуг, якія характарызуюць сучасную структуру спажывецкіх расходаў насельніцтвам краіны.

Пачатак 90-х гадоў XX ст. характарызаваўся вельмі рэзкім змяненнем ІСП. Дастаткова нагадаць, што ў 1992 г. ён павялічыўся ў 17 раз. Гэта была гіперінфляцыя (рост цэн больш чым у 10 разоў сведчыць аб гіперінфляцыі). К сярэдзіне 90-х гадоў адбылося некаторае замаруджванне яго росту, аднак гэты рост таксама вымяраўся ў разых (3,5 раза ў 1995 г.). Пэўныя ўзрушэнні ў цэнах

назіраліся і напрыканцы 90-х гадоў, якія былі выкліканы эмісійным крэдытаваннем жыллёвага будаўніцтва, АПК, дэфолтам у Расіі (1988 г.), аднак па сваіх маштабах яны былі меншымі. І толькі на пачатку XXI ст. штогадовы рост ІСП пачаў вымярацца працэнтамі: 2003 г. – 125%, 2005 г. – 108%, 2007 г. – 112%, 2010 г. – 108%. Аднак у 2011 г. з-за павышэння цэн на энерганосьбіты на сусветным рынку, неабачлівай унутранай палітыкі, звязанай з даходамі насельніцтва, адбыўся рэзкі рост ІСП (больш чым у 2 разы). Рост ІСП у Беларусі за апошнія гады быў самым высокім на абшарах СНД і Еўропы. Такая высокая інфляцыя не магла не адбіцца адмоўна на нацыянальнай валюце і як вынік – рэзкае абясцэньванне беларускага рубля да курсаў замежных валют. Усё гэта дае падставы казаць аб крызісным стане нацыянальнай эканомікі.

Адзін з важнейшых макраэканамічных параметраў развіцця краіны і галоўны індикатар узроўню жыцця насельніцтва – узровень і дынаміка яго даходаў. У склад грашовых даходаў насельніцтва нацыянальная статыстыка ўключае аплату працы, трансферты насельніцтву (пенсіі, дапамогі, стыпендыі і інш.), даходы ад ўласнасці (працэнты па дэпазітах, дывідэнды і іншыя даходы ад ўласнасці), іншыя даходы (паступленні ад продажу прадукцыі сельскай гаспадаркі, даходы ад прадпрыемальніцкай дзейнасці і інш.). Рэальныя грашовыя даходы – гэта даходы, якія скарыктаваны на ІСЦ. Іх змяненне цесна звязана са змяненнямі ВУП краіны, таму рэальныя грашовыя даходы ў першай палове 90-х гадоў XX ст. зніжаліся, а ў другой – пачалі расці. Праўда, у 1999 г. з-за дэфолту адбылося іх зніжэнне. Узроўню 1990 г. яны дасягнулі ў пачатку XXI ст., пасля чаго пачалі хутка расці: за 2000-2010 гг. больш чым у 3 разы. Нават ва ўмовах рэцэсіі іх рост працягваўся, што не магло не адбіцца на інфляцыйных працэсах. Не выпадкова ў гэты перыяд пачалі хутка расці дэпазіты насельніцтва ў банках краіны. На пачатак 2011г. яны склалі амаль 23 трлн рублёў, з якіх дэпазіты ў нацыянальнай валюце – 9,8 трлн руб., дэпазіты ў замежнай валюце – 4,4 млрд дол.ЗША. Аднак рэзкі рост цэн у 2011 г. прывёў да таго, што рэальныя даходы насельніцтва істотна скараціліся. Як вынік – павелічэнне колькасці насельніцтва з даходамі ніжэй бюджэту пражытачнага

мінімуму. Доля насельніцтва з такімі даходамі ў 2011 г. перавысіла парогавае значэнне (не больш 10%) у 2 разы. Менавіта гэта катэгорыя людзей фарміруе беднасць у краіне. Заўважым, што ў развітых краінах беднымі лічаць грамадзян з даходамі, якія не перавышаюць 50% сярэдніх даходаў па краіне, што больш аб'ектыўна адлюстроўвае сітуацыю з даходамі.

Яшчэ адзін важны макраэканамічны паказчык – інвестыцыйная актыўнасць. Інвестыцыі ў асноўны капітал (гэта затраты на набыццё, узнаўленне і стварэнне новых асноўных сродкаў) дасягнулі ўзроўню 1990 г. толькі ў 2006 г., тады як у 1995 г. яны складалі ўсяго 39% да гэтага ўроўню. Сітуацыя, калі назіраецца адставанне росту інвестыцый ад росту аб'ёмаў ВУП, з'яўляецца вельмі небяспечнай для эканамічнага развіцця краіны, таму як адбываецца хуткае старэнне асноўных сродкаў. Лічыцца, што рост інвестыцый павінен у 2 разы аперэджваць рост ВУП. Між тым у першыя 10 год пераходнага перыяду назіраліся менавіта такія “нажніцы”. Як вынік – у 2000 г. знос асноўных сродкаў па краіне ў цэлым склаў амаль 60%, у тым ліку актыўнай часткі (машын, механізмаў, абсталявання) – 76%. Значна лепш выглядала сітуацыя з інвестыцыямі ў асноўны капітал у перыяд з 2000 па 2010 год (рост склаў больш за 4 разы). Тым не менш праблема старэння асноўных сродкаў для Беларусі застаецца вельмі вострай (на пачатак 2012 г. знос актыўнай іх часткі перавысіў 80%). Знайсці выйсце тут даволі складана, таму як асноўныя крыніцы іх фарміравання ўнутры краіны – уласныя сродкі арганізацый, бюджэтныя сродкі і крэдыты банкаў. Аб слабым фінансавым стане арганізацый сведчыць тое, што на пачатак 2011 г. кожная сёмая з іх была стратнай. Кансалідаваны бюджэт краіны (гэта сукупнасць яе бюджэтаў – рэспубліканскага, абласных і г.Мінска) апошнія гады з'яўляецца дэфіцытным, а крэдыты банкаў для значнай колькасці суб'ектаў гаспадарання застаюцца непад'ёмнымі. Частковым рашэннем праблемы могуць стаць замежныя інвестыцыі. Аднак створаны ў краіне інвестыцыйны клімат таксама не дае падстаў для аптымізму. Назапашаныя на канец 2010 г. прамыя інвестыцыі ацэньваліся ў 9,8 млрд. дол. ЗША ці 1039 долараў на душу насельніцтва (гэта

значна менш, чым маюць нашы краіны-суседзі). Геаграфія замежнай інвестыцыйнай дзейнасці разглядаецца ў лекцыі 19.

Стабільнасць эканамічнага развіцця Беларусі можа быць ацэнена на падставе яе плацёжнага балансу. Плацёжны баланс уяўляе сабой суадносіны грашовых (валютных) паступленняў, атрыманых з-за мяжы, і ўсіх плацяжоў, зробленых краінай за мяжу, за пэўны перыяд часу (год, квартал, месяц). Гэта даволі складаны дакумент, які характарызуе ўсю разнастайнасць эканамічных сувязей паміж краінамі і складаецца з шэрагу артыкулаў, якія групуюцца па раздзелах: знешні гандаль (экспарт і імпорт тавараў), паслугі, рух капіталаў і інш. Ён можа быць актыўным (паступленні большыя за плацяжы) і пасіўным, калі сітуацыя выглядае наадварот. Наш плацёжны баланс пасіўны і найперш з-за адмоўнага сальда знешняга гандлю таварамі (яно застаецца адмоўным з 1993 г.). Пры гэтым, калі ў 1993 г. адмоўнае сальда складала 0,6 млрд. дол. ЗША, дык у 2010 г. – 9,6 млрд. дол. ЗША. Разам з тым сальда знешняга гандлю Беларусі паслугамі ўсе гэтыя гады заставалася станоўчым і павялічылася з 182 млн. дол. у 1995 г. да 1,7 млрд. дол. у 2010 г. Такім чынам, гандаль паслугамі ў пэўнай ступені спрыяў выраўнаванню гандлёвага балансу, аднак ён не мог зрабіць яго актыўным з-за росту іншых абавязкаў краіны перад знешнім светам. Так, абавязкі рэзідэнтаў Рэспублікі Беларусь на пачатак 2011 г. склалі 37,6 млрд. дол. (69% гадавога ВУП) і павялічыліся толькі за 2010 г. на 7,7 млрд. дол. (ці на 26%). Пераважную долю (44%) у знешніх абавязках краіны займалі інвестыцыі, атрыманыя ад замежных інвестараў у форме крэдытаў і пазык, а таксама прамыя замежныя інвестыцыі (26%).

Абавязкі Рэспублікі Беларусь перад нерэзідэнтамі, якія складаюць яе знешнюю запазычанасць, на 1 студзеня 2011 г. перавысілі 28,5 млрд. дол. (52% гадавога ВУП), ці 76% агульнай сумы замежных абавязкаў краіны. Заўважым, што парогавая велічыня складае 20% ВУП. Пры гэтым асноўны “унёсак” у павелічэнне валавой знешняй запазычанасці Беларусі ствараюць знешнеэканамічныя аперацыі сектара органаў дзяржаўнага кіравання і банкаў (55%).

Для вяртання даўгоў Беларусь, як і кожная краіна, павінна мець неабходныя сродкі. Між тым толькі за адзін 2010 г. яе міжнародныя рэзервныя актывы скараціліся на 11%, а ў замежнай валюце - на 25%. Радуе, праўда, тое, што колькасць манетарнага золата ў мільёнах долараў ЗША з кожным годам расце: за 2006-2010 гг. у 8,5 раза. Яго доля ва ўсіх міжнародных рэзервовых актывах Беларусі на пачатак 2011 г. складала 32%. Агульны аб'ём золатавалютных рэзерваў на пачатак 2012 г. дасягнуў свайго гістарычнага максімуму і склаў у нацыянальным вызначэнні 9,4 млрд. дол. ЗША ў эквіваленце (гэта велічыня раўназначная пакрыццю імпарту за 2 месяцы). Аднак трэба мець на ўвазе, што ў гэтых рэзервах “схованы” знешнія пазыкі і сродкі, якія атрыманы за продаж Расіі “Белтрансгазу”.

Такім чынам, задача выроўнавання плацёжнага балансу і найперш гандлёвага, застаецца вельмі актуальнай і ад яе паспяховага вырашэння будучы залежыць тэмпы далейшага развіцця эканомікі краіны, асабліва магчымасці яе мадэрнізацыі.

Праблемы пераходнага перыяду развіцця нацыянальнай эканомікі і галоўныя шляхі іх вырашэння знайшлі адлюстраванне ў першай і другой Нацыянальнай стратэгіі ўстойлівага развіцця Рэспублікі Беларусь (НСУР). Першая была зацверджана ў 1997 г., другая (НСУР – 2020), у якой улічаны змяненні за апошнія гады, у 2004 г. Гэты стратэгічны дакумент быў распрацаваны ў адпаведнасці з прынцыпамі “Павесткі дня на XXI стагоддзе”, якая была прынята на 2-й сусветнай канферэнцыі па навакольнаму асяроддзю і развіццю ў Рыа-дэ-Жанэйра ў 1992 г., а таксама ў адпаведнасці з законам “Аб дзяржаўным прагназаванні і праграмах сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь”. З'яўляючыся доўгатэрміновым прагнозам сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны, НСУР канкрэтызавана ў шэрагу іншых дакументаў, разлічаных на сярэнетэрміновы і кароткатэрміновы перыяды (напрыклад, Праграме сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2011-2015 гады і інш.). Галоўная мэта стратэгіі – забяспечыць устойлівае, збалансаванае эканамічнае, сацыяльнае і экалагічнае развіццё краіны. Калі

звярнуцца да асноўных паказчыкаў НСУР – 2020, можна заўважыць, што такі агульнасістэмны паказчык, як узровень антрапагеннай нагрузкі (разлічаны шляхам дзялення аб'ёмаў спажывання ўсіх відаў энергарэсурсаў у тонах умоўнага паліва на адзін квадратны кіламетр тэрыторыі) павялічыцца у 2020 г. у параўнанні з 2000 г. на 16%. Аднак падзеі апошніх гадоў, звязаныя з сусветным эканамічным крызісам, павелічэннем уласных відаў паліва ў паліўна-энергетычным балансе краіны даюць падставы для пэўных сумненняў. Выклікаюць сумненні і іншыя параметры стратэгіі. Увогуле трэба адзначыць, што ва ўмовах абсалютнага скарачэння насельніцтва ўстойлівы эканамічны рост Беларусі (як і іншых краін, дзе назіраецца дэпапуляцыя) становіцца малаверагодным. Таму стратэгічным нацыянальным інтарэсам Беларусі на бліжэйшыя гады павінна заставацца захаванне насельніцтва як галоўнага фактара яе ўстойлівага развіцця. Пры гэтым захаванне насельніцтва ў нашым разуменні прадугледжвае не толькі прыпыненне яго фізічнага скарачэння, але і стварэнне камфортных умоў яго пражывання.

Для забеспячэння эканамічнага росту краіны неабходна распрацоўка новай мадэлі сацыяльна-эканамічнага развіцця. Пераход да яе патрабуе найперш мадэрнізацыі эканомікі, якая павінна ажыццяўляцца на падставе істотнага абнаўлення асноўных сродкаў і ўдасканалення структуры эканомікі за кошт павышэння долі высокатэхналагічнай і навукаёмістай прадукцыі.

Літаратура

1. Административная география /М.Г.Ясовеев и др. Под общ.ред. М.Г.Ясовеева и В.Н.Сосновского. Мн., 2010.
2. Национальная безопасность Республики Беларусь. Под ред. М.В. Мясниковича и Л.С.Мальцева. Мн., 2011.
3. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года. Мн., 2004.
4. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.

РАЗДЕЛ 2. УМОВЫ І ФАКТАРЫ ЎСТОЙЛІВАГА САЦЫЯЛЬНА- ЭКАНАМІчнаГА РАЗВІЦЦЯ І ТЭРЫТАРЫЯльнаЙ АРГАНІЗАЦЫІ ГАСПАДАРКІ БЕЛАРУСІ

ЛЕКЦЫЯ 4

ТЭМА: ЭКАНОМІКА-ГЕАГРАФІчнаЕ І ГЕАПалІТЫчнаЕ СТАНОВІшЧА БЕЛАРУСІ ЯК ФАКТАР УСТОЙЛІВАГА РАЗВІЦЦЯ І ТЭРЫТАРЫЯльнаЙ АРГАНІЗАЦЫІ ГАСПАДАРКІ

План

1. Паняцці “умовы” і “фактары” у кантэксце тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі і развіцця краіны.
2. Ацэнка сучаснага эканоміка-геаграфічнага і геапалітычнага становішча Беларусі.
3. Асаблівасці эканоміка-геаграфічнага становішча асобных рэгіёнаў.

У філасофскай літаратуры тэрмін “фактар” разумеецца як прычына ці рухаючая сіла, якая абумоўлівае цячэнне якога-небудзь працэса і вызначае яго характар. У географічнай навуцы паняцці “умовы” і “фактары” адносяцца да вельмі шырокаўжываемых. Аднак не заўсёды абгрунтавана праводзіцца мяжа паміж імі. Хутчэй за ўсё гэта звязана з тым, што яшчэ на этапе самага ранняга развіцця эканамічнай географіі было заўважана, што паміж канкрэтным аб’ектам і яго месцам размяшчэння існуе сувязь, узаемазалежнасць, і што на выбар месцапалажэння аб’екта ўплываюць, з аднаго боку, асаблівасці самога аб’екта, з другога, - асаблівасці тэрыторыі, дзе ён размешчаны ці яго збіраюцца размясціць. Таму ўсю сукупнасць аргументаў у адносінах да выбару месца размяшчэння аб’екта пачалі называць фактарамі размяшчэння, г.зн. усё тое, што так ці інакш уплывае на яго. Нам уяўляецца, што, калі размова ідзе аб фактарах і ўмовах размяшчэння ў прасторы канкрэтнага народнагаспадарчага аб’екта, неабходна бачыць адрозненне паміж імі. У сувязі з гэтым правільным будзе лічыць фактарамі ўсё тое, што характарызуе сам аб’ект размяшчэння, а

ўмовамі – месца яго размяшчэння. Напрыклад, вада як умова размяшчэння – гэта наяўнасць водных рэсурсаў на пэўнай тэрыторыі, якая стварае (ці не стварае) магчымасці для размяшчэння аб’екта. Вада як фактар размяшчэння – гэта патрэбнасць аб’екта (вытворчасці) у вадзе, г.зн. яго вадаёмістасць, ступень залежнасці ад вады ці, іншымі словамі кажучы, адна з тэхніка-эканамічных асаблівасцей вытворчасці. Таму па зместу фактары і умовы могуць супадаць: сыравінны, працоўны, энергетычны, транспартны і інш. Аднак па сутнасці і функцыянальнай ролі яны адрозніваюцца.

За мяжой часцей ужываюць паняцце “фактары”, пад якімі разумеюць усю сукупнасць аргументаў, уплываючых на размяшчэнне. Заснавальнік вучэння аб фактарах А.Вэбер выкарыстоўваў 4 фактары: працу, сыравіну, транспарт і агламерацыйны эфект. Сёння часцей за ўсё да іх адносяць: магчымасці забеспячэння рабочай сілай, сыравінай, транспартныя магчымасці, рынкі, магчымасці абслугоўвання, урадавыя ільготы [6]. Трэба падкрэсліць, што ў замежнай практыцы прадпрымальніцтва да іх выбару падыходзяць вельмі сур’ёзна. Напрыклад, кампанія “Джэнерал Электрык” пры выбары аптымальнага месцаразмяшчэння для сваіх аб’ектаў прымае да ўвагі звыш 180 фактараў, якія падзяляе на пэўныя групы: геаграфічныя, сацыяльныя, эканамічныя. На жаль, айчынныя вучэбная літаратура ў галіне прадпрымальніцтва гэтыя пытанні амаль поўнасцю ігнаруе.

Калі ідзе размова пра ўмовы развіцця краіны ці рэгіёна, найперш трэба зыходзіць з ацэнкі патэнцыялаў гэтых тэрыторый. Інакш кажучы, размова павінна ісці пра іх магчымасці ці рэзервы, якія пры пэўных абставінах могуць быць выкарыстаны. У гэтых адносінах вызначэнне паняцця “фактары” Э.Б.Алаева як “ланцуг прычынна-следчых сувязей, умоў, якія рэгулююць колькасныя і якасныя характарыстыкі працэсу, складаюць у сукупнасці яго механізм” [1] трэба разглядаць як вельмі слушнае. У гэтым выпадку сюды могуць быць аднесены такія віды патэнцыялаў, як эканоміка-геаграфічнае і геапалітычнае становішча, прыродна-рэсурсны патэнцыял, дэмаграфічны, вытворчы, навукова-інавацыйны і інш.

Пытанне аб тым, што неабходна для паспяховага станаўлення і развіцця краіны, заўсёды хвалявала асоб, якія заставаліся неабыякавымі да яе лёсу. Так, Я.Колас у “Новай зямлі” ярка і пераканаўча паказаў, што, каб “прыдбаць свой кут, каб з панскіх выпутацца пут”, г.зн. здабыць волю і дабрабыт, трэба мець “сваю зямлю, свой кут” – у шырокім сэнсе Бацькаўшчыну, тэрыторыю, дзяржаўнасць.

Я.Купала ў сваіх творах таксама пастаянна падкрэсліваў, што чалавеку мала мець кавалак зямлі – ён павінен пазбавіцца цемрашальства, жыць з гістарычнай памяццю, свядомасцю, адукаванасцю, “людзьмі звацца”, “займаць свой пачэсны пасад між народамі”.

Гэта пытанне хвалявала перадавых асоб і за мяжой. Бісмарк на пытанне аб тым, што неабходна для станаўлення дзяржавы, нагадаў тры фактары: 1) наяўнасць ідэі, якая аб’ядноўвае большасць людзей, 2) фактар наяўнасці даверу да ўраду, 3) фактар наяўнасці сярэдняга класу.

Дзве з паловай тысячы гадоў таму Канфуцыя запыталі пра тое, што неабходна для таго, каб краіна квітнела? Ён адказаў, што патрэбны тры рэчы: шмат хлеба, моцнае войска і наяўнасць разумных людзей (“надлежащее состояние умов”). А на пытанне аб тым, чым можна ахвяраваць у выпадку крайняй неабходнасці, адказ быў такім: арміяй, нават хлебам, але ні ў якім разе не станам розуму.

Гэтыя прыклады прыведзены для таго, каб зразумець і ўбачыць, якімі павінны быць прыярытэты пры выбары нацыянальнай мадэлі эканомікі для такой маладой па часе незалежнага існавання краіны, як Беларусь.

У аналітычным дакладзе Нацыянальнай акадэміі навук (НАН) Беларусі па выніках фундаментальных даследаванняў у пачатку XXI ст. адзначалася, што для паспяховага эканамічнага развіцця ў сучасным свеце неабходна наяўнасць наступных фактараў жыццядзейнасці:

1) Багаты клас прадпрымальнікаў, які фарміруецца ва ўмовах шырокай эканамічнай свабоды і кіруе асноўнай часткай нацыянальнай гаспадаркі.

2) Эфектыўна працуючы капітал, які ўкладзены ў прадпрыемствы з прагрэсіўнымі тэхналогіямі.

3) Развітая сфера навукова-даследчых і вопытна-канструктарскіх работ, якая адпавядае патрабаванням НТП і забяспечвае дынамічнае ўдасканаленне вытворчасці.

4) Кваліфікаваная рабочая сіла, якая адпавядае выкарыстоўваемым прагрэсіўным тэхналогіям.

Акрамя таго, пажадана (але не абавязкова), па меркаванні навукоўцаў НАН, мець урадлівыя землі, багатыя радовішчы карысных выкапняў, багатыя гістарычныя помнікі і г.д.

Падрабязны пералік фактараў развіцця Беларусі прыведзены ў “НСУР – 2020” у трэцім яе раздзеле “Нацыянальныя рэсурсы і сацыяльна-эканамічны патэнцыял устойлівага развіцця краіны”: асаблівасці эканоміка-геаграфічнага і геапалітычнага становішча; насельніцтва і працоўныя рэсурсы; прыродна-рэсурсны патэнцыял; навукова-тэхнічны і інавацыйны патэнцыял; інфармацыйныя і камунікацыйныя тэхналогіі; вытворчы патэнцыял; сацыяльная інфраструктура; патэнцыял рэгіёнаў, сістэма рассялення і ўзровень развіцця інфраструктуры населеных месцаў [4].

Не выклікае сумненняў тое, што ў сённяшніх умовах для Беларусі эканоміка-геаграфічнае і геапалітычнае становішча трэба разглядаць як адзін з галоўных стратэгічных фактараў яе развіцця.

У аснове паняцця “эканоміка-геаграфічнае становішча” (ЭГС) ляжыць катэгорыя “адносіны”. ЭГС – гэта сукупнасць прасторавых адносін сацыяльна-эканамічных аб’ектаў да іншых аб’ектаў гэтага віду. Калі размова ідзе пра краіну, дык гэта адносіны да паза размешчаных адносна яе элементаў, якія маюць для яе тое ці іншае эканамічнае значэнне, незалежна ад таго створаны яны прыродай (мора, горы і інш.) ці рукамі чалавека (каналы, прадпрыемствы і інш.). Галоўная ідэя ўсялякага становішча – гэта раскрыццё тэрытарыяльных адносін. У ЭГС – адносін да эканамічна значных аб’ектаў (транспартных магістраляў, рынкаў тавараў і інш.) , у геапалітычным становішчы (ГПС) – да

палітычна значных аб'ектаў (цэнтраў міжнароднай палітыкі, ваенна-палітычных баз і інш.).

ЭГС краіны вызначае ступень спрыяльнасці развіцця эканамічных сувязей з іншымі краінамі, якое можа стымуляваць іх развіццё, ці, наадварот, абмяжоўваць, спрыяць ці перашкаджаць яе ўключэнню ў міжнародны абмен, аблягчаць ці ўскладняць фарміраванне яе спецыялізацыі. Можна казаць пра розныя ўзроўні ЭГС: а) макрастановішча, г. зн. выяўленне адносін да далёкіх, але важных з эканамічнага пункту гледжання аб'ектаў, б) мезастановішча – адносіны да не вельмі далёкіх і не зусім блізкіх аб'ектаў, в) мікрастановішча – адносіны да бліжэйшага акружэння. Пры гэтым у першую чаргу ацэньваюцца такія яго віды, як транспартна-геаграфічнае, затым – аграрна-геаграфічнае, дэма-геаграфічнае, збыта-геаграфічнае і іншыя віды прасторавых адносін.

Па свайму макрастановішчу Беларусь знаходзіцца ў цэнтры Еўропы (адносіцца да групы краін Цэнтральна-Усходняй Еўропы), на водападзеле Чорнага і Балтыйскага мораў (г.зн. унутрыкантынентальная дзяржава), з'яўляецца раўніннай краінай (размешчана на захадзе Усходне-Еўрапейскай раўніны), таму не мае фізічных перашкод для сувязей з суседнімі краінамі.

Транспартна-геаграфічнае макрастановішча Беларусі вельмі спрыяльнае, таму як размешчана яна на перакрываванні міжнародных транспартных калідораў (МТК). МТК – гэта сукупнасць магістральных транспартных камунікацый з адпаведнай інфраструктурай, якія звязваюць буйныя транспартныя вузлы, у рамках якіх выкарыстоўваюцца розныя віды транспарту, і забяспечваюць перавозку пасажыраў і тавараў у міжнародным злучэнні па накірунках іх найбольшай канцэнтрацыі. З 10-ці трансёрапейскіх транспартных накірункаў два непасрэдна праходзяць праз Беларусь (№2 – Берлін – Варшава – Мінск – Масква – Ніжні Ноўгарад і №9 – Хельсінкі – Санкт-Пецярбург – Масква – Пскоў – Кіеў – Бухарэст – Дзімітраўград – Александруполіс) з адгалінаваннем 9В: Гомель – Жлобін – Мінск – Маладзечна – Вільнюс – Каўнас – Клайпеда/Калінінград.

Акрамя таго, праз Беларусь праходзяць транспартныя шляхі, якія забяспечваюць яе міжнародныя сувязі з Прыбалтыйскімі краінамі, Польшчай, Украінай, Расіяй, а таксама гэтых краін паміж сабой. Гэта: паўднёвыя рэгіёны Расіі: Бранск – Гомель – Мазыр – Пінск – Брэст - Варшава; Смаленск – Полацк – Даўгаўпілс – Рыга; Варшава – Беласток – Гродна – Ліда – Маладзечна – Полацк – Санкт-Пецярбург. У выніку транзітных перавозкі ажыццяўляюць праз Беларусь звыш 50 краін свету, што зрабіла аказанне паслуг па транзіту адным з галоўных накірункаў яе ўзделу ў міжнародным падзеле працы.

Такім чынам, галоўная асаблівасць макрагеаграфічнага становішча Беларусі – яе цэнтральнасць і транзітнасць.

Для мікрастановішча Беларусі характэрны таксама шэраг пераваг. Па-першае, трэба адзначыць вельмі кампактную форму яе тэрыторыі (адлегласць крайніх кропак дзяржаўнай граніцы да геаграфічнага цэнтра – в.Антанава Пухавіцкага раёна – вагаецца ў межах 300 -350 км), што істотна павышае эфектыўнасць унутраных сувязей. Па-другое, адлегласць ад сталіцы Беларусі да сталіц краін-суседзяў адносна невялікая: да Варшавы – 550 км, да Вільнюса – 215 км, да Кіева – 580 км, да Масквы – 700 км, да Рыгі – 470 км. Па-трэцяе, мяжуючы з Еўрапейскім саюзам (Латвія, Літва, Польшча), з аднаго боку, Беларусь мае магчымасць доступу да тэхналогій, адукацыі, навукі, фінансавых рынкаў, якімі валодае гэта супольнасць, з другога, - агульная мяжа з Расіяй гарантуе доступ да яе рынкаў і багатых мінеральных рэсурсаў. Нельга забывацца таксама пра тое, што ўсе суседзі Беларусі – марскія дзяржавы. Пэўнай кампенсацыяй адсутнасці непасрэднага выхаду да мораў Беларусі ў сённяшніх умовах становіцца актыўнае выкарыстанне портаў суседніх краін. Ва ўмовах, калі марскія перавозкі з'яўляюцца найбольш выгаднай формай міжнароднага гандлю (на іх долю прыпадае 40-50% тавараабароту Беларусі), гэты фактар набывае асаблівую актуальнасць. Аднак пры гэтым трэба мець на ўвазе, што адсутнасць марскога ўзбярэжжа вымушае Беларусь не толькі спадзявацца на добрую волю сваіх суседзяў, але і мець неабходныя сродкі для арэнды іх партоў і разумна паводзіць сябе на міжнароднай арэне.

ГПС – гэта месца дзяржавы ў сістэме міжнародных адносін, якое складаецца не толькі з становішча яе ў геаграфічнай прасторы (тут мы таксама знаходзім найбольш важкія палітычныя і ваенныя аб’екты, якія ўплываюць на канкрэтную краіну), але і з функцыянальнай ролі той ці іншай краіны ў сукупнасці дзяржаў. Ацаніць ГПС краіны – гэта значыць, з аднаго боку, вызначыць, якую ролю ёй можа адвесці гэта сукупнасць, з другога, - якую ролю сама краіна выбірае для сябе ў гэтай сукупнасці.

Найважнейшы элемент геапалітычнага аналізу – сіла і магутнасць дзяржавы. Гэта даволі складаная і шматгранная з’ява. З аднаго боку, яна ўключае ў сябе здольнасць дзяржавы дасягаць сваіх знешніх мэт шляхам уплыву на палітыку іншых дзяржаў. З другога, - катэгорыя “сіла” у геапалітычным разуменні характарызуе магчымасць дзяржавы адстойваць свае інтарэсы на міжнароднай арэне, самастойна рашаць задачы свайго палітычнага і эканамічнага развіцця. У класічнай геапалітыцы (напрыклад, тэорыі А.Мэхэна і Х.Макіндэра) сярод фактараў, якія фарміруюць сілу і магутнасць дзяржавы, разам з месцапалажэннем і ўзброенасцю, разглядаліся колькасць, мужнасць, нацыянальны характар, менталітэт і арганізацыя народаў [3].

З’яўляючыся адносна невялікай па сваіх памерах і ваенна-эканамічным патэнцыяле краінай свету, Беларусь не ў стане істотна ўплываць на ход сусветнай палітыкі. Больш таго, часцей даводзіцца падпарадкоўвацца ёй. Геапалітычныя інтарэсы краін ЕС найперш палягаюць у сферы выкарыстання яе спрыяльнага геаграфічнага транзітнага становішча на шляхах да рынкаў Расіі. Нельга скідваць з рахунку важнасць Беларусі як складовай часткі экалагічнай сеткі Еўропы, дзякуючы таму, што захаваны шматлікія балоты, азёры, багатая відавая разнастайнасць і інш. Для адносна беднай на ўсе гэтыя кампаненты прыроднага асяроддзя Еўропы яна можа разглядацца не толькі як аб’ект назірання за імі, але і як важны фактар падтрымання экалагічнай раўнавагі ў гэтым рэгіёне свету. У пэўнай ступені існуе зацікаўленасць у Беларусі як санітарнага кардону на шляху нелегальных мігрантаў у краіны ЕС.

Геапалітычныя інтарэсы Расіі да Беларусі палягаюць як у эканамічнай сферы (транзітнасць перавозак розных грузаў, перамяшчэння людзей і інш.), так і ў ваеннай сферы (буферная зона з блокам НАТО, ваенная інфраструктура і інш.). Не выпадкова некаторыя з расійскіх геапалітыкаў лічаць, што “Беларусь трэба разглядаць як частку Расіі ... сапраўдная заходняя граніца Расіі павінна праходзіць намнога заходней” [2, с. 377]. Імперскія імкненні з боку Расіі прасочваюцца і ў кроках, якія робяцца яе палітыкамі на шляху стварэння Еўразійскага эканамічнага саюзу.

Для Беларусі важнымі з’яўляюцца змены, якія адбываюцца на геапалітычнай і геаэканамічнай прасторы суседніх краін, асабліва Расіі. Не можа не хваляваць будаўніцтва новых трубаправодаў у абход Беларусі, стварэнне новых прадпрыемстваў з удзелам транснацыянальных карпарацый (ТНК), што пагражае беларускаму транзіту і экспарту. Пэўныя эканамічныя праблемы ўзнікаюць і ў сувязі з уступленнем у Сусветную гандлёвую арганізацыю Украіны і Расіі.

Ва ўмовах барацьбы за сферы ўплыву з боку Расіі, Кітая і ваенна-палітычнага блоку НАТО не выклікае станоўчых эмоцый і так званы “ядзерны парасон” Саюзнай дзяржавы. Наша працягласць межаў у Саюзнай дзяржаве складае 61 тыс. км, а колькасць дзяржаў суседзяў у ваенных адносінах павялічылася да 15. Важна зразумець, што кожная з гэтых сіл рашае свае задачы, а інтарэсы Беларусі іх хваляюць у апошнюю чаргу. Таму найперш нацыянальныя інтарэсы павінны вызначаць кожны крок знешняй палітыкі Беларусі.

Свае асаблівасці ЭГС маюць рэгіёны Беларусі. У сучасны момант усё вобласці, за выключэннем Мінскай, з’яўляюцца прыгранічнымі. Пры гэтым кожная з іх мае непасрэдны выхад не менш як у дзве краіны (выключэнне складае Магілёўская вобласць, якая мяжуе толькі з Расіяй). 44 адміністрацыйныя раёны таксама з’яўляюцца прыгранічнымі, што робіць адбітак на іх эканамічным, сацыяльным і палітычным жыцці. У трансгранічным супрацоўніцтве з боку Беларусі ўдзельнічаюць чатыры яе вобласці (Брэсцкая,

Віцебская, Гомельская і Гродзенская) і некалькі дзесяткаў раёнаў (гл. лекцыю 19).

Можна ўпэўнена сцвярджаць, што прыгранічныя раёны, якія выходзяць да мяжы з Расіяй, з-за адсутнасці мытных перашкод, маюць пэўныя перавагі ў арганізацыі знешняга гандлю, рашэнні праблем занятасці насельніцтва перад іншымі раёнамі.

Свае адрозненні рэгіёны маюць і ў кампактнасці тэрыторыі. Напрыклад, з абласцей найбольш выцягнутыя з поўначы на поўдзень Мінская (прыкладна 300 км), з усходу на захад – Віцебская (звыш 300 км). Сярод адміністрацыйных раёнаў назіраецца значна большая неаднастайнасць. Ёсць вялікая колькасць “гарызантальных” (напрыклад, Пастаўскі, Столінскі, Лельчыцкі і інш.) і “вертыкальных” (напрыклад, Брэсцкі, Брагінскі, Бераставіцкі і інш.) раёнаў. Такая выцягнутасць шматлікіх рэгіёнаў стварае праблему тэрытарыяльнай даступнасці іх адміністрацыйных цэнтраў. Гэта асабліва заўважна ў Брэсцкай, Віцебскай, Гомельскай і Гродзенскай абласцях, дзе цэнтры абласцей займаюць эксцэнтрычнае становішча. У выніку значная частка раённых цэнтраў тут знаходзіцца на вялікай адлегласці ад сваіх абласных цэнтраў (напрыклад, Паставы ад Віцебска на адлегласці 250 км, Смаргонь ад Гродна – 221 км, Столін ад Брэста – 245 км, Жыткавічы ад Гомеля – 233 км). Пры гэтым некаторыя раённыя цэнтры тэрытарыяльна знаходзяцца бліжэй да сталіцы Беларусі, чым да сваіх абласных цэнтраў (напрыклад, Астравец, Докшыцы, Карэлічы і інш.).

У пэўнай ступені такая эксцэнтрычнасць характэрна і для некаторых раённых цэнтраў (напрыклад, Гарадок, Калінкавічы, Мсціслаў, Столін, Шчучын і інш.). Падобнае становішча нельга прызнаць здавальняючым як з пункту гледжання арганізацыі гаспадарчай дзейнасці, так і з пункту гледжання агульнага кіравання рэгіёнамі. Гэта сведчыць таксама аб неабходнасці ўдасканалення адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Беларусі.

Колькасная ацэнка ЭГС рэгіёнаў, як і агульная рэнтная ацэнка становішча – задача не простая і чакае свайго навуковага вырашэння. Тым не менш ужо

сёння робяцца захады колькасна ацаніць ЭГС абласцей Беларусі [5]. Сутнасць методыкі зводзіцца да таго, што, па-першае, адбіраюцца індикатары ацэнкі (напрыклад, колькасць краін, якія мяжуюць з вобласцю; адлегласць ад абласнога цэнтра да бліжэйшай сталіцы суседніх краін; колькасць раёнаў вобласці, праз якія праходзяць міжнародныя транспартныя калідоры і г.д.), па-другое, ранжыруюцца вобласці па ўсіх адабраных індикатарах, па-трэцяе, знаходзіцца сума рангаў для кожнай вобласці, па-чацвертае, разлічваецца інтэгральны паказчык як сярэднеарыфметычнае значэнне сумы рангаў. У выніку, чым меншае значэнне інтэгральнага паказчыка (пры ўмове, што адзінка ці першы ранг надаецца лепшаму значэнню), тым больш спрыяльным становішчам валодае вобласць.

Аднак значэнне тэрыторыі не вычэрпваецца толькі каштоўнасцю яе становіша. Не менш важную ролю ва ўстойлівым сацыяльна-эканамічным развіцці краіны і тэрытарыяльнай арганізацыі яе гаспадаркі адыграе прыродна-рэсурсны патэнцыял.

Літаратура

1. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М., 1980.
2. Дугин, А.В. Основы геополитики. М., 1997.
3. Маккиндер, Х.Дж. Географическая ось истории // Полис – 1995, №4, с.169.
4. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года. Мн., 2004.
5. Сасноўскі, В.М., Каласоўскі, А.А., Страха, М.Л. Эканамічная і сацыяльная геаграфія Беларусі. Практыкум. Мн., 2011.
6. Хоскинг, А. Курс предпринимательства. М., 1993.

ЛЕКЦЫЯ 5

ТЭМА: ПРЫРОДНА-РЭСУРСНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ БЕЛАРУСІ ЯК ФАКТАР УСТОЙЛІВАГА РАЗВІЦЦЯ І ТЭРЫТАРЫЯЛЬнай АРГАНІЗАЦЫі ГАСПАДАРКІ

План

1. Паняцце аб прыродна-рэсурсным патэнцыяле і яго склад.
2. Прыродныя ўмовы і іх ацэнка для жыцця людзей і гаспадарчай дзейнасці.
3. Прыродныя рэсурсы: геаграфічныя асаблівасці размеркавання і выкарыстання асобных відаў прыродных рэсурсаў.

Развіццё і размяшчэнне гаспадаркі любой краіны заўсёды звязаны са станам яе прыродна-рэсурснага патэнцыялу (ПРП). Калі казаць каратка, ПРП – гэта сукупнасць прыродных рэсурсаў тэрыторыі, якія могуць быць выкарыстаны (ці выкарыстоўваюцца) у гаспадарцы. Традыцыйна ў яго складзе выдзяляюць прыродныя рэсурсы і прыродныя ўмовы. Паміж “умовамі” і “рэсурсамі” можна правесці мяжу, хаця ў некаторых выпадках гэта зрабіць складана. Справа ў тым, што ў пэўных відах дзейнасці (напрыклад, у сферы рэкрэацыі) кліматычныя ўмовы выступаюць як рэсурс, а ў сельскай гаспадарцы яны часцей разглядаюцца як умовы. Крытэрыем іх падзелу з’яўляецца тое, што ўмовы непасрэдна не ўцягваюцца ў чалавечую дзейнасць, але аказваюць уплыў на яе вядзенне (напрыклад, размяшчэнне вытворчасці, рассяленне людзей і г.д.). Не з’яўляюцца выключэннем і іншыя віды дзейнасці, развіццё якіх нават у Беларусі залежыць ад тых ці іншых прыродных умоў. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што ўздзеянне іх можа быць як непасрэдным, так і апасрэдкаваным. Непасрэднае ўздзеянне кліматычных умоў можна заўважыць у сезоннасці гандлю (паза памяшканняў), абмежаваных магчымасцяў сельскага насельніцтва некаторых раёнаў свачасова атрымліваць паслугі (з-за зімовых заваяў ці вясновых павадкаў). Нельга скідваць з рахунку і стыхійныя гідраметэаралагічныя з’явы на тэрыторыі краіны, паўтараемасць якіх за

апошнія гады ўзрасла. Размова ідзе пра разбуральныя шквалы, смерчы і моцны град. Найбольш небяспечнымі ў гэтых адносінах з'яўляюцца Лунінецкі, Шаркаўшчынскі, Акцябрскі, Слоніўскі, Чэрвеньскі, Горацкі раёны (узяты па аднаму раёну з кожнай вобласці, дзе за перыяд назіранняў выяўлена найбольшая іх колькасць у разліку на адзінку плошчы). Зразумела, што гэтыя з'явы, як і прыродныя ўмовы ўвогуле, аказваюць на жыццё людзей часцей апасрэдкаваны ўплыў: праз сельскагаспадарчую вытворчасць, праз работу транспарта і г.д.

Безумоўна, уплыў прыродных умоў у межах Беларусі менш заўважны, чым, напрыклад, у суседніх Расіі, ва Украіне. Адсутнасць істотнай тэрытарыяльнай розніцы ў рэльефе (рознiца паміж самай высокай і самай нізкай кропкамі не перавышае 270 м), у кліматычных умовах (рознiца ў сярэднегадавой тэмпературы паветра менш за 3°С, а сярэднія паказчыкі ападкаў вагаюцца ад 600 мм да 770 мм за год) не стварае вялікіх адрозненняў у развіцці прамысловасці, транспартнай дзейнасці, будаўніцтве і ўмовах пражывання людзей. Аднак гэтага нельга сказаць у адносінах сельскай гаспадаркі. Акрамя рознай занальнай спецыялізацыі, якая склалася ў асноўным з-за агракліматычных асаблівасцей, на тэрыторыі краіны назіраюцца значныя ваганні ў эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці (рознiца паміж раёнамі ў вытворчасці валавой прадукцыі на 1 бала-гектар сельгасугоддзяў перавышае 10 раз) і, што асабліва важна, у тэрмінах высявання розных відаў культур. Апошняя акалічнасць прыводзіць да таго, што менавіта паўднёвыя рэгіёны краіны першымі пастаўляюць на рынкі гарадоў садавіну і агародніну, бульбу і іншую прадукцыю.

Асаблівую каштоўнасць для гаспадарчай дзейнасці ў сучасных умовах набываюць прыродныя рэсурсы. Маючы адносна высокі ўзровень апрацоўчай прамысловасці, Беларусь заўсёды востра адчувала сваю залежнасць ад сыравіны суседніх дзяржаў, перш за ўсё Расіі і Украіны. З набыццём незалежнасці гэта праблема стала яшчэ больш актуальнай. У гэтай сувязі цалкам апраўдана яе імкненне максімальна поўна выкарыстоўваць уласныя

рэсурсы з мэтай памяншэння залежнасці ад іх увозу і пашырэння экспартных магчымасцей.

Памятаючы пра тое, што прыродныя рэсурсы па свайму складу вельмі разнастайныя (гэта і зямельныя, і мінеральныя, і водныя, і лясныя і інш.), спынімся на характарыстыцы важнейшых відаў з пункту гледжання іх гаспадарчага выкарыстання.

Асноўнае нацыянальнае багацце краіны – зямельныя рэсурсы. Іх роля як абмежаванага і незамяняльнага прыроднага рэсурса з часам толькі ўзрастае. Асабліва гэта тычыцца Беларусі, якая будзе яшчэ не адно стагоддзе адчуваць на сабе “пляму Чарнобыля”. У цэлым па краіне назіраецца тэндэнцыя ўсё большага адвядзення зямель пад гарадскую забудову і памяншэння іх для сельскагаспадарчых патрэб. Так, толькі за 2001-2011 гг. агульная плошча сельскагаспадарчых зямель скарацілася на 0,4 млн. га, а плошча ворных зямель – на 0,6 млн. га. Пры гэтым, нягледзячы на змяншэнне колькасці насельніцтва краіны, назіраецца ўстойлівая тэндэнцыя скарачэння сярэднедушавай забяспечанасці сельскагаспадарчымі ўгоддзямі: з 1,01 га ў 1980 г. да 0,9 га ў 2011 г. Асабліва заўважна гэта тэндэнцыя ў зонах інтэнсіўнай урбанізацыі (Мінская, Брэсцкая і Гродзенская вобласці), а таксама ў рэгіёнах найбольш пацярпелых у выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС (Гомельская і Магілёўская вобласці).

Яшчэ большую небяспеку выклікае працэс пагаршэння ўрадлівасці глебаў. Адмоўны баланс па гумусу назіраецца больш чым у 40 раёнах, пры тым што сярэдняе яго ўтрыманне на ворных землях складае менш 2% (звыш 3% маюць толькі Ганцавіцкі, Маларыцкі і Светлагорскі раёны).

У адпаведнасці з кадастравай ацэнкай сельскагаспадарчых зямель 2010 г., якая акрамя ўрадлівасці глебаў улічвае тэхнічныя ўласцівасці ўчасткаў і іх месцазнаходжанне, самы высокі бал характэрны для Нясвіжскага (42), Клецкага (39), Ваўкавыскага (37), Слуцкага (37) і Капыльскага (37) раёнаў. Самы нізкі – для Гарадоцкага (18), Полацкага (21), Расонскага (21), Ушацкага (21) і Касцюковіцкага (23) раёнаў пры сярэднім па краіне – 29 балаў.

Застаецца даволі вялікай колькасць неспрыяльных для земляробства зямель па прычыне іх забалочанасці, завалуненасці і інш. У цэлым па Беларусі – гэта амаль кожны дзесяты гектар, а ў Полацкім раёне – кожны другі, Жыткавіцкім – кожны пяты, Крупскім – кожны шосты, Ашмянскім – кожны сёмы, Кобрынскім – кожны дзесяты. Самая спрыяльная ў гэтых адносінах сітуацыя назіраецца ў Шклоўскім раёне – толькі 0,5%.

У гэтай сувязі аптымізацыю выкарыстання сельскагаспадарчых зямель з улікам іх якасці трэба разглядаць як актуальную задачу аграрнай навукі краіны. РУП “Інстытут глебазнаўства і аграхіміі” ужо распрацаваны рэкамендацыі па прыдатнасці глебаў для вырошчвання некаторых сельскагаспадарчых культур [3]. Так, найбольш прыдатнымі для вырошчвання пшаніцы яны з’яўляюцца ў Шклоўскім, Дубровенскім, Круглянскім, Нясвіжскім, Крычаўскім раёнах (тут і далей адзначаны першыя 5 раёнаў па ступені прыдатнасці), для трыцікале – Шклоўскім, Крычаўскім, Магілёўскім, Нясвіжскім і Чавускім, для ячмяню – Шклоўскім, Дубровенскім, Круглянскім, Нясвіжскім і Крычаўскім, для цукровых буракоў – Шклоўскім, Круглянскім, Крычаўскім, Нясвіжскім і Чавускім, для льну – Ашмянскім, Вілейскім, Лёзненскім, Стаўбцоўскім і Чавускім, для азімага рапсу – Шклоўскім, Дубровенскім, Круглянскім, Нясвіжскім і Крычаўскім. Пры гэтым важна заўважыць, што фактычная канцэнтрацыя пасеваў гэтых культур далёка не заўсёды супадае з рэкамендацыямі навукоўцаў. Безумоўна, геаграфія пасеваў залежыць не толькі ад прыдатнасці глебаў, аднак роля іншых фактараў у гэтым выпадку не можа быць вызначальнай.

Устойлівае сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі, яе эканамічная бяспека ў значнай ступені вызначаюцца станам мінеральна-сыравіннай базы, рацыянальным і комплексным выкарыстаннем рэсурсаў нетраў. На сучаснай стадыі геалагічных даследаванняў выяўлены і разведаны каля 5 тыс. радовішчаў мінеральнай сыравіны, у якіх да 30 відаў карысных выкапняў. Вялікая колькасць радовішчаў карысных выкапняў урадам краіны прапануецца для распрацоўкі айчыннымі і замежнымі інвестарамі (табліца 1).

Табліца 1. Пералік радовішчаў карысных выкапняў Беларусі, якія прапануюцца для інвеставання

Назва карысных выкапняў	Назва радовішчаў
Буры вугаль	Жыткавіцкае, Брынёўскае, Тонежскае, Лельчыцкае
Гаручыя сланцы	Любанскае, Тураўскае
Жалезная руда	Акалоўскае, Навасёлкаўскае
Гліна	Булькава, Падзяменне, Ракіта, Голбіца, Зара
Гіпс	Брынёўскае
Будаўнічы камень	Сітніцкае, Глушкавічы
Будаўнічы пясок	Зялёнае, Улазовічы
Бентанітавыя гліны	Астражанскае
Кварцавыя пяскі	Гарадное
Трэпел	Стальное
Калійныя солі	Акцябрскае

Найбольш важная сыравіна для эканамічнага развіцця краіны, асабліва фарміравання яе экспартнага патэнцыялу – горна-хімічная. Па прамысловых запасах калійных соляў (каля 10 млрд. т) Беларусь займае адно з вядучых месцаў у свеце. Разведаны 3 асноўныя радовішчы: Старобінскае, Петрыкаўскае і Акцябрскае. Распрацоўваецца пакуль толькі Старобінскае радовішча, дзе створана 6 рудаўпраўленняў РУП “ВА “Беларуськалій” (вядуцца падрыхтоўчыя работы па стварэнні яшчэ аднаго прадпрыемства па здабычы калійных соляў на базе Петрыкаўскага радовішча). З пачатку эксплуатацыі Старобінскага радовішча здабыта ўжо звыш 1 млрд. т руды. У рудзе да 28% KCl (для параўнання: на Петрыкаўскім – 40%, Акцябрскім – 39%). Увядзенне ў строй Чырвонаслабадскага рудніка дазволіла ўзмацніць сыравінную базу другога рудаўпраўлення. Моцная сыравінная база, спрыяльнае геаграфічнае становішча могуць забяспечыць стабільную вытворчасць калійных угнаенняў на многія гады, таму што яны – адзін з важнейшых экспартных тавараў Беларусі.

Аktуальнай для Беларусі з’яўляецца праблема выкарыстання вялікай колькасці (звыш 700 млн. т) адпрацаваных парод калійнай вытворчасці. Па сутнасці яны ўяўляюць сабой каштоўную сыравіну для вытворчасці кальцыніраванай соды, харчовай солі і інш. Іх выкарыстанне на месцы з

прыцягненнем замежных тэхналогій палепшыла б не толькі экалагічную сітуацыю ў гэтым рэгіёне, але і станоўча паўплывала б на экспартныя магчымасці краіны, аслабіла яе залежнасць ад поўнаасцю імпартуемай соды.

Геалагічныя запасы каменнай солі практычна невычарпальныя. Разведаны Давыдаўскае, Старобінскае і Мазырскае радовішчы з агульнымі запасамі каля 22 млрд. т. На базе апошняга працуе (з 1982 г.) ААТ “Мазыр соль”.

Папярэдне разведаны Мсціслаўскае (Мсціслаўскі раён) і Лабковіцкае (Крычаўскі раён) радовішчы фасфарытаў. Іх агульныя запасы больш за 400 млн. т, колькасць P_2O_5 – 0,9 – 18,2%. Здабыча фасфарытавых руд (для вытворчасці фасфарытнай мукі) можа весціся кар’ерным, шахтавым спосабамі і метадам гідраздабычы праз свідравіны. У сённяшніх умовах, калі даводзіцца несці вялікія выдаткі на завоз у краіну сыравіны для вытворчасці фасфатных угнаенняў (апатытаў Кольскага паўвострава) ці саміх гэтых угнаенняў, пытанне стварэння айчыннай сыравіннай базы для іх вытворчасці павінна знайсці практычнае вырашэнне.

Сыравіна для будаўнічых матэрыялаў ёсць амаль ва ўсіх раёнах Беларусі. Выяўлена больш за 500 радовішчаў гліны, суглінкаў і супескаў, якія выкарыстоўваюцца як дамешкі пры вытворчасці цэменту, у керамічнай прамысловасці (пры вытворчасці цэглы, керамічных плітак, дрэнажных труб, чарапіцы, керамзіту, аглапарыту і інш.), для буравых раствораў, як напаўняльнікі паперы, гумы, для адсарбентаў, каталізатараў і інш. Каля паловы з іх не маюць прамысловага значэння з-за невялікіх запасаў (да 100 тыс. м³) або нізкай якасці. Да найбольш буйных радовішчаў належаць Гайдукоўка (Мінскі раён, 26 млн. м³), Лукомль – 2 (Чашніцкі раён, 24 млн. м³), Заполле (Шумілінскі раён, 18 млн. м³).

Пяскі і жвірова-пясчаныя пароды выкарыстоўваюцца для вытворчасці сілікатных вырабаў, тынкавальных і муровачных раствораў, напаўняльнікаў бетонаў, у будаўніцтве дарог, фундаментаў, ліцейнай вытворчасці для фармовачных сумясей, для фільтравальных устаноў і інш. Улічана звыш 100

радовішчаў будаўнічых пяскоў. Найбуйнейшыя сярод іх – Агова (Іванаўскі раён, 28 млн. м³), Хаціслаўскае (Маларыцкі раён, 26 млн. м³), Акалоты (Бярозаўскі раён, 22 млн. м³). Радовішчаў жвірова-пясчанага матэрыялу ўлічана 160. Найбольш буйныя – Крулеўшчызна (Докшыцкі раён, 38 млн. м³), Баравое (Глыбоцкі раён, 37 млн. м³), Загуззе (Гарадоцкі раён, 31 млн. м³).

Мелавыя і мергельныя пароды шырока выкарыстоўваюцца ў вытворчасці цэменту, вапняку, соды, шкла, пластмас, паперы, лакафарбавых матэрыялаў, а таксама для падкормкі жывёлы, вапнавання глебы і інш. Асноўныя радовішчы іх – Каменка (Крычаўскі раён, 102 млн. м³), Камунарскае (Касцюковіцкі раён, 382 млн. м³), Калядзічы і Пагараны (Ваўкавыскі раён, 42 і 30 млн. м³ адпаведна), Туры (Мастоўскі раён, 66 млн. м³), Хаціслаўскае (Маларыцкі раён, 74 млн. м³), Сожскае (Чэрыкаўскі раён, 109 млн. м³).

У Віцебскай і Магілёўскай абласцях выяўлены і ў той ці іншай ступені вывучаны звыш 25 радовішчаў даламіту. Ён выкарыстоўваецца для вытворчасці друзу, даламітавай мукі, у якасці мінеральнага парашку для асфальту, напаўняльніка для руберойду, у металургіі, шкляной прамысловасці і інш. У Віцебскім раёне знаходзіцца буйнейшае радовішча Руба, запасаў якога (930 млн. т) хопіць прыкладна на 100 гадоў.

Будаўнічы камень выкарыстоўваецца для вытворчасці друзу, як абліцовачны будматэрыял і інш. Найбольш вядомыя яго радовішчы – Мікашэвіцкае і Сітніцкае (Лунінецкі раён, запасы адпаведна 295 і 263 млн. м³), Глушкавіцкае і Кар’ер Надзеі (Жыткавіцкі раён, запасы адпаведна 7,9 і 3,3 млн. м³). На базе Мікашэвіцкага радовішча працуе РУП “Граніт”.

Гаручыя карысныя выкапні адыгрываюць галоўную ролю ў развіцці большасці краін свету. Не з’яўляецца выключэннем і Рэспубліка Беларусь. Іх пералік складаюць торф, нафта, спадарожны газ, буры вугаль, гаручыя сланцы. Прамысловыя радовішчы нафты і газу знаходзяцца ў межах Прыпяцкага прагіну (Светлагорскі, Акцябрскі, Глускі раёны). Выяўлена 74 радовішчы нафты, з якіх 2 нафтагазакандэнсатныя. У адкрытых радовішчах засталася разведаных крыху болей за 50 млн. т нафты і каля 10 млрд. м³ газу.

Забяспечанасць запасамі нафты на ўзроўні здабычы 2010 г. складае прыкладна 32 гады. З улікам вялікай залежнасці Беларусі ад знешніх пастаўшчыкоў нафты і газу (уласная здабыча нафты забяспечвае патрэбы менш чым на 10%) работы па пошуку новых радовішчаў павінны працягвацца, у тым ліку і з прыцягненнем замежных інвестыцый.

Адзін з найбольш распаўсюджаных відаў карысных выкапняў Беларусі – торф. Яго выкарыстоўваюць як паліва, для вытворчасці ўгнаенняў, біястмулятараў, кармавых дражджэй, тарфянога воску, лекавых прэпаратаў і інш. Тарфяныя радовішчы ёсць практычна ва ўсіх раёнах краіны (разведана звыш 9 тыс. радовішчаў з запасамі 4,4 млрд. т). На жаль, значная частка тарфянога фонду ўжо выпрацавана (198 млн. т), вялікая частка адведзена на прыродаахоўныя мэты (783 млн. т), а запасны, які ўключае каштоўныя віды торфу для хіміі і медыцыны, складае ўсяго 103 млн. т. Аднак самым распаўсюджаным накірункам яго выкарыстання застаецца зямельны (1563 млн. т), г.зн. у сельскагаспадарчай вытворчасці. У сённяшніх умовах, калі стаіць задача павышэння долі ўласных відаў паліва ў паліўна-энергетычным балансе краіны, гэтыя асаблівасці нельга не ўлічваць.

Прадпрыемствы тарфяной прамысловасці распрацоўваюць 46 радовішчаў торфу з эксплуатацыйнымі запасамі каля 100 млн. т пры ўмоўнай 40-працэнтнай вільготнасці, з якіх прыдатныя для вытворчасці тарфянога паліва 78 млн. т і 32 млн. т для выкарыстання ў сельскай гаспадарцы. Пры гадавой патрэбнасці торфу каля 2 млн. т краіна забяспечана ім на 40 год.

Радовішчы бурага вугалю, як і нафты, знаходзяцца таксама ў межах Прыпяцкага прагіну. Разведаны Жыткавіцкае, Брынёўскае (Петрыкаўскі раён) і Тонежскае (Лельчыцкі раён) радовішчы з агульнымі запасамі 152 млн. т. На першым для прамысловага асваення ўжо падрыхтаваны 2 паклады – Паўночны і Найдаўскі з запасамі 69 млн. т, што дае магчымасць праектаваць будаўніцтва разрэзу магутнасцю 2 млн. т вугалю ў год. На базе Брынёўскага радовішча можа быць таксама арганізавана вытворчасць па здабычы вугалю ў якасці

энергетычнага і камунальна-бытавога паліва, у тым ліку ў якасці сыравіны для вытворчасці вадкіх і газападобных высокакаларыйных энерганосьбітаў.

Гаручыя сланцы размешчаны ў Прыпяцкім сланцаносным басейне плошчай больш за 10 тыс. км², з прагнознымі рэсурсамі 8,8 млрд. т. Асноўныя паклады іх (3,9 млрд. т) знаходзяцца ў Тураўскім і Любанскім радовішчах. Сярэдняя ўдзельная цеплата згарання сланцаў да 1610 ккал/кг (для парааўнання: цеплатворнасць айчыннага вугалю каля 6000 ккал/кг), попельнасць - 66-80%, выхад смалы 7-8%. Таму яны не з'яўляюцца эфектыўным цвёрдым палівам, але могуць разглядацца як зыходная сыравіна для атрымання каштоўных рэчываў.

З металічных карысных выкапняў Беларусі трэба адзначыць найперш жалезныя руды, якія выяўлены ў Стаўбцоўскім (Акалоўскае радовішча) і Карэліцкім (Навасёлкаўскае радовішча) раёнах. Руды высокаякасныя і лёгкаабгаачальныя. Папярэдне разведаныя запасы Акалоўскага радовішча на глыбіні да 700 м складаюць 167 млн. т. Навасёлкаўскае радовішча знаходзіцца на стадыі пошукавай ацэнкі (да глыбіні 700 м запасы складаюць 130 млн. т). Сярэдняе ўтрыманне жалеза ў рудзе складае прыкладна 28%. Акрамя жалеза, руды маюць у павышаных колькасцях тытан і ванадый. Улічваючы вялікую патрэбнасць Беларусі ў металаломе (штогод каля 2 млн. т), пытанне стварэння ўласнай сыравіннай базы для металургічнай вытворчасці ўяўляецца вельмі актуальным.

На Беларусі выяўлены рудапраяўленні некаторых рэдкіх і каляровых металаў (дыябазу, вальфрам, медзі і інш.). На стадыі пошукавай вывучанасці знаходзіцца Заазернае радовішча даўсаніту ў Гомельскай вобласці (сярэдняе яго ўтрыманне ў рудзе 26-38%), запасаў ягока дастаткова для будаўніцтва рудніка гадавой вытворчасцю па рудзе 3 млн. т. Спецыялісты Дэпартаменту па геалогіі Мінпрыроды Беларусі лічаць, што ў сённяшніх умовах мэтазгодна вярнуцца да пытання арганізацыі вытворчасці гліназёму і соды на яго базе.

Выяўлены і выкарыстоўваюцца прыродныя мінеральныя пігменты розных колераў і мел (белы), балотныя жалезныя руды (чырвоны і карычневы),

вохра і вохрыстыя гліны (жоўты), глаўсаніт (зялёны), вівіяніт (сіні) і інш. Мел як танную белую фарбу выкарыстоўваюць для ўнутраных і знешніх аддзелачных работ, пры вытворчасці лакафарбавых матэрыялаў, у папяровай прамысловасці і інш. Яго радовішчы размешчаны ў Брэсцкай, Гомельскай, Магілёўскай і Гродзенскай абласцях. Балотныя жалезныя руды выяўлены ў Мазырскім, Нараўлянскім, Петрыкаўскім і Хойніцкім раёнах. Паклады сыравіны ў радовішчах невялікія – 2 – 10 тыс. т, зрэдку – да 100 тыс. т. Вохра і вохрыстыя гліны ў асноўным можна сустрэць у Лельчыцкім і Лоеўскім раёнах. Сыравіна прыдатная на выраб алейных, клеявых, у тым ліку высокакасных мастацкіх фарбаў, эмаляў, якая здаўна саматужна распрацоўваецца каля Салаўёва Хутара ў Лоеўскім раёне (на правым беразе Дняпра).

Запасы глаўканіту выяўлены таксама ў Лоеўскім раёне (радовішча Ляхава Гара) і прыдатныя для кар’ернай здабычы. Запасы ацэньваюцца ў 15 – 18 млн. т. На Беларусі глаўканіт як мінеральны пігмент выкарыстоўваецца са старажытных часоў, што засведчана даследаваннямі насценнага жывапісу (Сафійскі сабор, Спаса-Праабражэнскі храм у Полацку, Благавешчанская царква ў Віцебску, Нікольская царква ў Магілёве і інш.). Гэта незаменны сродак пры рэстаўрацыйных работах, можа выкарыстоўвацца таксама для змяншэння жорсткасці вады, сорбцыі радыёізатопаў, павышэння ўраджайнасці сельскагаспадарчых культур за кошт наяўнасці калію і мікраэлементаў.

Вівіяніт (патэнцыяльная крыніца фосфару, выкарыстоўваецца як танная фарба і мясцовае ўгнаенне) найбольш шырока сустракаецца ў Гомельскай і Магілёўскай абласцях.

Каалін на Беларусі сустракаецца часцей у Жыткавіцкім (радовішчы Дзедаўка, Бярэзіна, Людзяневічы), Лельчыцкім (радовішча Глушкавічы) і Лунінецкім (радовішча Сітніцкае) раёнах. Агульныя запасы складаюць каля 55 млн. т, у тым ліку прамысловыя – 3,5 млн. т. На жаль, якасць кааліну з-за ўтрымання дамешкаў нізкая і не адпавядае міжнародным стандартам, але магчыма яго распрацоўка сумесна з будаўнічым каменем і выкарыстанне ў

вытворчасці будаўнічай керамікі, вогнетрывалых і фарфора-фаянсавых вырабаў, якія не патрабуюць дасканалай белізны.

Перспектыўны на выкарыстанне ў буравых і будаўнічых растворах, ліцейнай справе бентаніт. Яго найбольшае радовішча Астражанскае выяўлена ў Лельчыцкім раёне (прамысловыя запасы 12 млн. т).

Бурштын (выкапнёвая смала хвойных дрэў) на Беларусі сустракаецца найбольш шырока ў Брэсцкай і Гомельскай абласцях (Драгічынскі, Лунінецкі, Лельчыцкі, Рэчыцкі, Лоеўскі раёны). Прагнозныя рэсурсы складаюць 92 тыс. т, 80-90% з іх прыдатныя на выкарыстанне ў ювелірнай справе.

У краіне выяўлена шмат іншых праяўленняў карысных выкапняў: графіт (Уздзенскі раён), мрамур і валастаніт (Карэліцкі раён), алмазы (Жлобінскі і Рагачоўскі раёны), мораны дуб (трывалая старажытная драўніна, якая выкарыстоўваецца ў вырабе паркету, аздабленні мэблі, мастацкіх розных вырабах; сустракаецца па далінах рэк Дняпро, Бярэзіна, Сож, Друць, Нёман і інш.), ледавіковыя валуны і інш.

Дадатковай крыніцай атрымання мінеральнай сыравіны з'яўляецца ўдзел Беларусі ў распрацоўцы радовішчаў карысных выкапняў за мяжой (Венесуэла, Іран і інш.).

На тэрыторыі Беларусі разведана каля 250 радовішчаў прэсных падземных вод (утрымліваюць менш за 1 г раствораных рэчываў у 1 л вады). Іх эксплуатацыйныя запасы складаюць больш за 6 млн. м³/суткі (звыш 600 л на кожнага жыхара краіны). Асноўная частка іх прыпадае на Мінскую, Віцебскую і Гродзенскую вобласці (64% агульных запасаў). Такая колькасць вады з'яўляецца дастатковай для задавальнення сучасных і перспектыўных патрэб. Эксплуатуецца яны як адзінкавымі свідравінамі (больш за 30 тыс.), так і групавымі водазаборамі, калодзежамі (як правіла, у сельскай мясцовасці). Ва ўмовах вострага дэфіцыту вады ў вялікай колькасці паўднёвых краін ёсць добрыя падставы для арганізацыі яе бутэліравання ў Беларусі і продажу за мяжу.

Шырокае распаўсюджванне атрымалі таксама мінеральныя воды (утрымліваюць да 35 г растваральных рэчываў у 1 л вады). Паводле іх іонна-сялявога саставу вылучаюць гідракарбанатныя, сульфатныя (напрыклад, “Рассветаўская”), хларыдныя (напрыклад, “Мінская-4”) і складанага саставу (гідракарбанатна-хларыдныя, напрыклад, “Брэсцкая”; гідракарбанатна-сульфатныя; сульфатна-хларыдныя, напрыклад, “Усмешка”, “Бярэзінская”, “Барысаўская”, “Бабруйская”; хларыдна-сульфатныя, напрыклад, “Магілёўская”). Адкрыта больш за 80 радовішчаў мінеральных вод, агульныя запасы якіх складаюць звыш 20 тыс. м³/суткі. На іх базе функцыянуюць санаторыі “Аксакаўшчына”, “Беларусь”, “Дружба”, “Крыніца” (Мінская вобласць), “Лётцы” (Віцебская вобласць), “Радон” (Гродзенская вобласць), прафілакторыі і дамы адпачынку. На шэрагу прадпрыемстваў ажыццяўляецца разліў мінеральнай вады ў бутэлькі (звыш 50 найменняў). Аднак магчымасці яе выкарыстання далёка не вычарпаны, у сувязі з чым можна было б істотна павялічыць іх здабычу, што дазволіла б узмацніць экспартны патэнцыял краіны і ў пэўнай ступені аслабіць яе залежнасць ад знешніх паставак блізкіх па саставу да беларускіх мінеральных вод.

Прамысловыя воды (гэта падземныя расолы з канцэнтрацыяй растваральных рэчываў звыш 35 г/л) выяўлены ў асноўным у Прыпяцкім прагіне (прагнозныя запасы складаюць каля 35 тыс. м³/суткі). З іх можна вылучаць ёд і бром (наладжана доследная вытворчасць), а таксама іншыя рэдкія элементы. Сам расол можа знайсці выкарыстанне ў сельскай гаспадарцы, будаўніцтве, медыцыне, курорталогіі.

Вялікім багаццем краіны з’яўляюцца паверхневыя воды. На Беларусі 20,8 тыс. рэк, іх агульная даўжыня перавышае больш чым у 2 разы даўжыню экватара (90,6 тыс. км). Аднак толькі 9 рэк маюць даўжыню больш чым за 500 км (Бярэзіна, Нёман, Вілія, Зах.Дзвіна, Дняпро, Сож, Прыпяць, Гарынь і Зах.Буг). Сярэдняя густата рачной сеткі 0,44 км/км² (максімальныя яе значэнні ў басейнах Нёмана і Прыпяці – 0,47 і 0,42 км/км² адпаведна). Сярэднія хуткасці цячэння рэк менш 1 м/с, што не дае падстаў разглядаць рачную сетку краіны, за

рэдкім выключэннем, як істотную крыніцу гідраэнергарэсурсаў (патэнцыяльная іх велічыня складае каля 900 тыс. кВт). З-за невялікай глыбіні рэк (пераважныя глыбіні 0,5-1 м), магчымасці для суднаходства абмежаваныя. Пры гэтым на тэрыторыі краіны знаходзяцца, як правіла, толькі вярхоўі буйных рэк (напрыклад, Дняпро, Зах.Дзвіна, Нёман) і нясуць свае воды яны пераважна па яе перыметру. Затое рачная сетка – гэта вельмі важная крыніца пітнага і тэхнічнага водазабеспячэння, прамысловага і аматарскага рыбалоўства. Многія рэкі з’яўляюцца водапрымальнікамі меліярацыйных сістэм, крыніцамі вады на арашэнне і абвадненне. З мэтай рэкрэацыі на рэках ствараюць зоны адпачынку (Беразіно, Гарадок, Масты, Стоўбцы і інш.), курорты (Рагачоў, Ушачы і інш.). Нельга забывацца і пра тое, што рэкі шырока выкарыстоўваюць як водапрымальнікі сцёкавых вод (каля 1 млрд. м³ штогод). Поўнаасцю апраўданым трэба лічыць “вяртанне да жыцця” Агінскага, Аўгустоўскага і Бярэзінскага каналаў, якія маюць значную каштоўнасць як гістарычныя аб’екты для турызму (на сённяшні дзень узноўлены толькі Аўгустоўскі канал).

Не менш важнае значэнне ў жыцці краіны адыгрываюць азёры і вадасховішчы. На тэрыторыі Беларусі больш за 10 тыс. азёр агульнай плошчай каля 2000 км² з агульным аб’ёмам вады прыкладна 6 км³. Аднак азёр плошчай больш за 10 км² – толькі 20 (Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Лукомскае, Дрывяты і інш.). Максімальная іх шчыльнасць прыпадае на поўнач краіны – Беларускае Паазер’е. На колькасці азёр асабліва вылучаюцца Полацкі (302), Браслаўскі (181), Расонскі (145), Гарадоцкі (142) і Ушацкі (133) раёны. У асобных раёнах (Браслаўскі, Ушацкі) яны займаюць да 10% тэрыторыі. Вадасховішчаў на Беларусі больш за 150 і каля 1,5 тыс. сажалак. У асноўным яны размешчаны на поўдні краіны, дзе мала азёр і адчуваецца недахоп водных рэсурсаў. Найбольшыя сярод іх – Вілейскае (65 км²), Заслаўскае (26 км²), Чырвонаслабадское (24 км²) і інш. Агульны аб’ём вады ў вадасховішчах – 3 км³.

Азёры і вадасховішчы выкарыстоўваюцца як крыніцы і збіральнікі бытавой і прамысловай вады (каля паловы азёр), для рыбалоўства і рыбагадоўлі (92% агульнай колькасці вадаёмаў), арашэння зямель (9% азёрнага фонду),

рэгулявання сцёку, добраўпарадкавання населеных пунктаў і стварэння водна-рэкрэацыйных сістэм (звыш 30% вадаёмаў), турызму, комплекснага іх выкарыстання ў гаспадарцы. Азёры – вадасховішчы з’яўляюцца басейнамі-ахаладжальнікамі вады пры ДРЭС (воз. Лукомскае, воз.Белае), яны маюць добрыя прадумовы для развядзення раслінаядных рыб. Пры Любанскім, Чырвонаслабадскім, Лактышы і іншых вадасховішчах створаны буйныя рыбныя гаспадаркі.

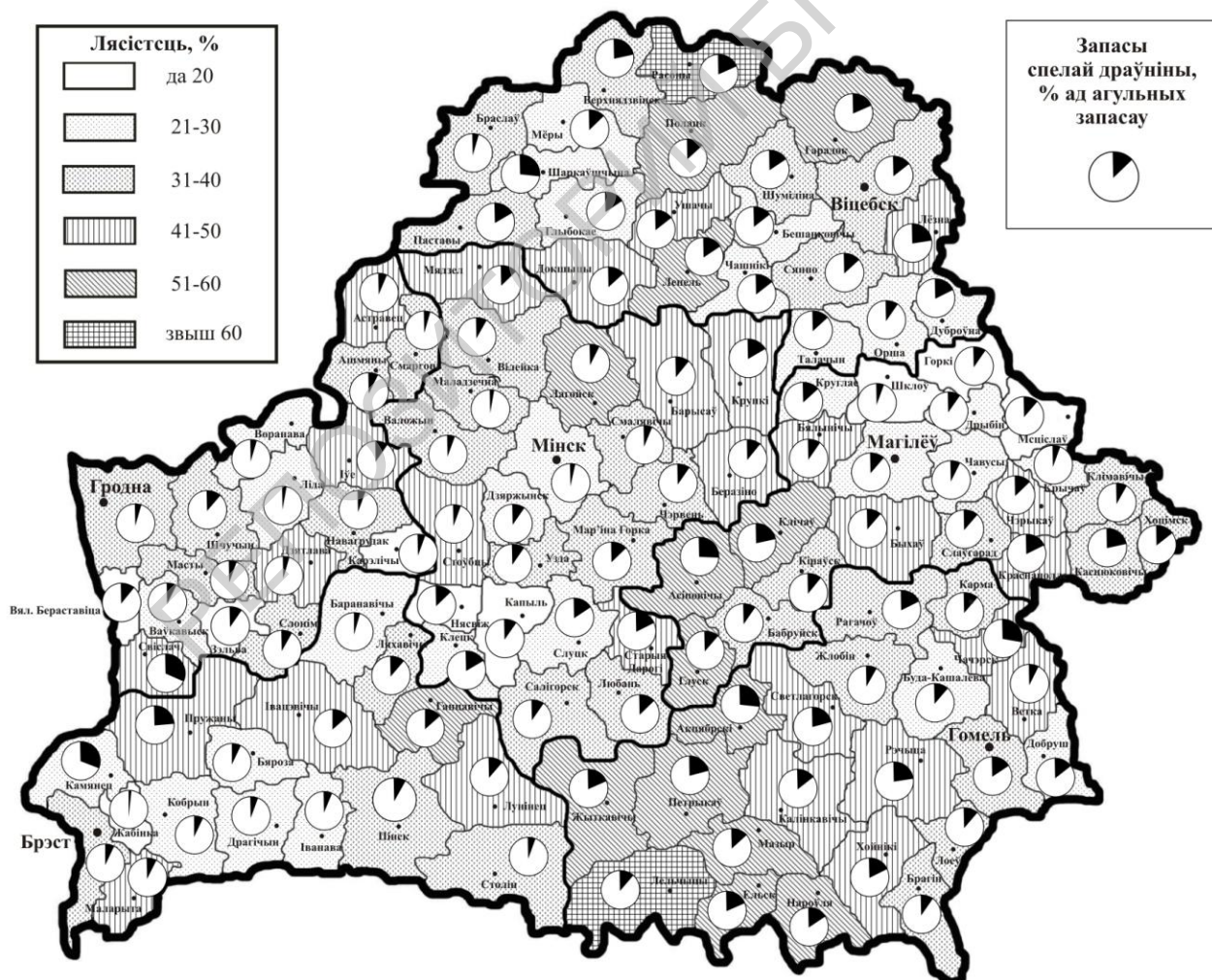
Вялікае багацце Беларусі – сапрапелі шматлікіх азёр і тарфяных пакладаў. Дэталёва разведана 85 радовішчаў з эксплуатацыйнымі запасамі 2,6 млрд. м³, 2/3 якіх прыпадае на Віцебскую вобласць. Па ацэнках спецыялістаў, перспектыўнымі для здабычы сапрапеляў, калі зыходзіць з запасаў і іх якасці, з’яўляюцца 148 вадаёмаў. Акрамя таго, каля 40 азёр уяўляюць вялікую каштоўнасць як крыніцы лекавай гразі з запасамі 73 млн. т. Асабліва вызначаюцца па запасах сапрапелю азёры Асвейскае, Чырвонае, Лісна, Свір, Мядзел і інш. Асноўныя накірункі выкарыстання сапрапеляў – атрыманне ўгнаенняў, медыцына (лячэбныя гразі і на іх аснове лекавыя прэпараты), мінеральна-вітамінная падкормка жывёл, будаўніцтва (цеплаізаляцыйныя матэрыялы, аглапарыт), геалогія (буравыя растворы) і г.д. Вялікія запасы сапрапеляў і імкненне многіх краін да вытворчасці экалагічна чыстай сельскагаспадарчай прадукцыі даюць падставы разглядаць іх як перспектыўны экспартны тавар. На жаль, у сучасны момант распрацоўваюцца толькі 6 радовішчаў (Бенін, Дзікае, Сяргеевіцкае, Субаль, Ула і Чырвонае), на якіх штогод здабываецца не больш 40 тыс. т гэтага каштоўнага рэчыва.

Асабліва трэба падкрэсліць экалагічную ролю вадаёмаў краіны. Найбольш унікальныя азёры ўключаны ў сістэму асабліва ахоўных прыродных тэрыторый і з’яўляюцца іх ядром (Нарач, Браслаўскія азёры, Блакітныя азёры і інш.). У межах ахоўных тэрыторый Беларусі знаходзяцца 255 азёр агульнай плошчай 604 км², што складае каля 4% усёй яе ахоўнай тэрыторыі. 40 вадаёмаў з’яўляюцца перспектыўнымі для стварэння рэзерватаў чыстай вады, якой амаль не засталася ў Еўропе. 83 вадаёмы – гэта месцы абітання рэліктавых, рэдкіх і

ахоўных відаў воднай і каляводнай фаўны і флоры (Доўгае, Рычы, Чэрбамысла, Глыбокае і інш.). Шэраг вадаёмаў утвараюць унікальныя азёрныя ландшафты і водна-балотныя комплексы, якіх ужо таксама амаль нельга сустрэць у Еўропе (Ельня, Браслаўскія азёры, Нарачанская група азёр, Выганашчанскае і інш.).

Важнае месца ў ПРП Беларусі займаюць лясныя рэсурсы. Лясістасць яе тэрыторыі складае амаль 40%, гэта больш, чым у Вялікабрытаніі, Францыі, ЗША і крыху менш, чым у Бразіліі (сярэдні паказчык у свеце – 32%). Аднак у межах Беларусі лясістасць значна вагаецца па раёнах: ад 11% у Нясвіжскім да 67% у Лельчыцкім (мал.1).

Мал.1. Лясістасць і запасы спелай драўніны ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г.

Кожны шосты раён краіны мае лясістасць звыш 50%. Агульныя запасы драўніны ацэньваюцца ў 1,6 млрд. м³, асноўная частка якіх прыпадае на

Гомельскую, Мінскую і Віцебскую вобласці (звыш 60%). У лясках краіны сустракаюцца 28 дрэвавых парод і каля 70 відаў кустоў. Асноўныя лесаўтваральныя пароды – сасна (50% агульнай плошчы), бяроза (23%), ёлка (9%), вольха чорная (8%), дуб (3,5%), вольха шэрая (звыш 2%), асіна (2%). Сярэдні ўзрост лясоў перавышае 50 гадоў, у тым ліку хваёвых – 55, цвёрдаліставых – 65, мяккаліставых – 38. Агульны сярэдні прырост лясоў за год перавышае 28 млн. м³, з якіх на хваёвыя прыпадае – 17 млн. м³, мяккаліставыя – 10 млн. м³, цвёрдаліставыя – 1 млн. м³. Калі зыходзіць з таго, што разліковая лесасека (гэта тая колькасць драўніны, якая можа нарыхтоўвацца без шкоды лесу) па галоўнаму карыстанню ў 4 разы меншая за агульны прырост і за апошнія гады не была перавышана, можна ўпэўнена казаць пра трываласць сыравіннай базы для лесанарыхтовак. Аднак пры гэтым нельга забывацца пра тое, што спелага лесу ў агульных запасах усяго 13% (хваёвыя і яловыя лясны лічацца спелымі ў 81 год, бярозавыя – у 61, дубовыя – у 101 год), пятая частка дзяржаўнага ляснога фонду забруджана радыёнуклідамі, а палова плошчы лясоў краіны выконвае экалагічныя функцыі. Самымі вялікімі запасамі спелага лесу валодаюць Асіповіцкі, Гарадоцкі, Пружанскі, Петрыкаўскі, Свіслацкі раёны (мал.1).

Лясны Беларусі – не толькі рэсурс драўніны, але і важная крыніца каштоўнай лекавай, прамысловай і харчовай сыравіны: ягад, грыбоў, арэхаў, пладоў і інш. Як вядома, звыш 40% лекаў вырабляецца з лясной расліннай сыравіны. Дзякуючы ўтрыманню ў гэтай прадукцыі разнастайных вітамінаў, арганічных кіслот, пекцінаў, дубільных і разнастайных біялагічна актыўных рэчываў (а ў дзікарослых раслінах іх значна больш, чым у культурных), яна павінна адыграць станоўчую ролю ў аздаравленні насельніцтва ў сувязі з ускладненнем экалагічнай сітуацыі, асабліва пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. У лясках краіны расце шмат пладова-ягадных раслін, але найбольшае гаспадарчае значэнне маюць чарніцы, журавіны, дурніцы і брусніцы, з пладовых – рабіна. Сярэднегадавы біялагічны запас ягад ва ўсіх лясках краіны дасягае амаль 70 тыс. т, у тым ліку эксплуатацыйна экалагічна

чысты – 23 тыс. т. Максімальныя запасы пладова-ягадных раслін выяўлены ў Мінскай і Гомельскай абласцях. Па ацэнках спецыялістаў, біялагічныя рэсурсы ягадных раслін выкарыстоўваюцца на 90-95%, што вычэрпвае іх прыродны патэнцыял і пагаршае кармавую базу дзікіх жывёл. Нават пры такой нагрузцы на ягаднікі, яны не ў стане забяспечыць навукова абгрунтаваную норму спажывання ягад жыхарамі краіны (у сярэднім на 1 чалавека прыпадае каля 3 кг свежых дзікарослых ягад, у высокаўраджайныя гады – да 5 кг). Кампенсуюць гэты недахоп культурныя гатункі (клубніцы, маліны і інш.).

У лясках краіны шмат грыбоў, прыдатных для ўжывання (каля 400 відаў). Біялагічныя запасы асноўных грыбоў перавышаюць 80 тыс. т, у тым ліку эксплуатацыйна экалагічна чыстыя – каля 30 тыс. т. Максімальныя іх запасы знаходзяцца ў лясках Мінскай, Віцебскай і Гомельскай абласцей. Рэсурсы асноўных відаў грыбоў выкарыстоўваюцца, па ацэнках спецыялістаў, на 60-90%. Улічваючы рост попыту ў Еўропе на лясныя адборныя белыя грыбы і лісічкі і падзенне яго на грыбы, вырашчаныя ў штучных умовах (напрыклад, вешанку), Беларусь мае рэальную магчымасць задаволіць яго хаця б па некаторых іх відах.

Біялагічныя запасы арэхаў ляшчыны ва ўсіх лясках Беларусі дасягаюць амаль 1 тыс. т (эксплуатацыйна экалагічна чыстыя – 881 т), бярозавіку – 481 тыс т (438 тыс. т).

У лясках краіны расце звыш 400 відаў лекавых раслін, аднак толькі 60 відаў уцягнуты ў прамысловую нарыхтоўку (аер, чабор, валер'ян, зверабой, пустырнік і інш.). Гэта сведчыць аб тым, што існуе магчымасць для павелічэння іх нарыхтоўкі як для ўнутраных патрэб, так і на экспарт.

Спрыяльныя ўмовы склаліся ў Беларусі і для арганізацыі палявання. Плошча паляўнічых угоддзяў краіны складае амаль 17 млн. га, на якіх функцыянуе 255 паляўнічых гаспадарак. Асабліва вылучаюцца Віцебская, Мінская і Гомельская вобласці, на долю якіх прыпадае амаль 60% гэтых угоддзяў. У большасці раёнаў асноўны від паляўнічых угоддзяў – палявыя і лясныя. У цэлым па Беларусі на іх прыпадае 94% угоддзяў і толькі 6%

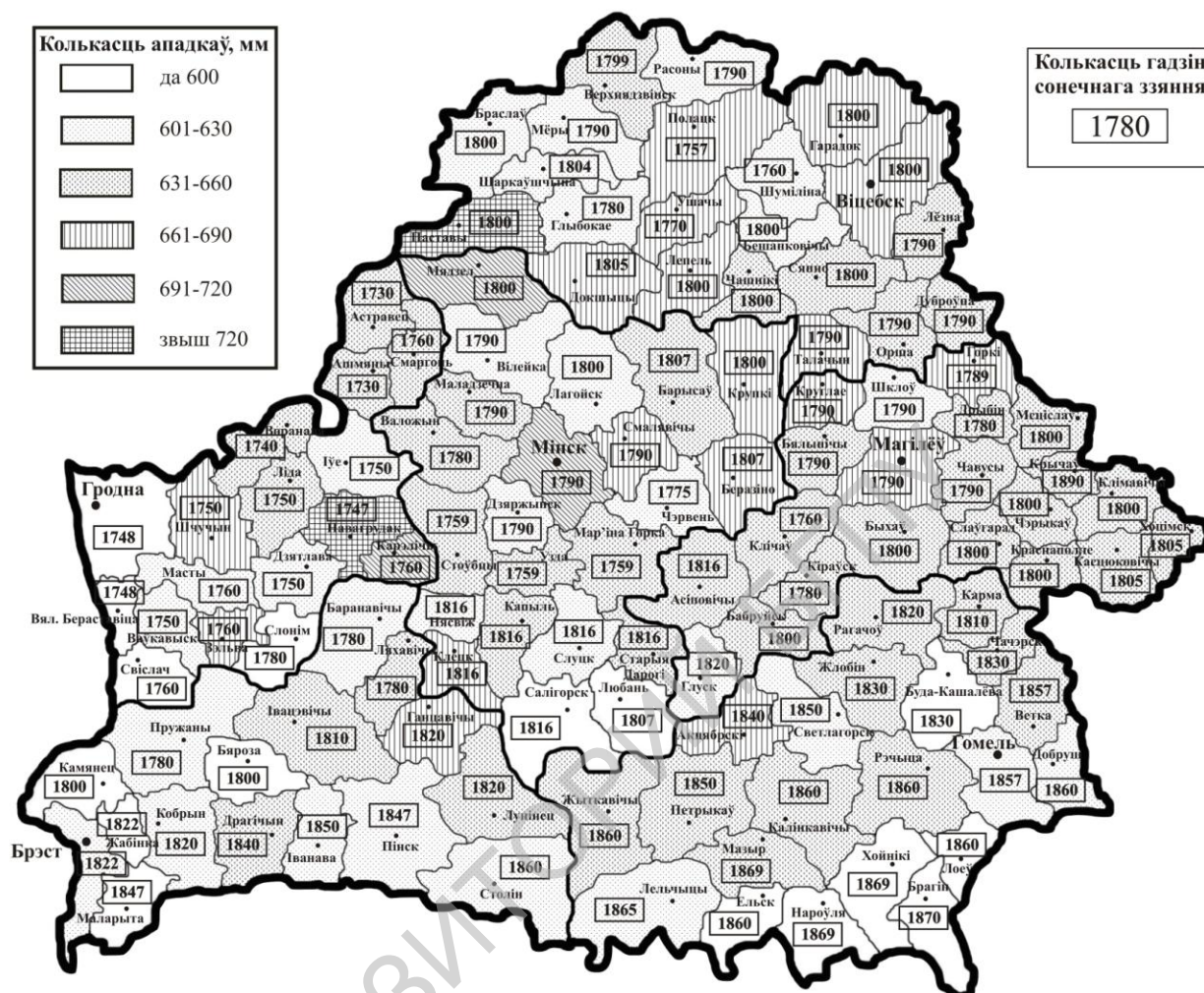
складаюць водна-балотныя. Паляванне дазволена на 50 відаў дзікіх жывёл, з якіх 21 від млекакормячых (найбольшыя па колькасці – зайцы, вавёрка, андатра, казуля, бабёр, лісіца, кабан), 29 відаў птушак (найбольшыя па колькасці – качкі, курапатка, рабчык, цецярук), 1 від рэптылій (гадзюка) і 1 від беспазванковых (вінаградны смоўж).

Вялікае рэсурснае значэнне мае рыба, 29 відаў якой з'яўляюцца ў Беларусі прамысловымі. Найбольшымі яе запасамі характарызуюцца такія азёры, як Няшчарда (108 кг/га), Сялява (90 кг/га), Дрывяты (86 кг/га), Езярышча (86 кг/га).

З улікам вялікай відавой разнастайнасці прамысловых жывёл, а таксама таго, што запасы некаторых відаў не асвойваюцца ў поўным аб'ёме, а некаторыя віды з-за хуткага павелічэння пагражаюць экасістэмам (янотападобны сабака, лісіца, воўк, бабёр і інш.) цалкам апраўданым было б пашырэнне замежнага палявання на выгадных для краіны ўмовах.

Увогуле трэба падкрэсліць, што Беларусь валодае дастатковымі прыроднымі рэкрэацыйнымі рэсурсамі, каб задаволіць патрэбы не толькі свайго насельніцтва, але і прапанаваць іх замежным спажыўцам. Гэта тычыцца не толькі лясных рэсурсаў, але і водных, лячэбных (мінеральныя воды, торфагразі, сапрапелі), у пэўнай ступені кліматычных рэсурсаў. На апошніх відзе трэба спыніцца асобна, таму як традыцыйна лічыцца, што Рэспубліка Беларусь выглядае ў гэтых адносінах не лепшым чынам. Між тым вядома, што для летняга адпачынку камфортным з'яўляецца сезон з сярэднесутачнай тэмпературай паветра вышэй 15°C. Працягласць спрыяльнага для летняга адпачынку перыяду змяняецца ў краіне ад 112 дзён на поўдні Палесся да 60 дзён на поўначы Беларускага Паазер'я. Для летніх відаў адпачынку па кліматычных умовах спрыяльна практычна ўся яе тэрыторыя, асабліва паўднёвыя раёны з большай колькасцю сонечных дзён і больш цёплым надвор'ем. Што тычыцца ападкаў, яны, за рэдкім выключэннем, не з'яўляюцца істотнай перашкодай для адпачынку (мал. 2).

Мал.2. Колькасць гадзін сонечнага ззяння і сярэдняя колькасць ападкаў у адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2009 г.

Для зімняга адпачынку спрыяльным лічыцца перыяд з устойлівым снегавым покрывам і сярэднесутачнай тэмпературай паветра ніжэй -5°C . Снегавое покрыва ўстойліва на працягу 60 (Брэсцкае Палессе) – 130 (Віцебскае ўзвышша) дзён. Яго сярэдняя вышыня вагаецца ад 10 да 45 см. Працягласць камфортнага зімовага перыяду змяняецца ад 10 дзён на Палессі да 95 дзён у Паазер'і і на Горацка-Мсціслаўскай раўніне. Для зімовых відаў адпачынку больш спрыяльныя поўнач, паўночны ўсход і цэнтр Беларусі.

З пункту гледжання прасторавай арганізацыі гаспадарчай дзейнасці вельмі важным уяўляецца пытанне размеркавання тых ці іншых элементаў ПРП па рэгіёнах Беларусі. Як можна бачыць з табліцы 2, нават на ўзроўні абласцей назіраецца даволі істотнае адрозненне ў іх размяшчэнні.

У цэлым можна канстатаваць, што найбольшай канцэнтрацыяй разглядаемых элементаў ПРП характарызуюцца Мінская, Гомельская і Віцебская вобласці. Значыць, магчымасці развіцця вытворчасці ў частцы забеспячэння яе сыравінай (для вытворчасці будматэрыялаў, драўніны, грыбоў, ягад і інш.) у гэтых рэгіёнах выглядаюць больш прывабна. Такі параметр кліматычных умоў, як сума актыўных тэмператур паветра вышэй 10°C , лепш выглядае ў паўднёвых рэгіёнах (Брэсцкай і Гомельскай абласцях). Што тычыцца ападкаў за гэты цеплавы перыяд, тут лепш выглядаюць Віцебская і Гродзенская вобласці.

Агляд сучаснага стану ПРП краіны дазваляе зрабіць вывад аб тым, што ў бліжэйшыя гады (як і цяпер) ён не зможа забяспечыць усе народнагаспадарчыя патрэбы і павінен разглядацца (разам з экалагічнай сітуацыяй) як стрымліваючы фактар яе далейшага ўстойлівага развіцця. Гэта значыць, Беларусь па-ранейшаму вымушана будзе закупляць на рынку вялікую колькасць неабходных рэсурсаў (перш за ўсё паліўна-энергетычных), трацячы на гэта вялікія фінансавыя сродкі. Разам з тым, магчымасці ўласных нетраў дазваляюць поўнасьцю задаволіць патрэбы краіны ў каменнай і калійнай солі, падтрымліваць на належным узроўні базу індустрыі будматэрыялаў, дрэваапрацоўчай прамысловасці і інш. Стратэгічная мэта выкарыстання ПРП – рацыянальнае яго выкарыстанне, мінімізацыя шкоднага ўздзеяння на навакольнае асяроддзе і зніжэнне залежнасці ад імпарту па ўсіх дэфіцытных для краіны рэсурсах.

Табліца 2.

Размеркаванне асобных элементаў ПРП па абласцях Рэспублікі Беларусь

Вобласці	Балансавыя запасы мінеральнай сыравіны				Натура льныя рэсур- сы па- дзем- ных вод, км ³ /год	Сярэднія шматга- давыя характа- рыстыкі рачнага сцёку, км ³ /год	Агульны запас драўніны, 2011 г., млн.м ³	Плошчы арэндава- ных паляўні- чых угоддзяў, тыс.га	Сярэднія эксплуа- тацыйна- экалагічна чыстыя запасы асноўных відаў дзікарос- лых пладова- ягадных раслін у лясах Мінлясгаса РБ	Эксплуата- цыйныя экалагічна чыстыя рэсурсы асноўных відаў лясных ядомых грыбоў у лясах Мінлясгаса РБ	Прамысло- вая рыбапрадук- цыйнасць вадаёмаў (азёр, вадасховішч аў і рэк), кг на 1 га (км)	Сума актыўных тэмператур паветра вышэй 10°C	Сума ападкаў за перыяд з тэмпе- ратурай вышэй 10°C, мм
	Гліны, суглікі і супе- скі, млн.т	Пяскі будаў- нічыя, млн.м ³	Жвіро- ва- пяшча- ныя пароды, млн.м ³	Мел, млн. т									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Брэсцкая	47,1	100,7	66,8	81,4	1,58	12,7	215	2697	1876	3,8	86,3	2472	333
Віцебская	92,2	66,4	238,7	-	3,36	18,1	298	3558	2745	4,6	14,5	2164	340
Гомельская	37,9	82,9	-	3,6	1,93	31,5	353	3101	3789	4,3	189,4	2437	331
Гродзенская	19,9	41,1	90,4	49,8	2,62	9,6	179	2141	3258	3,2	29,4	2267	340
Мінская	58,7	86,1	252,6	17,0	4,13	7,6	304	3413	6898	6,3	27,4	2270	335
Магілёўская	7,7	104,8	41,8	54,3	2,28	14,6	248	2753	1891	2,9	53,9	2259	324
Рэспубліка Беларусь	263,5	482,0	690,3	206,1	15,9	57,9	1597	17663	20457	25,1	108,0	2306	334

Літаратура

1. Охрана окружающей среды в Республике Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
2. Оценка природно-ресурсного потенциала Республики Беларусь. Витебск, 2010.
3. Пригодность почв Республики Беларусь для возделывания отдельных сельскохозяйственных культур (рекомендации) / В.Влапа и др. Мн., 2011.
4. Природа Беларуси. Энциклопедия в трёх томах. Т.1. Земля и недра. Мн., 2009.
5. Природа Беларуси. Энциклопедия в трёх томах. Т.2. Климат и вода. Мн., 2010.
6. Природные ресурсы. Мн.. 2005-2011 гг.
7. Состояние природной среды Беларуси. Экологический бюллетень. 2010. Мн., 2011.

ЛЕКЦЫЯ 6

ТЭМА: САЦЫЯЛЬНА-ДЭМАГРАФІЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ БЕЛАРУСІ ЯК ФАКТАР УСТОЙЛІВАГА РАЗВІЦЦЯ

План

1. Паняцце аб сацыяльна-дэмаграфічным патэнцыяле і важнейшыя тэндэнцыі сучаснага дэмаграфічнага развіцця краіны.
2. Асаблівасці рассялення насельніцтва і накірункі яго ўдасканалення.
3. Працоўны патэнцыял і рынак працы. Рэгіянальныя праблемы развіцця.
4. Узровень жыцця насельніцтва і яго рэгіянальныя адрозненні.

Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял (СДП) – гэта ўзнаўляльныя, працоўныя і сацыяльна-культурныя магчымасці насельніцтва краіны, якія вызначаюцца яго колькаснымі і якаснымі характарыстыкамі і выступаюць як фактар яе сацыяльна-эканамічнага развіцця. Зразумела, што ўстойлівасць сацыяльна-эканамічнага развіцця найперш вызначаецца колькасцю і якасцю насельніцтва. Пад якасцю насельніцтва трэба разумець стан яго здароўя, узровень адукацыі, прафесійную падрыхтоўку, агульную культуру насельніцтва. Не выклікае сумненняў тое, што гэтыя ж параметры насельніцтва, разам з яго дынамікай, шчыльнасцю, полаўзроставым і сацыяльным складам, нацыянальнымі асаблівасцямі, даходамі, характарам рассялення істотна ўплываюць на прасторавую арганізацыю гаспадарчай дзейнасці.

Разам з тым нельга не бачыць і таго, што само сацыяльна-эканамічнае развіццё краіны, а дакладней сказаць, яго мэта, найчасцей скіраваны на аптымізацыю полаўзроставай структуры насельніцтва, паляпшэнне яго здароўя, павышэнне працоўнай актыўнасці, адукаванасці, прафесійнай кваліфікацыі, рост дабрабыту, г.зн. на фарміраванне чалавечага капіталу.

Такая складаная дыялектычная ўзаемасувязь дэмаграфічнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця знаходзіць сваё адлюстраванне ў інтэгральным паказчыку – ІРЧП, па якому Беларусь у апошнім дакладзе ААН аб чалавечым развіцці, як ужо адзначалася, заняла 65-е месца і ўваходзіць у групу краін з высокім узроўнем чалавечага развіцця. Па ацэнках спецыялістаў, доля чалавечага капіталу ў нацыянальным багацці Беларусі складае 55%, што з'яўляецца самым высокім паказчыкам у СНД.

Зразумела, што ўсё гэта абумоўлівае неабходнасць пільнага вывучэння дэмаграфічных працэсаў і працэсаў фарміравання чалавечага капіталу як на ўзроўні ўсёй краіны, так і асобных яе рэгіёнаў.

СДП – дынамічная катэгорыя, якая залежыць ад сукупнасці фактараў: дэмаграфічных, сацыяльна-эканамічных, экалагічных, палітычных і інш. Пры гэтым не толькі фактараў асобна ўзятай краіны, але і тых, якія маюць месца (ці мелі) у свеце ўвогуле. Менавіта апошняя акалічнасць вельмі моцна паўплывала на дэмаграфічнае развіццё Беларусі за апошнія 115 гадоў (табліца 1).

Табліца 1. Дынаміка колькасці насельніцтва Беларусі за 1897 – 2012 гады (на пачатак года)

Гады	Колькасць насельніцтва, тыс. чалавек	Гады	Колькасць насельніцтва, тыс. чалавек
1897	6673,0	1990	10188,9
1913	6899,1	2000	10019,5
1926	4986,0	2002	9950,9
1939	8912,2	2004	9849,1
1940	9046,1	2006	9750,5
1950	7709,0	2008	9689,8
1960	8147,4	2010	9500,0
1970	8992,2	2011	9481,2
1980	9591,8	2012	9465,0

Як бачна, істотныя перапады ў колькасці насельніцтва Беларусі адбываліся ў розныя перыяды. І за гэтымі перападамі стаяць найчасцей падзеі сусветнага значэння: 1-я сусветная вайна, падзеі 1917 г., грамадзянская вайна, нямецкая і польская інтэрвенцыі, падзел Беларусі на Заходнюю і

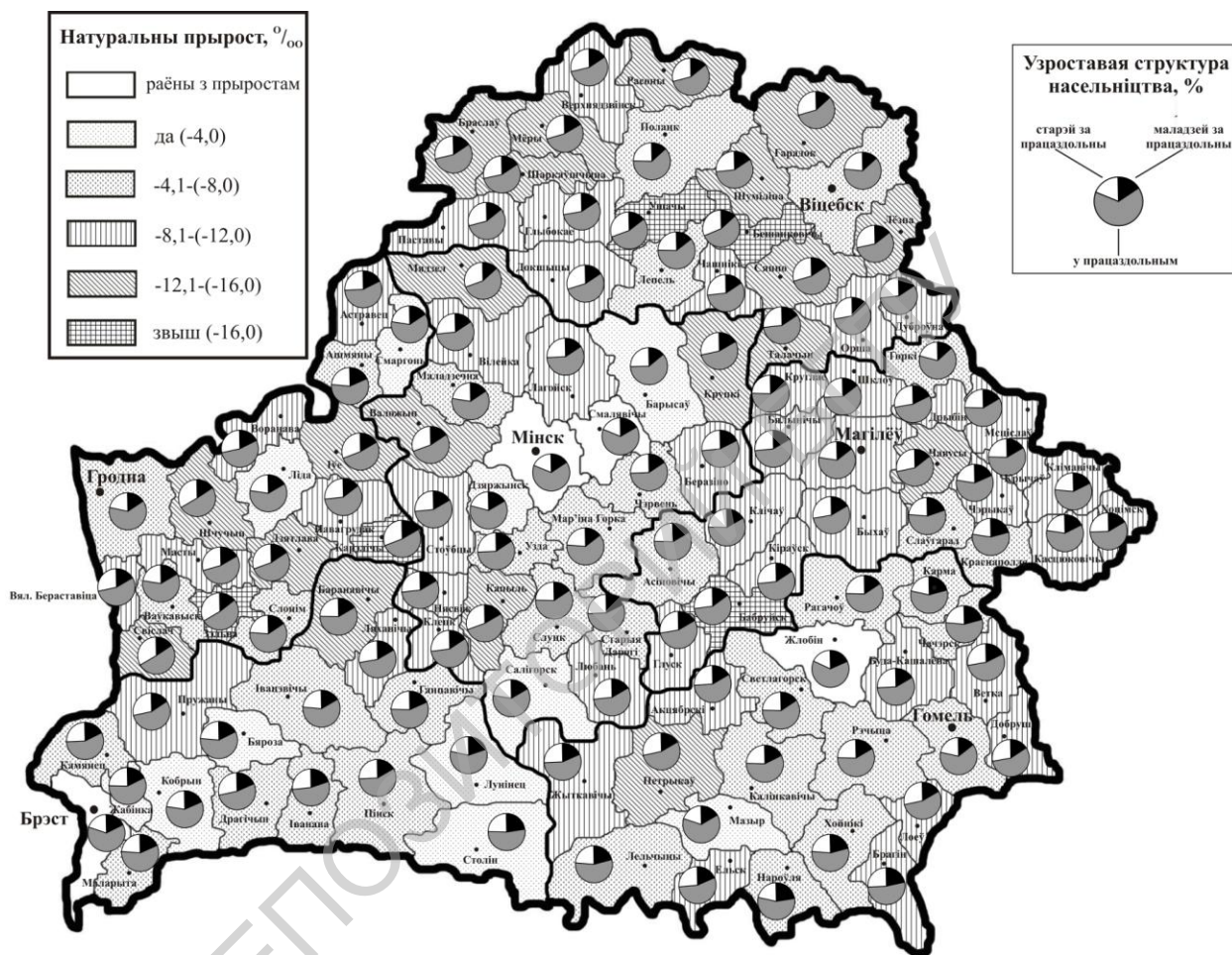
Усходнюю, палітычныя рэпрэсіі, 2-я сусветная вайна, распад СССР і інш. Усе гэтыя падзеі адбіліся прамымі ці ўскоснымі стратамі насельніцтва Беларусі (высокая смяротнасць, эміграцыя, эвакуацыя і інш.). Вобразна кажучы, маўклівыя лічбы табліцы 1 сведчаць аб вельмі шумлівых падзеях айчыннай і сусветнай гісторыі. Заўважым, што ўцягнутымі ў гэтыя падзеі Беларусь становіліся часцей за ўсё не па сваёй волі.

Асабліваю цікавасць выклікаюць апошнія гады XX ст., якія сталі пераломнымі ў дэмаграфічным, сацыяльна-эканамічным і палітычным развіцці Беларусі. Праўда, нельга забывацца пра тое, што сваімі каранямі яны ідуць у мінулае. Не выпадкова шэраг неспрыяльных дэмаграфічных тэндэнцый гэтага перыяду ў пачатку XXI ст. сталі разглядацца як дэмаграфічныя пагрозы бяспекцы краіны, у сувязі з чым у 2002 г. быў прыняты ўпершыню ў гісторыі закон “Аб дэмаграфічнай бяспекцы Рэспублікі Беларусь”. Такімі пагрозамі з’яўляюцца: дэпапуляцыя, старэнне насельніцтва, нерэгулюемыя міграцыйныя працэсы і дэградацыя інстытута сям’і.

Пачаўся працэс дэпапуляцыі ў 1993 г., хаця абсалютнага скарачэння колькасці жыхароў Беларусі ў 1993 г. яшчэ не адбылося з-за станоўчага міграцыйнага сальда. Заўважым, што менавіта на пачатак 1994 г. прыпадае найбольшая колькасць насельніцтва краіны ў XX ст. (10,2 млн. чалавек). Аднак у 1994 г. не выратавала і міграцыя. Пры гэтым дынаміка натуральных страт насельніцтва Беларусі за 1993 – 2011 гг. выглядае вельмі супярэчліва: 1993 г. - 11 тыс. чалавек, 2002 г. – 58 тыс. чалавек, 2007 г. – 29 тыс. чалавек, 2010 г. – 13 тыс. чалавек. Усяго ж за 1993-2010 гг. страты перавысілі 700 тыс. чалавек. Сярод абласцей найбольшымі абсалютнымі стратамі насельніцтва характарызуюцца Віцебская і Мінская вобласці (першая да сённяшняга часу не аднавіла даваенную колькасць насельніцтва). Не выпадкова гэтыя рэгіёны застаюцца лідарамі па велічыні каэфіцыентаў натуральных страт за апошнія гады (у 2010 г. адпаведна -6,6‰ і -4,7‰). Мінск з’яўляецца адзіным рэгіёнам з натуральным прыростам – 1,6‰.

Сярод адміністрацыйных раёнаў у 2010 г., за рэдкім выключэннем, натуральнага прыросту не было ні дзе (мал. 3). Заўважым, што ў 1989 г. натуральны прырост назіраўся ў 62 раёнах.

Мал. 3. Натуральны прырост і ўзроставая структура насельніцтва ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г.

У сельскай мясцовасці сітуацыя выглядае яшчэ горш. Пры сярэднім каэфіцыенце натуральных страт у 2010 г. па краіне -12‰, у Гродзенскай, Віцебскай і Магілёўскай абласцях ён перавышаў 16‰.

На жаль, і ў гарадской мясцовасці працэс дэпапуляцыі становіцца ўсё больш заўважным. Толькі ў кожным пятым гарадскім пасяленні Беларусі ў 2010 г. назіраўся натуральны прырост.

У выніку дэмаграфічны патэнцыял шматлікіх раёнаў падарваны: у 25 раёнах пражывае сёння менш 20 тыс. чалавек (Бешанковіцкі, Дубровенскі,

Лёзненскі, Расонскі, Ушацкі, Шаркаўшчынскі, Шумілінскі, Веткаўскі, Ельскі, Кармянскі, Лоеўскі, Нараўлянскі, Акцябрскі, Чачэрскі, Бераставіцкі, Зэльвенскі, Свіслацкі, Глускі, Дрыбінскі, Клічаўскі, Краснапольскі, Круглянскі, Слаўгарадскі, Хоцімскі, Чэрыкаўскі). Такая сітуацыя ставіць пад пагрозу магчымасці ўстойлівага развіцця краіны і можа прывесці да таго, што прыкладна праз 50 гадоў насельніцтва стане ў 2 разы менш (заўважым, што граніца дэмаграфічнай бяспекі Беларусі – 7,5 млн. чалавек). Зніжэнне колькасці насельніцтва робіць адбітак на ўсе сферы жыцця: колькасць рабочай сілы, вайскоўцаў, навукоўцаў, удзельнікаў у выбарах і інш.

Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што ў кантэксце глабальнай дэмаграфічнай сітуацыі і ўстойлівага развіцця чалавецтва, з боку Беларусі ціск на біясферу з-за скарачэння насельніцтва не ўзмацняецца.

Прычыны адсутнасці натуральнага прыросту насельніцтва вельмі разнастайныя. Гэта і чыста дэмаграфічныя асаблівасці развіцця краіны ў апошнія гады (малаколькаснае пакаленне дзяцей “дзяцей вайны”, парушаная полаўзроставая структура), і псіхалагічныя моманты (устаноўка на адно дзіця з-за няўпэўненасці ў будучыні і жадання пажыць для сябе), і медыцынскія (пагаршэнне здароўя асоб рэпрадукцыйных узростаў), і, бадай, самая галоўная – матэрыяльныя ўмовы (жыллёвыя, эканамічныя). Менавіта апошняю групу прычын ставяць на першае месца жанчыны пры сацыялагічных апытаннях, калі стаіць пытанне аб тым, што замяняе нараджэнню дзяцей.

Нельга не бачыць і таго, што сям'я ўжо не з'яўляецца тым галоўным эканамічным інструментам, якім яна заўсёды была, а развод не азначае эканамічнай катастрофы. Жанчыны нараджаюць менш, таму што мець шмат дзяцей ва ўрбанізаваным грамадстве вельмі складана.

Аднак нельга забывацца пра тое, што натуральны прырост складаецца не толькі з нараджальнасці, але і смяротнасці, а на смяротнасць аказвае ўплыў іншы “набор” прычын. Наша адметнасць – высокая смяротнасць мужчын працаздольнага ўзросту, яна ў 4 разы большая, чым у жанчын.

Асабліва небяспечная сітуацыя ў сельскай мясцовасці, дзе паказчыкі смяротнасці амаль у 2 разы вышэйшыя, чым у гарадской. Акрамя эканамічных прычын, тут існуе яўнае ігнараванне гэтай катэгорыяй людзей здаровага ладу жыцця і злоўжыванне алкаголем, тытунем, нерацыянальнае харчаванне і інш. Напэўна, на гэту акалічнасць робіць адбітак і тое, што мужчыны менш прыстасаваны біялагічна да жыцця, яны не адказваюць за нараджэнне дзіцяці, іх функцыя значна прасцейшая, чым у жанчын. Не выпадкова сярод іх шмат выпадкаў самагубстваў (у 6 разоў больш, чым у жанчын). Менавіта ў накірунку змяншэння смяротнасці асоб працаздольнага ўзросту павінна рашацца дзяржаўная праблема адсутнасці натуральнага прыросту.

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў значнай ступені залежыць ад полаўзроставай структуры насельніцтва. Тут таксама назіраецца непажаданая тэндэнцыя і найперш яго пастарэнне. Галоўная прычына старэння – рэзкае скарачэнне нараджальнасці і змяншэнне долі дзяцей ва ўсім насельніцтве. Так, доля асоб старэй за працаздольны ўзрост у 2010 г. складала ўжо 23% (у 1989 г. – 19,5%), а на сяле – 31%, Затое тых, хто маладзей за працаздольны ўзрост, становіцца менш – 16% у тым жа 2010 г. Паводле класіфікацыі ААН насельніцтва лічыцца старым, калі доля асоб старэй за 65 гадоў складае 7%, а ў Беларусі гэты паказчык – 14%.

Старэнне насельніцтва істотна павялічвае нагрузку на працаздольнае насельніцтва. У Беларусі на 1000 чалавек працаздольнага ўзросту прыпадае звыш 630 чалавек непрацаздольных узростаў. Асабліва небяспечная сітуацыя выглядае на сяле: 876 чалавек на 1000 працаздольных. Усё гэта павялічвае сацыяльныя выдаткі грамадства (на пенсійнае забяспячэнне, ахову здароўя і інш.) і пагаршае ў цэлым яго якасны стан. Пасля ўступлення ў працаздольны ўзрост народжаных у 90-я гады (вельмі малаколькаснае пакаленне) і выхаду на пенсію народжаных у 50-я гады сітуацыя яшчэ больш пагоршыцца.

Геаграфічна ўзроставая структура насельніцтва выглядае неадназначна (мал. 3). Найбольш старое насельніцтва ў раёнах Гродзенскай, Мінскай і Віцебскай абласцей, што з'яўляецца заканамерным, таму як гэтыя рэгіёны характарызуюцца максімальнымі натуральнымі стратамі.

Адна з прычын пастарэння – рост чакаемай працягласці жыцця. Аднак у Беларусі за апошнія гады яна істотна не павялічылася і складае 71 год, у т.л. у мужчын - 64, у жанчын – 75 і з'яўляецца самай нізкай у Еўропе. Заўважым, што такой розніцы паміж працягласцю жыцця мужчын і жанчын таксама няма нідзе ў свеце. Пры гэтым на сяле чакаемая працягласць жыцця – усяго 66 год, у т.л. у мужчын – 60, у жанчын – 74 гады.

У адрозненні ад узроставай структуры насельніцтва структура яго па полу спрыяе дэмаграфічнаму развіццю Беларусі. Справа ў тым, што назіраецца практычна раўнавага суадносін палоў у найбольш актыўных дзетародных і шлюбаздольных узростах. У малодшых узростах груп і да 30 год, мужчын болей, чым жанчын. Затым сітуацыя змяняецца на карысць жанчын і да 65 гадоў мужчын у 1,5 раза менш, чым жанчын, а да 75 гадоў – у 2 разы. Прычыны такога парушэння - у аддаленым рэху вайны і больш высокай смяротнасці мужчын ва ўсіх узростах. Як вынік маем у цэлым па насельніцтву 53,5% жанчын і 46,5% мужчын. Гэта прапорцыя застаецца прыкладна такой не толькі ў абласцях, але і ў разрэзе горад – сяло. У цэлым па краіне на 1000 мужчын прыпадае 1151 жанчына (у Віцебскай вобл. – 1164, у г.Мінску – 1184), але гэта перавага звязана больш са старэйшымі ўзроставымі групамі. Сярод адміністрацыйных раёнаў па выніках перапісу 2009 г. толькі ў Івацэвіцкім назіралася невялікая перавага мужчын (усяго на 0,1%), а сярод гарадскіх пасяленняў – у Івацэвічах, Відзах, Клічаве, Шклове і Горках.

Яшчэ адна неспрыяльная тэндэнцыя дэмаграфічнага развіцця Беларусі – дэградацыя інстытута сям'і, якая цесна звязана з дэпапуляцыяй (зніжае нараджальнасць). Трэба сказаць, што і нараджальнасць, а дакладней, колькасць дзяцей у сям'і, уплывае на трываласць сямейных адносін. Тым не

менш у цэлым па краіне ў 2010 г. на 1000 чалавек насельніцтва прыпадала 8,1 шлюбаў і 3,9 разводаў. Як бачна, застаецца не шмат, каб канстатаваць, што кожны другі шлюб распадаецца (у гарадской мясцовасці гэта ўжо стала рэальнасцю). Па рэгіёнах у гэтых суадносінах не назіраецца істотных адрозненняў, хіба што г. Мінск застаецца лідарам як па па шлюбнасці, так і па разводах, што звязана з яго сталічнай функцыяй.

Прычыны гэтай негатыўнай з'явы разнастайныя. Калі раней эканамічная залежнасць жанчыны выступала стабілізацыйным фактарам шлюбу, сёння яна амаль згубіла гэту ролю. У сучасных умовах асноўным матывам шлюбу і галоўнай сілай, на якой ён трымаецца, стала каханне. Аднак бяда ў тым, што каханне - пачуццё зменлівае, хаця можа быць і даўгавечным. Заўважым, што каханне мы разумеем як «цягу да душы, цягу да розуму і цягу да цела, узятыя разам». Непадрыхтаванасць да шлюбу, не здольнасць несці адказнасць за тых, хто побач, разам з бытавымі цяжкасцямі, з якімі сутыкаюцца, як правіла, маладыя сем'і, на нашу думку, з'яўляюцца галоўнымі прычынамі разводаў.

Адмоўнае ўздзеянне на сацыяльна-эканамічнае развіццё краіны аказваюць міграцыйныя працэсы, якія, па меркаванні Казлоўскай Л.В., «дэмаграфічна і эканамічна разбуральныя для краіны» [4]. Дастаткова адзначыць нерацыянальныя міграцыйныя плыні з сельскай мясцовасці ў гарадскую, што моцна дэфармуе полаўзроставую структуру на сяле і абвастрае сітуацыю на рынку працы гарадоў.

Па сваіх маштабах унутраная міграцыя істотна перавышае знешнюю. У 2010 г. першая склала 211 тыс. чалавек (выбыла і прыбыло), у т.л. міжабласная – 95 тыс. чалавек (ці 45%), унутрыабласная – 117 тыс. чалавек (ці 55%), у тым ліку міжкраённая – 90,5 тыс. чалавек (ці 78%) і ўнутрыкраённая – 26 тыс. чалавек (ці 22%).

Знешняя міграцыя ці міжнародная склала па прыбыўшых звыш 17 тыс. чалавек, у т.л. з краін СНД – звыш 14 тыс. чалавек, а па выбыўшых – каля 7 тыс. чалавек, у т.л. у краіны СНД – 5 тыс. чалавек. Як бачна, становіцца

сальда маем з краінамі СНД (з усімі на працягу многіх гадоў) і становіцца з краінамі паза СНД (толькі апошнія гады). Асноўныя краіны СНД, з якімі Беларусь мела найбольшы міграцыйны прырост, - гэта Расія, Украіна, Казахстан, Туркменія і Азербайджан; з краін паза СНД – Літва, Латвія, Грузія, Польшча і В'етнам.

Міграцыйны прырост назіраўся толькі ў г.Мінску, Віцебскай і Гомельскай абласцях.

Такім чынам, істотна палепшыць дэмаграфічную сітуацыю ў Беларусі знешняя міграцыя не можа, хаця скідваць з рахунку яе кампенсацыю натуральных страт таксама нельга. Больш важнай уяўляецца задача выкарыстання патэнцыялу беларускай дыяспары, таму як каля 3 млн. беларусаў пражывае паза яе межамі. Беларусь дала свету шмат знакамітых асоб, сярод якіх дыпламаты (І.Гашкевіч), вучоныя (І.Дамейка, Б.Кіт і інш.), пісьменнікі і спевакі (Я.Запруднік, Н.Арсенева, Забэйда-Суміцкі і інш.), кампазітары (П.Чайкоўскі) і інш. Больш таго, некаторыя з лауратаў Нобеляўскай прэміі таксама беларускага паходжання (напрыклад, І.Прыгожын, Ж.Алфёраў і інш.).

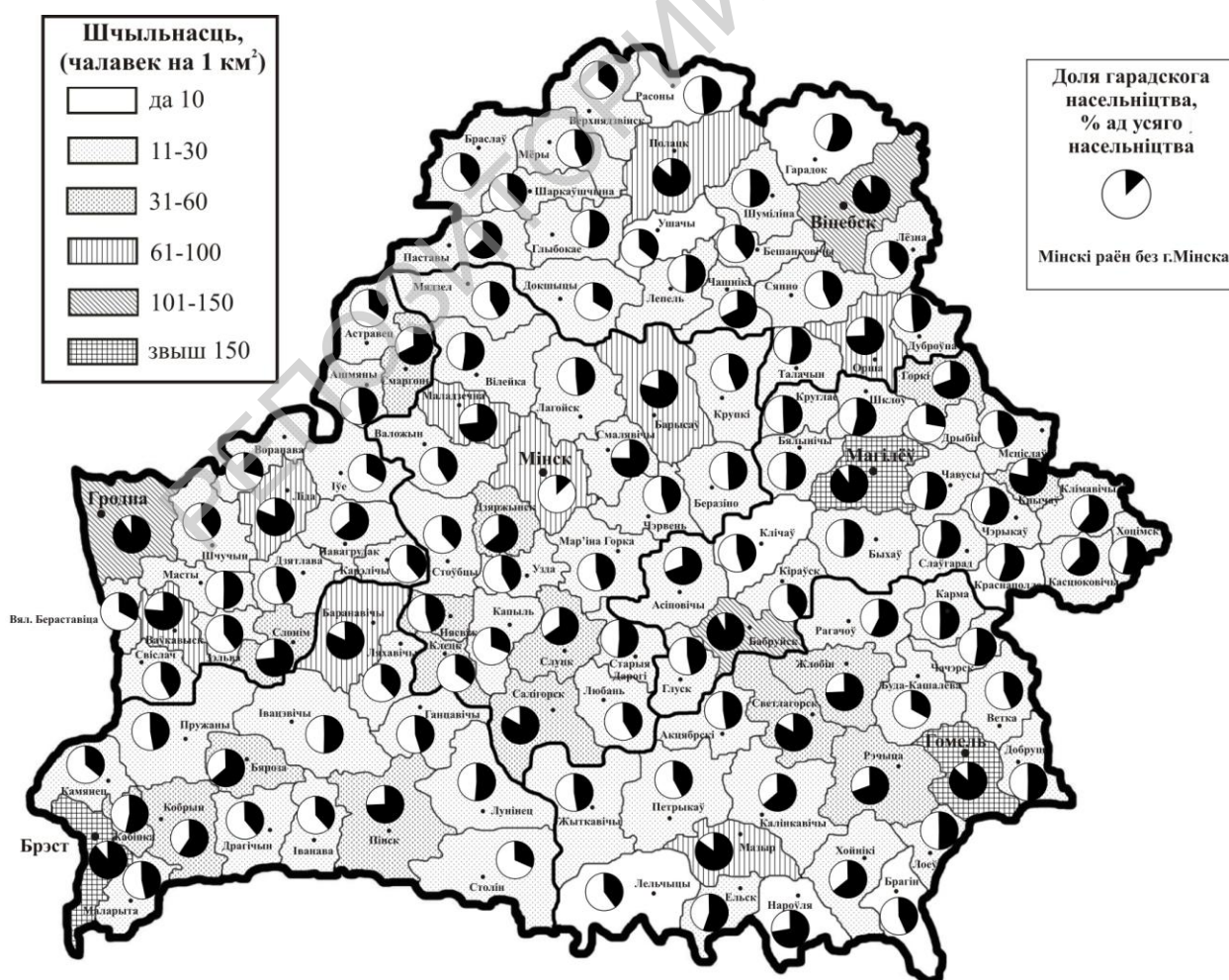
Негатыўны ўплыў на сацыяльна-эканамічнае развіццё краіны аказвае нелегальная міграцыя (па ацэнках ад 100 да 300 тыс. чалавек.), якая не толькі абвастрае крымінагенную сітуацыю, але і пагаршае сацыяльныя ўмовы жыцця карэннага насельніцтва.

Размеркаванне гарадскога і сельскага насельніцтва ў межах тэрытарыяльных утварэнняў рознай велічыні (раёна, вобласці, краіны) вызначаецца паняццем «рассяленне насельніцтва». Асаблівасці рассялення адыгрываюць важную ролю ў развіцці гаспадаркі і моцна ўплываюць на ўзровень і якасць жыцця насельніцтва.

Нацыянальная сістэма рассялення ўяўляе сабой сукупнасць апорных населеных пунктаў, якія звязаны ў адзінае цэлае транспартнымі камунікацыямі, сацыяльна-эканамічнымі і культурнымі сувязямі. У Беларусі гістарычна склалася дастаткова развітая сетка населеных пунктаў, якая

налічвае 205 гарадскіх і 23,5 тыс. сельскіх пасяленняў. Шчыльнасць гэтай сеткі - 115 населеных пунктаў на 1000 км², а сярэдняя адлегласць паміж гарадскімі пасяленнямі – каля 30 км, паміж сельскімі – 3 км, што вельмі станоўча адбіваецца на гаспадарчых сувязях і сувязях паміж людзьмі. Ёсць усе падставы казаць пра тое, што тэрыторыя краіны заселена адносна раўнамерна. Нагадаю, што сярэдняя шчыльнасць складае каля 46 чал./ км² (у свеце прыкладна столькі ж, але ў Беларусі ў 2,5 разы менш, чым у ЕС). Адрозненні паміж абласцямі ў шчыльнасці насельніцтва не перавышаюць 2-х раз (Мінская вобласць - 35 чал./км² і Гродзенская вобласць – 42 чал./км²), аднак на ўзроўні адміністрацыйных раёнаў розніца складае звыш 15-ці раз (мал. 4).

Мал. 4. Шчыльнасць насельніцтва і доля гарадскога насельніцтва ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г.

Узровень урбанізацыі Беларусі (доля гарадскога насельніцтва да агульнай колькасці жыхароў) складае 75%, што з'яўляецца самым высокім паказчыкам у СНД. Праўда, трэба адзначыць, што крытэрыі аднясення пасяленняў да гарадскіх моцна вагаюцца па краінах свету. Па абласцях доля гарадскога насельніцтва змяняецца ад 76,5% у Магілёўскай да 56% у Мінскай. Па раёнах: ад 13% у Мінскім да 88% у Гомельскім (мал. 4).

Адметнымі рысамі гарадскога рассялення Беларусі з'яўляюцца, па-першае, - канцэнтрацыя насельніцтва ў пасяленнях, якія размешчаны на гістарычна сфарміраваных транспартных магістралях шыротнага і мерыдыянальнага накірункаў і ўтвараюць так званы ўрбанізацыйна-камунікацыйны каркас (90% усяго гарадскога насельніцтва), па-другое, - высокая канцэнтрацыя насельніцтва ў невялікай колькасці гарадоў. У буйных і вялікіх гарадах з насельніцтвам звыш 100 тыс. чалавек пражывае 65% гарадскіх жыхароў, хаця доля гэтых пасяленняў у агульнай колькасці складае менш 7%. Разам з тым, малыя гарадскія пасяленні, якія пераважаюць у структуры (на іх прыпадае звыш 80%), канцэнтруюць менш 20% гарадскога насельніцтва. Гарады сярэдняй велічыні (ад 20 да 100 тыс. чалавек) канцэнтруюць каля 10% усяго насельніцтва краіны (усяго такіх гарадоў 25).

Зусім іншы малюнак характэрны для сельскага рассялення, якое знаходзіцца пад уплывам прыродных і гістарычных умоў і характарызуецца змяншэннем шчыльнасці пасяленняў з поўначы на поўдзень (ад 158/1000 км² на Віцебшчыне да 59/1000 км² – на Гомельшчыне). Менавіта на поўначы знаходзяцца самыя маленькія вёскі (да 100 чалавек), на якія прыпадае звыш 90% іх агульнай колькасці, а на Палессі – вялікія.

Не можа не хваляваць агульная тэндэнцыя змяншэння колькасці сельскіх пасяленняў і іх люднасці: ад 170 чалавек у 1970 г. да 102 чалавек у 2010 г., асабліва ў сувязі з чарнобыльскай катастрофай. У цэлым па краіне толькі за 2000-2010 гг. колькасць сельскіх жыхароў зменшылася амаль на 400 тыс. чалавек. У выніку звыш чвэрці сельскіх жыхароў Беларусі пражывае ў пасяленнях з насельніцтвам да 10 чалавек і амаль 4/5 – у пасяленнях з

насельніцтвам да 100 чалавек. Па выніках перапісу насельніцтва 2009 г. доля сельскіх пасяленняў з колькасцю жыхароў звыш 1000 чалавек складала па Беларусі ўсяго 1,4%, а пасяленняў, дзе пражывала звыш 5000 тыс. чалавек налічвалася толькі 10, з якіх 8 у Мінскай вобласці і па аднаму ў Брэсцкай і Гомельскай абласцях.

Разрэжаная сетка вялікіх і буйных гарадоў пры вялікай колькасці малых гарадскіх і сельскіх пасяленняў абумовілі фарміраванне сістэм рассялення – узаемазвязаных груп населеных пунктаў на чале з пасяленнем-цэнтрам. Яны ствараюць іерархічную сістэму: ад мясцовых, сфарміраваных вакол малых гарадскіх пасяленняў і буйных сёл, да рэгіянальных, на чале якіх стаяць буйныя гарады. Асноўныя накірункі дзяржаўнай горадабудаўнічай палітыкі Беларусі прадугледжваюць узаемазвязанае, але палярізаванае развіццё населеных пунктаў. У сувязі з такім падыходам да фарміравання сістэмы рассялення, можна казаць аб розным значэнні гарадскіх пасяленняў у гэтай сістэме. У Дзяржаўнай схеме комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь па свайму значэнню ў сістэме рассялення вызначаны наступныя класы населеных пунктаў:

- еўрапейскага значэння (гэта г.Мінск);
- нацыянальнага значэння (гэта шматфункцыянальныя, прамыслова развітыя гарады, адміністрацыйныя цэнтры абласцей з насельніцтвам 250 – 500 тыс. чалавек і іншыя гарады рознай велічыні, якія адлюстроўваюць нацыянальныя інтарэсы краіны ў працэсе міжнароднай інтэграцыі);
- рэгіянальнага значэння (прамыслова развітыя гарады, якія маюць асаблівае прамысловае, інфраструктурнае, рэкрэацыйнае і іншае значэнне і не абавязкова з'яўляюцца цэнтрамі раёнаў і адміністрацыйныя цэнтры раёнаў з насельніцтвам менш 100 тыс. чалавек);
- мясцовага значэння (гэта прамысловыя, аграрнапрамысловыя, аграрныя ці турысцка-рэкрэацыйныя, прыродаахоўныя гарадскія населеныя пункты (з насельніцтвам менш 20 тыс. чалавек) ці нават сельскія пасяленні

(аграгарадкі), якія маюць развітую сацыяльную і арганізацыйна-гаспадарчую інфраструктуру).

Важная якасная характарыстыка СДП краіны – працарэсурсны патэнцыял, які ўяўляе сабой магчымасці, здольнасці да працоўнай дзейнасці яе насельніцтва. Менавіта ён з’яўляецца сёння адным з важнейшым фактараў сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі. Яго можна ацэньваць як колькаснымі, так і якаснымі паказчыкамі: колькасцю працоўных рэсурсаў, іх полаўзроставай структурай, занятасцю, станам здароўя, узроўнем адукацыі, геаграфічнай мабільнасцю і інш.

Беларусь валодае значным колькасным і адносна высокім якасным працоўным патэнцыялам. Колькасць працоўных рэсурсаў (гэта працаздольнае насельніцтва ў працаздольным узросце, а таксама працуючыя пенсіянеры і падлеткі) складае 6,1 млн. чалавек, ці 64% усяго насельніцтва. Самыя вялікія іх “аб’ёмы” маюць г.Мінск (23%), Гомельская вобласць (15%) і Брэсцкая вобласць (14%). лепшай забяспечанасцю характарызуюцца Брэсцкая і Гродзенская вобласці, дзе на 1км² тэрыторыі прыпадае па 25 чалавек пры сярэднім паказчыку па краіне – 29 чалавек.

Перспектывы павелічэння працаздольнага насельніцтва краіны выглядаюць сумна, таму як у працаздольны ўзрост уступаюць асобы, якія нарадзіліся ў 90-х гадах, калі назіралася рэзкае скарачэнне нараджальнасці, а пакідае працу пакаленне пасляваенных гадоў.

Якасны бок працоўных рэсурсаў, разам з нізкай цаной рабочай сілы, застаюцца пакуль канкурэнтнай перавагай Беларусі. Сярэдні ўзрост занятых у эканоміцы некалькі перавышае 40 гадоў, а кожны чацвёрты працуючы мае вышэйшую адукацыю (асабліва вылучаюцца г.Мінск, Гродзенская і Брэсцкая вобласці).

Усё занятае насельніцтва краіны ў 2010 г. складала 4,7 млн. чалавек. Размеркаванне яго па відах эканамічнай дзейнасці не застаецца аднолькавым і адлюстроўвае патрабаванні часу на рынку працы. З’яўляючыся індустрыяльнай краінай, Беларусь па-ранейшаму мае найбольшую колькасць

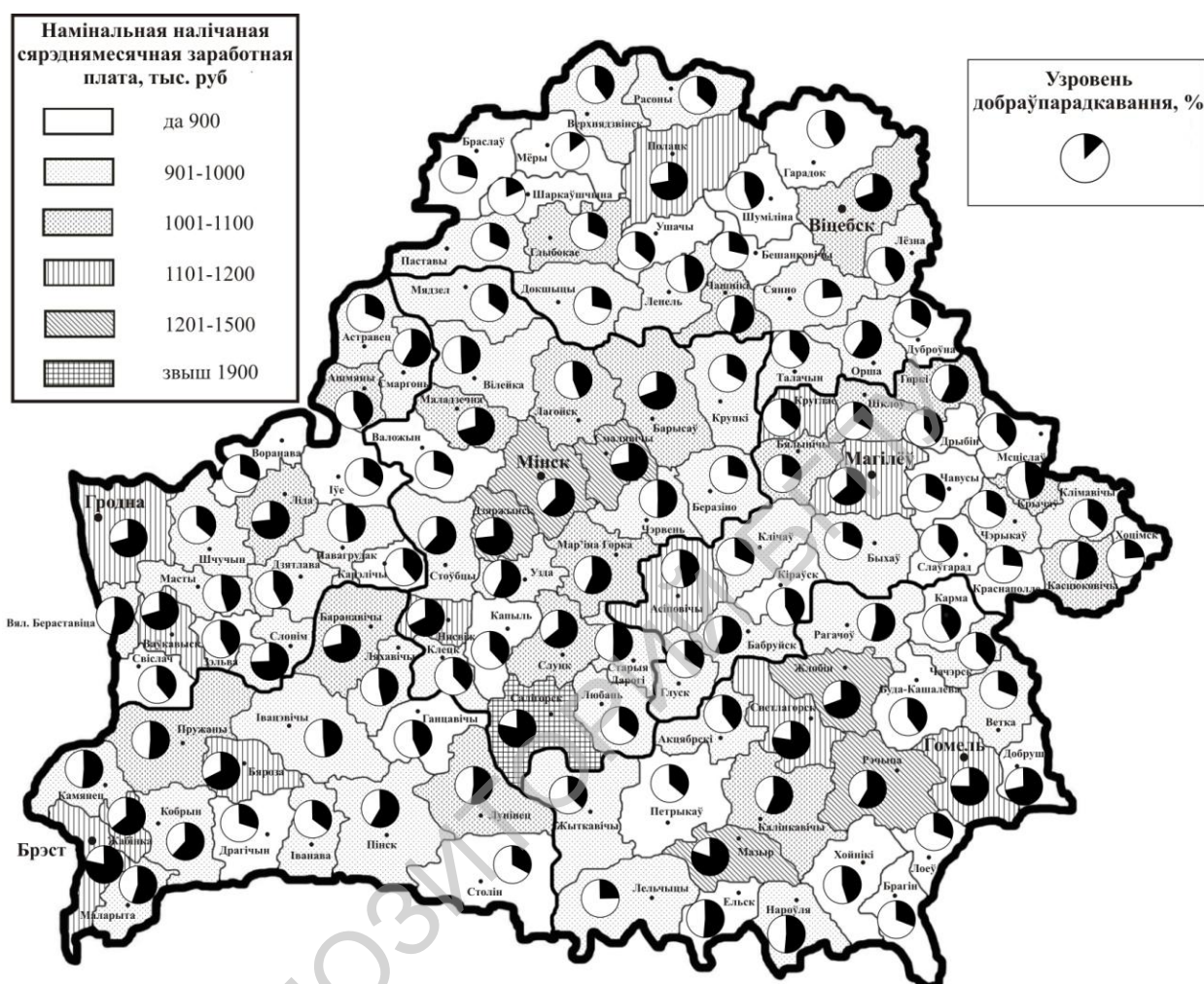
занятых у прамысловай дзейнасці (25%). Істотна павялічылася за апошнія гады доля занятых у такіх відаў дзейнасці, як гандаль, рамонт аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання (14% усіх занятых); адукацыя (10%); ахова здароўя (7%); аперацыі з нерухомай маёмасцю (6%); фінансавая дзейнасць (1,5%). Доля занятых у сельскай гаспадарцы зменшылася, аднак яна, разам з паляваннем і лясной гаспадаркай, займае трэцяе месца (11%). Затым у гэтым рэйтынгу ідуць будаўніцтва (каля 9%); транспарт і сувязь (7,5%); прадастаўленне камунальных, сацыяльных і персанальных паслуг (4%); дзяржаўнае кіраванне (3,6%); гасцініцы і рэстараны (2%).

Узровень афіцыйнага беспрацоўя ў Беларусі застаецца нізкім (0,6%), што вылучае яе не толькі сярод краін СНД, але і ў свеце. Крытычны ўзровень беспрацоўя па сусветных мерках – 8-10%. Аднак нельга забывацца пра скрытае беспрацоўе, якое ў некалькі разоў перавышае афіцыйны паказчык. Сярод рэгіёнаў ва ўзроўні беспрацоўя не назіраецца істотных адрозненняў. Толькі ў г.Мінску, дзе магчымасці працаўладкавання найбольш спрыяльныя, узровень беспрацоўя у 2 разы ніжэйшы за сярэдні па краіне.

Узровень жыцця – складаная сацыяльна-эканамічная катэгорыя, якая характарызуе ўзровень і ступень задавальнення матэрыяльных, духоўных і сацыяльных патрэбнасцяў насельніцтва, сацыяльных груп, сям’і, асобы. Узровень жыцця мае колькасны і якасны бакі і пры геаграфічным аналізе іх трэба разглядаць асобна, таму як інтэгральнай ацэнкі, накіраванай ІРЧП, унутры Беларусі не прыдуманая.

Асноўны фактар дыферэнцыяцыі (геаграфічнай, сацыяльнай) ўзроўню жыцця насельніцтва – грашовыя даходы на душу насельніцтва. Яны нават у разрэзе буйных рэгіёнаў адрозніваюцца амаль у 2 разы (паміж г. Мінскам і Гомельскай вобласцю). На раённым узроўні дыферэнцыяцыя ў зароботнай плаце працуючых (гэта асноўная крыніца даходаў) дасягае некалькіх разоў (мал.5). Розніца ў зарплате паміж малымі і вялікімі гарадамі, сельскімі і гарадскімі пасяленнямі складае дзесяткі раз.

Мал.5. Наминальная налічаная сярэднемесячная зароботная плата работнікаў і ўзровень добраўпарадкавання жыллёвага фонду ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г.

За мяжой беднасці сёння знаходзіцца 1/4 частка насельніцтва краіны, а на сяле – амаль палова. Між тым па міжнародных крытэрыях, калі толькі 10-15% насельніцтва жыве за парогам беднасці, пачынаецца працэс люмпенізацыі грамадства. Менавіта лічба 10% (доля насельніцтва, якое пражывае за рысай беднасці) з’яўляецца крытычным парогам па мерках сусветнай практыкі. І хаця ў нас афіцыйнага статусу такога паняцця, як беднасць няма (ужываецца паняцце “малазабеспечаныя грамадзяне”, праблема ад гэтага не знікае.

Трэба заўважыць, што ў свеце падыходы да паняцця “беднасць” адрозніваюцца, але можна казаць пра два асноўныя: беднасць па даходах і беднасць як вынік абмежаваных магчымасцяў. Для Беларусі больш характэрна беднасць па даходах (з-за высокай нагрузкі ўтрыманцаў на працуючых і нізкай зароботнай платы апошніх). Безумоўна, нельга скідваць з рахунку нашы магчымасці атрымліваць адукацыю, медыцынскую дапамогу, якая для вялікай колькасці насельніцтва свету застаецца марай. Менавіта дзякуючы гэтаму Беларусь вярнулася па ІРЧП у групу краін з высокім узроўнем чалавечага развіцця.

Разам з тым нельга не бачыць таго, што насельніцтва Беларусі значную частку грашовых даходаў траціць на ежу (лічыцца, што траты тут павінны быць меншымі, чым на атрыманне паслуг, набыццё тавараў і г.д.). Пры сярэдняй пенсіі ў 150 дол. ЗША працягваюць працаваць звыш 500 тыс. пенсіянераў ці кожны пяты пенсіянер. Нягледзячы на гэта, адносіны сярэдняга памеру пенсій па ўзросту да сярэдняй зароботнай платы па краіне не перавышаюць 40% (гранічна-крытычнае значэнне ў сусветнай практыцы складае 65-70%).

Не лепшым чынам выглядае сітуацыя з каларыйнасцю харчавання, яго сбалансаванасцю, асабліва на рэгіянальным узроўні (табліца 2). Памятаючы пра тое, што кліматычныя адрозненні, адрозненні ў полаўзроставай структуры насельніцтва, яго даходах на гэтым узроўні не з'яўляюцца істотнымі, цяжка растлумачыць маючыя месца адрозненні ў каларыйнасці харчавання. Хіба што спецыялізацыя Гродзенскай вобласці на свінагадоўлі і розная культура харчавання могуць разглядацца ў якасці гэтых прычын.

Табліца 2. Каларыйнасць і склад харчовых рэчываў у спажытых прадуктах харчавання па абласцях і г. Мінску, 2010 г.

Вобласці	Каларыйнасць прадуктаў харчавання, ккал	Бялкі, грам	Тлушчы, грам
Брэсцкая	2415	76,0	108,6
Віцебская	2438	77,5	109,4
Гомельская	2414	75,8	108,2

Гродзенская	2654	84,2	124,4
г.Мінск	2285	78,8	111,7
Мінская	2514	81,6	114,4
Магілёўская	2354	74,2	105,7

Неабходная ўмова жыццядзейнасці – сацыяльная інфраструктура (гэта аб'екты па аказанні паслуг насельніцтву), геаграфія якой знаходзіцца ў цеснай сувязі з яго размяшчэннем. Важнейшымі сярод гэтых паслуг з'яўляюцца камунальныя, якія ствараюць жыццёвы камфорт. Як бачна з мал. 5, розніца паміж раёнамі ў забеспячэнні жыллёвага фонду вадаправодам, каналізацыяй, цэнтральным ацяпленнем і гарачай вадой складае звыш 5 раз (паміж Міёрскім і Мазырскім раёнамі). Нават па сярэдняй забяспечанасці насельніцтва жыллём розніца складае звыш 1,5 раза (паміж Пухавіцкім раёнам, дзе яна самая нізкая і Кіраўскім раёнам, дзе яна самая высокая). Пры гэтым па краіне ў цэлым яна застаецца даволі нізкай (24 м²), тады як, напрыклад, у Швецыі – 50 м² на чалавека. Як вынік – вялікая колькасць сямей, якія стаяць у чарзе на паляпшэнне жыллёвых умоў (звыш 600 тыс.).

Значна лепшая сітуацыя склалася з забеспячэннем насельніцтва ўстановамі аховы здароўя. Па колькасці бальнічных ложкаў на 10 тыс. насельніцтва (112), урачоў (звыш 50) Беларусь выглядае лепш за некаторыя развітыя краіны. Аднак матэрыяльна-тэхнічная база ўстаноў аховы здароўя застаецца ў пераважнай большасці слабай, што ў значнай ступені адбіваецца на стане здароўя насельніцтва і як вынік – вядзе да павелічэння смяротнасці. Падлічана, што за тры пакаленні любы народ можа вырадзіцца, калі колькасць здаровых людзей будзе змяншацца на 50%. Сітуацыя, якая склалася са здароўем людзей Беларусі, не можа не выклікаць хвалявання. Па стану на пачастак 2011 г. на ўліку знаходзілася 127 тыс. дзяцей з асаблівасцямі псіхафізічнага развіцця, якія мелі патрэбу ў спецыяльнай адукацыі ці карэкцыйна-педагагічнай дапамозе (найбольшая колькасць у Мінскай вобл., Мінску і Гродзенскай вобл.). Абследаванні медыкаў сведчаць, што здаровыя дзеці сярод мінскіх школьнікаў складаюць усяго 7%.

Не апраўдана вялікімі застаюцца геаграфічныя адрозненні ў гэтых і іншых паказчыках, асабліва паміж сельскай і гарадской мясцовасцю. Аднак самае прыкрае заключаецца ў тым, што агульная смяротнасць насельніцтва Беларусі застаецца па-ранейшаму вельмі высокай нават у СНД (1445 смяротных выпадкаў на 100 тыс. насельніцтва). Пры гэтым сярод асноўных яе прычын – хваробы сістэмы кровазвароту (779/100 тыс. насельніцтва), новаўтварэнні (194/100 тыс. насельніцтва) і знешнія прычыны (151/100 тыс. насельніцтва).

Такім чынам, неабходна прыкласці яшчэ шмат намаганняў, каб дасягнуць еўрапейскіх стандартаў па абслугоўванні насельніцтва і наблізіцца да іх па якасці жыцця. Для гэтага важна не толькі забяспечыць хуткі рост ВУП краіны, але і граматна яго размяркоўваць, г.зн. сацыяльная сфера павінна заставацца прыярытэтай не толькі пры размеркаванні бюджэтных сродкаў, але і пры рэалізацыі іншых інвестыцыйных праектаў.

Галоўная мэта дэмаграфічнай палітыкі на бліжэйшыя дзесяцігоддзі – паслядоўнае павышэнне чакаемай працягласці жыцця, нараджальнасці і зніжэнне смяротнасці.

Літаратура

1. Закон Республики Беларусь «О демографической безопасности Республики Беларусь». Мн., 2002.
2. Злотников, А.Г. Демографическое измерение современной Беларуси. Мн.. 2006.
3. Итоги переписи населения Республики Беларусь 2009 г. Мн., 2010-2011.
4. Козловская, Л.В. Социально-экономическая география Беларуси. Курс лекций. В трёх частях. Ч.1. Мн., 2002.
5. Население Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
6. Национальная программа демографической безопасности Республики Беларусь на 2011-2015 гг. Мн., 2011.

7. Рогач, П.І., Сасноўскі, В.М. Камерцыйная геаграфія Беларусі. Мн., 2009.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 7

ТЭМА: ВЫТВОРЧЫ, НАВУКОВА-ТЭХНІЧНЫ І ІНАВАЦЫЙНЫ ПАТЭНЦЫЯЛЫ БЕЛАРУСІ ЯК ФАКТАР УСТОЙЛІВАГА РАЗВІЦЦА

План

1. Паняцце аб вытворчым, навукова-тэхнічным і інавацыйных патэнцыялах.
2. Сучасная ацэнка і асаблівасці размяшчэння вытворчага, навукова-тэхнічнага і інавацыйнага патэнцыялаў.
3. Прыярытэтныя накірункі навукова-тэхнічнай дзейнасці Беларусі на 2011-2015 гг.

Калі казаць каратка, вытворчы патэнцыял – гэта магчымасці эканомікі краіны на дадзеным адрэзку часу вырабляць разнастайныя матэрыяльныя даброты і аказваць паслугі. У больш шырокім разуменні – гэта здольнасць розных відаў эканамічнай дзейнасці вырабляць прамысловую і сельскагаспадарчую прадукцыю, ажыццяўляць будаўніцтва, перавозку грузаў, аказваць насельніцтву і прадпрыемствам паслугі.

Навукова-тэхнічны патэнцыял – гэта сукупнасць рэсурсаў і ўмоў ажыццяўлення навуковых, прыкладных навуковых даследаванняў і распрацовак (навукова-даследчых і вопытна-канструктарскіх работ), разам з вопытна-канструктарскімі і вопытна-тэхналагічнымі работамі.

Інавацыйны патэнцыял – гэта сукупнасць усіх відаў рэсурсаў і ўмоў забеспячэння практычнага асваення выніковых даследаванняў і распрацовак, якія павышаюць эфектыўнасць вытворчых працэсаў, у тым ліку асваенне ў вытворчасці новай прадукцыі і тэхналогіі.

Такім чынам, навукова-тэхнічны і інавацыйны патэнцыялы – узаемазвязаныя і дапаўняючыя адзін другога з’явы адзінага навукова-інавацыйнага цыкла: нараджэнне ідэі – фундаментальныя даследаванні – прыкладныя даследаванні – вопытна-канструктарскія і вопытна-тэхналагічныя распрацоўкі – вопытны абразец – прамысловыя іспыты –

асваенне ў вытворчасці – серыйны выпуск – камерцыйная рэалізацыя – практычная эксплуатацыя прадукцыі (машыны, прылады, тэхналогіі).

Зразумела, што ад стану гэтых патэнцыялаў устойлівасць развіцця краіны залежыць у вызначальнай ступені. Спынімся коратка на іх характарыстыцы.

Ацэньваецца вытворчы патэнцыял сістэмай колькасных і якасных паказчыкаў. Асноўны абагульняючы паказчык – ВУП, па велічыні і структуры якога мяркуюць аб узроўні эканамічнага развіцця краіны і ступені прагрэсіўнасці яе эканомікі (глядзі лекцыю 2).

Адзін з абагульняючых паказчыкаў, характарызуючых вытворчы патэнцыял – вартасць асноўных сродкаў (будынкаў, збудаванняў, рабочых і перадаточных машын і абсталявання, транспартных сродкаў, рабочай і прадукцыйнай жывёлы і г.д.). Менавіта з асноўнымі сродкамі (іх колькасцю і якасцю) звязана паняцце вытворчай магутнасці як здольнасці сродкаў працы прадпрыемства, вытворчасці, рэгіёна да выпуску канкурэнтаздольнай прадукцыі. Калі яны не аднаўляюцца, г.зн. не ўводзяцца новыя сродкі, наступае крызіс эканомікі. Неабходна, каб аб'ём іх уводу ў дзейнасць пераўзыходзіў аб'ём іх выбыцця.

У савецкія часы ў Беларусі быў створаны магутны вытворчы патэнцыял (3,4% усёй вартасці асноўных сродкаў СССР), хаця ў вытворчасці нацыянальнага даходу і прамысловай прадукцыі вага Беларусі была большай (звыш 4%), што тлумачылася асаблівасцямі спецыялізацыі яе гаспадаркі на апрацоўчых галінах.

Беларусь на пачатк 2011 г. мела вартасць асноўных сродкаў (АС) у памеры 522 трлн. руб., што па аб'ёму эквівалентна больш чым 3 ВУП краіны. Па відах эканамічнай дзейнасці яны размеркаваны нераўнамерна: прамысловасць – 31%, транспарт і сувязь – 18, сельская і лясная гаспадарка – 15, будаўніцтва – звыш 3, гандаль – 3, іншыя – каля 30%.

Якаснымі характарыстыкамі вытворчага патэнцыялу з'яўляюцца: узровень зносу АС; узроставы склад актыўнай часткі АС; доля абсталявання,

якая адпавядае адпаведным перадавым сусветным параметрам і г.д. У гэтых адносінах вытворчы патэнцыял Беларусі выглядае вельмі сціпла. Так, маральны і фізічны знос АС складае амаль 55% (у 1990 г. – 33%). Асабліва небяспечная сітуацыя склалася ў прамысловасці (62%), сельскай гаспадарцы (58%), транспарце (56%), а знос актыўнай часткі ўвогуле перавысіў парогавае значэнне (звыш 80%). Пры гэтым амаль 80% тэхналогій, якія ўжываюцца ў эканоміцы, з’яўляюцца традыцыйнымі, 16% – новымі і толькі 5% – высокімі. Доля інавацыйна-актыўных арганізацый прамысловасці па Беларусі ў цэлым у 2010 г. складала ўсяго 15% агульнай іх колькасці. Большасць прамысловых арганізацый абавіраецца на 4-ы тэхналагічны ўклад, тады як развітыя краіны ўжо перайшлі на 5-6 уклады. У такіх умовах вельмі складана канкурыраваць на сусветным рынку прадукцыяй айчыннай вытворчасці.

Падмурак вытворчага патэнцыялу – прамысловасць, на долю якой прыпадае 31% усіх АС. Найбольшай вартасцю характарызуюцца такія віды прамысловай дзейнасці, як вытворчасць машын, абсталявання і транспартных сродкаў, вытворчасць электраэнергіі, хімічная вытворчасць і інш.

З высокім зносам АС звязана слабая загрузка вытворчых магутнасцей прамысловых прадпрыемстваў як краіны ў цэлым, так і яе рэгіёнаў. Поўнаасцю гэтыя магутнасці загружаны толькі па некаторых відах прадукцыі (табліца 1).

Табліца 1. Выкарыстанне вытворчых магутнасцей прамысловых прадпрыемстваў па выпуску асобных відаў прадукцыі, 2010 г., %

Вобласці	Найменне прадукцыі і працэнт загрузкі вытворчых магутнасцей
Рэспубліка Беларусь	Гатовы пракат чорных металаў – 100; мінеральныя ўгнаенні – 99,5; халадзільнікі і маразільнікі – 99,6; цэмент – 95,5
Брэсцкая	Драўняна-стружкавыя пліты – 100; клееная фанера – 100; цукар-пясок – 100
Віцебская	Драўняна-валакністыя пліты – 100
Гомельская	Гатовы пракат чорных металаў – 100
Гродзенская	Азотныя ўгнаенні – 100; сінтэтычны аміак – 100; будаўнічае шкло – 100; цукар-пясок – 100; цыгарэты і папярсы – 100; цэмент – 100
г.Мінск	Сілавыя трансфарматы – 100; халадзільнікі і маразільнікі – 100; керамічная плітка – 100; керамічныя санітарныя вырабы – 100;

	шпалеры - 100
Мінская	Калійныя ўгнаенні – 100; папера – 100; цукар-пясок – 100
Магілёўская	Электрарухавікі – 100

Нізкай застаецца рэнтабельнасць рэалізаванай прадукцыі, работ і паслуг у прамысловасці (10%). Пры гэтым у кожным пятым раёне яна ў 2010 г. была адмоўнай. Між тым для простага ўзнаўлення прадпрыемствы павінны мець рэнтабельнасць не менш 30%.

А вось вытворчая канцэнтрацыя застаецца вельмі высокай. Тры прадпрыемствы паліўнай вытворчасці вырабляюць звыш 98% усёй прадукцыі, у вытворчасці каляровых металаў – 93%, у вытворчасці чорных металаў – 89%. Прыкладна паўсотні прадпрыемстваў краіны застаюцца адзінымі вытворцамі яе прадукцыі ў Беларусі (металакорд, бытавыя халадзільнікі, валенкі і інш.).

Высокай з'яўляецца і тэрытарыяльная канцэнтрацыя прамысловых АС, хаця за апошнія гады яна некалькі знізілася. У лідарах – Гомельская вобласць (23%) і г. Мінск (20%), у аўтсайдажах – Брэсцкая (9,5%) і Гродзенская (10%) вобласці. Паміж астатнімі рэгіёнамі адрозненні выглядаюць не так істотна: Мінская – 14,5%, Віцебская – 12% і Магілёўская – 11%. На ўзроўні асобных прамысловых цэнтраў канцэнтрацыя АС выглядае яшчэ больш кантрастна. Адметнасць Беларусі – канцэнтрацыя прамысловага патэнцыялу ў невялікай колькасці індустрыяльных цэнтраў. Так, на г.Мінск, абласныя цэнтры, Бабруйск, Баранавічы, Барысаў, Мазыр, Наваполацк, Оршу, Пінск і Салігорск прыпадае звыш 4/5 усёй іх вартасці.

Не лепшым чынам выглядае вытворчы патэнцыял аграрнага сектару эканомікі. Акрамя пагаршэння ўрадлівасці глебаў (аб гэтым ішла размова ў лекцыі 5), змяншаюцца энергетычныя магутнасці сельскай гаспадаркі. Так, калі ў 2000 г. яны складалі 25,5 млн. к.с., дык на пачатак 2011 г. – ужо 19,9 млн. к.с. У разліку на 100 га пасяўных плошчаў забяспечанасць імі зменшылася за гэты перыяд з 506 к.с. да 404 к.с. (у кожным шостым раёне яна складае менш 200 к.с.).

Істотна пагоршылася сітуацыя з забеспячэннем тэхнікай. Калі ў 2000 г. на 1000 га ворыва прыпадала 15 трактароў, дык напрыканцы 2010 г. – ужо 10, збожжаўборачных камбайнаў на 1000 га пасаваў – адпаведна 7 і 5, бульбаўборачных камбайнаў – адпаведна 41 і 23, льноўборачных камбайнаў – адпаведна 23 і 16, буракаўборачных камбайнаў – адпаведна 15 і 8. Безумоўна, за апошнія гады ўзрасла энергетычная магутнасць сельскагаспадарчай тэхнікі, аднак толькі гэтым растлумачыць сітуацыю немагчыма. Галоўнай прычынай застаюцца нізкія тэмпы яе абнаўлення (штогадовае паступленне новай тэхнікі складае 1-5%, а трэба 10-15%). У выніку цяперашняга забяспечанасць сельгастэхнікай знаходзіцца на ўзроўні 70-х гадоў XX ст. і складае 50% ад нарматыўнай. Зразумела, што ў гэтых умовах разлічваць на рост эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці не даводзіцца. Не выпадкова па выніках дзейнасці за апошнія 5 год узровень яе рэнтабельнасці, нават з улікам усіх відаў дзяржападатрымкі, у большасці раёнаў не перавышаў 10%.

Негатыўная тэндэнцыя назіраецца і са статкам жывёлы. За 2001-2011 гг. адбылося скарачэнне ўсіх яго відаў, за выключэнне свіней і птушкі.

Геаграфія сельскагаспадарчых АС выглядае таксама вельмі кантрастна. Амаль чвэрць іх канцэнтравана ў сталічнай вобласці, 18% - у Брэсцкай, 17% - у Гомельскай, 16% - у Віцебскай, 15% - у Гродзенскай і 11% - у Магілёўскай абласцях.

Устойлівы рост эканомікі Беларусі ў значнай ступені залежыць ад стану вытворчага патэнцыялу будаўніцтва. Разам з машынабудаваннем капітальнае будаўніцтва з'яўляецца базай мадэрнізацыі і структурнай перабудовы эканомікі. Удзельная вага АС будаўніцтва ў агульнай іх вартасці за апошнія гады скарачалася і склала ў 2010 г. 3,3%, а ступень зносу дасягнула 45%. З-за гэтага і іншых прычын пагаршаецца сітуацыя не толькі на будаўнічым рынку Беларусі, але і змяншаецца аб'ём будаўнічых работ за яе межамі. Будаўніцтва таксама патрабуе тэрміновага тэхнічнага

пераўзбраення і мадэрнізацыі на базе новых тэхналогій, павышэння інавацыйнай і інвестыцыйнай актыўнасці.

Размеркаванне інвестыцый у асноўны капітал па відах эканамічнай дзейнасці выглядае вельмі супярэчліва. Так, 25% іх звязана з такім відам дзейнасці, як аперацыі з нерухомай маёмасцю, арэндай і прадастаўленнем паслуг спажывцам, тады як на ўсю апрацоўчую прамысловасць прыпадала ў 2010 г. ўсяго 22% іх агульнай вартасці. Вялікім іх «паглынальнікам» застаецца сельская гаспадарка (18%), транспарт і сувязь (9%). Разам з тым, на такія віды дзейнасці, як адукацыя, ахова здароўя і прадастаўленне сацыяльных паслуг, было накіравана ўсяго 3,5% інвестыцый у асноўны капітал. Ва ўмовах абвешчанай мадэлі сацыяльна-арыентаванай рыначнай эканомікі такая сітуацыя выглядае не зусім лагічнай.

Нераўнамерным выглядае размеркаванне інвестыцый ў асноўны капітал і па рэгіёнах краіны, хця тут гэта нераўнамернасць мае тлумачэнне. Як правіла, рэгіёны з большым вытворчым і дэмаграфічным патэнцыялам, маюць патрэбу і ў большых інвестыцыях. Прыкладна так і выглядаў рэйтынг рэгіёнаў у 2010 г. (ад большага іх аб'ёму да меншага): г.Мінск, Гомельская, Мінская, Брэсцкая, Віцебская, Гродзенская і Магілёўская вобласці. Сярод адміністрацыйных раёнаў мінімальныя аб'ёмы інвестыцый мелі месца ў Краснапольскім, Клічаўскім, Хоцімскім, Расонскім, Нараўлянскім, Кармянскім, Лоеўскім і іншых раёнах.

Эканоміка Беларусі павінна быць не толькі сацыяльна-арыентаванай, але і інавацыйнай, канкурэнтаздольнай на сусветным рынку, навукаёмістай, рэсурсазберагальнай і экалагаабароннай. Забяспечыць такую якасць яе немагчыма без трывалага навукова-тэхнічнага патэнцыялу (НТП).

НТП характарызуюць розныя колькасныя і якасныя параметры і паказчыкі: колькасць навуковых арганізацый; аб'ёмы і структура даследаванняў і распрацовак; навуковыя кадры; матэрыяльна-тэхнічная база; навукова - інфармацыйныя рэсурсы і інш. Аднак ключавы яго макрапараметр – навукаёмістасць ВУП, якая на працягу апошніх гадоў

вагаецца ў межах 0,6-0,7% (для параўнання: у Аўстрыі - 2,7%, Бельгіі – 1,9, Фінляндыі – 3,7, Швецыі – 3,8%).

Колькасць персаналу, занятага навуковымі даследаваннямі і распрацоўкамі ў Беларусі таксама не заставалася аднолькавай. Калі, напрыклад, у 1991 г. яна перавышала 100 тыс. чалавек, дык у 2010 г. – менш 32 тыс. чалавек, ці 0,7% усіх занятых. Такого змяншэння колькасці занятых, якое адбылося ў навуцы за гэты перыяд, не ведала ніводная галіна эканомікі. Зразумела, што ў навуцы, як і ў іншых сферах дзейнасці, былі асобы выпадковыя, якія задавальнялі ўласную цікавасць за дзяржаўны кошт. Аднак такое скарачэнне кадравага патэнцыялу можа паставіць пад пагрозу праграму нацыянальнага інавацыйнага развіцця. Да таго ж па забяспечанасці навуковымі кадрамі Беларусь выглядае не лепшым чынам нават у параўнанні з краінамі СНД (33 чалавекі на 10 тыс. насельніцтва), а па ўдзельнай вазе самых высокакваліфікаваных навуковых кадраў (дактароў і кандыдатаў навук) у агульнай іх колькасці ўвогуле займае апошняе месца (20%). Пры гэтым штогадовы прырост навукоўцаў, якія атрымліваюць вучоныя ступені доктара і кандыдата навук, складае ў сярэднім 600-700 чалавек. Заўважым, што ў шэрагу краін, якія меншыя за Беларусь па колькасці насельніцтва, колькасць навуковага персаналу значна большая: у Даніі – у 1,5 раза, Бельгіі – 1,8 раза, Швейцарыі – 1,9 раза, Швецыі – 2,5 раза.

Асноўная частка навуковага патэнцыялу канцэнтравана ў Нацыянальнай акадэміі навук (31%), Міністэрстве прамысловасці (28%), Дзяржаўным ваенна-прамысловым комплексе (14%), Міністэрстве адукацыі (8%) і Міністэрстве аховы здароўя (4%).

Структура навуковага патэнцыялу па галінах навукі традыцыйна падзяляецца на тэхнічныя (на іх прыпадае 62% усіх даследчыкаў), прыродазнаўчыя (18%), грамадскія і гуманітарныя (9%), сельскагаспадарчыя (6%) і медыцынскія (5%).

Геаграфічны аспект кадравага навуковага патэнцыялу Беларусі мае яскрава выражаную асіметрыю, г.зн. амаль 72% яго прыпадае на сталіцу, па

9% - на Гомельскую і Мінскую вобласці і на ўсе астатнія разам - 10%. Такая дыспрапорцыя з'яўляецца ненармальнай, таму як на вобласці прыпадае каля 80% усіх занятых і прыкладна столькі ж прамысловай прадукцыі краіны. Паказчыкам, які таксама сведчыць аб неабходнасці фарміравання збалансаванай рэгіянальнай навуковай і інвацыйнай палітыкі, з'яўляецца колькасць навуковых работнікаў у разліку на 10 тыс. чалавек насельніцтва, якая вагаецца ад 125 у Мінску да 4 у Брэсцкай вобласці, г. зн. розніца перавышае 30 раз.

Калі паглядзець на матэрыяльна-тэхнічную базу навукі, тут таксама няма падстаў для аптымізму. Гадавы каэфіцыент абнаўлення АС навукі складае прыкладна 4%, а неабходна ў 3 разы больш.

Тэмпы і параметры эканамічнага росту краіны ў значнай ступені залежаць ад стану інвацыйнага патэнцыялу. Інвацыя - гэта ўвядзенне ў спажыванне якога-небудзь новага ці значна палепшанага прадукта (тавара ці паслугі), ці працэса, новага метаду маркетынгу, ці новага арганізацыйнага метаду ў дзелавой практыцы, арганізацыі працоўных месцаў ці знешніх сувязях. З гэтага вызначэння бачна, што можна казаць пра чатыры тыпы інвацый: 1) прадуктовая інвацыя – укараненне тавара ці паслугі, якія з'яўляюцца новымі ці значна палепшанымі ў частцы іх уласцівасцяў ці спосабаў выкарыстання; 2) працэсная інвацыя – укараненне новага ці значна палепшанага спосаба вытворчасці ці дастаўкі тавара; 3) маркетынгавая – укараненне новага метада маркетынгу, разам з істотнымі змяненнямі дызайну ці ўпакоўкі тавара, яго размяшчэнні, прасоўванні на рынак і г.д.; 4) арганізацыйная інвацыя – укараненне новага арганізацыйнага метаду ў дзелавой практыцы прадпрыемства, у арганізацыі працоўных месцаў ці знешніх сувязей.

Неабходнасць актывізацыі інвацыйнай дзейнасці на сучасным этапе сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі выклікана рознымі прычынамі, галоўныя сярод якіх эканамічныя (імкненне прадпрыемстваў скараціць выдаткі, павысіць канкурэнтаздольнасць прадукцыі і інш.), інфармацыйныя

(рост аб'ёмаў і хуткасці інфармацыйных абменаў, аўтаматызацыя вытворчых працэсаў і інш.) і антрапагенныя (негатыўны ўплыў з боку чалавека на прыроднае асяроддзе, скарачэнне рэсурснай базы і інш.).

Для станаўлення інавацыйнай эканомікі неабходна мець трывалую адукацыю, якая павінна быць мабільнай і дзейснай, адпавядаючай патрэбам нацыянальнай эканомікі; сучасную навуку, звязаную шчыльна са структурай эканомікі; трансфер высокіх тэхналогій (хуткае ўкараненне вынаходстваў) і інвестыцыі, якія павінны ісці ў высокія тэхналогіі. Зыходзячы з гэтых патрабаванняў, можна сцвярджаць, што Беларусь у цэлым не валодае ўсім неабходным для яе станаўлення, за выключэннем адукацыі. Як вынік, колькасць інавацыйна-актыўных арганізацый прамысловасці (ажыццяўлялі затраты на тэхналагічныя інавацыі) па краіне ў 2010 г. склала ўсяго 324, ці 15% іх агульнай колькасці. Па рэгіёнах яны былі размеркаваны нераўнамерна: г.Мінск – 20%, Мінская вобласць – 17%, Брэсцкая, Віцебская і Гомельская – па 14%, Гродзенская – 13% і Магілёўская вобласць – 8%.

Прыкладна столькі ж (14,5%) склаў аб'ём адгружанай інавацыйнай прадукцыі (работ, паслуг) уласнай вытворчасці, а доля інавацыйнай прадукцыі, якая з'яўляецца новай для сусветнага рынку, у агульным яе аб'ёме, склала ўсяго 0,8%. І гэта пры тым, што ў Беларусі штогод выдаецца патэнтаў на вынаходствы і рэгіструецца таварных знакаў у разліку на 1000 чалавек насельніцтва значна больш, чым у шэрагу еўрапейскіх краін. Усё гэта сведчыць аб тым, што праблема хуткага ўкаранення вынаходстваў застаецца па-ранейшаму вельмі вострай і ўскладняе агульны працэс інавацыйнага развіцця.

Важна падкрэсліць, што найбольшая доля інавацыйна-актыўных арганізацый прамысловасці прыпадала на арганізацыі апрацоўчай прамысловасці (97%), а сярод затрат на тэхналагічныя інавацыі галоўнымі былі сродкі на набыццё машын і абсталявання (65%).

Галоўныя фактары нізкай інавацыйнай дзейнасці айчынных прадпрыемстваў – недахоп уласных грашовых сродкаў, нізкі іх інавацыйны

патэнцыял, недахоп кваліфікаваных кадраў, нізкі попыт на інавацыйную прадукцыю, слабая фінансавая падтрымка з боку дзяржавы і інш.

Асноўнымі элементамі інавацыйнай інфраструктуры ў Беларусі з'яўляюцца тэхнапаркі (навукова-вытворчы комплекс, які аказвае дапамогу прадпрыемствам у арганізацыі малых інавацыйных прадпрыемстваў і стварае ўмовы для іх дзейнасці); інавацыйныя цэнтры (арганізацыі, якія займаюцца падтрымкай і курыраваннем інавацыйных фірм на стадыі іх стварэння і росту); навукова-вытворчыя цэнтры (падобныя на папярэднія, але больш зарыентаваныя на мадэрнізацыю структуры эканомікі рэгіёнаў і іх рэсурсы); цэнтры трансфера тэхналогій (арганізацыі, якія займаюцца ацэнкай узроўню тэхналогій і іх трансферам на камерцыйнай і безвярталнай аснове – ліцэнзійныя, інжынірынгавыя, кансалтынгавыя паслугі); парк высокіх тэхналогій (навукова-вытворчая структура, якая размешчана на базе населенага пункта, развіццё якой арыентавана на інтэнсіфікацыю навуковых даследаванняў, развіццё навукаёмістых і энергазберагальных вытворчасцей, удасканаленне прамысловай інфраструктуры) і інш.

Геаграфічна пераважная большасць пералічаных элементаў сканцэнтравана ў сталіцы і абласных цэнтрах, што з'яўляецца заканамерным, таму як менавіта тут знаходзяцца важнейшыя навуковыя і адукацыйныя ўстановы.

Калі не лічыць навукова-тэхнічныя бібліятэкі, найбольш шырока распаўсюджаны навукова-вытворчыя (навукова-практычныя) цэнтры, якіх налічваецца 43. Гэта 15 навукова-практычных цэнтраў Міністэрства аховы здароўя, якія размешчаны ў Мінску (трансплантацыі органаў і тканак, кардыялогіі, траўматалогіі і артэпедыі і інш.), Гомелі (радыяцыйнай медыцыны і экалогіі чалавека), Мінскай вобласці (дзіцячай анкалогіі і гематалогіі, экспертызы і рэабілітацыі і інш.); гэта 13 навукова-тэхнічных цэнтраў Міністэрства прамысловасці, якія размешчаны ў Мінску (трактарабудавання на базе «МТЗ», грузавых аўтамабіляў і аўтобусаў на базе «МАЗа», тэлебачання на базе «Гарызонта», аптычна-электронныя сістэмы на

базе «БелОма» і інш.), Гомелі (збожжаўборачная і кормаўборачная тэхніка на базе «Гомсельмаша»), Жлобіне (металургіі на базе «БМЗ»), Гродна (кампаненты машынабудавання на базе «Белкард») і інш.; гэта 11 навукова-практычных цэнтраў Нацыянальнай акадэміі навук і г.д.

У краіне налічваецца 11 тэхнапаркаў, геаграфія якіх ахоплівае як сталіцу («Тэхнапарк БНТУ «Палітэхнік», «Мінскі абласны інвацыйны цэнтр», «Арвіт-Аўта», «Тэхнапарк БДУ»), абласныя цэнтры («Гомельскі навукова-тэхнічны парк», «ТПМ» у Магілёве, «ЦВНТР» у Брэсце, «Гродзенскі тэхнапарк» і інш.), так і іншыя гарады («Смалявіцкі вопытны завод», «Навукова-тэхналагічны парк Полацкага дзяржуніверсітэту»); 5 рэгіянальных аддзяленняў цэнтраў трансфера тэхналогій (Брэст, Наваполацк, Гродна, Гомель, Магілёў) з 26 філіяламі.

Найбольш геаграфічна лакалізаваны парк высокіх тэхналогій (адзін у Мінску), цэнтры навукова-тэхнічнай інфармацыі (у Гомелі, Гродна і Магілёве), Беларускі інвацыйны фонд (адзін і 6 рэгіянальных аддзяленняў), венчурны фонд (яго функцыі ўскладзены на Беларускі інвацыйны фонд), навукова-вытворчыя аб'яднанні (без НАН іх 5 і ўсе яны ў Мінску) і 5 інвацыйных цэнтраў.

Прыярытэтнымі накірункамі навукова-тэхнічнай дзейнасці Беларусі на бліжэйшыя гады з'яўляюцца: 1) энергетыка і энергазберажэнне; 2) хімічныя тэхналогіі, нанатэхналогіі і біятэхналогіі; 3) прамысловыя і будаўнічыя тэхналогіі і вытворчасці; 4) аграрнапрамысловыя тэхналогіі і вытворчасці; 5) інфармацыйна-камунікацыйныя і авіякасічныя тэхналогіі; 6) медыцына, медтэхніка і тэхналогіі, фармацыя; 7) новыя матэрыялы; 8) нацыянальная бяспека; 9) рацыянальнае прыродакарыстанне, рэсурсазберажэнне і абарона ад надзвычайных сітуацый.

Асновай далейшага развіцця галіновай навукі можа стаць фарміраванне кластэраў і холдынгаў. Прапануецца стварыць інвацыйна-прамысловыя кластэры ў Наваполацку (нафтахімічны: ядро «Нафтан» і «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»), у Гомелі (аграрнамашынабудаўнічы: ядро –

«Гомсельмаш» і «Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П.П.Сухога»), у Мінску (ІТ-кластэр: ядро рэзідэнты Парка высокіх тэхналогій і «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі») і інш. Фарміраванне буйных аб'яднанняў-холдынгаў закране розныя віды прамысловай і іншай дзейнасці: па выпуску наземнага рухомага саставу гарадскога і прыгараднага электратраспарту і транспарту з электрапрывадам на базе ААТ «Белкамунмаш»; металургічнага холдынга на базе ВА «БМЗ» і ВА «Белдрукмет»; лікёра-гарэлачнага холдынга; ювелірнага холдынга на базе Гомельскага «Крышталя», ААТ «Белювеліргандаль» і ЗАТ «Белгран»; холдынгавых кампаній «Беларускі цукар» і «Беларускі цэмент» і інш.

Асноўныя накірункі рэгіянальнай палітыкі Беларусі ў сферы навукі і тэхналогій зводзяцца да таго, каб, па-першае, скараціць дыспрапорцыі ў тэрытарыяльным размяшчэнні вядучых прамысловых прадпрыемстваў і важнейшых навуковых цэнтраў; па-другое, паскорыць развіццё інавацыйнай інфраструктуры ў абласных цэнтрах і гарадах, дзе размешчаны ВНУ, стварыць рэгіянальныя навуковыя цэнтры; па-трэцяе, распрацаваць і эфектыўна выконваць праграмы развіцця рэгіёнаў, якія заснаваны на патрэбах мясцовых эканомік.

Літаратура

1. О состоянии и перспективах развития науки в Республике Беларусь по итогам 2010 года и за период 2006-2010 годов. Аналитический доклад. Мн., 2011.
2. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
3. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 г. Мн., 2004.
4. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 8

ТЭМА: ГАСПАДАРЧАЯ АСВОЕНАСЦЬ ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ ЯК ВЫНІК І ФАКТАР ТЭРЫТАРЫЯЛЬнай АРГАНІЗАЦЫІ ГАСПАДАРКІ І НАСЕЛЬНІЦТВА

План

1. Паняцце «гаспадарчая асвоенасць тэрыторыі» і яе віды.
Гаспадарчая асвоенасць як фактар тэрытарыяльнай арганізацыі
прадукцыйных сіл.
2. Узровень гаспадарчай асвоенасці тэрыторыі Беларусі.

Асваенне тэрыторыі, ці ўключэнне яе ў гаспадарчую дзейнасць (у тэрытарыяльны падзел працы) – адна з форм прасторавай арганізацыі прадукцыйных сіл. Вынікам гэтай арганізацыі з'яўляецца розная ступень яе гаспадарчай асвоенасці, якая можа характарызавацца як адноснымі паказчыкамі (у параўнанні з ужо асвоенымі тэрыторыямі), так і абсалютнымі (паказчыкамі насычэння дадзенай тэрыторыі відамі і аб'ектамі гаспадарчай дзейнасці). Асноўная прыкмета асваення тэрыторыі – засяленне яе людзьмі. У адпаведнасці з відамі гаспадарчай дзейнасці вылучаюцца і віды асваення тэрыторыі: прамысловае, сельскагаспадарчае, транспартнае, рэкрэацыйнае і інш. Зразумела, што асваенне тэрыторыі – працэс не аднамомантны, ён расцягнуты, працяглы і залежыць ад шматлікіх фактараў: прыроднага, эканамічнага, навукова-тэхнічнага, палітычнага і інш.

Асаблівасці прыродных умоў і забяспечанасць тэрыторыі тымі ці іншымі рэсурсамі абумоўліваюць розную ступень яе выкарыстання. Так, наяўнасць багатых радовішчаў карысных выкапняў выклікае неабходнасць іх здабычы (будаўніцтва кар'ераў, шахт, прамысловых прадпрыемстваў) пры ўмове, што існуюць патрэбныя тэхнічныя сродкі. Наяўнасць урадлівых глеб абумоўлівае іх выкарыстанне пад ворыва; вялікія запасы драўніны дазваляюць выкарыстоўваць яе для лесанарыхтовак; прыгожыя краявіды – для арганізацыі адпачынку і г.д. Неабходна падкрэсліць, што прыродна-

кліматычныя ўмовы Беларусі ў цэлым спрыяюць яе гаспадарчаму асваенню. Не з'яўляюцца перашкодай на шляху гаспадарчага асваення краіны і іншыя фактары. Трывалая эканамічная і навукова-тэхнічная база дазваляюць размяшчаць сацыяльна-эканамічныя аб'екты ў любой яе частцы (не губляючы пры гэтым эфектыўнасць).

Можна ўпэўнена сцвярджаць – Беларусь характарызуецца высокім узроўнем асвоенасці тэрыторыі. Дастаткова адзначыць тое, што антрапагенныя ландшафты (гэта тыя землі, якія выкарыстоўваюцца ў гаспадарчай дзейнасці) складаюць звыш 90% агульнай плошчы краіны і па гэтаму паказчыку яна займае адно з вядучых месцаў у СНД.

Вынікам асваення тэрыторыі з'яўляецца стварэнне асноўных вытворчых сродкаў – будынкаў, збудаванняў, абсталявання, якія звязаны з рознымі відамі яе асваення. Таму найбольш дакладная ацэнка ўзроўню асвоенасці тэрыторыі – вартасць асноўных сродкаў у разліку на 1 км² тэрыторыі. Пэўнае ўяўленне аб узроўні асвоенасці даюць і такія паказчыкі, як аб'ём вырабляемай прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі на адзінку плошчы, шчыльнасць дарог і інш. На ўзроўні абласцей і г.Мінска, для якіх разлічваецца ВРП, больш дакладнай ацэнкай асвоенасці будзе таксама яго велічыня на 1 км² тэрыторыі.

З пункту гледжання эканамічнай і сацыяльнай геаграфіі гаспадарчая асвоенасць павінна разглядацца, з аднаго боку, як вынік тэрытарыяльнай арганізацыі прадукцыйных сіл, з другога, - як фактар іх прасторавай арганізацыі. Пры разглядзе гаспадарчай асвоенасці як фактара прасторавай арганізацыі прадукцыйных сіл асноўная ўвага надаецца вызначэнню ўплыву асобных яе відаў на размеркаванне ў прасторы тых ці іншых элементаў прадукцыйных сіл: прамысловых аб'ектаў, насельніцтва і г.д. Зразумела, што розныя віды гаспадарчай асвоенасці па-рознаму ўплываюць на іх тэрытарыяльную арганізацыю. Так, высокі ўзровень прамысловай асвоенасці з'яўляецца вызначальным фактарам тэрытарыяльнай канцэнтрацыі насельніцтва, высокая транспартная асвоенасць тэрыторыі прыцягвае да сябе

прамысловыя аб'екты, высокая сельскагаспадарчая асвоенасць – аб'екты па перапрацоўцы сельгассыравіны і г.д. Пры гэтым нельга не ўлічваць таго, што акрамя ступені асвоенасці на размеркаванне ў прасторы элементаў прадукцыйных сіл аказваюць уплыў і іншыя фактары: эканоміка-геаграфічнае становішча, традыцыі і звычкі насельніцтва ў вытворчасці той ці іншай прадукцыі, рыначная кан'юнктура і г.д. Толькі ўлік усяго комплексу фактараў дазваляе больш дакладна вызначыцца з выбарам месцараспалажэння аб'екта ў прасторы. Самае галоўнае – гэта ўсвядоміць той факт, што аналіз залежнасці паміж узроўнем асвоенасці і выбарам месца распалажэння аб'екта ў прасторы абавязкова патрабуе эканамічных разлікаў. Разважанні аб большай ці меншай спрыяльнасці або неспрыяльнасці для размяшчэння таго ці іншага аб'екта, роўна як і для ўсёй вытворчасці, застануцца толькі разважаннямі, пакуль яны не атрымаюць колькаснага выражэння. У якасці прыкладу разлічым з дапамогай каэфіцыента рангавай карэляцыі (r) залежнасць паміж транспартнай асвоенасцю і вытворчасцю прамысловай прадукцыі у раёнах Брэсцкай вобласці (табліца 1).

Табліца 1. Разлік каэфіцыента карэляцыі Спірмена паміж шчыльнасцю аўтамабільных дарог агульнага карыстання і вытворчасцю прамысловай прадукцыі ў раёнах Брэсцкай вобласці, 2010 г.

Раёны	Шчыльнасць аўтамабільных дарог, км/1000 км ² , x	Вытворчасць прамысловай прадукцыі, млрд руб., y	Ранг x	Ранг y	$(x - y)$	$(x - y)^2$
Баранавіцкі	425	2437	3	2	1	1
Бярозаўскі	402	1251	7	4	3	9
Брэсцкі	412	5067	4	1	3	9
Ганцавіцкі	248	90	14	15	-1	1
Драгічынскі	405	199	6	13	-7	49
Жабінкаўскі	534	568	1	7	-6	36
Іванаўскі	387	272	8	11	-3	9
Івацэвіцкі	210	355	15	10	5	25
Камянецкі	505	417	2	8	-6	36
Кобрынскі	381	840	9	5	4	16
Лунінецкі	249	631	13	6	7	49

Ляхавіцкі	373	200	10	12	-2	4
Маларыцкі	410	74	5	16	-11	121
Пінскі	281	1599	12	3	9	81
Пружанскі	332	357	11	9	2	4
Столінскі	162	184	16	14	2	$\Sigma=450$

$$r = 1 - 6 \sum (x - y)^2 / (n^3 - n), r = 1 - (6 \times 450) / 4096 - 16 = 0,34$$

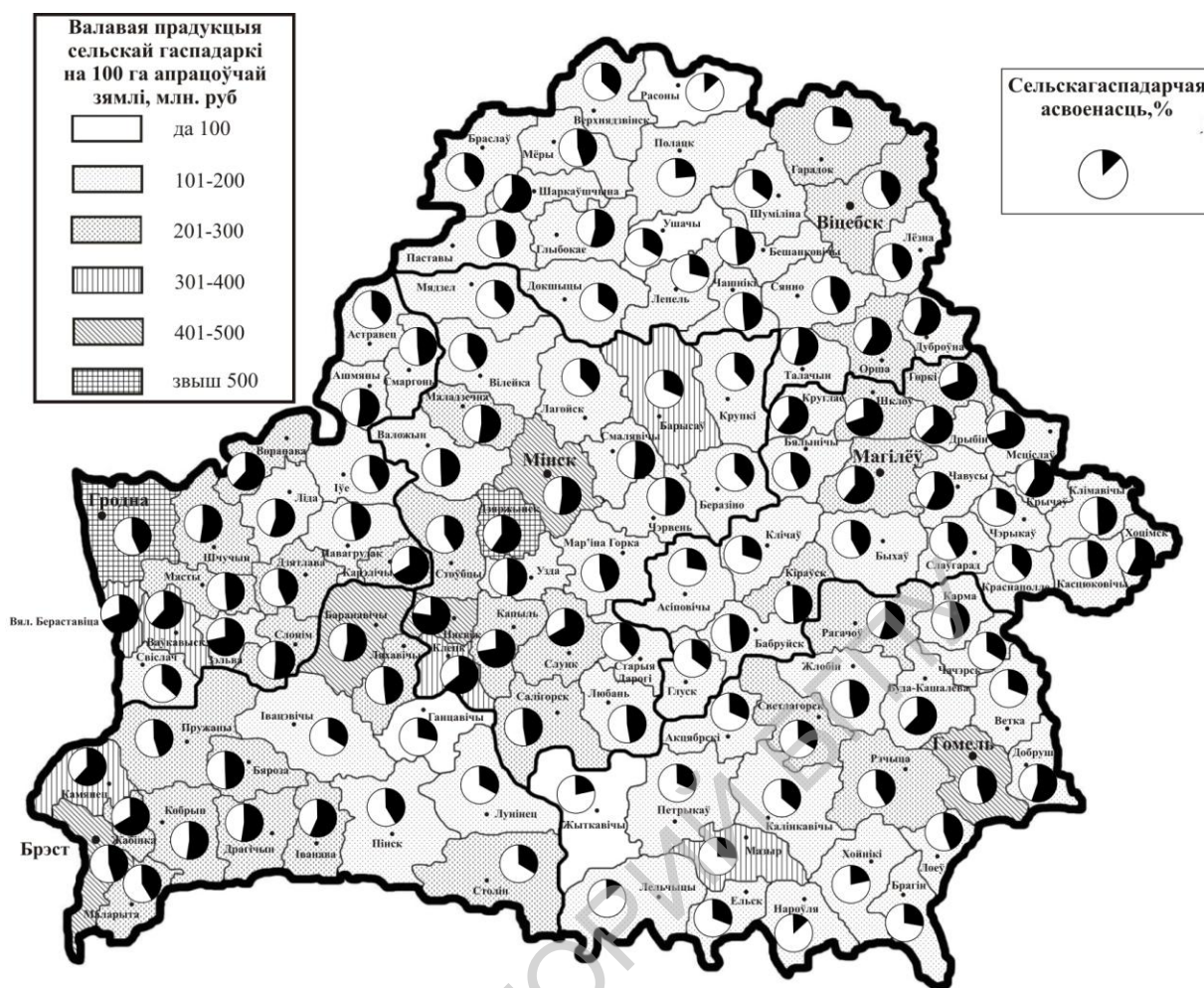
дзе n – колькасць назіранняў.

Такім чынам, атрыманы каэфіцыент карэляцыі сведчыць аб прамой залежнасці разглядаемых пераменных, а яго велічыня з’яўляецца ўмеранай. Зразамела, што існуюць іншыя фактары, акрамя гаспадарчай асвоенасці, якія ўплываюць на аб’ёмы вытворчасці прамысловай прадукцыі.

Разгляд асвоенасці тэрыторыі з пункту гледжання выніковасці тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі і насельніцтва не выклікае вялікіх цяжкасцей і зводзіцца часцей за ўсё да характарыстыкі яе асноўных відаў.

Па маштабах ахопу тэрыторыі важнейшым з’яўляецца сельскагаспадарчае асваенне і звязана гэта найперш з прыроднымі ўмовамі краіны. Са старажытных часоў на тэрыторыі Беларусі людзі пачалі высакаць лясы і асвойваць землі пад ворыва. Не выпадкова менавіта сельскагаспадарчыя землі з’яўляюцца асноўным відам у структуры яе зямельнага фонду (43%). З-за рознай прыдатнасці для выкарыстання іх удзельная вага па тэрыторыі краіны істотна вагаецца (мал. 6).

Мал. 6. Сельскагаспадарчая асвоенасць і ўзровень выкарыстання апрацоўчай зямлі ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, на пачатак 2011 г.

Як бачна, найбольш высокай сельскагаспадарчай асвоенасцю характарызуецца цэнтральная частка Беларусі, найменшай – паўднёвая і паўночная. Асноўны від сельскагаспадарчых зямель – ворныя. Іх доля ў структуры сельгасзямель таксама падпарадкоўваецца гэтай заканамернасці.

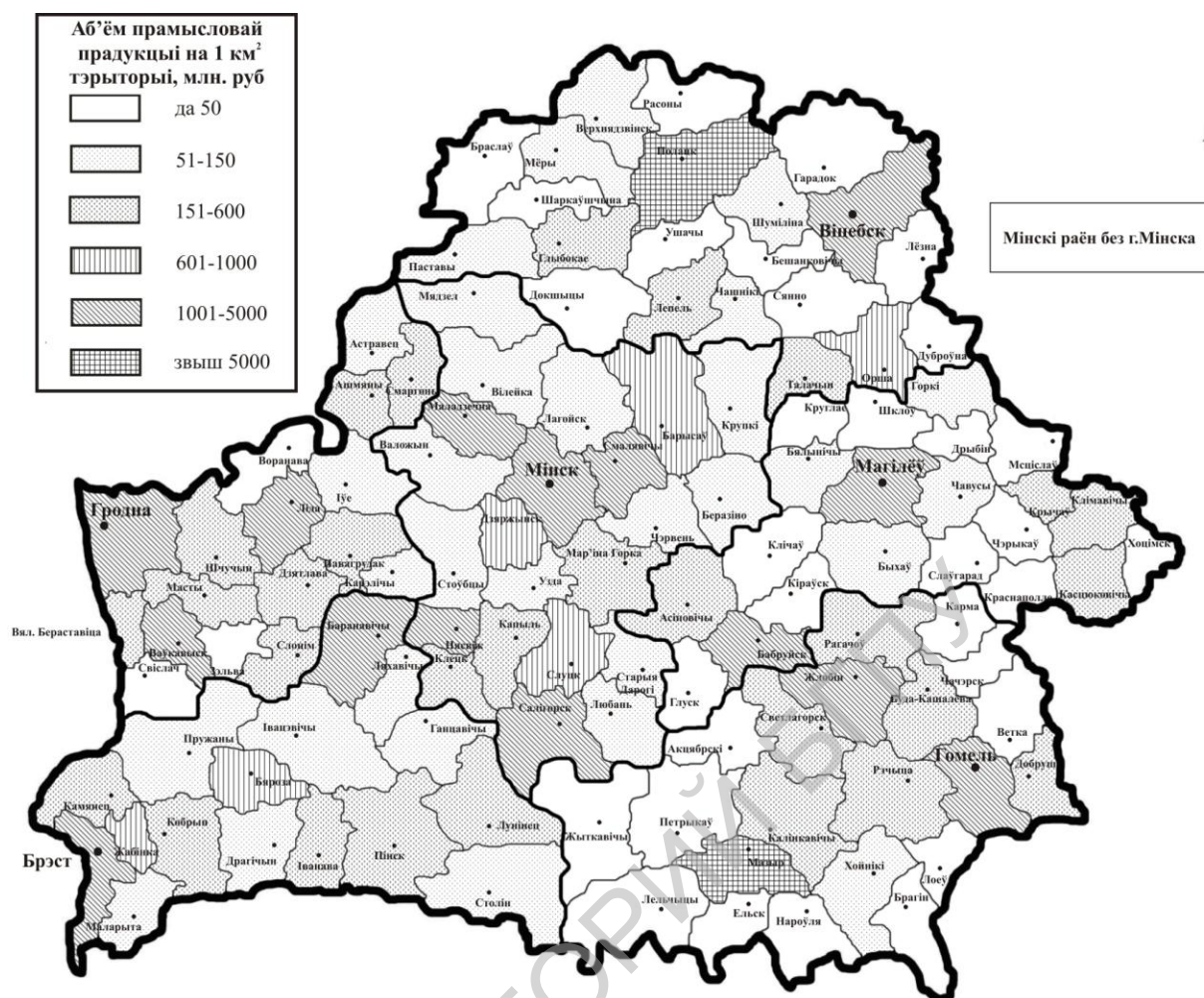
Свае геаграфічныя асаблівасці мае ўзровень выкарыстання апрацоўчай зямлі ў сельскай гаспадарцы, які, у адрозненні ад сельскагаспадарчай асвоенасці, залежыць не толькі ад прыродных умоў, але і сацыяльна-эканамічных (мал. 6). Максімальных значэнняў ён дасягае ў Гродзенскім, Дзяржынскім, Нясвіжскім, Мінскім і Гомельскім раёнах, мінімальных – у Жыткавіцкім, Ушацкім, Расонскім і Ганцавіцкім.

Сельскагаспадарчае асваенне тэрыторыі Беларусі спалучаецца з іншымі відамі. У месцах канцэнтрацыі радовішчаў карысных выкапняў, а таксама дзякуючы іншым фактарам (забяспечанасці працоўнымі рэсурсамі,

транспартнымі магістралямі і інш.) асноўным відам асваення тэрыторыі з'яўляецца прамысловае. У цэлым па краіне доля плошчы забудаваных тэрыторый (землі агульнага карыстання, пад забудовамі, дарогамі і іншымі транспартнымі камунікацыямі) складае 5% яе тэрыторыі. Аднак па ступені ўздзеяння на навакольнае асяроддзе прамысловае асваенне яўна дамінуе. На жаль, доля зямель, якія парушаны (гэта землі, якія згубілі свае прыродна-гістарычныя прыкметы ў выніку шкоднага антрапагеннага ўздзеяння і знаходзяцца ў стане, які выключае іх эфектыўнае выкарыстанне па зыходнаму мэтаваму прызначэнню) з кожным годам расце і складала ў 2010 г. 0,03%. З 118 адміністрацыйных раёнаў краіны 60 маюць парушаныя землі (максімальныя плошчы характэрны для Лунінецкага, Салігорскага, Лідскага і Гродзенскага раёнаў).

Узровень прамысловага асваення адміністрацыйных раёнаў Беларусі разлічаны намі праз паказчык вытворчасці прамысловай прадукцыі на 1 км² тэрыторыі. Як бачна з мал. 7, ён вельмі моцна вагаецца, што яшчэ раз пацвярджае нераўнамерны характар геаграфічнага размеркавання гэтага віду дзейнасці.

Мал. 7. Вытворчасць прамысловай прадукцыі на 1 км² тэрыторыі ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г., млн. рублёў

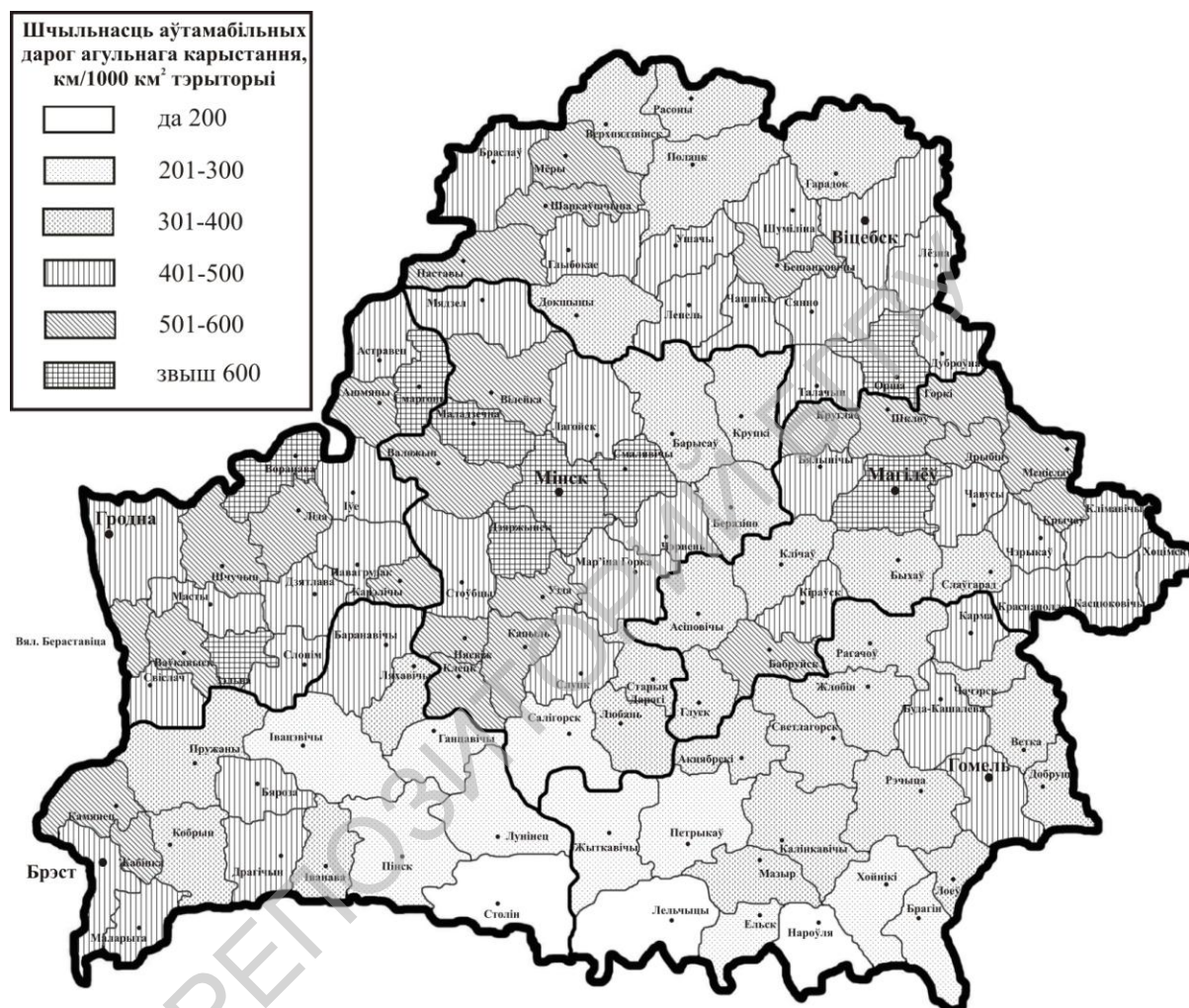

Другая палова XX ст. характарызувалася актыўным рэкрэацыйным асваеннем тэрыторыі Беларусі, чаму, з аднаго боку, паспрыялі маляўнічыя ландшафты, радовішчы мінеральнай вады і іншыя фактары, з другога, - хуткі рост урбанізацыі, пагаршэнне экалагічнай сітуацыі і, як вынік, - стану здароўя людзей. У краіне вызначаны каля 20 рэкрэацыйны-турысцкіх раёнаў, якія ахопліваюць усе яе вобласці, актыўна выкарыстоўваюцца ў рэкрэацыйных мэтах прыгарадныя лясы і вадаёмы, асабліва ахоўныя прыродныя тэрыторыі. У выніку доля рэкрэацыйных ландшафтаў наблізілася да 10% плошчы краіны.

Раскіданасць па тэрыторыі Беларусі гарадскіх і сельскіх пасяленняў абумовіла транспартнае яе асваенне. За апошнія два стагоддзі ў яе межах сфарміравалася густая сетка чыгунак і аўтамабільных дарог. Іх шчыльнасць на пачатак 2011 г. складала адпаведна 27 км/1000 км² і 420 км/1000 км². Па

адміністрацыйных раёнах краіны шчыльнасць аўтамабільных дарог вагаецца ад 162 км/1000 км² у Столінскім раёне да 796 км/1000 км² у Мінскім (мал. 8).

Мал.8. Шчыльнасць аўтамабільных дарог агульнага карыстання ў адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г., км/1000 км² тэрыторыі

Абагульняючы паказчык узроўню гаспадарчай асвоенасці тэрыторыі краіны – шчыльнасць насельніцтва: чым яна большая, тым больш высокі ўзровень асвоенасці тэрыторыі. Як бачна з мал. 4, у межах адміністрацыйных раёнаў назіраюцца вельмі істотныя адрозненні ў гэтым паказчыку.

Інтэгральную характарыстыку асвоенасці абласцей Беларусі можа даць індэкс гаспадарчага развіцця тэрыторыі, які разлічваецца па формуле ідэнтычнай формуле каэфіцыента Энгеля:

$$I = 0,1\sqrt{V/NS},$$

дзе V – ВРП, рублёў, N – насельніцтва, чалавек, S – плошча тэрыторыі, км².

Табліца 2. Індэкс гаспадарчага развіцця абласцей Беларусі, 2010 г.

Вобласць	Тэрыторыя, тыс. км ² , S	Колькасць насельніцтва, тыс. чал., N	ВРП, млрд. руб., V	Індэкс гаспадарчага развіцця тэрыторыі, I
Брэсцкая	32,8	1395	29940	8,1
Віцебская	40,0	1222	35085	8,5
Гомельская	40,4	1435	40284	8,3
Гродзенская	25,1	1066	27779	10,2
Мінская	40,2	3275	111748	9,2
Магілёўская	29,1	1088	25421	8,9

Такім чынам, самай высокай гаспадарчай асвоенасцю характарызуюцца Гродзенская, Мінская і Магілёўская вобласці.

Безумоўна, у сённяшніх умовах, калі Інтэрнэт пранікае ў самыя аддаленыя часткі зямнога шару і выраўноўвае “метраполіі” і “правінцыі” у доступе да інфармацыйных рэсурсаў, адно багацце карысных выкапняў, іншых рэсурсаў ужо не гарантуюць тэрыторыі эканамічны поспех. На шляху тавараў, капіталаў, рабочай сілы ўсё менш перашкод і яны становяцца больш мабільнымі. У такой сітуацыі ўжо не тэрыторыі змагаюцца за інвестараў, а інвестары адстойваюць права працаваць у той ці іншай мясцовасці. Тэрыторыя, такім чынам, становіцца важным суб’ектам эканомікі і ў гэтых умовах фактар яе гаспадарчай асвоенасці набывае асаблівую актуальнасць.

Літаратура

1. Национальный доклад о состоянии, использовании и охране земельных ресурсов Республики Беларусь по состоянию на 1 января 2011 года. Мн., 2011.

2. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
3. Сравнительная эффективность сельскохозяйственного производства в разрезе районов Республики Беларусь. Аналитический обзор. Мн., 2010.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

РАЗДЕЛ 3. СТРУКТУРА ЭКАНОМІКІ ПА ВІДАХ ЭКАНАМІЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ І ІХ ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ. МІЖГАСПАДАРЧЫЯ КОМПЛЕКСЫ

ЛЕКЦЫЯ 9

ТЭМА: СТРУКТУРА ЭКАНОМІКІ ПА ВІДАХ ЭКАНАМІЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ І ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЯ СТРУКТУРА ГАСПАДАРКІ БЕЛАРУСІ

План

1. Агульнадзяржаўны класіфікатар відаў эканамічнай дзейнасці і яго асаблівасці.
2. Тэндэнцыі змяненняў структуры эканомікі краіны і яе рэгіёнаў. Міжгаспадарчыя комплексы.
3. Тэрытарыяльная структура эканомікі і фактары, якія яе абумоўліваюць. Валавы рэгіянальны прадукт.

Структура (ад лац. *structura* будова, размяшчэнне) – сукупнасць устойлівых сувязей аб’екта, якія забяспечваюць яго цэласнасць пры знешніх і ўнутраных зменах. Эканоміка Беларусі мае складаную функцыянальную і тэрытарыяльную структуру, г.зн. можна казаць пра два ўзроўні структуры – па відах эканамічнай дзейнасці і прасторавы ці тэрытарыяльны.

З развіццём рыначных адносін і глабалізацыяй адбываецца ўскладненне гаспадарчай дзейнасці, з’яўляюцца новыя яе віды, у сувязі з чым узнікае вострая неабходнасць у статыстычных міждзяржаўных супастаўленнях. Рэспубліка Беларусь як краіна моцна інтэгрыраваная ў сусветную эканоміку не можа заставацца паза гэтымі працэсамі. Пастановай Савета Міністраў ад 5 лютага 2008 г. №200 была вызначана канчатковая дата пераходу да выкарыстання Агульнадзяржаўнага класіфікатара відаў эканамічнай дзейнасці (АКЭД) у эканамічнай і статыстычнай практыцы краіны – 1 студзеня 2011 года.

Агульнадзяржаўныя класіфікатары, з'яўляючыся важным інструментам сістэматызацыі і агрэгіравання эканоміка-статыстычнай інфармацыі, даюць магчымасць праводзіць дзяржаўнае статыстычнае назіранне на падставе стандартных класіфікацыйных груповак і супастаўленне на міжнародным і нацыянальным узроўнях.

Агульнасаюзнаы класіфікатар галін народнай гаспадаркі (АКГНГ), які дзейнічаў з 1976 г. да 2011 г., ствараўся для рашэння задач цэнтралізаванай эканомікі. Як вядома, у АКГНГ усе галіны эканомікі краіны падзяляліся на сферу матэрыяльнай вытворчасці (яна стварала нацыянальны даход краіны) і нематэрыяльную сферу, якая не стварала прадукцыі і пярвічных даходаў, а толькі пераразмярковала іх. Аднак такі падыход супярэчыць канцэпцыі “вытворчасці” у рыначнай эканоміцы. Менавіта таму ўзнікла неабходнасць у распрацоўцы новага АКЭД.

АКЭД гарманізаваны з Класіфікацыяй відаў эканамічнай дзейнасці Еўрапейскага саюза, а таксама адпавядае групам Міжнароднай стандартнай галіновай класіфікацыі ўсіх відаў эканамічнай дзейнасці, распрацаванай Статыстычнай камісіяй ААН.

Аб'ектам класіфікацыі ў АКЭД з'яўляецца від эканамічнай дзейнасці, які характарызуецца выдаткамі на вытворчасць, працэсам вытворчасці і выпускам прадукцыі (аказаннем паслуг). У якасці класіфікацыйных прыкмет відаў эканамічнай дзейнасці выкарыстоўваюцца тыя, якія характарызуюць сферу дзейнасці, працэс (тэхналогію) вытворчасці, выкарыстанне сыравіны і матэрыялаў. У самым агульным выглядзе класіфікацыю відаў эканамічнай дзейнасці можна прадставіць наступнай схемай:

АГУЛЬНАДЗЯРЖАЎНЫ КЛАСІФІКАТАР ВІДАЎ ЭКАНАМІЧНАЙ

ДЗЕЙНАСЦІ

Віды эканамічнай дзейнасці

здабыўныя

сельская гаспадарка ,
паляванне, лясная гас-

апрацоўчыя

апрацоўчая прамыс-
ловасць (секцыя Д);

аказанне паслуг

будаўніцтва (секцыя F);
гандаль (секцыя G);

падарка (секцыя А);	вытворчасць і размер-	транспорт і сувязь (секцыя І);
рыбалоўства і рыба-	меркаванне электра-	фінансавая дзейнасць
водства (секцыя В);	энергіі, газу і вады	(секцыя J);
здабыўная прамысло-	(секцыя Е).	адукацыя (секцыя М);
васць (секцыя С).		ахова здароўя (секцыя N);
		дзяржаўнае кіраванне (секцыя L);
		іншыя паслугі.

Як бачна, зменены граніцы існуючых відаў дзейнасці. Так, прамысловая дзейнасць прадстаўлена горназдабыўной прамысловасцю, апрацоўчай прамысловасцю, вытворчасцю і размеркаваннем электраэнергіі, газу і вады. Пры гэтым лесанарыхтоўкі, якія ў АКГНГ былі ў “Прамысловасці” класіфікуюцца ў АКЭД у секцыі “Сельская гаспадарка, паляванне і лясная гаспадарка”, эксплуатацыйнае бурэнне свідравін, якое ў АКГНГ было ў “Будаўніцтве”, аднесена цяпер да секцыі “Горназдабыўная прамысловасць”.

Секцыя “Апрацоўчая прамысловасць” уключае амаль усе віды дзейнасці, якія ў АКГНГ адносіліся да галіны “Прамысловасць” за выключэннем відаў дзейнасці, якія аднесены да горназдабыўной прамысловасці; электраэнергетыкі; лесанарыхтоўчай дзейнасці; рыбалоўства; рамонту аўта- і мотатранспарту, рамонту бытавых тавараў і прадметаў асабістага карыстання (секцыя G) і некаторых іншых.

Разам з тым, да апрацоўчай прамысловасці адносяцца цяпер выдавецкая дзейнасць (раней была аднесена да галіны “Іншыя віды дзейнасці сферы матэрыяльнай вытворчасці”), мантаж і наладка тэхналагічнага абсталявання, мантаж канструкцый уласнай вытворчасці (раней былі аднесены да галіны “Будаўніцтва”). У самым агульным выглядзе склад апрацоўчай прамысловасці цяпер выглядае так:

АПРАЦОЎЧАЯ ПРАМЫСЛОВАСЦЬ
Вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі, і тытуню

Тэкстыльная і швейная вытворчасць
Вытворчасць скуры, вырабаў з яе і вытворчасць абутку
Апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва
Цэлюозна-папяровая вытворчасць. Выдавецкая дзейнасць
Вытворчасць коксу, нафтапрадуктаў і ядзерных матэрыялаў
Хімічная вытворчасць
Вытворчасць гумаваых і пластмасавых вырабаў
Вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў
Металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў
Вытворчасць машын і абсталявання
Вытворчасць электраабсталявання, электронага і аптычнага абсталявання
Вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання
Іншыя віды прамысловай дзейнасці (вытворчасць мэблі, ювелірных вырабаў, музычных інструментаў, спартыўных тавараў, цацак, апрацоўка другаснай сыравіны і інш.).

Інфармацыя аб рыбаразвядзенні і рыбалоўстве, а таксама паслугах, звязаных з гэтымі відамі дзейнасці, выдзелена ў асобную секцыю “Рыбалоўства, рыбаводства”. У АКГНГ гэтыя віды дзейнасці былі аднесены да розных галін: “Рыбная прамысловасць” і “Сельская гаспадарка”.

Адна з асаблівасцей новага класіфікатара – адсутнасць самастойнага віду дзейнасці “Сельская гаспадарка”. Да таго ж яна трапіла ў лік здабыўных відаў дзейнасці, а “Будаўніцтва” – у лік паслуг.

Секцыя “Будаўніцтва” у асноўным адпавядае галіне АКГНГ “Будаўніцтва”. Разам з тым яна не ўключае такую дзейнасць, як гаспадарчае кіраванне будаўніцтвам; эксплуатацыйнае бурэнне свідравін і некаторыя іншыя. Аднак цяпер ў гэту секцыю ўключаны рамонт шасейных дарог, які раней знаходзіўся ў галіне “Транспарт”.

Секцыя “Транспарт і сувязь” таксама ў асноўным адпавядае галіне АКГНГ “Транспарт і сувязь”. Дадаткова ў гэту секцыю ўключана дзейнасць экскурсійных бюро і бюро вандровак, якія раней былі аднесены да галіны “Ахова здароўя, фізкультура і сацыяльнае забеспячэнне”.

Секцыя “Гандаль; рамонт аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання” мае прынцыповае адрозненне ад галіны АКГНГ “Гандаль і грамадскае харчаванне”. Яна не ўключае такія віды дзейнасці, як

“Грамадскае харчаванне” (цяпер яно ў секцыі “Гасцініцы і рэстараны”) і “Здача ў пракат прадметаў культурна-бытавога прызначэння і гаспадарчага карыстання” (цяпер яна ў секцыі “Аперацыі з нерухомай маёмасцю, арэнда і аказанне паслуг спажывцам”).

У структуры АКЭД няма такіх галін, як “Жыллёва-камунальная гаспадарка”, “Матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне і збыт”, “Нарыхтоўкі”, “Невытворчыя віды бытавога абслугоўвання насельніцтва” і іншых, якія прысутнічалі ў АКГНГ. Яны трапілі пераважна ў секцыю “Аперацыі з нерухомай маёмасцю, арэнда і аказанне паслуг спажывцам” і секцыю “Аказанне камунальных, сацыяльных і персанальных паслуг”.

Секцыя “Адукацыя” адпавядае ў асноўным галіне АКГНГ “Адукацыя”, за выключэннем устаноў для выхавання дзяцей, якія засталіся без дагляду бацькой (цяпер яны ў секцыі “Ахова здароўя і аказанне сацыяльных паслуг”). Аднак у гэту секцыю ўключана дзейнасць дзіцячых пазашкольных устаноў, якая раней была аднесена да галіны “Культура і мастацтва”.

Секцыя “Ахова здароўя і аказанне сацыяльных паслуг” уключае падгаліны “Ахова здароўя” і “Сацыяльнае забеспячэнне” галіны АКГНГ “Ахова здароўя, фізкультура і сацыяльнае забеспячэнне”; “Ветэрынарнае абслугоўванне” (было ў галіне “Сельская гаспадарка”) і, як ужо адзначалася, дзейнасць устаноў для выхавання дзяцей, якія засталіся без дагляду бацькоў.

Секцыя “Фінансавая дзейнасць” у асноўным адпавядае ранейшай галіне “Фінансы, крэдыт, страхаванне, пенсійнае забеспячэнне”. Дадаткова сюды аднесена дзейнасць ламбардаў (раней яна была ў галіне “Невытворчыя віды бытавога абслугоўвання”), а таксама дзейнасць фондавых, валютных бірж і брокерская дзейнасць з каштоўнымі паперамі (раней яна была ў галіне “Агульная камерцыйная дзейнасць па забеспячэнню функцыянавання рынка”).

Структура эканомікі краіны аналізуецца найперш на падставе ВУП, а таксама колькасці занятых, канцэнтрацыі асноўных сродкаў (асноўнага капіталу) па відах эканамічна дзейнасці. Калі глядзець на структуру ВУП

Беларусі ў дынаміцы, можна ўбачыць, што ўдзельная вага тавараў змяншалася (за 1990-2010 гг. у 1,5 раза), а ўдзельная вага паслуг расла (у 1,4 раза), што сведчыць аб яе прагрэсіўнасці, таму як набліжае нацыянальную эканоміку да эканомікі постіндустрыяльных краін. У перспектыве доля паслуг яшчэ больш павялічыцца і будзе складаць у 2020 г. 55-60% пры стабілізацыі ўдзельнай вагі прамысловасці (на ўзроўні 25-28%) і змяншэнні ўдзельнай вагі сельскай гаспадаркі (да 6-7%).

Пэўную цікавасць выклікае аналіз структуры выпуску тавараў і паслуг па відах эканамічнай дзейнасці на рэгіянальным узроўні (табліца 1).

Табліца 1. Структура выпуску тавараў і паслуг па відах эканамічнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь і яе рэгіёнаў, на 1 студзеня 2011 г., %

Найменне віда эканамічнай дзейнасці	Рэспубліка Беларусь	Брэсцкая вобл.	Віцебская вобл.	Гомельская вобл.	Гродзенская вобл.	г.Мінск	Мінская вобл.	Магілёўская вобл.
Усяго	100	100	100	100	100	100	100	100
у тым ліку: сельская гаспадарка, паляванне і лясная гаспадарка	8,2	12,4	9,8	8,2	12,8	0,2	13,5	10,9
рыбалоўства, рыбаводства	-	0,1	-	-	-	-	0,1	-
горназдабыўная прамысловасць	0,5	1,2	0,4	1,2	0,2	-	0,7	0,1
апрацоўчая прамысловаць	46,6	42,8	49,1	54,9	48,5	34,8	55,1	52,7
вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады	10,5	10,2	19,3	10,5	13,1	7,6	5,7	11,2
будаўніцтва	9,9	13,0	7,3	9,1	10,6	10,4	9,2	9,7
гандаль; рамонт аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання	9,0	6,2	4,4	3,9	5,0	19,0	7,2	5,3
гасцініцы і рэстараны	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	1,2	0,6	0,8
транспарт і сувязь	7,9	9,2	5,9	7,6	5,2	12,6	3,8	5,7
фінансавая дзейнасць	0,7	0,5	0,3	0,3	0,4	1,6	0,4	0,4
операцыі з нерухомай	4,2	2,2	1,7	1,9	2,0	10,0	2,5	1,8

маёмасцю, арэнда і аказанне паслуг спажыўцам								
адукцыя	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,1	0,1
ахова здароўя і аказанне сацыяльных паслуг	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,5	0,2
аказанне камунальных, сацыяльных і персанальных паслуг	1,1	0,9	0,7	1,0	0,8	1,8	0,7	1,1

Як бачна з табліцы 1, у структуры выпуску тавараў і паслуг на ўзроўні абласцей і г.Мінска назіраюцца істотныя адрозненні. Максімальнымі яны з’яўляюцца для такіх відаў дзейнасці, як горназдабыўная прамысловасць (6 раз), аперацыі з нерухомай маёмасцю, арэндай і аказаннем паслуг спажыўцам (5,9 раза), фінансавая дзейнасць (5,3 раза), гандаль, рамонт аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання (4,9 раза) і адукацыя (4 разы). Мінімальнымі – для такіх відаў дзейнасці, як сельская гаспадарка, паляванне і лясная гаспадарка (1,6 раза), апрацоўчая прамысловасць (1,6 раза) і будаўніцтва (1,8 раза). Прычыны іх трэба шукаць у рознай ступені забяспечанасці рэгіёнаў прыроднымі рэсурсамі, рознай канцэнтрацыі насельніцтва, асаблівасцях ЭГС рэгіёнаў, іх гістарычнага развіцця і інш.

Працэс фарміравання нацыянальнай эканомікі аб’ектыўна вядзе да павышэння ўзроўню комплекснасці, пашырэння і паглыблення ўсіх відаў сувязей унутры краіны. Прадпрыемства (арганізацыя), з’яўляючыся асноўным звяном нацыянальнай эканомікі, у той жа час уваходзіць у яе не непасрэдна, а як вядучае звяно больш шырокіх утварэнняў. У выніку кожнае прадпрыемства (першасны суб’ект гаспадарання) знаходзіцца ў складанай сістэме ўзаемасувязей і ўзаемазалежнасцей. Можна сцвярджаць, што ў эканоміцы Беларусі ўтвараюцца і функцыянуюць такія інтэграцыйныя структуры, як міжгаспадарчыя комплексы (МГК). МГК – гэта спалучэнне розных відаў дзейнасці (за імі стаяць тыя ці іншыя прадпрыемствы), якія цесна ўзаемазвязаны агульнай мэтай развіцця і функцыянальнай роляй у

эканоміцы краіны. Фарміраванне МГК адбываецца ў выніку ўзмацнення ўзаемасувязей паміж асобнымі прадпрыемствамі (арганізацыямі), відамі эканамічнай дзейнасці ў працэсе паглыблення падзелу працы і з'яўлення аб'ектыўнай неабходнасці ў інтэграцыі, каардынацыі іх дзейнасці для больш эфектыўнага задавальнення патрэб грамадства ў тых ці іншых відах прадукцыі (таварах ці паслугах). Эканамічная сутнасць комплекса праяўляецца ў тым, што яго эфектыўнасць вышэйшая, чым сумарная эфектыўнасць уваходзячых у яго кампанентаў (за кошт лепшай кіруемасці, арганізацыі працы, узаемадзеяння магутнасцей і інш.).

У склад МГК могуць уваходзіць як віды прамысловай дзейнасці, так і сельскагаспадарчай (напрыклад, аграрна-прамысловы комплекс), транспарт, будаўніцтва, лясная гаспадарка і інш. Пры гэтым граніцы паміж рознымі МГК даволі ўмоўныя, таму як усе яны ўзаемазвязаныя, а асобныя віды дзейнасці могуць адначасова ўваходзіць у некалькі МГК (напрыклад, вытворчасць машын і абсталявання ўваходзіць у металурга-машынабудаўнічы комплекс і ў аграрна-прамысловы, вытворчасць харчовых прадуктаў – у аграрна-прамысловы і ў комплекс па вытворчасці спажывецкіх тавараў і г.д.). У эканамічнай геаграфіі пры структурыраванні МГК прынята выдзяляць найперш асноўныя віды дзейнасці (яны складаюць ядро комплекса), а таксама дапаможныя і тыя, якія абслугоўваюць асноўныя віды дзейнасці. У сувязі з гэтым кожны МГК у залежнасці ад мэты аналізу можа разглядацца з розным ахопам відаў дзейнасці – у вузкім складзе (толькі асноўныя) і ў пашыраным (з усімі структурнымі часткамі).

На сённяшнім этапе сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі можна казаць аб функцыянаванні ў яе эканоміцы наступных МГК: паліўна-энергетычнага, металурга-машынабудаўнічага, хімічнага, лесапрамысловага, будаўніча-прамысловага, аграрна-прамысловага, комплекса па вытворчасці спажывецкіх тавараў і комплекса па аказанні паслуг.

Эканоміка-геаграфічная характарыстыка кожнага МГК павінна складацца з: 1) абгрунтавання і характарыстыкі складу, структуры і ролі ў

эканоміцы краіны, 2) аналізу перадумоў развіцця і ацэнкі сучаснага размяшчэння ўваходзячых у іх склад відаў дзейнасці, 3) разгляду праблем і перспектывы развіцця МГК і тэндэнцый у геаграфіі яго складовых частак.

Адметнай рысай развіцця эканомкі краіны ў апошнія гады становіцца фарміраванне такіх інтэграцыйных структур, як кластэры і холдынгі. Тэарэтычна база адносна кластэрызацыі пакуль знаходзіцца ў стадыі распрацоўкі, аднак можна казаць аб падабенстве кластэрнай канцэпцыі з канцэпцыяй фарміравання тэрытарыяльна-вытворчых комплексаў. Дакладны пералік фарміруемых важнейшых кластэраў і холдынгаў разгледжаны ў лекцыі 7.

Прамысловасць – важнейшая частка нацыянальнай эканомікі. На яе долю прыпадае звыш чвэрці ВУП, столькі ж занятых і амаль трэцяя частка асноўных сродкаў краіны. Ад яе стану залежыць развіццё ўсіх МГК, экспартны патэнцыял і тэрытарыяльная арганізацыя прадукцыйных сіл Беларусі. Развіццё рыначных адносін зрабіла адбітак на структурных пераўтварэннях прамысловасці. У 2010 г. доля дзяржаўнай уласнасці ў агульным аб'ёме вытворчасці прамысловай прадукцыі складала 1/3, а прыватнай – амаль 2/3, каля 2% - доля замежнай уласнасці.

У адпаведнасці з АКЭД прамысловасць Беларусі ўключае звыш 100 відаў дзейнасці і з'яўляецца даволі складаным утварэннем. Структурна яе можна падзяліць на горназдабыўную прамысловасць, апрацоўчую прамысловасць, вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады. У сваю чаргу здабыўная прамысловасць падзяляецца на: а) здабычу паліўна-энергетычных карысных выкапняў, б) здабычу карысных выкапняў, акрамя паліўна-энергетычных, в) іншыя віды горназдабыўной прамысловасці (распрацоўка каменных кар'ераў, здабыча пяску і жвіру, здабыча мінеральнай сыравіны для хімічнай прамысловасці і вытворчасці ўгнаенняў і інш.).

Структура апрацоўчай прамысловасці больш складаная і выглядае так (па выпуску тавараў у 2010 г., %): вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі, і тытуню – 24,2; тэкстыльная і швейная вытворчасць – 4,1;

вытворчасць скуры, вырабы з яе і вытворчасць абутку – 0,9; апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва – 1,7; цэлюлозна-папяровая вытворчасць, выдавецкая дзейнасць – 2,4; вытворчасць коксу, нафтапрадуктаў і ядзерных матэрыялаў – 11,4; хімічная вытворчасць – 11,4; вытворчасць гумавых і пластмасавых вырабаў – 4,4; вытворчасць іншых неметалічных мінеральных прадуктаў – 5,6; металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў – 8,6; вытворчасць машын і абсталявання – 12,0; вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання – 4,5; вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання – 5,8; іншыя віды прамысловай дзейнасці – 3,0.

Трэцяя структурная частка прамысловасці – вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады. Яна падзяляецца на: а) вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, б) вытворчасць і размеркаванне газападобнага паліва, в) забеспячэнне парай і гарачай вадой, г) збор, ачыстка і размеркаванне вады.

На рэгіянальным узроўні структура апрацоўчай прамысловасці як і агульная структура відаў эканамічнай дзейнасці, мае свае адрозненні (табліца 2). Прычыны гэтых адрозненняў разнастайныя, аднак іх таксама можна звесці да тых, якія вызначаюць адрозненні ў структуры ўсіх відаў эканамічнай дзейнасці.

Табліца 2. Структура апрацоўчай прамысловасці па выпуску тавараў па відах эканамічнай дзейнасці абласцей і г.Мінска, на 1 студзеня 2011 г., %

Найменне відаў эканамічнай дзейнасці	Брэсцкая вобл.	Віцебская вобл.	Гомельская вобл.	Гродзенская вобл.	г.Мінск	Мінская вобл.	Магілёўская вобл.
Апрацоўчая прамысловасць	100	100	100	100	100	100	100
у тым ліку: вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі, і тытуню	45,3	20,8	15,1	37,5	14,3	28,9	22,2
тэкстыльная і швейная вытворчасць	6,2	5,5	2,0	6,8	3,2	2,2	5,3

вытворчасць скуры, вырабаў з яе і вытворчасць абутку	0,2	3,3	0,2	0,8	0,9	0,5	0,9
апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва	3,3	1,6	1,4	1,6	0,9	2,9	1,7
цэлюлозна-папяровая вытворчасць, выдавецкая дзейнасць	0,7	0,4	2,7	1,6	5,4	1,5	1,1
вытворчасць коксу, нафтапрадуктаў і ядзерных матэрыялаў	-	40,5	25,7	3,5	0,3	0,2	7,4
хімічная вытворчасць	2,7	13,2	4,6	19,8	4,3	27,2	7,6
вытворчасць гумавых і пластмасавых вырабаў	2,8	1,8	2,2	1,9	3,7	3,3	18,0
вытворчасць іншых неметалічных мінеральных прадуктаў	6,3	3,1	4,0	9,1	5,7	3,8	9,7
металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў	4,4	2,2	24,8	2,7	6,9	8,2	4,4
вытворчасць машын і абсталявання	12,6	2,9	11,7	7,0	25,0	6,5	12,7
вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання	3,3	3,3	2,2	2,5	12,9	2,7	1,6
вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання	3,3	0,4	1,2	1,9	15,2	8,5	5,3
іншыя віды прамысловай дзейнасці	8,9	1,0	2,2	3,5	1,3	3,6	2,1

Тэрытарыяльная структура – гэта дзяленне геаграфічнага ўтварэння (краіны, вобласці і інш.) на прасторавыя элементы, кожны з якіх выконвае пэўную функцыю ў развіцці дадзенага геаграфічнага ўтварэння. Задача эфектыўнага развіцця эканомікі краіны не можа быць вырашана без уліку яе прасторавай арганізацыі. Іншымі словамі кажучы, грамадства, рацыянальнае размяшчэнне гаспадарчых аб'ектаў у прасторы можа забяспечыць не меншы рост прадукцыйнасці працы, чым выкарыстанне новай тэхнікі.

Як і для структуры эканомікі па відах эканамічнай дзейнасці, для тэрытарыяльнай структуры таксама характэрны дынамізм, праўда змены тут

адбываюцца больш павольна. Напрыклад, за апошнія дзесяцігоддзі ў вытворчасці прамысловай прадукцыі ўзрасла доля Гомельскай, Віцебскай і Мінскай абласцей, а доля Магілёўскай вобласці і г.Мінска знізілася, што яшчэ больш узмацніла нераўнамерны характар яе геаграфічнага размеркавання. Прычыны такіх зрухаў трэба шукаць не ў стварэнні дадатковых вытворчых магутнасцей, а ў рознай ступені іх выкарыстання, розных тэмпах змянення цэн на вырабляемую рэгіёнамі прадукцыю. Усё гэта дае падставы канстатаваць, што для тэрытарыяльнай структуры прамысловасці Беларусі характэрна дыспрапарцыянальнасць (табліца 3).

Табліца 3. Дынаміка тэрытарыяльнай структуры вытворчасці прамысловай прадукцыі Беларусі за 1990-2010 гг., %

Вобласці	1990 г.	1995 г.	2000 г.	2005 г.	2010 г.
Рэспубліка Беларусь	100	100	100	100	100
Брэсцкая	11,3	9,6	9,0	8,8	9,5
Віцебская	15,3	13,9	19,4	18,3	17,4
Гомельская	16,8	16,0	19,5	22,6	21,1
Гродзенская	10,3	10,7	9,6	8,3	9,6
г.Мінск	22,1	21,9	19,3	20,2	18,4
Мінская	11,8	13,7	13,1	13,8	14,7
Магілёўская	12,4	14,2	10,1	8,0	9,3

Яшчэ больш яскрава гэта дыспрапарцыянальнасць праяўляецца на ўзроўні асобных прамысловых цэнтраў. Дастаткова адзначыць, што на долю сталіцы Беларусі і астатніх абласных цэнтраў прыпадае 37% усёй прадукцыі прамысловасці краіны, а калі дадаць сюды яшчэ рэгіянальныя цэнтры (Баранавічы, Пінск, Наваполацк, Оршу, Мазыр, Ліду, Барысаў, Салігорск, Маладзечна, Бабруйск) гэты паказчык павялічыцца амаль у 2 разы.

Такім чынам, у тэрытарыяльнай структуры прамысловасці краіны вядучую ролю адыгрывае невялікая колькасць буйных цэнтраў, якія можна разглядаць як прамысловыя вузлы. У адрозненні ад цэнтраў, прамысловыя вузлы характарызуюцца больш высокай ступенню кааперацыі і камбініравання розных прадпрыемстваў і арганізацый, што забяспечвае

агламерацыйны эффект (гэта эффект ад эканоміі выдаткаў на стварэнне і выкарыстанне агульнай для іх інфраструктуры).

Такі малюнак прасторавай арганізацыі прамысловасці Беларусі можа быць растлумачаны тэрытарыяльнай дыферэнцыяцыяй усёй сукупнасці фактараў і ўмоў (прыродных, сацыяльных, эканамічных, гістарычных, палітычных), якія мелі месца ў мінулым і маюць месца цяпер у межах і за межамі яе тэрыторыі.

Дыспрапарцыянальнасць – гэта з'ява, якая характэрна не толькі для прамысловасці. Дзякуючы таму, што ў Беларусі з 2010 г. пачалі разлічваць валавы рэгіянальны прадукт (ВРП), з'явілася магчымасць супаставіць рэгіёны па гэтым сукупным паказчыку (табліца 4).

Табліца 4. Валавы рэгіянальны прадукт абласцей і г.Мінска, 2010 г., %*

Вобласці	Валавы рэгіянальны прадукт	у тым ліку паслугі
Рэспубліка Беларусь	100	100
Брэсцкая	11	11
Віцебская	13	8
Гомельская	15	10
Гродзенская	10	8
г.Мінск	27	45
Мінская	14,5	11
Магілёўская	9,5	7

*Дадзеныя не ўлічваюць работу банкаў і арганізацый з сярэдняй колькасцю работнікаў за год менш 15 чалавек.

Як бачна, розніца паміж рэгіёнамі ў ВРП значна большая, чым у вытворчасці прамысловай прадукцыі і складае амаль 3 разы (паміж г. Мінскам і Магілёўскай вобласцю). Яшчэ большай яна выглядае па аказанні паслуг (звыш 6 раз).

Тэндэнцыя да канцэнтрацыі эканамічнай дзейнасці ў існуючых урбанізаваных арэалах з'яўляецца агульнасусветнай. Палова аб'ёма сусветнай вытворчасці канцэнтравана на 1,5% тэрыторыі Зямлі. “Рост гарадоў, міграцыя насельніцтва і гандаль з'яўляліся каталізатарамі прагрэсу ў развітых краінах у апошнія два стагоддзі”, - адзначалася ў дакладзе аб сусветным развіцці за 2009 год [1].

У сучасных умовах сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця Беларусі палярызацыя паміж яе тэрытарыяльнымі часткамі будзе таксама нарастаць. Адным з галоўных яе фактараў застаецца дэпапуляцыя, якая з кожным годам ахоплівае ўсё большую колькасць пасяленняў. У гэтых умовах вырашальнае значэнне для яе эканамічнага развіцця будзе належыць узаемадзеянню паміж “раёнамі-лідарамі”, “развітымі раёнамі” і “дэпрэсіўнымі і стагніруючымі раёнамі” [3].

Комплекс мер па змяншэнні тэрытарыяльных дыспрапорцый у сацыяльна-эканамічным развіцці краіны прапануюць Канцэптуальныя палажэнні рэгіянальнага развіцця Рэспублікі Беларусь да 2015 года (глядзі лекцыю 19).

Літаратура

1. Доклад о мировом развитии. Новый взгляд на экономическую географию. Всемирный банк. М., 2009.
2. Концептуальные положения регионального развития Республики Беларусь до 2015 года. Под научной ред. П.Г.Никитенко. Мн., 2009.
3. Сасноўскі, В.М. Дыферэнцыяцыя ва ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Беларусі і іх тыпалогія. Геаграфія: праблемы выкладання. 2011, №3, с.3-17.

ЛЕКЦЫЯ 10

ТЭМА: ПАЛІЎНА-ЭНЕРГЕТЫЧНЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і структура комплекса, яго роля ў эканоміцы краіны. Паняцце «энергетычная бяспека».
2. Здабыча і перапрацоўка паліўна-энергетычных рэсурсаў. Структура паліўнага баланса і яго ўдасканаленне.
3. Вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, электрабаланс. Сістэма трубаправодаў краіны.
4. Перспектывы развіцця ПЭК.

Паліўна-энергетычны комплекс (ПЭК) – гэта складаная міжгаспадарчая сістэма, у склад якой уваходзяць розныя віды эканамічнай дзейнасці – здабыўныя (здабыча паліўна-энергетычных карысных выкапняў), апрацоўчыя (вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады; вытворчасць энергетычнага абсталявання і машын для здабычы паліва; вытворчасць коксу, нафтапрадуктаў і ядзерных матэрыялаў) і аказанне паслуг (транспарціроўка паліва і перадача электраэнергіі да спажыўцоў; будаўніцтва і рэканструкцыя энергетычных аб’ектаў; адукацыя, звязаная з падрыхтоўкай кадраў для ПЭК і інш.). Некаторыя з гэтых відаў дзейнасці разгледжаны ў іншых лекцыях, таму засяродзім увагу на галоўных яго звёнах: 1) здабычы паліва, 2) вытворчасці і размеркаванні электраэнергіі, газу і вады, 3) транспарціроўцы розных відаў паліва і электраэнергіі.

Сацыяльна-эканамічная важнасць дадзенага комплексу звязана з тым, што любы вытворчы працэс, усе віды абслугоўвання насельніцтва абавязаныя на выкарыстанне энергіі. Менавіта таму практычна ўсе краіны свету, за рэдкім выключэннем, надаюць увагу энергетычнай бяспецы. Энергетычная бяспека – гэта абароненасць краіны ад рознага віду ўнутраных і знешніх пагроз (прыродных, тэхнагенных і інш.), якія могуць прывесці да

абмежавання ці прыпынення энэргазабеспячэння спыжыўцоў з усімі негатыўнымі наступствамі для эканомікі і жыцця людзей. Для Беларусі, якая знаходзіцца ва ўмераных шыратах і не мае вялікіх запасаў паліўна-энергетычных рэсурсаў (ПЭР), пытанне энэргетычнай бяспекі набывае асабліваю актуальнасць, а работа ПЭК у забеспячэнні гэтай бяспекі з'яўляецца выключна важнай. У літаратуры выдзяляюць некалькі індыхатараў (паказчыкаў) узроўню энэргетычнай бяспекі краіны: доля ўласных энэргарэсурсаў у агульным аб'ёме іх спыжывання і ў агульным аб'ёме спажывання кацельна-пячнага паліва (для Беларусі ў 2010 г. яна складала 20%); доля уласнай вытворчасці электраэнергіі ў агульным аб'ёме яе спажывання (95%); энэргаёмістасць ВУП, якая разлічана ў кілаграмах нафтавага эквіваленту на 1 долар ВУП (0,3 кг); знос асноўных вытворчых сродкаў прадпрыемстваў ПЭК (звыш 50%) і г.д.

Роля ПЭК у эканоміцы краіны можа характарызавацца і іншымі паказчыкамі. Так, на яго долю прыпадае каля $\frac{1}{4}$ вартасці ўсіх вытворчых сродкаў прамысловасці, а штогадовыя выдаткі на энэргазабеспячэнне ў сённяшніх умовах дасягаюць таксама амаль $\frac{1}{4}$ ВУП Беларусі (звыш 40 трлн. рублёў у цэнах 2010 г.).

Аб важнасці ПЭК у эканоміцы Беларусі сведчыць і тое, што функцыянальная роля яго пашырылася, асабліва пасля набывання незалежнасці. Гэта значыць, што раней, у савецкія часы, ён выконваў функцыю галоўным чынам па абслугоўванні ўнутраных патрэб, а цяпер да яе дадалася функцыя па экспарту энэрганосьбітаў і аказанні транспартных паслуг па іх транзіту.

Калі паглядзець на структуру эканомікі па відах дзейнасці, можна ўбачыць, што ўдзельная вага здабычы паліўна-энергетычных карысных выкапняў ва ўсёй горназдабыўной прамысловасці краіны складае 38%, а ўдзельная вага вытворчасці і размеркавання электраэнергіі, газу і вады ва ўсёй прамысловасці – 10%. Вельмі моцна адрозніваюцца гэтыя паказчыкі і на ўзроўні рэгіёнаў краіны. Так, максімальных значэнняў здабыча паліўна-

энергетычных карысных выкапняў дасягае ў Гомельскай (71%), Гродзенскай (45%) і Магілёўскай (38%) абласцях, мінімальных – у Віцебскай (10%) і Брэсцкай (12%). Максімальная ўдзельная вага вытворчасці і размеркавання электраэнергіі, газу і вады ва ўсёй прамысловай дзейнасці – у Віцебскай вобласці (15%) і г.Мінску (12,5%), мінімальная – у Мінскай (3%) і Гомельскай (7%) абласцях.

У сучасны момант Беларусь ажыццяўляе здабычу розных відаў паліва: нафты, спадарожнага газу, торфу, а таксама вядзе нарыхтоўку дроў. Заўважым пры гэтым, што не ўсе віды паліва, якія ёсць у яе нетрах, здабываюцца (напрыклад, буры вугаль, гаручыя сланцы).

Радовішчы нафты канцэнтраваны ў адзінай нафтагазаноснай вобласці – Прыпяцкім прагіне, плошча якой 30 тыс. км². Нафта Беларусі адносіцца да высокакасных (яна лёгкая, утрымлівае мала серы і парафіну). Да таго ж размешчана ў асвоенай частцы Беларусі. У распрацоўцы знаходзяцца прыкладна 60 радовішчаў. На жаль, буйнешыя з іх (Рэчыцае, Вішанскае, Асташковіцкае, Давыдаўскае) уступілі ў заключную стадыю (4-ю) і маюць высокую абводненасць. Эксплуатацыйны фонд на 2010 г. складаў каля 700 свідравін, з іх 91% эксплуатауюцца механізаваным спосабам і толькі 61 свідравіна – фантаным. У нетрах застаецца не шмат нафты – гадоў на 30-35 пры цяперашніх аб'ёмах здабычы (1,7 млн. т). Таму росту здабычы не прадбачыцца, хаця новыя радовішчы і адкрываюць (напрыклад, Геалагічнае на мяжы Рэчыцкага і Светлагорскага раёнаў). Здабыча з'яўляецца высокарэнтабельнай (каля 150%), што звязана з нізкімі выдаткамі на пашукова-разведачныя работы і высокім коштам нафты на сусветным рынку. Пры гэтым сярэдняя глыбіня здабычы складае 3,5 км.

Перапрацоўка нафты (уласнай і імпартнай) ажыццяўляецца на Наваполацкім і Мазырскім НПЗ (штогод 17-20 млн. т). Глыбіня перапрацоўкі пасля рэканструкцыі НПЗ павялічылася і складае адпаведна 75% і 66%. У вытворчасці нафтапрадуктаў пераважае дызпаліва і аўтамабільны бензін. У рэйтынгу 100 вядучых акцыянерных таварыстваў

Беларусі за 2011 г. гэтыя прадпрыемствы займалі адпаведна 3-е і 8-е месцы па інтэгральным каэфіцыенце, разлік якога абавіраўся на такія паказчыкі, як выручка, прыбытак, падаткі і зборы, сярэднеспісачная колькасць працуючых і статутны фонд [6].

Спадарожны газ, які атрымліваецца пры нафтаздабычы, паступае на Рэчыцкі газаперапрацоўчы завод, дзе яго падзяляюць на кандэнсат (ідзе затым на вытворчасць вуглявадародаў) і сухі газ (выкарыстоўваецца як бытавое паліва ў Рэчыцы і на Светлагорскай ЦЭЦ). Штогадовая здабыча перавышае 200 млн. м³.

Патэнцыял драўнянага паліва складаюць непасрэдна дровы, адходы лесанарыхтовак і дрэваапрацоўкі. Штогадовая нарыхтоўка дроў вагаецца ў межах 5-6 млн. м³. Па меркаванні спецыялістаў, рэальна яе можна павялічыць да 7 млн. м³. Эканамічны і экалагічны патэнцыял адходаў лесанарыхтовак складае 0,5 млн. м³. Адходы дрэваапрацоўкі даюць магчымасць атрымліваць штогод да 1,5 млн. м³ паліва (праўда, часта з дабаўленай вартасцю – пелеты, паліўны брыкет).

Торф у сучасных умовах не адыграе той ролі, якую ён займаў раней у паліўна-энергетычным балансе краіны. Першанец энергетыкі Беларусі – БелДРЭС – працаваў на торфе, аднак цяпер выкарыстоўвае яго толькі часткова. Максімум здабычы ў пасляваенны час прыпадае на 1975 год, калі на паліва было здабыта 16 млн. т торфу. У сярэдзіне 80-х гадоў XX ст. яго выкарыстанне на электрастанцыях было прыпынена з-за хуткага развіцця газавай прамысловасці. Здабыча за апошнія гады некалькі ўзрасла і складае прыкладна 3 млн. т, з якога вырабляецца больш за 1 млн. т паліўных брыкетаў. Буйнейшыя прадпрыемствы па яго здабычы – Старобінскі, Жыткавіцкі, Ляхавіцкі, Браслаўскі, Усяж, Бярэзінскі, Хойніцкі торфабрыкетныя заводы. радыус яго дастаўкі да спажываўцаў дасягае 300 км пры аптымальным – да 100 км. Доля паліўнага торфу ў агульным спажыванні ПЭР краіны складае прыкладна 600 тыс. туп ці 1,7%. Урадам Беларусі пастаўлена задача да 2020 г. давесці гэту лічбу да 1,5 млн. туп.

Структура паліўна-энергетычнага балансу (ПЭБ) Беларусі не застаецца аднолькавай і залежыць ад сукупнасці фактараў: запасаў паліва, экалагічнай сітуацыі, цэн на сусветным рынку і інш. У сучасных умовах структура спажывання пярвічных энэргарэсурсаў па відах паліва для атрымання цеплавой і электрычнай энэргіі выглядае так: газ прыродны – 82%; драўнянае паліва – 6%; мазут паліўны – 4%; газ нафтаперапрацоўчы – 2,5%; торф, лігнін – 2,2%; газ звадкаваны – 1,3%; вугаль – 0,5%; іншыя – 1,5%.

У бліжэйшыя гады ў ПЭБ краіны павінна істотна ўзрасці доля мясцовых відаў паліва і ўзнаўляльных крыніц энэргіі – да 32% ад агульнага іх выкарыстання. Сярод гэтых крыніц найперш трэба нагадаць гідраэнергетычныя рэсурсы, эканамічна мэтазгодны патэнцыял якіх складае 250 тыс. кВт, ветраэнергетычны патэнцыял (1,6 млн. кВт), адходы раслінаводства (агульны іх патэнцыял перавышае 1,5 млн. туп), камунальныя адходы (могуць даць да 470 тыс. туп) і інш.

Устаноўленая магутнасць усіх электрастанцый Беларусі на пачатак 2011 г. складала 8,4 млн. кВт. Такой магутнасці дастаткова для таго, каб забяспечыць поўнасцю яе патрэбы ў электрычнай энэргіі (яны складаюць 38 млрд. кВт г у год). Аднак штогод Беларусь вырабляе 32- 35 млрд. кВт г, у выніку чаго вымушана набываць частку электраэнэргіі за мяжой (на Украіне, Латвіі, Расіі і інш.). Такая практыка, з аднаго боку, дазваляе больш рацыянальна загрузіць вытворчыя магутнасці, з другога, - праводзіць рамонт электрастанцый і г.д. Ёсць і чыста камерцыйны разлік, калі выгадней набыць, чым вырабляць самім. Электрабаланс Беларусі ў 2010 г. характарызаваўся наступнымі параметрамі (млрд. кВт г):

Выраблена электраэнэргіі – 34,9

Атрымана электраэнэргіі з іншых дзяржаў – 7,8

Спажыта электраэнэргіі – 37,6

у тым ліку

прамысловасцю і будаўніцтвам – 18,1

сельскай гаспадаркай – 3,7

транспартам – 1,7

іншымі спажыўцамі – 10,3

Страты ў электрасетках – 3,8

Адпушчана электраэнергіі за межы краіны – 5,1

Адметнасць беларускай энергетыкі ў тым, што яна амаль уся цеплавая (99%), а сярод ЦЭС прыкладна 60% - гэта ЦЭЦ. Апошняя акалічнасць спрыяе высокай эфектыўнасці айчыннай энергасістэмы, таму як пры камбінаванай выпрацоўцы электра- і цеплаэнергіі ўдзельныя расходы паліва на 1 кВт г значна ніжэй. У 2010 г. яны склалі 269 грамаў умоўнага паліва на 1 кВт г і былі самымі нізкімі ў СНД. Аднак энергаёмістасць ВУП Беларусі застаецца па-ранейшаму высокай і ў 2 разы перавышае адпаведныя паказчыкі Германіі і Фінляндыі, дзе клімат блізкі да клімату Беларусі.

Рэйтынг 10 буйнейшых электрастанцый краіны ўзначальвае Лукомльская ДРЭС (2,5 млн. кВт), на другім месцы – Мінская ЦЭЦ-4 (1035 тыс. кВт), на трэцім - Бярозаўская ДРЭС (900 тыс. кВт). Далей ідуць Гомельская ЦЭЦ-2 (544 тыс. кВт), Мінская ЦЭЦ-3 (542 тыс. кВт), Наваполацкая ЦЭЦ (505 тыс. кВт), Магілёўская ЦЭЦ-2 (345 тыс. кВт), Мінская ЦЭЦ -5 (320 тыс. кВт), Мазырская ЦЭЦ (195 тыс. кВт), Гродзенская ЦЭЦ-2 (181 тыс. кВт) і Бабруйская ЦЭЦ-2 (180 тыс. кВт). Усе астатнія электрастанцыі, а іх не адзін дзесятак, маюць магутнасць меншую за 100 тыс. кВт. Акрамя электрастанцый, пры прамысловых прадпрыемствах працуюць прыкладна 60 блок-станцый (іх агульная магутнасць каля 0,5 млн. кВт).

ГЭС краіны (іх прыкладна 30) вырабляюць пакуль нязначную колькасць электраэнергіі (менш 2%). Сярод буйнейшых трэба адзначыць Асіповіцкую (2,2 тыс. кВт), Вілейскую (2,0 тыс. кВт), Чыгірынскую (1,5 тыс. кВт), Гезгальскую (0,7 тыс. кВт) і Багінскую (0,6 тыс. кВт).

Энергасістэма Беларусі складаецца з 6 аб'яднанняў: РУП “Брэстэнерга”, РУП «Віцебскэнерга», РУП «Гомельэнерга», РУП «Гроднаэнерга», РУП «Мінскэнерга» і РУП «Магілёўэнерга». На ўзроўні

гэтых прадпрыемстваў назіраюцца адрозненні як у магутнасці энергасістэм, так і ў вытворчасці электраэнергіі (табліца 1).

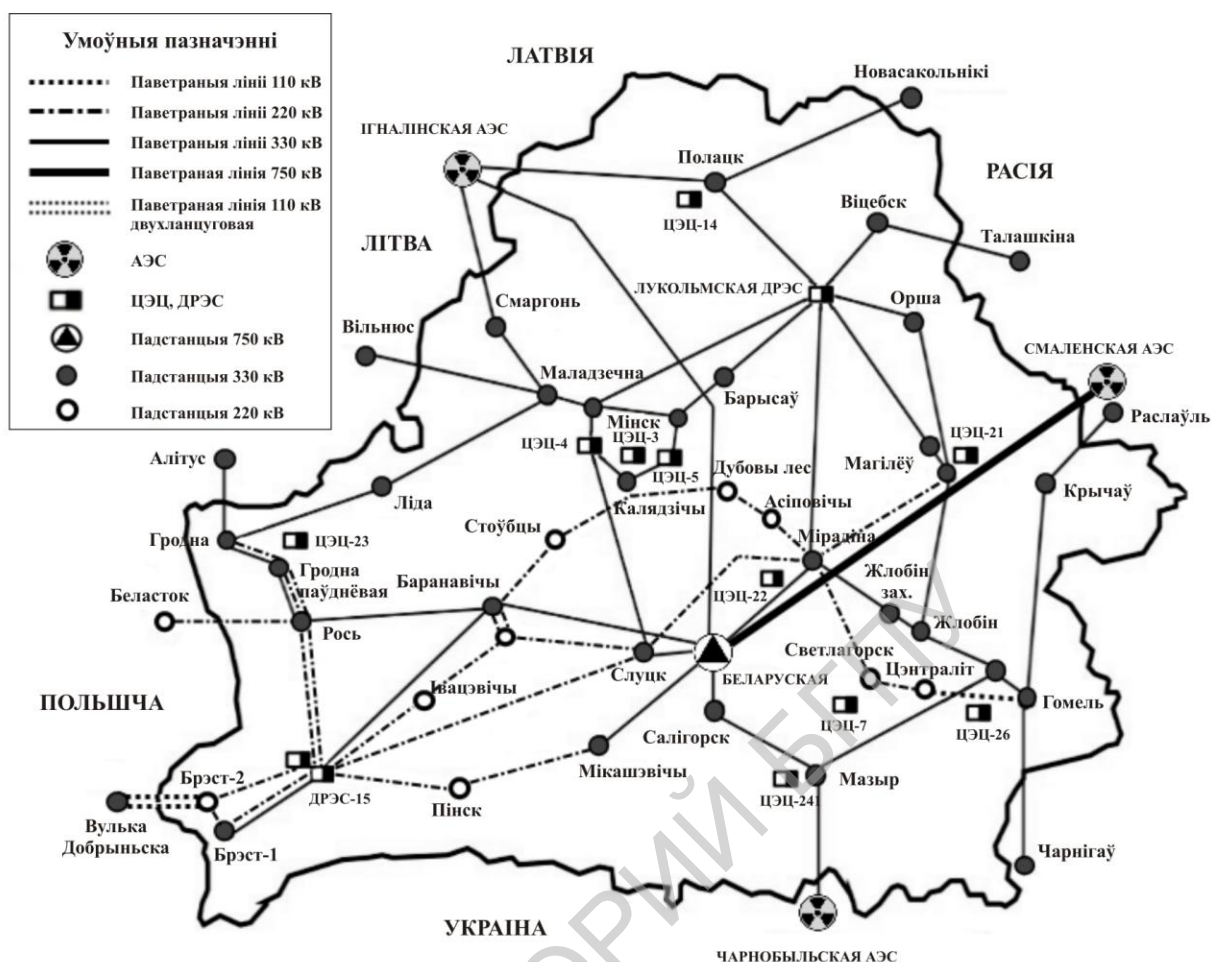
Табліца 1. Удзельная вага абласных энергасістэм у агульнай магутнасці электрастанцый і вытворчасці электраэнергіі Беларусі, 2010 г., %

Абласныя энергасістэмы	Удзельная вага энергасістэм ў агульнай магутнасці электрастанцый	Удзельная вага энергасістэм ў агульнай вытворчасці электраэнергіі
Брэстэнерга	13	14
Віцебскэнерга	40	43
Гомельэнерга	12	9
Гроднаэнерга	3	3
Мінскэнерга	25	26
Магілёўэнерга	7	5

З табліцы 1 бачна, што для РУП «Гомельэнерга» і РУП «Магілёўэнерга» характэрны так званыя нажніцы, калі іх вага па энергетычных магутнасцях пераўзыходзіць вагу па вытворчасці электраэнергіі. Такія ж нажніцы маюць месца і ў РУП «Віцебскэнерга», толькі тут сітуацыя выглядае наадварот. Трэба падкрэсліць, што толькі энергасістэма Віцебскай вобласці з'яўляецца бездэфіцытнай (палову прадае ў іншыя рэгіёны), а ўсе астатнія – дэфіцытнымі, асабліва “Гомельэнерга”, дзе яе набыццё амаль у 2 разы большае, за вытворчасць. Падобная сітуацыя назіраецца і ў “Гроднаэнерга”, у меншай ступені – у “Магілёўэнерга”.

Працягласць электрычных сетак краіны перавышае 270 тыс. км, у тым ліку сістэмаўтваральных напружаннем 750-330-220 кВ – прыкладна 7 тыс. км. З мал. 9 бачна, што Беларусь звязана лініямі электраперадач (ЛЭП) з Расіяй (тры лініі па 330 кВ і адна 750 кВ), Украінай (дзве лініі па 330 кВ), Літвой (пяць ліній па 330 кВ) і Польшчай (адна лінія 220 кВ і адна лінія 110 кВ). Вядуцца перамовы з Польшчай аб будаўніцтве міждзяржаўнай ЛЭП прапускной здольнасцю 5 млрд. кВт г у год, што дазволіць дыверсіфікаваць пастаўкі электраэнергіі і ажыццяўляць яе транзіт.

Мал. 9. Схема аб'яднанай энергасістэмы Беларусі, 2011 г.

Значна меншымі па працягласці з’яўляюцца цепласеткі (прыкладна 6 тыс. км), асноўную частку якіх складаюць квартальныя (56%). Іх геаграфія цесна звязана з геаграфіяй насельніцтва, таму як яны прызначаны падводзіць цяпло да жылля.

Сістэма трубаправодаў краіны (гэта нафта-, газа- і нафтапрадуктаправоды) таксама даволі развітая. Па іх шчыльнасці ў СНД Беларусь саступае толькі Украіне. Пераважаюць па працягласці газаводы. Агульная працягласць усёй газаразмеркавальнай сістэмы краіны – звыш 40 тыс. км, аднак магістральныя газаводы маюць працягласць усяго 8 тыс. км. Іх прапускная здольнасць (“Таржок–Мінск–Івацэвічы” і “Таржок – Даліна” сістэмы ААТ “Белтрансгаз”) перавышае 50 млрд. м³ у год, а беларускага участка расійскага газавода “Ямал–Еўропа” – 33 млрд. м³ у год. Газ праз Беларусь трапляе транзітам у Польшчу, Украіну, Літву і Калінінградскую вобласць Расіі.

Беларусь для сваіх патрэб набывае штогод па 20-22 млрд. м³ газу з Расійскай Федэрацыі. Дамовай прадугледжана павелічэнне паставак к 2015 г. да 24-25 млрд. м³.

Надзейнасць работы газаразмеркавальнай сістэмы забяспечваюць падземныя сховішчы газу: Асіповіцкае (360 млн. м³), Прыбугскае (400 млн. м³) і Мазырскае (170 млн. м³). Іх галоўнае прызначэнне – пакрываць пікавыя нагрузкі ў спажыванні гэтага віду паліва.

Па тэрыторыі краіны праходзяць дзве ніткі магістральнага нафтаправода “Дружба”, нафтаправод “Сургут – Наваполацк – Вентспілс”, а таксама транзітныя нафтапрадуктаправоды з Расіі ў еўрапейскія краіны.

Далейшае развіццё ПЭК краіны звязана найперш з энергазберажэннем, таму як укладваць грошы ў яго ў 2 разы выгадней, чым развіваць энергетыку. Ставіцца задача зніжаць энергаёмістасць ВУП кожны год на 6-7%. Не менш важныя задачы – паглыбленне перапрацоўкі нафты і комплекснае выкарыстанне вуглевадароднай сыравіны і дыверсіфікацыя. Апошняя прадугледжвае павелічэнне ў ПЭБ мясцовых, нетрадыцыйных і ўзнаўляльных відаў паліва і змяншэнне долі газу да 50%. Паспрыяць гэтаму павінны будаўніцтва мініЦЭЦ (у Віцебску, Барані, Барысаве, Лунінцы), ГЭС (Гродзенскай, Віцебскай, Бешанковіцкай, Нямноўскай, Верхнядзвінскай, Аршанскай, Шклоўскай) і ветрапаркаў (у Дзяржынскім, Навагрудскім, Ашмянскім, Смаргонскім і Лёзненскім раёнах), Зэльвенскай электрастанцыі, Лельчыцкай ЦЭЦ, Беларускай АЭС. З дыверсіфікацыяй звязаны таксама пошук альтэрнатывы асноўнаму пастаўшчыку энергарэсурсаў для Беларусі – Расіі, доля якой павінна зменшыцца да 60%. Работа ў гэтым накірунку ўжо вядзецца і звязана з пастаўкамі нафты з Венесуэлы, Азербайджана і інш. Вывучаецца магчымасць паставак звадкаванага газу праз рэгіён Балтыйскага мора. Валавое спажыванне ПЭР к 2015 г. павінна скласці 40 млн. туп (у 2010 г. – 36 млн. туп).

1. Закон РБ “Аб узнаўляльных крыніцах энергіі / ад 28 снежня 2010 г.
2. Об утверждении стратегии развития энергетического потенциала Республики Беларусь: Постановление СМ РБ от 9 августа 2010 г. №1180 // Нац. Реестр правовых актов РБ. – 2010.
3. Падалко, Л.П. Энергетическая безопасность - важная предпосылка устойчивого функционирования и развития национальной экономики. Экономический бюллетень НИЭИ Минэкономики РБ. 2011 г., №4.
4. Национальная безопасность Республики Беларусь. Под ред. В.М.Мясниковича и Л.С.Мальцева. Мн., 2011.
5. Топливо-энергетический комплекс Беларуси: надёжность и эффективность. Экономика Беларуси. Мн., 2009, №2.
6. www.minfin.gov.by

ЛЕКЦЫЯ 11

ТЭМА: МЕТАЛУРГА-МАШЫНАБУДАЎНІЧЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і роля комплексу ў эканоміцы краіны. Металургічная вытворчасць як аснова развіцця машынабудавання.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей машынабудавання.

Металурга-машынабудаўнічы комплекс (ММК) – вядучы, базавы комплекс айчыннай прамысловасці, які вызначае яе спецыялізацыю ў міжнародным падзеле працы. Галоўная яго функцыя – вытворчасць экспертнай прадукцыі і забеспячэнне ўсіх відаў эканамічнай дзейнасці мяталам, машынамі, абсталяваннем, а насельніцтва – разнастайнай тэхнікай, прыборамі, металавырабамі і інш. У склад ММК уваходзяць здабыча і абагачэнне няруднай сыравіны для металургічнай вытворчасці; вытворчасць вогнетрывалых матэрыялаў; металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў; апрацоўка металічных адходаў і лому; вытворчасць машын і абсталявання; вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання; вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання, а таксама навукова-даследчыя і вопытна-канструктарскія арганізацыі з эксперыментальнай вытворчасцю. У структуры прамысловасці Беларусі ММК займае вядучае месца па колькасці занятых, вартасці асноўных вытворчых сродкаў (30%), адно з вядучых месцаў па аб'ёму выпускаемых тавараў (25%). На яго долю прыпадае прыкладна чацвертая частка ўсяго экспарту Беларусі. У структуры прамысловасці рэгіёнаў Беларусі найбольш заўважная доля ММК у г.Мінску (49%) і Гомельскай вобласці (33%), найменш заўважная – у Віцебскай (6%) і Гродзенскай (11%) абласцях.

Да асноўных асаблівасцей комплекса трэба аднесці, па-першае, яўнае дамінаванне ў яго складзе машынабудаўнічых вытворчасцей (72%), якія сфарміраваліся яшчэ ў XX ст. і былі з'арыентаваны галоўным чынам на задавальненне патрэб іншых рэгіёнаў; па-другое, металургія, якая не мае ўласнай трывалай базы для свайго развіцця, фарміравалася як дапаўняючая гаспадарчы комплекс краіны вытворчасць і найперш у складзе машынабудаўнічых прадпрыемстваў (чугуна- і сталеліцейныя цэхі). Спецыялізаваныя прадпрыемствы пабудаваны з улікам утвараемых на яе тэрыторыі вялікай колькасці металаадходаў і металалому, а таксама патрэбнасці розных сектараў айчынай эканомікі ў канструкцыйных матэрыялах і спрыяльнай кан'юнктуры на сусветным рынку на некаторыя вырабы.

Металургічная вытворчасць Беларусі – гэта найперш чорная металургія, якая займаецца перадзелам мяталаў, г.зн. сыравінай для яе з'яўляюцца металічны лом і нарыхтоўкі. Уласная здабыча жалезнай руды пакуль не вядзецца. Прадпрыемствы металургічнай вытворчасці спецыялізуюцца на выплаўцы чыгуннага ліцця, сталі, труб, металакорду, гатовых металічных вырабаў. За апошнія дзесяцігоддзі гэта вытворчасць стала экспартна-арыентаванай і звязана гэта ў першую чаргу з дзейнасцю Беларускага металургічнага завода (БМЗ), які размешчаны ў Жлобіне. На яго долю прыпадае звыш 9/10 усёй сталі, весь пракат і металакорд, якія вырабляе Беларусь. Працуе БМЗ часткова (40%) на айчынным металаломе (атрымлівае з прадпрыемстваў “Белдругмету”), а таксама на ломе, які паступае з-за мяжы. Асноўная прадукцыя завода – высокаякасны металакорд, сталь і трубы.

На самастойным балансе знаходзяцца яшчэ звыш дзвух дзесяткаў прадпрыемстваў металургічнай вытворчасці. Найбуйнейшыя сярод іх – Магілёўскі металургічны завод, які спецыялізуецца на вытворчасці труб; Рэчыцкі метызны завод, які вырабляе разнастайныя гайкі, балты, шрубы, цвікі і інш.; Гомельскі ліцейны завод “Цэнтраліт”, які спецыялізуецца на вытворчасці чугуннага ліцця, каналізацыйных люкаў і інш.; Гомельскі завод

ліцця і нармалёў; Маладзечненскі завод лёгкіх металаканструкцый (вырабляе стальных трубы) і Маладзечанскі завод парашковай металургіі, які метадам прасоўкі вырабляе прадукцыю спецыяльнага прызначэння для машынабудаўнічых прадпрыемстваў і інш. Разнастайныя металічныя вырабы выпускаюць ААТ “ВолМет” (Ваўкавыск), “Смалявіцкі вопытна-механічны завод”, “Старадарожскі механічны завод”, “Завод ПРАДМАШ”, РУВП “Ольса” (Магілёў) і інш.

“Малая металургія” Беларусі – гэта вытворчасць сталі і пракату на буйных машынабудаўнічых заводах. Усяго такая вытворчасць прадстаўлена ў 40 гарадах краіны.

Зборам і першаснай перапрацоўкай лому займаюцца шматлікія арганізацыі “Белкапсаюза”, абласныя і мінскае прадпрыемствы дзяржаўнага аб’яднання “Белдругмет”, “Белрэсурсы”.

Прадпрыемствы па выпуску каляровых металаў размешчаны ў Мінску, Маладзечна, Смаргоні і спецыялізуюцца на вытворчасці цвёрдых сплаваў, тугаплаўкіх і жаратрывалых металаў, а таксама другасных каляровых металаў.

Нягледзячы на адносна развітую металургічную вытворчасць Беларусі (штогод вырабляе звыш 2,5 млн. т сталі, амаль 2,5 млн. т гатовага пракату, звыш 180 тыс. т труб), вялікую колькасць чорных металаў вымушана імпартаваць (штогод звыш 2 млн. т). У сувязі з гэтым узнікае набытнасць стварэння ўласнай металургічнай базы поўнага цыклу на рудах Акалоўскага і Навасёлкаўскага радовішчаў. Урадам краіны вядзецца пошук патэнцыяльных інвестараў па іх распрацоўцы.

Ядро ММК – машынабудаванне, якое сфарміравалася ў краіне ў XX ст. Асноўнымі фактарамі яго фарміравання былі: спрыяльнае ЭГС (блізкасць да металургічных баз, навукова-даследчых цэнтраў, заходніх краін і інш.); развітая транспартная інфраструктура; высокая забяспечанасць працоўнымі рэсурсамі, кваліфікаванымі кадрамі, сеткай ВНУ і інш.; запатрабаванасць прадукцыі з боку ваенна-прамысловага комплексу СССР і г.д.

У адпаведнасці з АКЭД машынабудаванне падзяляецца на: 1) вытворчасць машын і абсталявання, 2) вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання, 3) вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання. У сваю чаргу кожная з гэтых вытворчасцей падзяляецца на шэраг больш дробных вытворчасцей (табліца 1).

Табліца 1. Важнейшыя вытворчасці машынабудавання ў адпаведнасці з АКЭД

Вытворчасць машын і абсталявання	Вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання	Вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання
Вытворчасць механічнага абсталявання	Вытворчасць офіснага абсталявання і вылічальнай тэхнікі	Вытворчасць аўтамабіляў, прычэпаў і поўпрычэпаў
Вытворчасць іншага абсталявання агульнага прызначэння	Вытворчасць электрычных машын і электраабсталявання	Вытворчасць іншых транспартных сродкаў
Вытворчасць машын і абсталявання для сельскай і лясной гаспадаркі	Вытворчасць апаратуры для радыё, тэлебачання і сувязі	
Вытворчасць станкоў	Вытворчасць вырабаў медыцынскай тэхнікі, сродкаў вымярэння, аптычных прыбораў і апаратуры, гадзіннікаў	
Вытворчасць іншых машын і абсталявання спецыяльнага прызначэння		
Вытворчасць зброі і боепрыпасаў		
Вытворчасць бытавых прыбораў		

Вытворчасць машын і абсталявання па стану на пачатак 2011 г. была прадстаўлена 968 юрыдычнымі асобамі, што складала 1,2% агульнай іх колькасці ва ўсёй эканоміцы краіны, а выраблялі яны каля 6% ВУП. Найбуйнейшымі прадпрыемствамі гэтай вытворчасці з'яўляюцца Мінскі трактарны завод (МТЗ) і Гомсельмаш. МТЗ – гэта адзін з асноўных вытворцаў колавых трактараў не толькі ў СНД, але і паза яго межамі (уваходзіць у васьмёрку сусветных вытворцаў і займае 8-10% сусветнага

рынку). За ўсе гады свайго існавання ім выпушчана звыш 3 млн. трактараў, з якіх кожны шосты быў пастаўлены на экспарт. У 2010 г. было выраблена звыш 44 тыс. трактараў, з якіх 90% экспартавана (больш чым у 50 краін). Заказчыкам прапануецца 62 мадэлі розных відаў машын больш чым у 100 зборачных варыянтах для ўсіх кліматычных і эксплуатацыйных умоў. Самым распаўсюджаным у свеце з’яўляецца МТЗ-80. У сучасны момант ажыццяўляецца актыўнае прасоўванне на знешнія рынкі тэхнікі магутнасцю 300 і больш конскіх сіл (“Беларусы”-3022 і 3522). Акрамя таго, у 12 краінах свету працуе 21 зборачная вытворчасць МТЗ. Яго сумежнікамі з’яўляюцца Барысаўскі завод трактарных дэталей і агрэгатаў, Смаргонскі агрэгатны завод, Баранавіцкі завод станкапрылад, Віцебскі завод трактарных запчастак і інш. Рухавікі для МТЗ пастаўляе Мінскі маторны завод. Гомсельмаш – старэйшае прадпрыемства краіны (пабудавана ў 1930 г.), якое спецыялізуецца на вытворчасці кормаўборачных і збожжаўборачных камбайнаў. Буйныя вытворцы сельгастэхнікі – Бабруйскаграмах (машыны па ўнясенні арганічных і мінеральных угнаенняў, прэспадбіральнікі, касілки і інш.), Лідсельмаш (машыны па механізацыі сельгасработ), Лідаграпраммаш (збожжаўборачныя камбайны, сеялки і інш.), Мазырсельмаш (паветранагравальнікі, катлы і інш.), Дзяржынскі завод “Аграмах” і інш. Машыны і абсталяванне для жывёлагадоўчых комплексаў выпускаюць прадпрыемствы Магілёва, Брэста, Светлагорска, Гродна, Слоніма, Лепеля і інш. Для лясной і сельскай гаспадаркі, дарожнага будаўніцтва неабходныя машыны вырабляе Мазырскі машынабудаўнічы завод (тралёвочныя трактары, пагрузачна-транспартныя машыны, маніпулятары, пагрузчыкі, касілки і інш.). Вытворчасць тэхналагічнага абсталявання для прадпрыемстваў гандлю і грамадскага харчавання – ААТ “Гроднагандальмаш” і “Гандальмаш” (Баранавічы).

Неабходна падкрэсліць, што айчынная вытворчасць забяспечвае прыкладна 90% патрэб сельскай гаспадаркі ў тэхніцы. Аднак існуе праблема

яе спецыялізацыі, таму як ажыццявіць выпуск усіх неабходных машын у межах адной краіны не толькі складана, але і не заўсёды рацыянальна.

Важная складовая частка разглядаемай вытворчасці – станкабудаўніцтва. Беларусь вырабляе розныя тыпы станкоў (мятала- , дрэваапрацоўчыя, кавальска-прэсавыя), але асноўным тыпам у апошнія гады з’яўляюцца дрэваапрацоўчыя. Нягледзячы на скарачэнне вытворчасці станкаў у параўнанні з 1990 г., Беларусь застаецца адным з буйнейшых іх вытворцаў у СНД. Аднак станкоў высокай і асабліва высокай дакладнасці выпускаецца не шмат – менш 10% агульнай вытворчасці металарэзных станкоў. Усяго Беларусь налічвае прыкладна два дзесяткі станкабудаўнічых заводаў, якія размешчаны, як правіла, ў буйных прамысловых цэнтрах: Мінску, Гомелі, Віцебску, Оршы, Магілёве, Баранавічах, Пінску, Маладзечна, а таксама Сморгоні, Ваўкавыску і інш.

Вытворчасць мятала- і дрэваапрацоўчага абсталявання прадстаўлена Аршанскім і Барысаўскім інструментальнымі заводамі, Кобрынскім інструментальным заводам “СПОМО”; вытворчасць тэхналагічнай аснасткі – ААТ “БелТАПАЗ”, РУП “Гомельскі завод спецыяльнага інструмента і тэхналагічнай аснасткі”, УП “МЗ СПО”; вытворчасць пад’ёмна-транспартнага абсталявання – РУП завод “Магілёўліфтамаш”, ААТ “Слуцкі завод пад’ёмна-транспартнага абсталявання”, “Амкадор”, вытворчасць санітарна-тэхнічнага і газавага абсталявання – ААТ “Мазырсельмаш”, “Мінскі завод ацяпляльнага абсталявання”, “Сморгонскі завод апрацоўкі станкабудаўніцтва” і інш.

Сярод іншых буйных прадпрыемстваў разглядаемай вытворчасці неабходна нагадаць Магілёўскі аўтамабільны завод (будаўніча-дарожная тэхніка, тэхніка для падземных работ і інш.), Магілёўтрансмаш (аўтапрычэпы, кантэйнера- і смеццевозы і інш.), Магілёўскі завод “Строммашына” (абсталяванне для вытворчасці будматэрыялаў), Гомельскі і Мінскі падшыпніковыя заводы, Коханаўскі завод экскаватараў, Мінскі завод халадзільнікаў “Атлант” і інш.

Вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання прадстаўлена 1050 юрыдычнымі асобамі, на долю якіх прыпадае прыкладна 2% усяго ВУП краіны. З-за невысокай матэрыялаёмкасці менавіта гэта вытворчасць найбольш поўна адпавядае магчымасцям і інтарэсам Беларусі. Яна прадстаўлена самымі рознымі прадпрыемствамі, сярод якіх трэба найперш адзначыць “Агат-электрамеханічны завод”, “Інтэграл”, “Планар”, “БелОМО-ММЗ імя С.І.Вавілава”, “Гарызонт”, “Белвар”, “Калібр” (Мінск), “Мінскі электратэхнічны завод імя В.І.Казлова”, “Маналіт” і “Віцязь” (Віцебск), “Ратон” і “Электраапаратура” (Гомель), “Брэсцкі электралямповы завод”, “Лідскі завод электравырабаў”, “Брэстгазаапарат”, “Зеніт” (Вілейка), Гродзенскі завод “Радыхваля”, “Пеленг”, Магілёўскі і Лунінецкі заводы электрарухавікоў, “Маладзечанскі радыёзавод “Спадарожнік”, Жлобінскі завод “Святло”, кабельныя заводы ў Гомелі, Мазыры і Шчучыне і інш. Перспектывы разглядаемай вытворчасці звязаны з асваеннем новых відаў энэргаэканамічных канкурэнтаздольных вырабаў.

Вытворчасць транспартных сродкаў і абсталявання прадстаўлена адносна невялікай колькасцю юрыдычных асоб (136), аднак на іх долю прыпадае каля 3% ВУП Беларусі. Аснову гэтага структурнага падраздзялення машынабудавання складаюць вытворчасць аўтамабіляў і іншых транспартных сродкаў. Шырокае развіццё машынабудавання ў краіне было звязана з будаўніцтвам Мінскага аўтамабільнага завода (1947 г.), які выпускае сёння самыя розныя мадэлі аўтамабіляў сярэдняй грузападымальнасці, магістральныя аўтацягнікі, аўтобусы, прычэпы і інш. Па колькасці працуючых гэта самае буйное прадпрыемства Беларусі (звыш 21 тыс. чалавек). Другое прадпрыемства дадзенай вытворчасці – ВА “БелАЗ”, якое спецыялізуецца на выпуску кар’ерных самазвалаў вялікай грузападымальнасці, дарожна-будаўнічай тэхнікі (пагрузчыкаў, бульдозераў), машын для металургічных прадпрыемстваў (шлакавозы, цяжкавозы), для падземных работ (самазвалы, шасі і інш.), машыны спецыяльнага

прызначэння (аэрадромныя цягачы, самаходныя каткі і інш.), грузавога рухомага саставу (вагоны-хоперы, платформы і інш.). Кар’ерныя самазвалы вялікай грузападмальнасці займаюць 1/3 сусветнага рынку аналагічнай прадукцыі.

Да гэтай вытворчасці адносіцца таксама “Мінскі завод колавых цягачоў” (сядзельныя цягачы, армейскія шасі і інш.), “Белкамунмаш” (тралейбусы, трамвай), “Мотавела ” (дарожныя, спартыўныя, турысцкія веласіпеды, мапеды і матацыклы і інш.), “МАЗ-Купава” (аўтамабільныя прычэпы і кузавы), “Магілёўтрансмаш” (аўтапрычэпы, кантэйнера- і смеццевозы і інш.).

Вялікая колькасць прадпрыемстваў краіны вырабляе разнастайныя вузлы і дэталі для транспартных сродкаў: Мінскі рэсорны завод, “Клецкі мехзавод”, “Зеніт-БелОМО”, “Белкард” і “Радыёхваля” у Гродна, “Цветатрон” (Брэст), Барысаўскі “Аўтагідраўзмацняльнік”, Баранавіцкі завод аўтамабільных агрэгатаў, Асіповіцкі завод аўтамабільных агрэгатаў, Дзяржынскі эксперыментальна-механічны завод і г.д..

Сярод іншых прадпрыемстваў па выпуску транспартных сродкаў неабходна адзначыць Гомельскі, Пінскі, Рэчыцкі і Петрыкаўскі суднабудаўніча-суднарамонтныя заводы, Мазырскі суднарамонтны завод, Асіповіцкі вагонабудаўнічы завод і інш.

Балансы рэсурсаў і выкарыстання важнейшых відаў прадукцыі ММК характарызуюць даныя табліцы 3 лекцыі 16.

Як змянялася вытворчасць важнейшых відаў прадукцыі ММК за апошнія дзесяцігоддзі, можна назіраць з табліцы 2.

Табліца 2. Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі ММК Беларусі

Віды прадукцыі	1990 г.	2000 г.	2010 г.
Сталь, тыс. т	1112	1623	2672
Пракат чорных металаў (гатовы), тыс. т	686	1397	2458
Металакорд, тыс. т	20	49	93
Стальныя трубы, тыс. т	90	38	183

Грузавыя аўтамабілі, тыс. шт.	42	14,7	13,3
Аўтобусы, шт.	999	914	2052
Трактары, тыс. шт.	100,7	22,5	44,4
Металарэзныя станкі, тыс. шт.	15,5	5,4	3,9
Ліфты, шт.			8441
Тэлевізары, тыс. шт.	1302	532	446
Халадзільнікі і маразільнікі, тыс. шт.	728	812	1106
Пральныя машыны, тыс. шт.	33	88	274
Веласіпеды, тыс. шт.	846	586	148

Далейшае развіццё ММК павінна быць скіравана на павышэнне канкурэнтаздольнасці выпускаемай прадукцыі і імпартамяшчэнне. На жаль, пакуль толькі менш 5% прадукцыі комплекса трапляе на рынкі развітых краін, тады як прадукцыі замежных краін на рынку Беларусі становіцца ўсё больш.

Літаратура

1. Андриевская, З.Я., Некриш, В.В. Машиностроительный комплекс Республики Беларусь. География: проблемы выкладки. Мн., 2009, №5, с.45-50.
2. Национальная конкурентоспособность Беларуси. Отвечаем на современные вопросы. Мн., 2010.
3. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
4. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.

ЛЕКЦЫЯ 12

ТЭМА: ХІМІЧНЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і роля комплекса ў эканоміцы краіны, перадумовы яго развіцця.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей хімічнага комплекса.

Хімічны комплекс Беларусі, як і металурга-машынабудаўнічы, адносіцца да базавых і таксама вызначае яе спецыялізацыю ў міжнародным падзеле працы. У яго склад уваходзяць здабыча мінеральнай сыравіны для хімічнай прамысловасці і вытворчасці мінеральных угнаенняў, хімічная вытворчасць, вытворчасць гумаваых і пластмасавых вырабаў, а таксама навукова-даследчыя і вопытна-канструктарскія арганізацыі з эксперыментальнай вытворчасцю (табліца 1).

Табліца 1. Важнейшыя вытворчасці хімічнага комплекса ў
адпаведнасці з АКЭД

Здабыча мінеральнай сыравіны для хімічнай прамысловасці і вытворчасці мінеральных угнаенняў	Хімічная вытворчасць	Вытворчасць гумаваых і пластмасавых вырабаў
Здабыча сернага калчэдану	Вытворчасць асноўных хімічных рэчываў (фарбавальнікаў, угнаенняў, пластмас, сінтэтычнага каўчуку і інш.)	Вытворчасць гумаваых вырабаў
Здабыча вапны	Вытворчасць аграхімічных прадуктаў	Вытворчасць пластмасавых вырабаў
Здабыча калійнай солі	Вытворчасць фарбаў і лакаў	
Здабыча фасфарытаў і апатытаў	Вытворчасць фармацэўтычнай прадукцыі	
	Вытворчасць мыла і мыйных сродкаў,	

	ачышчальных і паліруючых сродкаў, парфумерных і касметычных сродкаў	
	Вытворчасць штучных і сінтэтычных валокнаў	

Аб'ядноўвае гэтыя вытворчасці ў адзін комплекс блізкасць тэхналогій, тэхналагічная ўзаемазвязанасць, вытворчасць больш прагрэсіўных у параўнанні з традыцыйнымі канструкцыйных і іншых матэрыялаў, накіраванасць на эфектыўныя хімічныя спосабы комплекснага выкарыстання сыравіны і вытворчых адходаў. На долю хімічнага комплекса прыпадае 2% усіх юрыдычных асоб краіны, якія ствараюць звыш 7% яе ВУП. Ён вылучаецца таксама адносна вялікай удзельнай вагой у вартасці асноўных прамысловых сродкаў (20%), але характарызуецца пры гэтым не высокай доляй занятага насельніцтва (менш 10%). На ўзроўні абласцей і г. Мінска ў структуры іх ВРП найбольш заўважнай доля хімічнага комплекса з'яўляецца ў Мінскай (17%) і Магілёўскай (13,5%) абласцях, найменш заўважнай – у Брэсцкай вобласці (звыш 2%) і Мінску (каля 3%).

Асноўныя вытворчыя магутнасці комплекса былі створаны галоўным чынам у 60-80-х гадах XX ст., чаму паспрыялі шматлікія фактары: выгаднае ЭГС краіны, ёмісты ўнутраны рынак тых часоў, наяўнасць пэўных відаў уласнай сыравіны (солі, вуглевадародная сыравіна нафтаперапрацоўчых заводаў), высокая забяспечанасць працоўнымі і воднымі рэсурсамі, магутная будаўнічая база і развітая транспартная інфраструктура. Так, у 1960-х гадах былі пабудаваны такія гіганты хімічнай індустрыі, як тры калійныя камбінаты ў Салігорску, Гродзенскі азотна-тукавы завод, Гомельскі суперфасфатны завод, Наваполацкі хімкамбінат, Магілёўскі хімічны камбінат. Пазней магутнасці гэтых прадпрыемстваў павялічваліся і ствараліся новыя вытворчасці на базе камбінавання з ужо працуючымі (вытворчасць сінтэтычных валокнаў у Гродна і Наваполацку і інш.).

У сённяшніх умовах стрымліваючымі фактарамі далейшага развіцця хімічнага комплексу выступаюць энергетычны (асабліва гэта тычыцца вытворчасці штучных і сінтэтычных валокнаў) і экалагічны.

Вядучая роля ў хімічным комплексе краіны належыць хімічнай вытворчасці (звыш 5% ВУП), а ў яе складзе асабліва вылучаюцца вытворчасць угнаенняў, пластмас і сінтэтычнага каўчуку.

Вытворчасць мінеральных угнаенняў прадстаўлена ў Беларусі выпускам амаль усіх іх відаў, аднак яўна дамінуюць калійныя (85% усёй вытворчасці), на долю азотных прыпадае прыкладна 12%, астатнія 3% - фасфатныя. Па вытворчасці калійных угнаенняў Беларусь уваходзіць у тройку сусветных лідараў (разам з Канадай і Расіяй), а па іх экспарту саступае толькі Канадзе. Заўважым, што іх вытворчасцю займаюцца ў свеце толькі 12 краін. Такое шырокае іх развіццё абумоўлена, з аднаго боку, вялікімі запасамі калійных соляў (на базе Старобінскага радовішча працуюць шэсць рудаўпраўленняў, а для асваення Петрыкаўскага радовішча вядзецца пошук інвестараў), з другога, - трывалым попытам на сусветным рынку на гэту прадукцыю (звыш 80% іх экспартуецца). Акрамя ўгнаенняў, ААТ “Беларуськалій” вырабляе харчовую, кармавую і тэхнічную соль, што павышае ўзровень комплекснага выкарыстання сыравіны і некалькі змягчае вастрыню экалагічных праблем. Трэба падкрэсліць, што гэта прадпрыемства ўзначальвала ў 2011 г. спіс 100 вядучых акцыянерных таварыстваў краіны [4].

Вытворчасць азотных угнаенняў (карбамід, аміячная селітра, сульфат амонія) прадстаўлена на ААТ “Гродна Азот”, якія атрымліваюць з прыроднага газу. Заўважым, што гэта прадпрыемства штогод спажывае 10% усяго прыроднага газу Беларусі. Прыкладна трэцяя частка вырабляемых угнаенняў экспартуецца. Акрамя азотных угнаенняў “Гродна Азот” вырабляе капралактам, аміяк і метанол. У спісе 100 вядучых акцыянерных таварыстваў “Гродна Азот” на 5-м месцы.

Вытворчасць фасфатных угнаенняў (двайны суперфасфат, амафос і інш.) арганізавана на Гомельскім хімічным заводзе, які працуе таксама на імпартнай сыравіне (Хібінскім апатытах Расіі і серы Расіі і Украіны). На гэтым жа прадпрыемстве арганізавана вытворчасць сернай кіслаты, а таксама комплексных азотна-калійна-фасфатных угнаенняў. Важна падкрэсліць, што доля складаных і канцэнтраваных мінеральных угнаенняў у агульнай іх вытворчасці Беларусі дасягае 10-13%, а сярэдняе ўтрыманне карыснага рэчыва перавышае 55% (у СНД гэта самы высокі паказчык). Акрамя суперфасфатнай вытворчасці, серная кіслата выкарыстоўваецца ў гарбарнай вытворчасці, у вытворчасці штучных валокнаў і інш.

Разам з тым неабходна адзначыць, што для ўсіх прадпрыемстваў па вытворчасці мінеральных угнаенняў вельмі вострай застаецца экалагічная праблема. Па ацэнцы спецыялістаў, кожная вырабленая тона ўгнаенняў наносіць шкоду прыроднаму асяродзю не менш, чым на 10 дол. ЗША.

Вытворчасць пластмас у пярвічных формах прадстаўлена Наваполацкім ААТ “Палімір” (поліэтылен, акрыланітрыл і інш.), ААТ “Гродна Азот” (капралактам), Магілёўскім ААТ “Хімвалакно” (дзіміцілтэрэфталат, поліэтылентэрэфталат), Лідскім ААТ “Лакафарба” (алкідныя і поліэфірныя смолы) і інш. Іх прадукцыя з’яўляецца зыходнай сыравінай як для вытворчасці сінтэтычных валокнаў, так і самых разнастайных пластмасавых вырабаў, плёнак, полімернай тары, труб і інш.

Вытворчасць сінтэтычнага каўчуку ў пярвічных формах заснавана пераважна на аснове прадуктаў перапрацоўкі нафты і прыродных гаручых газаў. З’яўляючыся асновай гумавай вытворчасці, атрымала развіццё ў Бабруйску, Магілёве і інш.

Заўважнае месца ў складзе хімічнай вытворчасці краіны займаюць штучныя і сінтэтычныя валокны. У агульнай іх вытворчасці яўна дамінуюць сінтэтычныя валокны (95%) з вуглевадароднай сыравіны – лаўсан (Магілёўскі і Светлагорскі аб’яднанні “Хімвалакно”), нітрон (Наваполацкі “Палімір”), капрон (Гродзенскае “Хімвалакно”). Сыравіна паступае з

беларускіх і расійскіх НПЗ і хімакбінатаў. Штучныя валокны вырабляюць з прывазной драўнянай цэлюлозы на Магілёўскім і Светлагорскім аб'яднаннях “Хімвалакно”. Буйнейшым вытворцам шкловалакна ў Беларусі з'яўляецца “Полацк-Шкловалакно” (электраізаляцыйныя тканіны для электронных плат, шклотканіны і інш.).

З іншых хімічных вытворчасцей неабходна нагадаць лакафарбавую (Ліда, Мінск, Брэст, Пінск і інш.), вытворчасць мыла, мыйных сродкаў і сродкаў для чысткі, паліроўкі (Гомель, Асіповічы, Баранавічы, Барысаў, Брэст, Калінкавічы), парфумерных і касметычных сродкаў (Мінск, Брэст). Галоўная праблема іх развіцця – высокія выдаткі на завозімую сыравіну, што адмоўна ўплывае на канкурэнтаздольнасць прадукцыі як на айчынным, так і на знешніх рынках. На жаль, гэта праблема тычыцца і іншых хімічных вытворчасцей (за выключэннем калійнай). На гэту праблему накладваецца высокі знос абсталявання, які перавышае ва ўсім хімічным комплексе 70%. Таму толькі на шляху мадэрнізацыі можна разлічваць на паспяховае яго далейшае развіццё і прасоўванне на рынкі замежных краін.

Заўважнае месца ў хімічнай вытворчасці займае выпуск фармацэўтычнай прадукцыі. Развіццю фармацэўтычнай прамысловасці Беларусі спрыяюць шэраг фактараў: добрая забяспечанасць сыравінай, падрыхтаваныя кадры, адносна развітая навуковая база і інш. У сучасны момант краіна вырабляе прыкладна 1/3 частку лекавых сродкаў, якія прысутнічаюць на яе рынку. Тым не менш Беларусь актыўна праводзіць палітыку імпартазамышчэння. Так, па стану на 2011 г. была знойдзена замена звыш 40 прэпаратам. Разам з тым значную частку прадукцыі даводзіцца прадаваць, каб зарабіць сродкі для набыцця неабходных субстанцый. Найбуйнейшыя прадпрыемствы па вытворчасці лекавых сродкаў – “БЕЛМЕДПРЭПАРАТЫ” (выпускае звыш 300 відаў лекаў, сярод якіх адзіныя ў краіне інсулінавыя прэпараты, прэпараты для лячэння анкалагічных захворванняў і туберкулёзу, наркатычных і псіхатропных рэчываў і інш.), Барысаўскі завод медыцынскіх прэпаратаў (звыш 180 відаў),

СП “Фрэбор” (вырабляе штучную нырку), “Дыалек” (Мінск), “Экзон” (Драгічын), Гродзенскі завод медпрэпаратаў (лекавыя сродкі на аснове амінакіслот), “Нясвіжскі завод медыцынскіх прэпаратаў”, “Лекфарм” (Лагойск) і інш. Далейшае развіццё фармацэўтычнай вытворчасці звязана з павелічэннем долі айчынных лекавых сродкаў на рынку Беларусі і павышэннем іх якасці, што дазволіць знізіць яе залежнасць ад імпарту.

Вытворчасць гумаваых і пластмасавых вырабаў значна апярэджвае хімічную вытворчасць па колькасці юрыдычных асоб (у 2,5 раза), аднак істотна саступае ёй па выпуску тавараў (у 2,6 раза). Для іх выпуску, як ужо адзначалася, існуе трывалая база – вытворчасць сінтэтычнага каўчуку і пластмас у пярвічных формах. Найбуйнейшае прадпрыемства дадзенай вытворчасці – ААТ “Белшына” (шыны для аўтамабіляў, трактароў і сельгасмашын). Гуматэхнічныя вырабы для розных відаў эканамічнай дзейнасці выпускаюць таксама ў Барысаве, Магілёве, Крычаве, Капылі і інш.

Шырокай геаграфіяй характарызуецца вытворчасць пластмасавых вырабаў (налічвае звыш 300 прадпрыемстваў). Найбуйнейшыя з іх – ААТ “Палімір”, Барысаўскі завод пластмасавых вырабаў, Мінскія заводы “Тэрмапласт” і “Белпласт”, Магілёўскі завод па вытворчасці палімерных труб і інш.

Балансы рэсурсаў і выкарыстання важнейшых відаў прадукцыі хімічнага комплексу адлюстроўвае табліца 3 лекцыі 16.

Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі хімічнага комплексу за апошнія дзесяцігоддзі істотна змянілася (табліца 2). Як бачна, для большасці відаў прадукцыі характэрны рост вытворчасці за аналізуемы перыяд. Скарачэнне мае месца ў вытворчасці прадукцыі хіміі арганічнага сінтэзу, што звязана галоўным чынам са змяншэннем попыту на яе на рынку краін СНД.

Табліца 2. Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі хімічнага комплексу
Беларусі

Віды прадукцыі	1990 г.	2000 г.	2010 г.
Мінеральныя ўгнаенні (у пераліку	5996	4056	6175

на 100% пажыўных рэчываў), тыс. т			
азотныя	745	597	760
фасфатныя	256	88	192
калійныя	4995	3371	5223
Сінтэтычныя смолы і пластмасы, тыс. т	556	341	349
Хімічныя валокны і ніткі, тыс.т	453	219	233
Шыны, тыс. шт.	4575	2440	4818
Серная кіслата ў монагідраце, млнт	1,2	0,6	0,9
Вытворчасць тавараў бытавой хіміі, тыс. т	-	38	64
Лакафарбавая прадукцыя, тыс. т	-	81	430

Далейшае развіццё хімічнага комплексу краіны патрабуе істотных інвестыцый для яго мадэрнізацыі і экалагізацыі. Аднак толькі на гэтым шляху можа быць забяспечаны ўнутраны попыт і канкурэнтаздольнасць прадукцыі на знешніх рынках.

Літаратура

1. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.
3. Промышленность Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
4. www.minfin.gov.by

ЛЕКЦЫЯ 13

ТЭМА: ЛЕСАПРАМЫСЛОВЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і роля комплексу ў эканоміцы краіны, перадумовы яго развіцця.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей лесапрамысловага комплексу.

Лесапрамысловы комплекс (ЛПК) – складанае міжгаспадарчае ўтварэнне, якое ўключае розныя віды эканамічнай дзейнасці: лясную гаспадарку і прадастаўленне паслуг у гэтай галіне (0,3% ВУП краіны); апрацоўку драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва (0,8%); цэлюлозна-папяровую вытворчасць і выдавецкую дзейнасць (1,1%); вытворчасць мэблі (0,7); апрацоўку другаснай сыравіны; навукова-даследчыя і вопытна-канструктарскія арганізацыі з эксперыментальнай вытворчасцю, а таксама прадпрыемствы па выпуску машын і абсталявання для ЛПК. Такім чынам, на долю ўсяго ЛПК (без выпуску машын і абсталявання) прыпадае звыш 3% ВУП і прыкладна 4% усіх юрыдычных асоб Беларусі. На ўзроўні рэгіёнаў найбольш высокая доля ЛПК у структуры іх ВРП у Мінскай і Гомельскай абласцях (звыш 3%), найменшая – у Віцебскай і Гродзенскай (менш 2%).

У недалёкім мінулым лясной прадукцыі належыла важная роля ў эканоміцы Беларусі. Так, у пачатку XX ст. працавала 7 запалкавых фабрык, шэраг фанерных заводаў, папяровыя і кардонныя фабрыкі. У экспарце лясной прадукцыі на долю Беларусі прыпадала амаль $\frac{1}{4}$ усяго расійскага экспарту. Напярэдадні другой сусветнай вайны яна вырабляла 36% фанеры, 26% запалак, 7% паперы СССР. Аднак у гады вайны лясным рэсурсам і прадпрыемствам ляснога комплексу была нанесена вялікая шкода. Дастаткова адзначыць, што сярэдняя лясістасць па краіне ў цэлым адразу пасля вайны складала ўсяго 22% (гэта крытычны для ўмоў Беларусі

ўзровень). На жаль, узнаўленне лясных рэсурсаў адбывалася марудна і ў другой палове XX ст., а работа ЛПК Беларусі была скіравана больш на задавальненне ўнутраных патрэб і на ўвоз вялікай колькасці драўніны з Расіі. Прамысловы патэнцыял лясной гаспадаркі быў узноўлены ў сярэдзіне 1950-х гадоў.

У сучасны момант развіццю ЛПК надаецца вялікая ўвага не толькі з пункту гледжання задавальнення ўнутраных патрэб, але і экспартных. Для гэтага ён мае ўсе падставы, але найперш добрую забяспечанасць ляснымі рэсурсамі (гл. лекцыю 5).

Функцыянальная роля ЛПК – забеспячэнне эканомікі і насельніцтва драўнінай і прадукцыяй з яе, а таксама разнастайнымі дзікарослымі і недраўнянымі лесапрадуктамі. Вядучае месца ў ЛПК краіны належыць прамысловым відам дзейнасці, аднак базавай часткай яго развіцця з’яўляецца лясная гаспадарка, якая пастаўляе ім драўніну (табліца 1).

Табліца 1. Важнейшыя вытворчасці ЛПК у адпаведнасці з АКЭД

Лясная гаспадарка і прадастаўленне паслуг у гэтай галіне	Апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва	Цэлюозна-папяровая вытворчасць і выдавецкая дзейнасць	Вытворчасць мэблі	Апрацоўка другаснай сыравіны
Лесаводства і лесанарыхтоўкі	Апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва і пробкі, акрамя мэблі; вытворчасць вырабаў з саломкі і пляцёнкі	Вытворчасць цэлюлозы, драўнянай масы, паперы, кардону і вырабаў з іх	Вытворчасць мэблі	Апрацоўка макулатуры, рыззя і інш.
Паслугі, якія звязаны з лесаводствам і лесанарыхтоўкамі		Выдавецкая і паліграфічная дзейнасць, множанне запісных носьбітаў і фармацыі		

Пачатковая стадыя тэхналагічнага цыклу ЛПК – лесанарыхтоўкі, якімі займаюцца ў краіне звыш 300 юрыдычных асоб. Іх геаграфія ў цэлым адпавядае геаграфіі лясных рэсурсаў, аднак назіраюцца і пэўныя дыспрапорцыі. Так, Віцебская вобласць, дзе запасы драўніны не вельмі моцна адрозніваюцца ад запасаў Магілёўскай вобласці, істотна апырэджае апошняю па колькасці юрыдычных асоб у лясной гаспадарцы. Важна падкрэсліць, што да апошняга часу аб'ёмы штогадовых нарыхтовак драўніны ў цэлым па краіне не перавышалі разліковую лесасеку і складаюць па ўсіх відах рубак 13-14 млн. м³ ліквіднай драўніны, у тым ліку каля 40% па галоўнаму карыстанню. У разрэзе абласцей асноўная нарыхтоўка драўніны (гэта галоўны паказчык работы лесанарыхтоўчай вытворчасці) прыпадае на Мінскую, Гомельскую і Віцебскую вобласці (звыш 60% нарыхтовак па краіне). Асноўныя пароды ў нарыхтоўцы – хваёвыя і мяккаліставыя. Свае патрэбы ў дзелавай драўніне Беларусь забяспечвае практычна поўнасцю за кошт уласных рэсурсаў (імпарт складае менш 0,5%) і звыш ¼ яе экспартуе. Улічваючы тое, што яе лясістасць з кожным годам павялічваецца, а штогадовы прырост драўніны перавышае аб'ёмы нарыхтовак больш чым у 2 разы, развіццё ЛПК у частцы забеспячэння яго сыравінай мае добрыя перспектывы.

Для захавання і ўзнаўлення лясных рэсурсаў прадпрыемствамі лясной гаспадаркі ажыццяўляюцца лесаўзнаўленчыя работы. Штогод яны праводзяцца ў краіне на плошчы не менш, чым 30 тыс. га (максімальныя плошчы прыпадаюць на Гомельскую і Мінскую вобласці).

Апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва прадстаўлена амаль 1,5 тыс. юрыдычных асоб (гэта больш, чым маюць усе астатнія вытворчасці ЛПК) і складаецца з самых розных відаў дзейнасці: пілавання, вытворчасці драўняных будаўнічых канструкцый і сталярных вырабаў, фанеры, пліт, шпона, тары, прапіткі драўніны і інш. Асноўныя аб'ёмы лесапілавання сканцэнтраваны ў буйных цэнтрах (Бабруйску, Мазыры, Рэчыцы, Гомелі, Барысаве і інш.), якія маюць спрыяльнае транспартна-

геаграфічнае становішча. Акрамя гэтых цэнтраў, яно атрымала развіццё практычна ў кожным адміністрацыйным раёне. Аднак эфектыўнасць іх функцыянавання невысокая з-за слабай тэхнічнай базы і немагчымасці па гэтай прычыне поўнасцю выкарыстоўваць адходы лесапілавання. У вытворчасці будаўнічых канструкцый і сталярных вырабаў вылучаюцца Бабруйскі “ФанДок”, “Віцебскдрэў”, “Баранавічыдрэў” і “Мінскдрэў”. Вытворчасць пліт (ДСП і ДВП) геаграфічна прывязана да буйных лесапрамысловых цэнтраў для больш эфектыўнага выкарыстання драўніны ў спалучэнні з іншымі дрэваапрацоўчымі вытворчасцямі – Рэчыца, Пінск, Мазыр, Івацэвічы, Віцебск, Бабруйск, Гомель і інш. Асноўныя магутнасці па вытворчасці фанеры сканцэнтраваны ў Брэсцкай (Пінск, Івацэвічы), Гродзенскай (Масты) і Магілёўскай (Бабруйск) абласцях. Вытворчасць драўнянай тары прадстаўлена на розных дрэваапрацоўчых камбінатах. Адзіны ў Беларусі шпалапрапітачны завод знаходзіцца ў Смалявічах.

Цэлюлозна-папяровая вытворчасць і выдавецкая дзейнасць саступае папярэдняй вытворчасці па колькасці юрыдычных асоб, аднак пераўзыходзіць яе па аб’ёму выпускаемай прадукцыі. Цэлюлозу Беларусь пачала вырабляць у 80-я гады XX ст. на Светлагорскім цэлюлозна-кардонным камбінате (ЦКК), які застаецца пакуль адзіным яе вытворцам у краіне і займаў у 2011 г. 73 месца з 100 вядучых яе акцыянерных таварыстваў. Разам з цэлюлозай ён вырабляе гафрыраваны кардон і ўпаковачную паперу. Цэнтры па вытворчасці паперы і кардону (працуюць на прывазной цэлюлозе і макулатуры) размешчаны ва ўсіх абласцях Беларусі, за выключэннем Брэсцкай: Шклоў, Чашнікі, Добруш, Барысаў, Раёўка (Маладзечанскі раён), Альберцін (Слоніўскі раён), Альхоўка (Астравецкі раён) і інш. Трэба падкрэсліць, што ў вытворчасці кардону яўна дамінуе тарны (4/5), тады як на астатнія яго віды (каробачны, кровельны і інш.) прыпадае толькі 1/5. Гомельская шпалерная фабрыка таксама працуе на прывазной паперы. На бліжэйшыя гады запланавана будаўніцтва завода па вытворчасці сульфатнай беленай цэлюлозы на базе Светлагорскага ЦКК.

Выдавецкая дзейнасць атрымала развіццё найперш у буйных прамысловых і адукацыйна-культурных цэнтрах краіны: Мінск, Гомель, Брэст, Віцебск, Гродна, Маладзечна, Бабруйск, Полацк, Баранавічы і інш. У структуры друкаванай прадукцыі пераважае кніжна-часопісная і газеты.

Вытворчасці мэблі ў Беларусі паспрыяў шэраг фактараў: трывалая сыравінная база, спрыяльнае эканоміка-геаграфічнае становішча, кваліфікаваныя кадры, попыт на айчынным рынку і рынку суседніх краін і інш. Усяго ў Беларусі працуе звыш 300 мэблевых прадпрыемстваў і вытворчасцей. Акрамя таго, пэўную частку мэблі вырабляюць прыватныя прадпрыемствы. Найбуйнейшыя прадпрыемствы па яе выпуску размешчаны ў буйных прамысловых цэнтрах у складзе дрэваапрацоўчых аб'яднанняў – “Пінскдрэў”, “Гомельдрэў”, “Мазырдрэў”, “Мінскмэбля”, “Бабруйскмэбля”, “Маладзечнамэбля” і інш. Сярод выпускаемых відаў мэблі асноўныя – сталы, стулы і крэслы, гарнітуры і наборы мэблевых вырабаў, шафы.

Апрацоўкай макулатуры ў краіне займаюцца пераважна прадпрыемствы, якія выпускаюць паперу і кардон.

Дынаміка вытворчасці важнейшых відаў прадукцыі ЛПК за 1990-2010 гг. сведчыць аб тым, што для большасці з іх характэрны рост (табліца 2).

Табліца 2. Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі ЛПК Беларусі

Віды прадукцыі	1990 г.	2000 г.	2010 г.
Вывазка драўніны, тыс плотных м ³	6958	6226	10354
у т.л. дзелавой	6154	5292	8073
Піламатэрыялы, тыс м ³	3105	2243	2571
Драўняна-стружкавыя пліты, тыс умоўных м ³	524	295	300
Драўняна-валакністыя пліты, млн умоўных м ²	42	45	40
Клеевая фанера, тыс. м ³	192	126	178
Цэлюлоза, тыс т	37	56	51
Папера, тыс т	198	44	103
Кардон, тыс т	219	176	238
Шпалеры, млн	122	84	81

умоўных кускаў			

Пэўнае ўяўленне аб балансе рэсурсаў і выкарыстанні асноўных відаў прадукцыі ЛПК Беларусі дае табліца 3 лекцыі 16. Неабходна падкрэсліць, што магчымасці ЛПК у частцы ўзмацнення яе экспартнага патэнцыялу недавыкарыстоўваюцца. Сведчаннем гэтага з’яўляецца тое, што Беларусь атрымлівае ад экспарту прадукцыі ЛПК значна менш, чым малаясяная Аўстрыя (амаль ў 3 разы). Прычына – у неглыбокай перапрацоўцы драўніны. Так, у структуры экспарту лесапрадукцыі УП “Беллесэкспарт” (гэта асноўны яе экспарцёр) у 2010 г. звыш 80% складалі балансы хваёвых і ліствоваых парод, тэхналагічная драўняная сыравіна – 12%, а піламатэрыялы (абразныя) – толькі 6%. Слабым суцязэннем тут з’яўляецца тое, што з кожным годам краіна павялічвае экспарт такіх відаў прадукцыі, як пялеты (сыравінай для іх з’яўляюцца стружка і апілки), паліўныя брыкеты (іх атрымліваюць з адходаў дрэваапрацоўкі, саломы і інш.), пасадачны матэрыял (насенне, саджанцы і інш.).

Далейшае развіццё ЛПК краіны звязана, з аднаго боку, з вырашэннем праблемы больш эфектыўнага і комплекснага выкарыстання і ўзнаўлення лясных рэсурсаў, асабліва цяпер, калі стаіць задача павелічэння ў паліўна-энергетычным балансе мясцовых відаў паліва, з другога, - з прасоўваннем айчыннай лесапрадукцыі на замежныя рынкі. Таму галоўная задача ЛПК на бліжэйшыя гады – павышэнне яго канкурэнтаздольнасці і эфектыўнасці функцыянавання на аснове актывізацыі інавацыйна-інвестыцыйнай дзейнасці і кардынальнага абнаўлення асноўных сродкаў, мадэрнізацыі працуючых і стварэнне новых канкурэнтаздольных вытворчасцей па глыбокай перапрацоўцы драўнянай сыравіны.

Літаратура

1. Нацыянальна атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Охрана окружающей среды в Республике Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.

3. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.
4. Янушко, А.Д. Лесное хозяйство Беларуси. Мн., 2001.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 14

ТЭМА: АГРАРНА-ПРАМЫСЛОВЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад аграрна-прамысловага комплексу і яго роля ў эканоміцы краіны.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей комплексу.

Аграрна-прамысловы комплекс (АПК) – самы буйны міжгаспадарчы комплекс Беларусі, які ўяўляе сабой сістэму ўзаемазвязаных відаў эканамічнай дзейнасці па вытворчасці, перапрацоўцы і давадзенню да спажываўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, а таксама па абслугоўванні сельскагаспадарчай вытворчасці і прадпрыемстваў па перапрацоўцы сельгассыравіны. Усяго такіх відаў дзейнасці налічваецца не адзін дзесятак, аднак іх можна аб'яднаць у 4 блокі: 1) непасрэдна сельская гаспадарка як базавая вытворчасць АПК, 2) прамысловая перапрацоўка сельгаспрадукцыі (вытворчасць харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытуню, першасная перапрацоўка сыравіны для тэкстыльнай, гарбарнай і іншых вытворчасцей), 3) віды дзейнасці, якія забяспечваюць сельскую гаспадарку неабходнымі машынамі, абсталяваннем, транспартнымі сродкамі, мінеральнымі ўгнаеннямі і інш., 4) інфраструктурны падкомплекс, які ўключае транспарціроўку і захоўванне прадукцыі, давадзенне харчовых тавараў да спажываўцы, падрыхтоўку кадраў, будаўніцтва ў АПК, навукова-даследчыя арганізацыі, якія працуюць на гэты комплекс (табліца 1). У такім шырокім разуменні АПК краіны канцэнтруе звыш 1/3 усяго яе вытворчага патэнцыялу.

Табліца 1. Важнейшыя вытворчасці АПК у адпаведнасці з АКЭД

Сельская гаспадарка	Вытворчасць харчовых прадуктаў разам з напіткамі і	Тэкстыльная і гарбарная вытворчасці	Вытворчасць машын, транспартных сродкаў і абсталявання;	Гандаль
	з і		і	

	тытуню		хімічная вытворчасць; вытворчасць пластмасавых вырабаў	
Раслінаводства	Вытворчасць харчовых прадуктаў разам з напіткамі	Падрыхтоўка сыравіны да прадзення	Вытворчасць машын, транспартных сродкаў і абсталявання для сельскай гаспадаркі, для вытворчасці харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытунёвых вырабаў	Аптовы гандаль сельскагаспадарчай сыравінай, харчовымі прадуктамі, напіткамі і тытунёвымі вырабамі
Жывёлагадоўля	Вытворчасць тытунёвых вырабаў	Вытворчасць скуры	Вытворчасць угнаенняў і аграхімічных прадуктаў	Рознічны гандаль сельскагаспадарчай сыравінай, харчовымі прадуктамі, напіткамі і тытунёвымі вырабамі
			Вытворчасць пластмасавых вырабаў	

У вузкім разуменні з усяго складу АПК найчасцей разглядаюцца дзве яго часткі – сельская гаспадарка і вытворчасць харчовых прадуктаў. Менавіта такія падыход выбраны намі ў дадзенай лекцыі, таму як астатнія яго звёны разглядаюцца ў складзе іншых міжгаспадарчых комплексаў.

На долю сельскай гаспадаркі і вытворчасці харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытунем прыпадае прыкладна 1/5 ВУП Беларусі, а іх удзельная вага ў агульнай колькасці юрыдычных асоб краіны складае толькі 5%. Найбольш важная роля разглядаемых вытворчасцей - у забеспячэнні харчовай бяспекі краіны. У колькасных адносінах мінімальны крытычны ўзровень сельскагаспадарчай вытворчасці, ніжэй якога нельга апускацца, каб не згубіць гэту бяспеку, з'яўляецца для Беларусі такім (млн. т): збожжа – 5,5-6,0, бульба – 6,0-6,5, гародніна – 0,8-1,0, садавіна – 0,35-0,45, цукровыя буракі – 1,3-1,5, малако – 4,2-4,5, мяса – 0,9-1,0, вытворчасць цукру з уласнай

сыравіны – 150-180 тыс. т, алею – 40-45 тыс. т. Зразумела, для таго, каб краіна магла гандляваць сельскагаспадарчай прадукцыяй і прадуктамі харчавання, гэтыя паказчыкі павінны быць значна большымі. Фактычна харчовая бяспека Беларусі за кошт уласнай вытворчасці забяспечана прыкладна на 70%, г. зн. каля 30% прадуктаў харчавання на яе рынку імпартнага паходжання. Як вынік спажыванне малака, мяса, яек, асабліва рыбы істотна адстае ад медыцынскіх нормаў (прыкладна на 30%, а па рыбе на 65%). Больш таго, па каларыйнасці харчавання (мы маем каля 2500 ккал у суткі) Беларусь адстае ад краін, якія знаходзяцца ў больш спрыяльных прыродна-кліматычных умовах (напрыклад, Украіны).

Сельская гаспадарка – важнейшы від эканамічнай дзейнасці ў складзе АПК (вырабляе звыш паловы ўсёй прадукцыі) і разам з тым адзін з самых праблемных ва ўсёй эканоміцы Беларусі (вялікая колькасць стратных прадпрыемстваў, нізкая рэнтабельнасць і інш.). У структуры ўсёй вырабляемай прадукцыі на долю сельскагаспадарчых арганізацый у 2010 г. прыпадала 64,5%, на долю гаспадарак насельніцтва – 34,5, на сялянскія (фермерскія) гаспадаркі – 1%.

За апошнія гады адбыліся пэўныя змены і ў суадносінах паміж важнейшымі часткамі сельскай гаспадаркі – раслінаводствам і жывёлагадоўляй. У тым жа 2010 г. яны складалі адпаведна 55% і 45%, тады як 20 гадоў таму гэтыя суадносіны былі на карысць жывёлагадоўлі. Гэтыя змены звязаны, з аднаго боку, з большай запатрабаванасцю прадукцыі раслінаводства на ўнутраным рынку, з другога, - з цэнавым фактарам.

Сельскагаспадарчая вытворчасць прадстаўлена ва ўсіх яе рэгіёнах, аднак узровень развіцця, спецыялізацыя, эфектыўнасць моцна адрозніваюцца не толькі па рэгіёнах, але і ў межах асобных гаспадарак. Прычыны такіх адрозненняў розныя: прыродныя (агракліматычныя), сацыяльна-эканамічныя, арганізацыйна-эканамічныя і інш. На ўзроўні абласцей найбольш эфектыўна сельскагаспадарчая вытворчасць развіваецца ў Мінскай, Гродзенскай і Брэсцкай, менш эфектыўна – у Магілёўскай і

Віцебскай. Аб гэтым сведчыць найперш вытворчасць валавой прадукцыі ў разліку на 1 бала-га сельгасугоддзяў, якая ў першай групе абласцей амаль у 1,5-2 разы большая. Пацвярджаецца гэта і іншымі паказчыкамі эфектыўнасці: узроўнем рэнтабельнасці вядзення гаспадарчай дзейнасці, прыбыткам ад гаспадарчай дзейнасці на 1 бала-га сельгасугоддзяў і інш. Па раёнах вытворчасць валавой прадукцыі сельскай гаспадаркі на 100 га апрацоўчай зямлі вагаецца ад 90 млн. рублёў у Жыткавіцкім да 585 млн. рублёў у Гродзенскім (мал. 6).

Сельскагаспадарчыя землі Беларусі займаюць прыкладна 9 млн. га ці 43% яе тэрыторыі, у т.л. ворныя землі – 5,5 млн. га ці 62% сельгасзямель, лугамі занята 36% сельгасзямель, пад пастаяннымі культурамі – 1,4%. У апошнія гады ў сувязі з аптымізацыяй землекарыстання адбылося змяншэнне плошчы сельгасзямель (малапрадукцыйныя землі пераведзены ў лясныя, ахоўныя).

Па адміністрацыйных раёнах сельскагаспадарчая асвоенасць зямель вельмі моцна дыферэнцыравана (мал. 6). У 13 з 118 раёнаў удзельная вага плошчы сельгасзямель у агульнай плошчы раёна менш 30%; у 16 раёнах сельгасасвоенасць дастаткова высокая і вагаецца ад 60% да 77%. Высокая дыферэнцыяцыя назіраецца і ў разаранасці зямель. Так, у 14 раёнах удзельная вага ворных зямель у агульнай плошчы сельгасзямель менш 50%; у 19 раёнах – высокая (ад 70% да 83%).

Структуру і спецыялізацыю раслінаводства характарызуе ў пэўнай ступені структура пасяўных плошчаў. За апошнія гады тут істотных змен не адбылося. Па-ранейшаму ў структуры пасеваў дамінуюць збожжавыя (46%) і кармавыя (37%), што абумоўлена працяглай спецыялізацыяй Беларусі на вытворчасці жывёлагадоўчай прадукцыі. Заўважная доля бульбы (каля 7%) і лёну (звыш 1%), удзельная вага якіх у структуры пасеваў хця і зменшылася за апошнія гады, але яны па-ранейшаму вызначаюць спецыялізацыю краіны ў міжнародным падзеле працы. А вось павелічэнне долі рапсу і цукровых буракоў (адпаведна да 5,8% і 1,7%) звязана з імкненнем да самазабеспячэння

алеем і цукрам. Праўда, у апошнія гады цукар таксама стаў экспартным таварам Беларусі. Удзельная вага агародніны ў структуры пасяўных плошчаў застаецца адносна стабільнай і складае 1,5%.

Трэба падкрэсліць, што аптымальная структура пасяўных плошчаў сельскагаспадарчых культур адрозніваецца ад фактычнай. Так, па меркаванні спецыялістаў, па збожжавых і зернебабовых яна павінна складаць у цэлым па краіне 52,7%, па бульбе – 3,9, па цукровых бураках – 1,7, па лёну – 1,6, па кармавых культурах – 36%, па іншых – 4,1%. Па абласцях гэта структура павінна таксама адрознівацца. У прыватнасці, самай высокай удзельная вага збожжавых у структуры пасяўных плошчаў павінна быць у Мінскай (57%), Гомельскай (54%) і Гродзенскай (53%) абласцях, бульбы – у Брэсцкай (4,8%), Гомельскай (4,4) і Гродзенскай/Мінскай (па 4,1%), лёну – у Віцебскай (2,5%), Гродзенскай і Магілёўскай (1,6%), а ў Гомельскай яго не павінна быць зусім, цукровых буракоў – у Гродзенскай (3,7%), Брэсцкай (3,2) і Мінскай (2,5%) абласцях, а ў астатніх іх быць не павінна.

На ўзроўні раёнаў найбольшыя плошчы збожжавых культур маюць Слуцкі, Капыльскі, Мінскі, Гродзенскі і Баранавіцкі. У адпаведнасці з прыроднымі і эканамічнымі ўмовамі ў краіне вызначана 58 адміністрацыйных раёнаў як асноўных вытворцаў збожжа (найбольшая колькасць іх у Мінскай – 12, Гомельскай і Гродзенскай абласцях – па 10, у Магілёўскай і Віцебскай – па 9, Брэсцкай – 8).

Збожжавыя культуры Беларусі разнастайныя, аднак галоўнае месца ў пасяўных плошчах займаюць ячмень, пшаніца, трыцікале, жыта і авёс. Валавыя зборы збожжа па гадах вагаюцца ад 5,5 млн. т да 9 млн. т.

Традыцыйна важнае месца ў раслінаводстве краіны займае бульбаводства. Валавы збор бульбы складае 3-4% сусветнага аб'ёму, а на душу насельніцтва ў асобныя гады атрымліваецца прыкладна 1 т (гэта самы высокі паказчык у СНД). Нягледзячы на тое, што пасевы яе сустракаюцца ва ўсіх раёнах, пераважная частка прыпадае на Пружанскі, Іванаўскі, Лунінецкі, Гомельскі, Рэчыцкі, Рагачоўскі, Мінскі, Пухавіцкі, Салігорскі і Любанскі.

Адметная рыса пасеваў бульбы апошніх дзесяцігоддзяў – перамяшчэнне іх у гаспадаркі насельніцтва (каля 90% у 2011 г.).

На жаль, экспартны патэнцыял бульбаводства краіны падарваны. Высокі сабекошт і нізкая якасць бульбы робяць яе неканкурэнтаздольнай на сусветным рынку. Акрамя таго, перапрацоўка яе ў бульбапрадукты складае зусім нязначную велічыню (каля 1 кг на чалавека). Як вынік, у балансе рэсурсаў бульбы і бульбапрадуктаў Беларусі імпорт амаль зраўняўся з экспартам (гл. табліцу 3 лекцыі 16).

У пасевах тэхнічных культур Беларусі ўжо больш за дзесяцігоддзе лідыруе рапс. Менавіта ён стаў асноўнай крыніцай атрымання ўласнага алею. Пры гэтым рапс выкарыстоўваецца не толькі для харчовых мэт, але і для вытворчасці дызельнага біялагічнага паліва (на прадпрыемствах «Гродна Азот» і «Магілёўхімвалакно»). Яго пасевы сустракаюцца паўсюдна, аднак найбольш канцэнтраваны ў Віцебскай і Магілёўскай абласцях (да 50%).

Істотна ўзраслі за апошнія гады пасевы цукровых буракоў (за 2000-2011 гг. амаль у 2 разы). Асноўная іх канцэнтрацыя прыпадае на раёны размяшчэння цукровых заводаў (Слуцкі, Капыльскі, Нясвіжскі, Баранавіцкі, Гродзенскі, Камянецкі, Жабінкаўскі і інш.). Віцебская вобласць застаецца адзінай, дзе адсутнічаюць пасевы цукровых буракоў. Валавы збор у 2011 г. склаў 3,6 млн. т. Трэба падкрэсліць, што культура гэта вельмі патрабавальная да глебаў, цяпла і свету, ад якіх і залежыць утрыманне цукру. Сярэдняе яго колькасць у бураках Беларусі 14-16% (для параўнання: у бураках Украіны – звыш 20%). Тым не менш свае патрэбы ў цукры Беларусь забяспечвае поўнасю (гэта 360-380 тыс.т) і шмат яго экспартуе (гл. табліцу 3 лекцыі 16). На геаграфію пасеваў цукровых буракоў уплываюць таксама працоўныя рэсурсы, забяспечанасць транспартнай інфраструктурай і інш.

Шырокай геаграфічнай распаўсюджанасцю характарызуюцца пасевы агародніны. Яны сустракаюцца амаль ва ўсіх раёнах Беларусі, аднак найбольшая канцэнтрацыя прыпадае на прыгарадныя зоны буйных прамысловых цэнтраў, а таксама зоны ўплыву перапрацоўчых

прадпрыемстваў (Столінскі, Жыткавіцкі, Глыбоцкі, Мінскі, Магілёўскі, Гомельскі, Гродзенскі, Кобрынскі раёны). Усяго на палетках краіны вырошчваюць звыш 30 яе відаў, пры гэтым яўна дамінуюць капуста, морква, сталовыя буракі, цыбуля, агуркі і інш. Насельніцтва аддае перавагу агуркам, таматам, цыбулі, моркве і інш. Як і бульба, асноўная частка агародніны (звыш 80%) вырошчаецца ў гаспадарках насельніцтва і сялянскіх (фермерскіх) гаспадарках.

Спрыяльныя прыродныя ўмовы мае краіна для развіцця ільнаводства, якое традыцыйна вызначала айчынную сельскагаспадарчую спецыялізацыю. Аднак за апошнія гады сітуацыя пагоршылася, што звязана найперш са скарачэннем пасяўных плошчаў: за 2000-2011 гг. у 1,3 раза. Справа ў тым, што лён – вельмі працаёмістая культура, асабліва ўборка (выдаткі на ўборку 1 га ў 10-15 разоў большыя, чым на ўборку збожжавых), а закупачныя цэны адносна невысокія. Да таго ж якасць беларускага лёну застаецца нізкай (на долю кароткага валакна прыпадае 70-75%). Усё гэта разам з нізкай ураджайнасцю (каля 5-7 ц/га ільнавалакна) і высокім зносам абсталявання зніжае яго канкурэнтаздольнасць. Асноўныя плошчы пасеваў лёну прыпадаюць на Віцебскую (асабліва Дубровенскі, Аршанскі, Талачынскі, Глыбоцкі, Пастаўскі, Сенненскі, Браслаўскі, Верхнядзвінскі і Чашніцкі раёны), Мінскую (асабліва Слуцкі, Валожынскі, Любанскі, Крупскі, Вілейскі і Пухавіцкі раёны) і Магілёўскую (асабліва Горацкі, Круглянскі, Кіраўскі, Шклоўскі, Чавускі і Мсціслаўскі раёны) вобласці. Усяго лён вырошчваюць прыкладна 70 раёнаў.

Важны накірунак айчыннага раслінаводства – вытворчасць кармоў. Нягледзячы на тое, што пасяўныя плошчы пад кармавымі культурамі за 2000-2011 гг. скараціліся ў краіне больш чым на 20%, яны па-ранейшаму застаюцца на другім месцы пасля збожжавых. Вырошчваюць іх паўсюдна, пры гэтым у структуры яўна дамінуюць шматгадовыя травы (звыш 40%) і кукуруза на сілас і зялёны корм (звыш 30%). Найбольшыя плошчы кармавымі культурамі заняты ў Мінскай (асабліва Слуцкі, Салігорскі, Пухавіцкі раёны), Гомельскай

(асабліва Калінкавіцкі, Рагачоўскі і Рэчыцкі раёны), Магілёўскай (асабліва Шклоўскі, Магілёўскі і Горацкі раёны) і Брэсцкай (асабліва Пінскі, Пружанскі і Баранавіцкі раёны) абласцях.

Жывёлагадоўля застаецца па-ранейшаму асноўным відам дзейнасці па забеспячэнні насельніцтва краіны прадуктамі харчавання, а прамысловасці – сыравінай. Заўважна яе роля ў экпарце Беларусі (гл. табліцу 3 лекцыі 16). З 118 адміністрацыйных раёнаў краіны ў вытворчасці валавой прадукцыі сельскай гаспадаркі сельгасарганізацый прадукцыя жывёлагадоўлі пераважае ў 93. Асабліва высокай яна з'яўляецца ў Смалявіцкім (88%), Гарадоцкім (81%), Дзяржынскім (77%), Баранавіцкім (75%) і Віцебскім (70%) раёнах.

У структуры статку асноўных відаў жывёлы краіны яўна дамінуе птушка (82%). Найбольшая яе колькасць характэрна для Баранавіцкага, Пінскага, Магілёўскага, Смалявіцкага, Дзяржынскага, Віцебскага, Гродзенскага, Гомельскага і Буда-Кашалёўскага раёнаў (звыш паловы статку птушкі Беларусі). Неабходна адзначыць, што ў вытворчасці асноўных відаў прадукцыі жывёлагадоўлі (мяса, малака, яек, воўны) за апошнія гады толькі па яйках Беларусь максімальна наблізілася да ўзроўню 1990 г. (3,5 млрд. штук). Найбуйнейшай колькасцю курэй-нясушак валодаюць такія птушкагадоўчыя арганізацыі, як «1-я Мінская птушкафабрыка», «Мінская птушкафабрыка імя Н.К.Крупскай», «Гомельская птушкафабрыка», «Прыдняпроўская птушкафабрыка» (Магілёўскі раён) і «Баранавіцкая птушкафабрыка». Сярод птушкагадоўчых арганізацый мяснога накірунку аб'ёмам вытворчасці мяса асабліва вылучаюцца «Птушкафабрыка «Дружба» (Баранавіцкі раён), «Смалявіцкая бройлерная птушкафабрыка», «Агракамбінат «Дзяржынскі», «Сервалюкс-Агра» (Магілёўскі раён) і «Віцебская бройлерная фабрыка».

Другое месца ў структуры статку, як бачна з табліцы 2, займае буйная рагатая жывёла (БРЖ). Тут асабліва вылучаюцца Пружанскі, Слуцкі, Гродзенскі, Пінскі, Столінскі, Рэчыцкі, Салігорскі, Нясвіжскі, Капыльскі і Любанскі раёны. Важна падкрэсліць, што ў структуры статку БРЖ

сельгасарганізацый усіх раёнаў каровы складаюць меншасць, што дае падставы казаць аб іх пераважна мясной спецыялізацыі. Пры гэтым малочны статак складае прыкладна 40% агульнага статку. Між тым з эканамічнага пункту гледжання, па меркаванні адмыслоўцаў, вытворчасць малака больш выгадная, чым іншых прадуктаў сельскай гаспадаркі, таму як расходы кармоў на атрыманне 1 тыс. ккал у малацэ складаюць 1,4 к.а., а ў ялавічыне – у 5,4 раза, у свініне – у 2,5 і ў мясе птушкі – у 1,9 раза больш.

Свінні ў структуры статку займаюць трэцяе месца (8,5%). Найбольшая іх колькасць прыпадае на Гомельскі, Гродзенскі, Камянецкі, Аршанскі, Брэсцкі, Шчучынскі, Магілёўскі, Баранавіцкі, Барысаўскі і Нясвіжскі раёны.

Авечкі і козы ў структуры статку складаюць зусім нязначную велічыню (0,3%). Пры гэтым асноўны статак прыпадае на гаспадаркі насельніцтва (80%) і канцэнтраваны пераважна ў Брэсцкай і Віцебскай абласцях.

Такой жа нязначнай у структуры статку з'яўляецца доля коней (0,2%). Асноўная іх пагалоўе знаходзіцца ў Столінскім, Слуцкім, Пінскім, Нясвіжскім, Капыльскім, Клецкім і Карэліцкім раёнах.

На ўзроўні абласцей структура статку, як і шчыльнасць жывёлы, істотна адрозніваюцца (табліца 2).

Табліца 2. Структура статку жывёлы і яе шчыльнасць у абласцях Беларусі (гаспадаркі ўсіх катэгорый), 2011 г., %

Вобласці	БРЖ	Свін ні	Авечкі і козы	Коні	Птушка	Шчыльнасць БРЖ на 100 га сельгасзямель , галоў	Шчыльнасць свіней на 100 га ворных зямель, галоў
Рэспубліка Беларусь	9	8,5	0,3	0,2	82	47	71
Брэсцкая	10,5	8	0,3	0,2	81	56	75
Віцебская	9,3	8	0,4	0,3	82	41	62
Гомельская	11	9,4	0,3	0,3	79	47	71
Гродзенская	12	14,4	0,3	0,3	73	50	95
Мінская	6	6,7	0,2	0,1	87	48	71
Магілёўская	10	7,5	0,3	0,2	82	42	52

Рэалізацыя жывёлы і птушкі на забой (у жывой вазе) у цэлым па краіне складае 1,4 млн. т. Найбольшыя аб'ёмы рэалізацыі забяспечваюць, як правіла, раёны з найбольшым статкам жывёлы: Гродзенскі, Баранавіцкі, Магілёўскі, Смалявіцкі, Дзяржынскі, Віцебскі, Брэсцкі і інш. Трэба падкрэсліць, што асноўную частку жывёлагадоўчай прадукцыі ў грамадскім сектары вырабляюць буйныя жывёлагадоўчыя комплексы (звыш 80% свініны, 98% мяса птушкі і 15% ялавічыны), якіх у Беларусі толькі па адкорму свіней звыш 100, каля 100 па адкорму БРЖ і прыкладна 40 птушкафабрык. Размешчаны яны ва ўсіх рэгіёнах, аднак выкарыстоўваюцца не на ўсю магутнасць з-за недахопу жывёлы. Найбольшым статкам БРЖ валодаюць такія комплексы, як «Саўгас «Дабраволец» (Клічаўскі раён), «Астрамечава» (Брэсцкі раён), «Фядорскі» (Столінскі раён), «Маяк Камуны» (Аршанскі раён) і «Саўгас-камбінат «Мір» (Баранавіцкі раён). Сярод комплексаў па вырошчванні і адкорме свіней асабліва вылучаюцца «Белавежскі» (Камянецкі раён), «Саўгас-камбінат «Сож» (Гомельскі раён), «Заходні» (Брэсцкі раён) і «Барысаўскі».

Вытворчасць малака ў краіне за 2000-2011 гг. павялічылася з 4,5 млн. т да 6,7 млн. т. Асноўную яго частку вырабляюць сельскагаспадарчыя арганізацыі Слуцкага, Гродзенскага, Пружанскага, Нясвіжскага, Мінскага, Пінскага, Кобрынскага, Капыльскага, Баранавіцкага і Брэсцкага раёнаў. Пераважна гэтыя ж раёны з'яўляюцца лідарамі і ў сярэднегадавых надоях малака ад адной каровы: Нясвіжскі (6966 кг), Гродзенскі (6541кг), Бераставіцкі (6456 кг), Клецкі (6231 кг), Смалявіцкі (6192 кг), Брэсцкі (6140 кг) і інш.

Удасканаленне жывёлагадоўлі павінна адбывацца найперш за кошт узмацнення кармавой базы, у прыватнасці, нарошчвання кармавога бялку за кошт сельскай гаспадаркі і перапрацоўчых вытворчасцей. Для павышэння канкурэнтаздольнасці важна не толькі зніжаць выдаткі вытворчасці, але і аптымізаваць зоны спецыялізацыі і збыту прадукцыі.

У сучасны момант у краіне склаліся наступныя зоны спецыялізацыі:

1) малочна-мяса-льнаводчая (Віцебская і часткова Магілёўская вобл.), дзе высокая канцэнтрацыя пасеваў лёну, а малочна-мясная жывёлагадоўля спалучаецца са свінаводствам; 2) малочна-мясной жывёлагадоўлі і свінагадоўля з развітым льнаводствам і бульбаводствам (часткова Гродзенская, Брэсцкая, Мінская і большая частка Магілёўскай вобласці), дзе галоўнай з’яўляецца жывёлагадоўля малочна-мяснога накірунку, а ў раслінаводстве таварныя галіны – ільна- і бульбаводства; 3) мяса-малочна-бурачная (паўднёвы захад краіны), дзе склаліся сыравінныя зоны цукровых заводаў і атрымалі развіццё найперш мяса-малочная жывёлагадоўля і ў меншай ступені – свінагадоўля; 4) мяса-малочнай жывёлагадоўлі (Палессе), дзе вельмі высокая забяспечанасць натуральнымі кармавымі ўгоддзямі; 5) малочна-гародніна-бульбяная (вакол буйных прамысловых цэнтраў).

Галоўныя накірункі ўдасканалення рэгіянальнай спецыялізацыі сельскай гаспадаркі краіны можна звесці да наступных: на поўначы – збожжатравяны і льнокармавы накірунак і на гэтай аснове – стварэнне ўстойлівай кармавой базы для інтэнсіўнай малочна-мясной жывёлагадоўлі, ільнаводства; у цэнтральнай частцы краіны – лён і цукровыя буракі, аптымізацыя кармавытворчасці для развіцця малочна-мясной жывёлагадоўлі і свінагадоўлі; на поўдні – збожжакармавая база, вытворчасць кармоў (кукурузы, траў) і развіццё малочна-мясной жывёлагадоўлі; на Палессі – шматгадовыя травы і развіццё жывёлагадоўлі, у т.л. мясных парод; увядзенне ў севазварот культур з мінімальным назапашваннем радыёнуклідаў у пацярпелых ад радыяцыі раёнах.

Вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі, і тытуню – другая па сваім значэнні частка АПК. Яна прадстаўлена амаль 900 юрыдычнымі асобамі, на долю якіх прыпадае звыш 11% ВУП Беларусі. Аб’ёмы вытворчасці важнейшых прадуктаў харчавання ў краіне ўзроўню 90-х гадоў пакуль не дасягнуты (выключэнне складаюць цукар, мінводы, алкагольныя напіткі), што аддаляе яе ад рацыянальных нормаў спажывання

(яны перавышаны толькі па цукру і хлебапрадуктах). У сваім размяшчэнні прадпрыемствы па вытворчасці харчовых прадуктаў арыентуюцца, з аднаго боку, на спажыўца (вытворчасць піва, кандытарскіх вырабаў, малака і інш.), з другога, - на сыравіну (вытворчасць цукру, сліўковага масла, малочных кансерваў і інш.), з трэцяга, - на спажыўца і сыравіну (вытворчасць мяса, тытуню, гарэлкі і інш.).

Вядучае месца ў гэтым відзе эканамічнай дзейнасці займае вытворчасць мяса. Усяго ў Беларусі налічваецца звыш 20 мясакамбінатаў: па 5 у Гродзенскай і Віцебскай абласцях, па 4 – у Брэсцкай і Мінскай і па 3 – у астатніх абласцях. Іх агульная магутнасць перавышае 1 млн. т мяса ў год. Найбуйнейшыя сярод іх размешчаны ў Мінску, Гродна, Бяроза, Слуцку, Магілёве і Жлобіне. Акрамя мясакамбінатаў, працуе таксама вялікая колькасць цэхаў па вытворчасці мяса і каўбасных вырабаў. У мясным балансе краіны пераважае свініна (46%), затым – ялавічына (37%) і мяса птушкі (16%), на астатнія віды прыпадае ўсяго 1%.

Вытворчасць малочных прадуктаў займае другое месца ў складзе гэтага віду дзейнасці. Геаграфічна яна прадстаўлена амаль у кожным раёне. Найбольшыя аб'ёмы перапрацоўкі малака ажыццяўляюць Брэсцкая і Мінская вобласці (прыкладна па 20%), найменшыя – г.Мінск і Магілёўская вобласць (адпаведна 6% і 12%). Сярод асобных прадпрыемстваў лідарамі па яго перапрацоўцы з'яўляюцца «Савушкін прадукт» і «Бабушкіна Крынка». У вытворчасці сліўковага масла асабліва вылучаецца Мінская вобласць (24%), затым ідуць Брэсцкая, Магілёўская і Гомельская вобласці (16-14%), апошняе месца займае г.Мінск (3%). Сярод прадпрыемстваў лідыруюць «Бабушкіна Крынка», «Клецкі МК», «Маладзечненскі ГМЗ», «Савушкін прадукт», «Калінкавіцкі МК». Тлустых сыроў найбольшую колькасць вырабляюць Брэсцкая («Бярозаўскі СК», «Савушкін прадукт», «Кобрынскі МСЗ», «Пружанскі МК», «Белавежскія сыры»), Мінская («Слуцкі СК», «Любанскі СК») і Гродзенская («Гродна молкамбінат», «Шчучынскі МСЗ») вобласці. Лідарамі па вытворчасці цэльнамалочнай прадукцыі з'яўляюцца Брэсцкая

вобласць і г.Мінск (адпаведна 24% і 22%). Асноўныя яе вытворцы – «Гормолзавод №1» і «Гормолзавод №2» у Мінску і «Савушкін прадукт». Малочныя кансервы вырабляюць «Рагачоўскі МКК», «Глыбоцкі МКК», «Любанскі СЗ», «Гормолзавод №2», «Бярозаўскі СК», «Барысаўскі МК», «Клецкі МК», «Лідскі МКК», «Калінкавіцкі МК», «Малако» у Віцебску і «Баранавіцкі МК». Лідарамі ў вытворчасці марозіва з'яўляюцца «Гродна молкамбінат», «Гомельская фабрыка марозіва» і «Брэсцкае марозіва».

Заўважнае месца ў вытворчасці харчовых прадуктаў належыць прадпрыемствам па выпуску кандытарскіх вырабаў. Асноўную іх частку (звыш 70%) вырабляюць сем спецыялізаваных кандытарскіх фабрык: «Камунарка» і «Слодыч» у Мінску, «Спартак» у Гомелі, «Чырвоны мазыранін» у Нароўлі, «Чырвоны харчавік» у Бабруйску, «Івкон» у Івянцы, «Конфа» у Маладзечна. Астатнюю частку выпускаюць прадпрыемствы хлебапрадуктаў, «Беларуская кафеіная кампанія», СП «Сладушка» і інш. Магутнасці ўсіх кандытарскіх прадпрыемстваў дазваляюць вырабляць да 200 тыс. т вырабаў у год, што больш за ўнутраныя патрэбы (у 2010 г. выраблена 145 тыс. т). Усяго выпускаецца прадукцыі звыш 500 найменняў, сярод якой пераважае цукровістая. На экспарт паступае прыкладна пятая яе частка (гл. табліцу 3 лекцыі 16).

Больш лакалізаванай з'яўляецца вытворчасць цукру, якая прадстаўлена Гарадзейскім і Скідальскім цукровымі камбінатамі, Жабінкаўскім цукровым заводам і Слуцкім цукрова-рафінадным камбінатам; алею і маргарыну («Гомельскі тлушчавы камбінат», «Віцебскі алейнаэкстракцыйны завод», «Бабруйскі завод алеяў», «Мінскі маргарынавы завод»); лікёра-гарэлачных вырабаў («Мінск Крышталь», Брэсцкі, Віцебскі, Гродзенскі, Гомельскі, Клімавіцкі лікёра-гарэлачныя заводы, Малінаўшчызенскі спіртагарэлачны завод «Аквадзіў» і інш.); дражджэй («Дражджавы камбінат» у Мінску); солі («Мазыр соль» і «Беларуськалій» у Салігоску), соладу («Белсолад» у Іванава, «Крыніца» у Мінску, «Маладзечнапіва», «Полацкпіва» і інш.); тытуню (Гродзенская тытунёвая фабрыка «Нёман», «Тытунь-інвест у Мінску),

рыбных кансерваў («Санта-Брэмар» у Брэсце, «Рыбакомплекс» у Мінску і інш.), харчовых канцэнтратаў («Лідскія харчовыя канцэнтраты») і г.д.

Трэба адзначыць, што ў спісе 100 вядучых акцыянерных таварыстваў краіны па выніках работы за 2011 г. амаль кожнае трэцяе было звязана з вытворчасцю харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытуню. А калі дадаць да іх сельскагаспадарчыя таварыствы – амаль кожнае другое. Найбольш высокія месцы займалі: Агракамбінат «Мачулішчы», Гродзенская тытунёвая фабрыка «Нёман», Савушкін прадукт, Бярозаўскі сыраробны камбінат, Васілішкі, Агракамбінат «Скідальскі», Бабушкіна крынка, Александрыйскае, Румянцаўскае і Слуцкі сыраробны камбінат.

Вострыя праблемы развіцця вытворчасці харчовых прадуктаў – недахоп сельскагаспадарчай сыравіны і нізкая яе якасць, высокі знос абсталявання і старыя тэхналогіі, недахоп абаротных сродкаў і інш. Усё гэта прыводзіць да павелічэння імпарту і як вынік – да аслаблення харчовай бяспекі краіны. Іх рашэнню можа паспрыць мадэрнізацыя ўсёй эканомікі, рэфармаванне АПК і актыўная палітыка імпартазамышчэння.

Літаратура

1. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Наше сельское хозяйство. Мн., 2009.
3. Попков, В.А. Аграрная экономика Беларуси. Опыт, проблемы, перспективы. Мн., 2006.
4. Сельское хозяйство Беларуси. Статистический сборник. Мн., 2011.

ЛЕКЦЫЯ 15

ТЭМА: БУДАЎНІЧА-ПРАМЫСЛОВЫ КОМПЛЕКС: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і роля комплексу ў эканоміцы краіны, перадумовы яго развіцця.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей будаўніча-прамысловага комплексу.

Будаўніча-прамысловы комплекс (БПК) – гэта складанае гаспадарчае ўтварэнне, якое ўключае розныя віды эканамічнай дзейнасці: непасрэдна само будаўніцтва (гэты від дзейнасці ў адпаведнасці з АКЭД адносіцца да паслуг); горназдабыўную прамысловасць (здабыча карысных выкапняў для будаўніцтва); вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў, якая адносіцца да апрацоўчай прамысловасці (вытворчасць шкла і вырабаў з яго, керамічных плітак і пліт, цэглы, чарапіцы, цэменту, вапны, гіпсу, вырабаў з бетону, гіпсу і цэменту і інш.); вытворчасць машын і абсталявання для здабычы карысных выкапняў і будаўніцтва, а таксама сетку навукова-даследчых і праектна-пошукавых арганізацый, якія абслугоўваюць комплекс. Іх аб'яднанне ў адзін комплекс тлумачыцца найперш тэхналагічнай блізкасцю і супадзеннем функцыянальных роляў, якія кожны з гэтых відаў дзейнасці выконвае ў складаным працэсе будаўніцтва. У такім разуменні на долю БПК прыпадае прыкладна шостая частка ВУП Беларусі і восьмая частка ўсіх яе юрыдычных асоб. На ўзроўні адміністрацыйных абласцей і г.Мінска максімальная доля БПК у структуры іх ВРП характэрна для Брэсцкай, Гродзенскай абласцей і Мінска (адпаведна 15%, 12% і 12%), мінімальная – для Віцебскай і Гомельскай абласцей (адпаведна 8% і 10%).

БПК галоўным чынам абслугоўвае ўнутраныя патрэбы краіны, аднак мае месца і знешняя будаўнічая дзейнасць, калі беларускія будаўнічыя арганізацыі, а таксама непасрэдна самі будаўнікі ажыццяўляюць будаўніцтва

вытворчых і сацыяльных аб'ектаў за мяжой (Расія, Венесуэла і інш.). У 2010 г. будаўнічыя паслугі склалі 3% экспарта ўсіх паслуг Беларусі, аднак у тым жа 2010 г. доля гэтых паслуг у імпарце была ў два разы большай. Акрамя таго, Беларусь традыцыйна экспартуе разнастайныя будаўнічыя матэрыялы і будаўнічую тэхніку (гл. табліцу 3 лекцыі 16).

Вядучай часткай БПК краіны з'яўляецца будаўніцтва (10% ВУП), у складзе якога выдзяляецца некалькі асобных відаў дзейнасці (табліца 1).

Табліца 1. Важнейшыя віды эканамічнай дзейнасці БПК у адпаведнасці з АКЭД

Будаўніцтва	Горназдабыўная прамысловасць	Вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў	Вытворчасць машын і абсталявання для здабычы карысных выкапняў і будаўніцтва
Падрыхтоўка будаўнічага ўчастка	Распрацоўка каменных кар'ераў	Вытворчасць шкла і вырабаў з яго	Вытворчасць машын і абсталявання для здабычы карысных выкапняў для будаўніцтва
Будаўніцтва будынкаў і збудаванняў	Здабыча пяску і гліны	Вытворчасць керамічных плітак і пліт	Вытворчасць машын і абсталявання для будаўніцтва
Устаноўка інжынернага абсталявання будынкаў і збудаванняў	Здабыча іншых карысных выкапняў для будаўніцтва	Вытворчасць цэглы, чарапіцы і іншых будаўнічых вырабаў з абпаленай гліны	
Аддзелачныя работы		Вытворчасць вырабаў з бетону, цэменту, вапны, гіпсу	
Арэнда будаўнічага абсталявання		Рэзка, апрацоўка і аддзелка дэкаратыўнага і будаўнічага каменю	

На пачатак 2011 г. будаўніцтвам займалася 7,2 тыс. юрыдычных асоб ці 9% іх агульнай колькасці ў краіне. Пераважная частка іх – гэта прыватныя арганізацыі з адносна невялікай колькасцю працуючых. Дзяржаўныя будаўнічыя арганізацыі, доля якіх не перавышае 20% агульнай іх колькасці, выконваюць значную частку (1/3) падрадных будаўнічых работ, што сведчыць аб іх большай магутнасці. У цэлым па краіне ў 2010 г. весь аб’ём падрадных работ перавысіў 28 трлн. рублёў, аднак іх тэрытарыяльная структура, як і структура іншых паказчыкаў інвестыцыйна-будаўнічай дзейнасці, даволі моцна адрозніваецца (табліца 2).

Табліца 2. Тэрытарыяльная структура інвестыцыйна-будаўнічай дзейнасці Беларусі, 2010 г., %

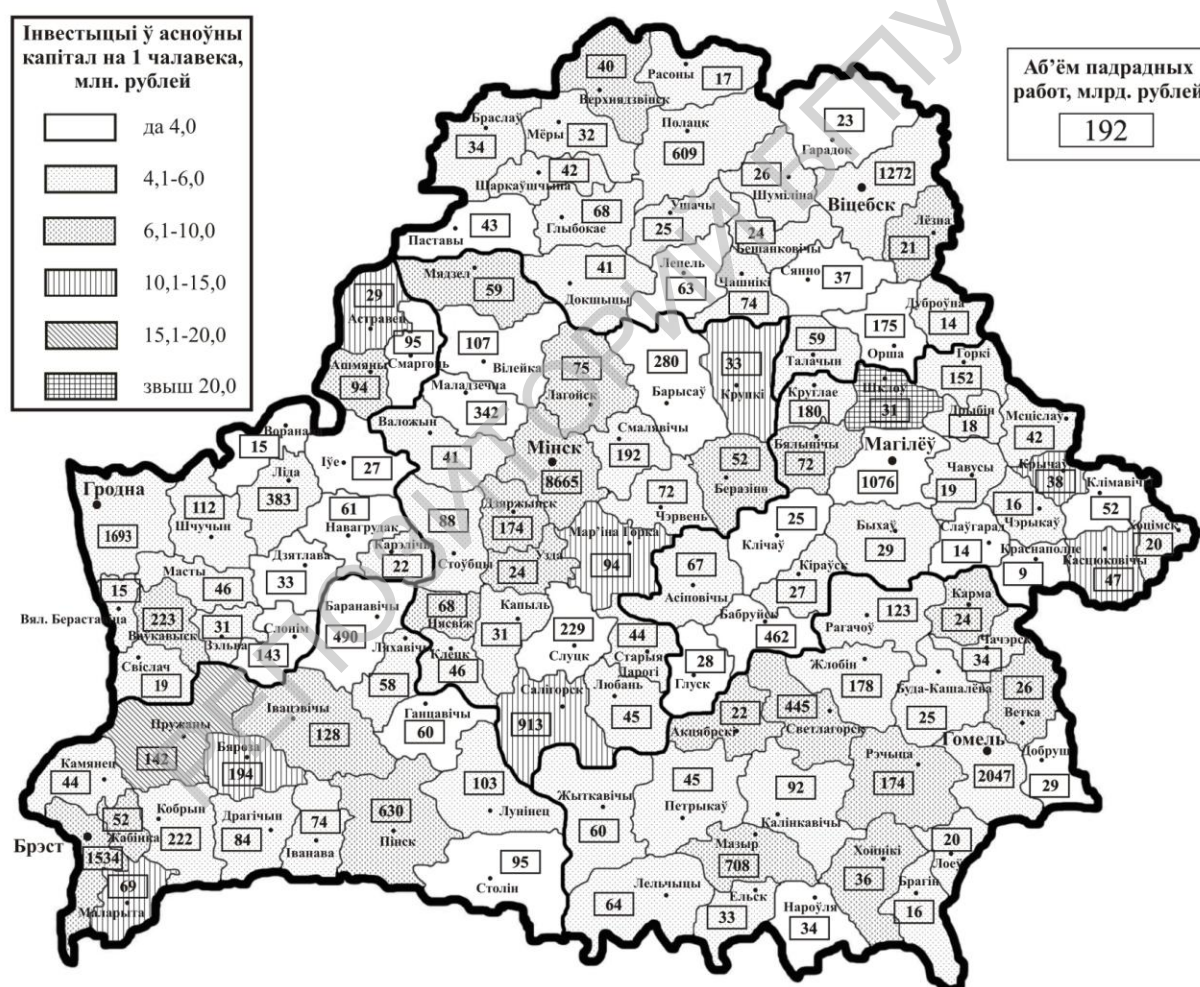
Вобласці	Увод дзеянне асноўных сродкаў	Інвестыцыі ў асноўны капітал	у тым ліку па аб’ектах вытворчага прызначэння	Аб’ём падрадных работ
Рэспубліка Беларусь	100	100	100	100
Брэсцкая	17	16	17	14
Віцебская	11	10	11	10
Гомельская	17	15	16	15
Гродзенская	11	11	11	11
г.Мінск	17	20	15	28
Мінская	17	18	19	13
Магілёўская	10	10	11	9

Адметная рыса размяшчэння будаўніцтва – жорсткая тэрытарыяльная прывязка да будуемых аб’ектаў, г. зн. “прадукцыя” будаўніцтва выкарыстоўваецца на месцы сваёй вытворчасці (у гэтым яе падабенства з “прадукцыяй” транспарту). З дадзенай акалічнасцю звязана неабходнасць перамяшчэння нізавых будаўнічых арганізацый, тэхнікі і механізмаў ад завершанага аб’екта да аб’екта новага будаўніцтва, а таксама пастаянныя змены ў прасторы патокаў матэрыяльных рэсурсаў. Па-другое, яна адрозніваецца высокай капіталаёмкасцю, за якой стаяць вялікія аднаразовыя выдаткі на яе стварэнне. Вядома, што вартасць асобных

збудаванняў можа вагацца ад соцень мільёнаў да мільярдаў рублёў, у сувязі з чым узнікае неабходнасць у будаўнічых арганізацыях рознай магутнасці.

Абагульняючы паказчык работы будаўніцтва – інвестыцыі ў асноўны капітал. Узровень развіцця будаўніцтва па тэрыторыі краіны характарызуюць сярэднедушавы іх аб’ём і аб’ём падрадных работ, якія ў разрэзе адміністрацыйных раёнаў Беларусі вельмі моцна вагаюцца (мал. 10).

Мал. 10. Сярэднедушавы аб’ём інвестыцый у асноўны капітал і аб’ём падрадных работ у адміністрацыйных раёнах Беларусі, 2010 г.

Як бачна, лідыруючыя пазіцыі займаюць раёны, у якіх у апошнія гады былі распачаты буйныя будаўнічыя праекты (напрыклад, лядовы палац у Пружанскім раёне, падрыхтоўчыя работы ў сувязі з будаўніцтвам АЭС у

Астравецкім раёне і інш.). Аднак для большасці адміністрацыйных раёнаў сярэднедушавы аб'ём інвестыцый заставаўся не высокім (менш 5 млн. руб.).

Вытворчасцю неметалічных мінеральных прадуктаў займаюцца ў краіне звыш 900 юрыдычных асоб, на долю якіх прыпадае прыкладна 2,5% яе ВУП. У яе складзе асабліва вылучаецца вытворчасць вырабаў з бетону, цэменту і гіпсу. Важнейшыя фактары размяшчэння прадпрыемстваў па іх вытворчасці – сыравінны, спажывецкі, паліўна-энергетычны і транспартны. Аптымальныя ўмовы для вытворчасці цэменту – запасы высокаякаснай сыравіны (на 1 т цэменту патрэбна 2,1-2,2 т сыравіны), якія спалучаюцца з блізкасцю раёнаў яго спажывання і наяўнасцю паліва; для вытворчасці бетону – наяўнасць пяску, жвіру, цэменту і блізкасць спажыўцоў і г.д.

Для паспяховай дзейнасці прадпрыемстваў па вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў у Беларусі склаліся ў цэлым спрыяльныя ўмовы. Так, на мясцовай сыравіне (мел, цэгла) працуюць 4 цэментныя заводы – Беларускі цэментны завод у Касцюковічах, Крычаўскі цэментны завод і 2 заводы ААТ “Краснасельскбудматэрыялы” у Ваўкавыскім раёне. Свае патрэбы ў цэменце Беларусь амаль поўнасцю пакрывае за кошт уласнай вытворчасці (4,5 млн. т у 2010 г.). Аднак у сувязі з будаўніцтвам Беларускай АЭС сітуацыя можа пагоршыцца. Выйсцем з яе можа стаць будаўніцтва яшчэ аднаго цэментнага завода ці пашырэнне магутнасцей і іх поўная загрузка на ўжо працуючых прадпрыемствах.

Вядучае месца ў складзе разглядаемай вытворчасці (па аб'ёму прадукцыі) займае выпуск розных вырабаў з бетону – зборных жалезабетонных канструкцый, сценавых блокаў і інш. У сувязі з тым, што гэта прадукцыя характарызуецца нізкай транспартальнасцю, яе прадпрыемствы размешчаны па тэрыторыі краіны адносна раўнамерна, аднак асноўныя магутнасці канцэнтраваны, як правіла, у абласных цэнтрах і іншых буйных гарадах, якія застаюцца асноўнымі яе спажыўцамі.

Шырокае геаграфічнае распаўсюджванне мае вытворчасць цэглы, чарапіцы і іншых будаўнічых вырабаў з абпаленай гліны. Кожная вобласць

налічвае не адно падобнае прадпрыемства, што звязана найперш з вялікай колькасцю радовішчаў цагляных глін, хаця запасы іх, за рэдкім выключэннем, не істотныя. Сярод буйнейшых цэнтраў па вытворчасці цэгля трэба нагадаць Брэст, Бярозу, Віцебск, Гомель, Гродна, Клімавічы, Любань, Мінск, Обаль, Оршу, Полацк, Смаргонь, Чысць і інш. Да гэтай вытворчасці далучаецца выпуск сценавых блокаў, які таксама прадстаўлены ва ўсіх рэгіёнах Беларусі.

Сярод іншых неметалічных мінеральных прадуктаў, якія атрымалі шырокае развіццё ў краіне, набходна нагадаць вытворчасць керамічных плітак і пліт (Мінск, Віцебск, Рэчыца і інш.), шкла і вырабаў з яго (Гомель, Гродна, Бярозаўка, Ялізава і інш.).

Да прадпрыемстваў БПК, якія больш лакалізаваны, трэба аднесці ААТ “Граніт” у Мікашэвічах (здабыча і перапрацоўка будаўнічага каменю), “Даламіт” у Рубе (вапна, друз і інш.), “Дах” у Асіповічах (дахавыя матэрыялы), “Керамзіт” у Новалукомлі, “Полацк-Шкловалакно”, “Белгіпс” у Мінску (гіпсавыя пліты, гіпсакардонныя лісты і інш.), “Добрушскі фарфоравы завод”, “Амкадор” і “Строммашына” (машыны і абсталяванне) і інш.

У спісе 100 вядучых акцыянерных таварыстваў Беларусі за 2011 г. кожнае 7-е прадпрыемства належыла БПК. Найбольш высокае месца ў ім займалі МАПД, Керамін, Краснасельскбудматэрыялы, Гомельшкло, Полацк-Шкловалакно, Будтрэст №3 ордэна Кастрычніцкай рэвалюцыі (г.Мінск), Белсельэлектрасеткібуд і інш.

Дынаміка вытворчасці важнейшых відаў прадукцыі БПК за 1990-2010 гг. сведчыць аб тым, што для большасці з іх характэрна змяншэнне (табліца 2). Звязана гэта, з аднаго боку, са скарачэннем маштабаў і змяненнем структуры аб’ёмаў у будаўніцтве і вырабляемых будматэрыялаў, з другога, - з ростам выдаткаў на вытворчасць шматлікіх відаў прадукцыі і на само будаўніцтва і як вынік – пагаршэннем канкурэнтаздольнасці.

Табліца 2. Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі БПК Беларусі

Віды прадукцыі	1990 г.	2000 г.	2010 г.
Цэмент, тыс. т	2258	1847	4531
Зборныя жалезабетонныя канструкцыі і вырабы, тыс. м ³	7424	1424	3951
Будаўнічая цэгла, млн. штук умоўнай цэгля	2331	827	1002
Азбестацэментныя лісты (шыфер), млн. умоўных плітак	451	142	188
Вапна, тыс. т	1089	586	805
Керамічныя глазурованыя пліткі для падлогі, млн. м ²	6	9	14
Чарапіца, тыс. м ²	-	213	91
Мяккія дахавыя матэрыялы і ізол, млн. м ²	140	77	38

Далейшае развіццё БПК Беларусі цесна звязана з вырашэннем праблем інвестыцыйнай актыўнасці і тэхнічнага пераўзбраення як самога будаўніцтва, так і тых відаў дзейнасці, якія непасрэдна з ім звязаны. Актуальнай задачай для будаўніцтва застаецца скарачэнне колькасці аб'ектаў незавершанага будаўніцтва, у вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў – выпуск новых, больш прагрэсіўных будматэрыялаў.

Літаратура

1. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.
3. Рогач, П.І., Сасноўскі, В.М. Камерцыйная геаграфія Беларусі. Мн., 2009.

ЛЕКЦЫЯ 16

ТЭМА: КОМПЛЕКС ПА ВЫТВОРЧАСЦІ СПАЖЫВЕЦКІХ ТАВАРАЎ: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Склад і роля комплексу ў эканоміцы краіны, перадумовы яго развіцця.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых вытворчасцей комплексу.

Комплекс па вытворчасці спажывецкіх тавараў (КВСТ) - складанае міжгаспадарчае ўтварэнне, якое аб'ядноўвае розныя віды эканамічнай дзейнасці па прынцыпу функцыянальнага прызначэння іх прадукцыі і адзінства мэты – найбольш поўна забяспечыць патрэбнасці насельніцтва ў спажывецкіх таварах за кошт уласнай вытворчасці. У яго склад уваходзяць: тэкстыльная і швейная вытворчасць; гарбарная вытворчасць і вытворчасць абутку; вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі, і тытуню; вытворчасць мэблі, ювелірных вырабаў, музычных інструментаў, спартыўных тавараў, цацак і іншых спажывецкіх тавараў, якія прадстаўлены ў розных відах эканамічнай дзейнасці (у хімічнай вытворчасці – гэта фармацэўтычная прадукцыя, мыла і мыючыя сродкі, парфумерныя і касметычныя сродкі і інш.; у вытворчасці машын і абсталявання – вытворчасць бытавых прыбораў; у вытворчасці транспартных сродкаў і абсталявання – вытворчасць легкавых аўтамабіляў, матацыклаў і веласіпедаў) і г.д. Акрамя таго, у склад комплексу неабходна ўключыць вытворчасць абсталявання па выпуску спажывецкіх тавараў і навукова-даследчыя арганізацыі адпаведнага профілю. Аднак аснову КВСТ складаюць першыя тры віды дзейнасці, якія ў сваю чаргу падзяляюцца на больш дробныя часткі (табліца 1).

Табліца 1. Важнейшыя віды эканамічнай дзейнасці КВСТ у
адпаведнасці з АКЭД

Тэкстыльная і швейная вытворчасць	Гарбарная вытворчасць і абутку	Вытворчасць харчовых прадуктаў, разам з напіткамі і тытуню	Вытворчасць іншых спажывецкіх тавараў
Тэкстыльна вытворчасць	Дубленне і аддзелка скуры	Вытворчасць харчовых прадуктаў	Вытворчасць ювелірных вырабаў, манет і медалёў
Вытворчасць адзення, выдзелка і афарбоўка футра	Вытворчасць чамаданаў, сумак і іншых вырабаў са скуры	Вытворчасць напіткаў	Вытворчасць музычных інструментаў
	Вытворчасць абутку	Вытворчасць тытунёвых вырабаў	Вытворчасць спартыўных тавараў
			Вытворчасць гульняў і цацак
			Вытворчасць мэблі

Дадзены комплекс мае выключна важнае сацыяльна-эканамічнае значэнне, таму як ад ступені задавальнення попыту насельніцтва на спажывецкія тавары залежыць яго самаадчуванне, якое, у сваю чаргу, уплывае на прадукцыйнасць працы. Пры ацэнцы якасці жыцця насельніцтва любой краіны ці рэгіёна абавязковым элементам з'яўляецца забяспечанасць яго гэтымі таварамі. На сённяшнім этапе развіцця Беларусі задача выпуску шырокага асартыменту спажывецкіх тавараў разглядаецца як адна з важнейшых у паляпшэнні яе знешнегандлёвага балансу.

У сувязі з тым, што шматлікія вытворчасці КВСТ былі разгледжаны пры характарыстыцы папярэдніх міжгаспадарчых комплексаў, асноўная ўвага ў дадзенай лекцыі надаецца аналізу сучаснага развіцця і размяшчэння тэкстыльнай і швейнай вытворчасці, гарбарнай і абутковай вытворчасці, а таксама вытворчасці музычных інструментаў, спартыўных тавараў, цацак і некаторых іншых.

Для развіцця КВСТ у Беларусі склаліся ў цэлым спрыяльныя ўмовы. Па-першае, гэта адносна ёмісты ўнутраны рынак і ёмістыя рынкі суседніх

краін (найперш краін СНД). Па-другое, спрыяльнае ЭГС Беларусі (перасячэнне яе МТК і блізкасць да марскіх партоў). Па-трэцяе, высокая забяспечанасць кваліфікаванымі працоўнымі рэсурсамі, звычкі насельніцтва ў ткацтве, швейнай, гарбарнай вытворчасці, іншых рамёствах. Па-чацвертае, адносна развітая сыравінная база (найперш гэта сельская гаспадарка і хімічная вытворчасць). Акрамя таго, захавана, хаця і моцна зношана, матэрыяльна-тэхнічная база, сетка навучальных устаноў і г.д.

Тэкстыльная і швейная вытворчасць вылучаецца самай вялікай колькасцю юрыдычных асоб у складзе апрацоўчай прамысловасці Беларусі (1,7 тыс.) і адносна невялікай удзельнай вагой яе ў ВУП (каля 2%). Справа ў тым, што за апошнія дзесяцігоддзі вытворчасць тканін, як і іншых відаў прадукцыі КВСТ, скарацілася (табліца 2). Прычыны гэтага разнастайныя, аднак важнейшымі з'яўляюцца пагаршэнне сітуацыі з забеспячэннем сыравінай (асабліва баваўнянай і шарсцяной вытворчасці), скарачэнне попыту, нізкая канкурэнтаздольнасць выпускаемай прадукцыі і інш.

Табліца 2. Вытворчасць асноўных відаў прадукцыі КВСТ Беларусі

Віды прадукцыі	1990 г.	2000 г.	2010 г.
Тканіны ўсіх відаў, млн. м ²	511	287	435
у т.л. баваўняных	140	67	53
шарсцяных	46	9	4
льнаных	94	33	24
шаўковых	210	62	61
Панчошна-шкарпэткавыя вырабы, млн. пар	175	101	119
Трыкатажныя вырабы, млн. шт.	169	59	64
Курткі, тыс. шт.	3449	2467	899
Касцюмы, тыс. шт.	3034	991	2955
Абутак скураны, млн. пар	47	15	13
Дываны і дывановыя вырабы, млн. м ²	21	9	10

З усіх вырабляемых тканін найбольшыя аб'ёмы прыпадаюць на шаўковыя і звязана гэта ў значнай ступені з тым, што менавіта шаўковая

вытворчасць у сучасных умовах найлепш забяспечана сыравінай (хімічнымі валокнамі і ніткамі). Яна прадстаўлена дзвума шаўковымі камбінатамі, якія размешчаны ў Магілёве (“Магатэкс”) і Віцебску (“Віцебскі камбінат шаўковых тканін”), а таксама Кобрынскай прадзільна-ткацкай фабрыкай і шэрагам іншых невялікіх тэкстыльных прадпрыемстваў.

Другой па аб’ёму выпуску тканін з’яўляюцца баваўняная вытворчасць, якая атрымала развіццё найперш у Баранавічах (“Баранавіцкае вытворчае баваўнянае аб’яднанне”), а таксама ў Віцебску, Слуцку, Дзяржынску, Слоніме, Рэчыцы, Кобрыне, дзе працуюць невялікія прадзільна-ткацкія фабрыкі. Яе развіццё поўнасцю абавіраецца на завозімую з-за мяжы сыравіну.

Льняная вытворчасць, якая традыцыйна вызначала спецыялізацыю краіны ў міжнародным падзеле працы, значна здала свае пазіцыі. Аднак Беларусь па-ранейшаму застаецца асноўным вытворцам льняных тканін у СНД. Да таго ж, льняная вытворчасць, якая прадстаўлена буйнейшым у Еўропе Аршанскім льнокамбінатам, мае адносна трывалую ўласную сыравінную базу і гэта дае падставы казаць пра добрыя перспектывы яе развіцця.

Найменшыя маштабы вытворчасці тканін характэрны для шарсцяной вытворчасці, якая сёння поўнасцю працуе на імпортнай воўне (айчыннымі застаюцца толькі яе замяняльнікі). Пры гэтым па колькасці прадпрыемстваў яна пераўзыходзіць усе астатнія. Буйнейшыя – гэта “Камволь” і “Сукно” у Мінску, “Гронітэкс” у Гродна, Слоніўская камвольна-прадзільная фабрыка, “Віцебскія дываны”, “Дываны Брэста”, “Антопальская ВПФ” і інш.

Яшчэ адзін важны від дзейнасці ў складзе тэкстыльнай прамысловасці – вытворчасць трыкатажных і панчошна-шкарпэткавых вырабаў. Геаграфічна яна таксама мае шырокае распаўсюджванне. Найбуйнейшыя прадпрыемствы – гэта “Палессе” (Пінск), “KIM” (Віцебск), “8 Сакавіка” (Гомель), “Купалінка” і “Калінка” (Салігорск), “Світанак” (Жодзіна), “Брэсцкі панчошны камбінат”, “Брэсцкая трыкатажная фабрыка “Элма” і інш.

Вытворчасць адзення, выдзелка і афарбоўка футра – другая важная частка разглядаемай вытворчасці, якая налічвае не адзін дзесятак прадпрыемстваў. Сярод важнейшых трэба нагадаць “Мілавіца” і “Элема” у Мінску, “Камінтэрн” у Гомелі, “Сцяг індустрыялізацыі” у Віцебску, “Элод” у Гродна, “Вяснянка” у Магілёве, “Славянка” у Бабруйску і інш. Адметная рыса іх работы – шырокае выкарыстанне давальніцкай сыравіны (калі замежныя краіны робяць пэўны заказ на вытворчасць адзення з сваёй сыравіны). Значна меншае развіццё ў краіне атрымалі выдзелка футра і вытворчасць футравых вырабаў. Сярод асноўных прадпрыемстваў трэба адзначыць Бабруйскую футравую фабрыку, “Белфа” у Жлобіне, Віцебскую прамыслова-гандлёвую фірму “Футра” і інш.

Не менш важная частка КВСТ – гарбарная вытворчасць і вытворчасць абутку. Калі пра тэкстыльную і швейную вытворчасць можна сказаць, што яны апрабуюць насельніцтва, дык пра гарбарную і абутковую – што яны абуваюць яго. Аднак у адрозненні ад першай, гарбарнай і абутковай вытворчасцю займаюцца ў краіне толькі 125 юрыдычных асоб, на долю якіх прыпадае ўсяго 0,4% ВУП. Аб’ёмы і якасць іх прадукцыі непасрэдна залежаць ад стану жывёлагадоўлі, а калі казаць дакладней – яе статку. На жаль, сітуацыя з ім, як ужо адзначалася, выглядае не лепшым чынам. Не выратоўвае яе і завод штучнай скуры, які размешчаны ў Пінску (у апошнія гады працуе вельмі не стабільна). У сувязі з гэтым значныя аб’ёмы сыравіны на гарбарныя заводы ў Гатава, Магілёве, Бабруйску, Віцебску, Смілавічах даводзіцца імпартаваць.

Абутковая вытворчасць Беларусі налічвае звыш 10 прадпрыемстваў, сярод якіх трэба найперш адзначыць “Белвест” і “Марка” у Віцебску, “Легранд”, “Чэвляр”, “Прамень” і “Оціка” у Мінску, “Нёман” у Гродна, “Рытм” у Баранавічах, “Белкельме” у Белаазёрску, “Лідскую абутковую фабрыку” і інш.

На вытворчасці чамаданаў, сумак, партфеляў, папружак і іншых скураных тавараў спецыялізуецца мінская “Галантэя”, на вытворчасці пальчаток – гродзенская фабрыка “Акцэнт”.

Неад’емнай часткай КВСТ, а таксама адлюстраваннем нацыянальнай культуры краіны з’яўляюцца беларускія мастацкія рамёствы. Зразумела, што насычэнне рынку таннай масавай прамысловай прадукцыяй аслабіла значэнне народных мастацкіх вырабаў. Тым не менш традыцыі ткацтва, ганчарства, саломапляцення і іншыя захоўваюцца. Так, аплікацыя саломы на дрэве атрымала развіццё на Жлобінскай фабрыцы інкрустацыі, ганчарства – на Івянецкай фабрыцы керамікі і вышыўкі, лозапляценне – на Гомельскай, Мазырскай, Гродзенскай, Слуцкай фабрыках мастацкіх вырабаў, ткацтва – у Неглюбцы (Веткаўскі раён), Моталі (Іванаўскі раён), мастацкае саломапляценне – на Брэсцкай фабрыцы сувеніраў. Безумоўна, гэтыя прадпрыемствы не могуць стварыць канкурэнцыі гігантам індустрыі, аднак яны садзейнічаюць зберажэнню, адраджэнню і папулярызацыі народнага мастацтва, знаёмяць зарубежных грамадзян з нацыянальнымі традыцыямі беларусаў. Продаж такіх вырабаў ўнутры Беларусі (замежным турыстам) і за мяжой дазваляе “сказаць” пра краіну больш, чым гэта зробіць тавары масавай вытворчасці.

Іншыя вытворчасці, якія ўваходзяць у КВСТ, носяць больш лакалізаваны характар. Гэта – вытворчасць музычных інструментаў (Маладзечна, Барысаў), вытворчасць ювелірных вырабаў (Гомель), вытворчасць спартыўных тавараў (Мінск, Гомель) і г.д.

Трэба падкрэсліць, што ў спісе вядучых акцыянерных таварыстваў краіны прадпрыемстваў разглядаемых вытворчасцей толькі два: Магатэкс і Світанак.

Балансы рэсурсаў і выкарыстання шматлікіх спажывецкіх тавараў краіны выглядаюць таксама не лепшым чынам. Як бачна з табліцы 3, значную іх частку Беларусь імпартуе. Ва ўмовах узмацнення канкурэнцыі на знешніх рынках важна не толькі павышаць якасць выпускаемай прадукцыі,

але і дакладна вызначыцца з самой прадукцыяй. Пытанне аб тым, якую “нішу” павінна заняць на рынку спажывецкіх тавараў Беларусь, з’яўляецца па-ранейшаму актуальным, асабліва цяпер, калі краіны-суседзі ўвайшлі ў Сусветную гандлёвую арганізацыю.

Табліца 3. Балансы рэсурсаў і выкарыстання важнейшых відаў прадукцыі вытворча-тэхнічнага прызначэння і спажывецкіх тавараў у Беларусі, 2010 г.

Найменне прадукцыі	Вытворчасць	Імпорт	Спажыта ў Беларусі	Экспорт	Запасы на канец года
Гатовы пракат чорных металаў, тыс. т	2458	1646	2432	1532	424
Стальныя трубы, тыс. т	183	326	335	184	125
Металаапрацоўчыя станкі, шт.	3951	11127	12297	2762	808
Грузавыя аўтамабілі, шт.	13303	6079	14785	6975	1471
Аўтобусы, шт.	2052	664	1649	1146	185
Трактары, шт.	44370	1530	6952	39786	2630
Мінеральныя ўгнаенні, тыс. т	6176	200	1958	4419	440
азотныя, тыс. т	761	174	623	238	148
фасфатныя, тыс. т	192	26	200	-	49
калійныя, тыс. т	5223	0,3	1135	4181	244
Шыны, тыс. шт.	1637	200	815	994	233
Поліэтылен, тыс. т	135	74	125	82	10
Дзлавая драўніна, тыс. м ³	8073	35	5747	2217	527
Піламатэрыялы, тыс. м ³	2571	7	2091	471	216
ДВП, млн. м ²	40	15	19	37	3
ДСП, тыс. м ³	263	274	398	147	80
Цэмент, тыс. т	4531	643	4668	475	211
Палірованае шкло, млн. м ²	17	5	13	11	2
Фанера клеёная, тыс. м ³	178	17	62	138	12
Плітка керамічная, млн. м ²	24	5	10	19	3,5
Веласіпеды, тыс. шт.	148	40	97	86	22
Халадзільнікі і маразільнікі, тыс. шт.	1106	124	323	969	38
Пральныя машыны, тыс. шт.	274	173	231	186	54
Абутаў, тыс. шт.	13128	10774	19198	4368	1903
Дываны і дывановыя вырабы, тыс. м ²	9961	992	2930	8222	392
Тытунёвыя вырабы, млн. шт.	25098	417	25509	114	2688
Легкавыя аўтамабілі, шт.	262	201803	178231	23962	698
Цукар, тыс. т	816	0,1	397	492	191

Алей, тыс. т	161	123	231	54	15
Рыба і рабапрадукты, тыс. т	23	140	161	33	19
Хлебапрадукты (у пераліку на муку), тыс. т	685	202	815	110	122
Мука, тыс. т	643	37	624	91	85
Крупа, тыс. т	42	91	128	11	24
Макаронныя вырабы, тыс.т	26	54	76	1	12
Цэльнамалочная прадукцыя, тыс. т	1494	33	1220	307	8
Сліўковае масла, тыс. т	99	0,2	34	63	6
Сыр тлустны, тыс. т	146	1,3	42	105	8
Кандытарскія вырабы, тыс. т	145	62	172	29	25
Гарэлка і лікёра-гарэлачныя вырабы, тыс. дэкалітраў	15194	105	13820	723	2205
Віно вінаграднае, тыс. дэкалітраў	2511	805	3236	6	839
Піва, тыс. дэкалітраў	39912	14428	47604	4974	4713
Каньяк, тыс. дэкалітраў	231	68	275	4	117
Мяса і мясапрадукты, тыс. т	971	88	821	245	62
Малако і малочныя прадукты ў пераліку на малако, тыс. т	6627	49	3324	3308	270
Яйкі і яйкапрадукты, млн. шт.	3536	14	2990	551	50
Бульба і бульбапрадукты, тыс. т	7831 (валавы збор)	130	7679	139	5161
Гародніна-бахчовыя культуры, тыс. т	2334 (валавы збор)	217	2410	76	1426
Садавіна і ягады, тыс. т	799 (валавы збор)	329	974	25	398

Літаратура

1. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн.. 2011.
3. Промышленность Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
4. Рогач, П.І., Сасноўскі, В.М. Камерцыйная геаграфія Беларусі. Мн., 2009.

ЛЕКЦЫЯ 17

ТЭМА: ВІДЫ ЭКАНАМІЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ПА АКАЗАННІ ПАСЛУГ: СКЛАД, АСАБЛІВАСЦІ СУЧАСНАГА РАЗВІЦЦЯ І РАЗМЯШЧЭННЯ

План

1. Структура відаў эканамічнай дзейнасці па аказанні паслуг і іх роля ў эканоміцы краіны і жыцці насельніцтва.
2. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння важнейшых відаў дзейнасці па аказанні паслуг.

Паслугі – самая вялікая складовая частка ў АКЭД. Яны складаюцца з будаўніцтва; адукацыі; гандлю, рамонту аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання; гасцініц і рэстаранаў; транспарту і сувязі; фінансавай дзейнасці; аперацый з нерухомай маёмасцю, арэнды і прадастаўлення паслуг спажывецам; дзяржаўнага кіравання; аховы здароўя і прадастаўлення сацыяльных паслуг; прадастаўлення камунальных, сацыяльных і персанальных паслуг; дзейнасці прыватных хатніх гаспадарак і дзейнасці эктэрытарыяльных арганізацый. У сваю чаргу кожны з гэтых відаў паслуг падзяляецца на больш дробныя часткі (табліца 1).

Табліца 1. Структура паслуг у адпаведнасці з АКЭД

Будаўніцтва	Адукацыя	Гандаль. Ремонт аўтамабіляў, бытавых прыбораў і прадметаў асабістага карыстання	Гасцініцы і рэстараны	Транспарт і сувязь	Фінансавы дзейнасць	Аперацыі з нерухомай маёмасцю, арэнда і прадастаўленне паслуг спажывцам	Дзяржаўнае кіраванне	Ахова здароўя і прадастаўленне сацыяльных паслуг	Прадастаўленне камунальных, сацыяльных і персанальных паслуг	Дзейнасць прыватных хатніх гаспадарак	Дзейнасць экстрэтарыйных арганізацый
Падрыхтоўка будаўнічага ўчастка	Пачатковая адукацыя	Гандаль аўтамабілямі і матацыкламі, іх абслугоўванне і ремонт	Прадастаўленне паслуг гасцініцамі і рэстаранамі	Дзейнасць сухапутнага транспарту	Фінансавы пасрэдніцтва	Аперацыі з нерухомай маёмасцю	Дзяржаўнае кіраванне агульнага характару; сацыяльна-эканамічнае кіраванне	Дзейнасць у галіне аховы здароўя	Удаленне сцэкаў, адходаў і падобная дзейнасць	Дзейнасць прыватных хатніх гаспадарак, якія наймаюць работнікаў	Дзейнасць міжнародных арганізацый
Будаўніцтва будынкаў і збудаванняў	Сярэдняя адукацыя	Аптовы гандаль і гандаль праз агентаў, акрамя аўтамабіляў і матацыклаў	Прадастаўленне паслуг іншымі месцамі для кароткатэрміновага пражывання	Дзейнасць воднага транспарту	Страхаванне	Арэнда машын і абсталявання і пракат гатовых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання	Прадастаўленне дзяржавай паслуг грамадству ў цэлым	Ветэрынарная дзейнасць	Дзейнасць грамадскіх рэлігійных арганізацый (аб'яднанняў)	Дзейнасць прыватных хатніх гаспадарак па вытворчасці тавараў для ўласнага карыстання	Дзейнасць дыпламатычных і консульскіх місій
Устаноўка інжынернага абсталявання	Вышэйшая адукацыя	Рознічны гандаль, акрамя гандлю аўтамабілямі і матацыкламі; ремонт бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання	Прадастаўленне паслуг рэстаранамі	Дзейнасць паветранага транспарту	Дапаможная дзейнасць у сферы фінансавых пасрэдніцтва і страхавання		Дзейнасць у галіне абавязковага сацыяльнага страхавання	Прадастаўленне сацыяльных паслуг	Дзейнасць па арганізацыі адпачынку і забаў, культуры і спорту	Дзейнасць прыватных хатніх гаспадарак па аказанні паслуг для ўласнага спажывання	
Аддзелачыя работы	Адукацыя для дарослых і іншая адукацыя	Іншы рознічны гандаль у спецыялізаваных магазінах	Прадастаўленне паслуг барамі	Дапаможная і дадатковая транспартная дзейнасць	Дапаможная дзейнасць у сферы страхавання і пенсійнага забеспячэння				Прадастаўленне індывідуальных паслуг		
Арэнда будаўнічага абсталявання			Прадастаўленне паслуг сталой арганізацыяй	Сувязь							

З усёй колькасці юрыдычных асоб Беларусі звыш 80% складаюць тыя, якія аказваюць паслугі, а ў агульным аб'ёме выпуску тавараў і паслуг на долю паслуг на пачатак 2011 г. прыпадала каля 35%. Найбольш заўважнай гэта доля была ў будаўніцтве (каля 10%); гандлі, рамонце аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання (9%); транспарце і сувязі (каля 8%). Без перабольшвання можна сцвярджаць, што ад стану паслуг залежаць умовы жыцця насельніцтва, яго самаадчуванне. У сувязі з тым, што некаторыя з гэтых паслуг ужо разглядаліся ў складзе міжгаспадарчых комплексаў (лекцыя 15), пры ацэнцы ўзроўню жыцця насельніцтва (лекцыя 6), асноўная ўвага ў дадзенай лекцыі надаецца транспарту і сувязі як важнейшым фактарам эканамічнага і сацыяльнага развіцця краіны.

Транспарт і сувязь забяспечваюць узаемасувязь усіх элементаў гаспадарчага комплексу і населеных пунктаў любой краіны, спрыяюць паглыбленню тэрытарыяльнага падзелу працы, робяць даступнымі тавары і паслугі для ўсіх суб'ектаў гаспадарання і насельніцтва. Без шляхоў зносін, сродкаў перавозкі і сувязі сёння немагчыма ўявіць сабе функцыянаванне нават асобных арганізацый і прадпрыемстваў, не гаворачы ўжо пра віды эканамічнай дзейнасці і рэгіёны.

На Беларусі атрымалі развіццё практычна ўсе віды сучаснага транспарту – чыгуначны, аўтамабільны, паветраны, рачны (унутраны водны), трубаправодны, гарадскі электрычны. Кожны з іх мае свае адметныя рысы ў якасці сродку перавозкі грузаў. У прыватнасці, асаблівасцямі чыгуначнага транспарту з'яўляюцца: высокія матэрыяльныя выдаткі на будаўніцтва дарог, іх эксплуатацыю і ўтрыманне станцыйных збудаванняў; найбольшая эфектыўнасць яго дасягаецца пры перавозцы на адлегласць больш за 200 км; адносна таннасць перавозак (у параўнанні з аўтамабільным і паветраным); магчымасць дастаўкі “ад дзвярэй да дзвярэй” за кошт пабудовы чыгуначных ветак і пад'яздных шляхоў прадпрыемстваў; незалежнасць ад кліматычных умоў.

Да асаблівасцей аўтамабільнага транспарту можна аднесці: магчымасць дастаўкі грузаў па варыянту “ад дзвярэй да дзвярэй”; забяспечанасць захаванасці грузаў; высокая мабільнасць і хуткасць перавозак; эканамічнасць пры перавозцы на адносна невялікую адлегласць (да 200 км); яго выкарыстанне здымае неабходнасць назапашваць грузы, дазваляе арганізаваць рытмічнасць адправак. Разам з тым для гэтага віду транспарту характэрна абмежаванасць выкарыстання на вялікую адлегласць значных партый грузаў, асабліва масавых. Аўтатранспарт у большай ступені залежыць ад дарожнай сеткі і з’яўляецца больш дарагім (у параўнанні з чыгуначным).

Паветраны транспарт адрозніваюць: высокая хуткасць дастаўкі; скарачаныя (выраўнаваныя) шляхі (самалёт фактычна ляціць па прамой); высокая захаванасць грузаў ў палёце; магчымасць перавозкі ў аддаленыя раёны, дзе нельга выкарыстаць іншыя віды транспарту. У той жа час – гэта самы дарагі від транспарту і часцей за ўсё выкарыстоўваецца пры перавозцы дарагіх грузаў. Яго адрозніваюць таксама абмежаваная грузападымальнасць і немагчымасць перавозіць шырокую наменклатуру грузаў (масавых, навалачных), залежнасць ад надвор’я.

Асаблівасці рачнога транспарту: невысокая вартасць перавозкі, асабліва масавых грузаў і тых, якія не патрабуюць тэрміновай дастаўкі; высокая правозная здольнасць па рэках; магчымасць перавозкі буйных па аб’ёму партый грузаў і выкарыстання яго там, дзе не развітыя чыгуначная і аўтамабільная сетка. Разам з тым, шэраг тэхніка-эканамічных асаблівасцей стрымліваюць яго выкарыстанне: неабходнасць у пабудове гідратэхнічных збудаванняў; сезоннасць работы; неаднолькавыя ўмовы суднаходства на розных рэках і на асобных іх участках; неабходнасць улічваць натуральнае распалажэнне водных шляхоў і частае іх несупадзенне з накірункамі грузапатокаў.

Трубаправодны транспарт характарызуюць: нізкі сабекошт транспарціроўкі; герметычнасць труб, што выключае страты грузаў; высокі

ўзровень аўтаматызацыі аперацый заліву, перакачкі, зліву; незалежнасць ад навакольнага асяроддзя і адсутнасць яго ўплыву на працэс транспарціроўкі; забяспечанасць бесперапыннай падачы і транспарціроўкі груза. Аднак будаўніцтва трубаправодаў – працаёмістая справа і акупляе сябе там, дзе ёсць пастаянны дастатковы паток, прычым выкарыстоўваецца трубаправод толькі ў адным накірунку. Акрамя таго, аб’ём транспарціроўкі абмежаваны прапускной здольнасцю труб. І потым, калі заканчваецца радовішча, уся інфраструктура становіцца непатрэбнай, таму як яе нельга выкарыстаць у іншых мэтах.

Асноўны крытэрыі выбару таго ці іншага віду транспарта – эканамічная мэтазгоднасць яго выкарыстання і тэхнічная магчымасць забеспячэння транспарціроўкі канкрэтнага груза ў тэрмін і без страт. Тым не менш на рашэнне выкарыстаць той ці іншы від транспарта аказвае ўплыў шэраг фактараў: геаграфічныя і сезонныя ўмовы; ступень развіцці інфраструктуры; магчымасць выканання патрабаванага тэрміну дастаўкі і захаванасці грузаў; палітыка дзяржавы; транспартныя ўласцівасці перавозімых грузаў, якія вызначаюць умовы пагрузкі, выгрузкі, складзіравання і інш.

Спажывцы звычайна да асноўных патрабаванняў па дастаўцы грузаў адносяць своєчаснасць. Не апошняю ролю адыгрываюць вартасць дастаўкі, надзейнасць (захаванасць), гібкасць абслугоўвання (магчымасць вярнуць тавар, калі па нейкіх прычынах ён не задавальняе спажывца, змяненне маршруту дастаўкі і г.д.).

Рэспубліка Беларусь характарызуецца дастаткова развітой сеткай шляхоў зносін, якія звязваюць паміж сабой не толькі большасць яе населеных пунктаў, але і даюць ёй выхад у замежныя краіны, а праз іх – да мораў. Транспартныя камунікацыі, на развіццё якіх заўсёды зручна ўплывала геаграфічнае становішча Беларусі, у асноўным маюць шыротны накірунак, што дазваляе развіваць сувязі з рознымі рэгіёнамі свету.

Найбольшай працягласцю характарызуюцца аўтамабільныя дарогі, якія падзяляюцца на дарогі агульнага карыстання і ведамасныя дарогі. У сваю чаргу аўтамабільныя дарогі агульнага карыстання падзяляюцца на рэспубліканскія (маюць індэкс “М” і “Р”) і мясцовыя (маюць індэкс “Н”) аўтамабільныя дарогі. Даўжыня дарог агульнага карыстання складае 87 тыс км, з якіх амаль 90% – дарогі з цвёрдым пакрыццём. Сярод развітых у дарожных адносінах краін Еўропы Беларусь займае прыкладна 15-е месца па шчыльнасці дарог агульнага карыстання і 12-е месца па іх працягласці ў разліку на 1000 жыхароў. Аднак яна моцна адстае па гэтых паказчыках ад краін з развітой рыначнай эканомікай (у 5-10 разоў). Вядучае месца ў перавозках грузаў займаюць дарогі рэспубліканскага значэння, якія складаюць толькі ¼ частку агульнай працягласці аўтадарог.

На аўтамабільныя дарогі краіны кладзецца асноўная нагрузка па перавозцы пасажыраў і тавараў на блізкую і сярэднюю адлегласць. Аўтамабільны транспарт (разам з ведамасным) забяспечвае перавозку звыш 70% агульнага аб’ёму грузаў, а перавозкі пасажыраў гэтым відам транспарту перавышаюць 1,3 млрд. чалавек за год, або 57% ад усіх перавозак транспартам агульнага карыстання. Гэта ў амаль у 16 раз болей за чыгуначны транспарт. Па пасажыраабароту аўтамабільны транспарт таксама з’яўляецца лідарам, нягледзячы на тое, што чыгунка перавозіць пасажыраў на большую адлегласць.

Пасажырскімі перавозкамі ахоплена звыш 100 буйных населеных пунктаў, у 9 з іх, акрамя аўтамабільнага, выкарыстоўваецца электрычны транспарт. У краіне арганізаваны звыш 700 гарадскіх рэгулярных аўтобусных маршрутаў, 2,6 тыс. – прыгарадных, звыш 500 – міжгародніх і больш за 80 – міжнародных маршрутаў.

Дарогі па тэрыторыі краіны размеркаваны вельмі нераўнамерна. Нават на ўзроўні абласцей розніца ў іх шчыльнасці паміж Гродзенскай, дзе яна самая высокая і Гомельскай, дзе яна самая нізкая, дасягае амаль 2-х раз. Яшчэ большая яна на ўзроўні адміністрацыйных раёнаў. Найбольшая

шчыльнасць назіраецца ў цэнтральных і заходніх раёнах, найменшая – у палескіх раёнах (мал. 8). Адрозненні ў іх шчыльнасці адлюстроўваюць розніцу ва ўзроўні эканамічнага развіцця, шчыльнасці насельніцтва і эканоміка-геаграфічным становішчы рэгіёнаў краіны. Менавіта апошняя акалічнасць істотна паўплывала ў апошнія гады на рост інтэнсіўнасці руху ў заходніх яе рэгіёнах, якая ў сваю чаргу прывяла да павелічэння шчыльнасці дарог. Хаця можна казаць і аб адваротнай залежнасці.

Асноўная частка сеткі аўтамабільных дарог Беларусі характарызуецца добрай якасцю, таму што гэта неабходна для забеспячэння перавозак дзяржаўнага значэння і транзітных. Найбольш добраўпарадкаванай і важнейшай у гэтых адносінах з'яўляецца магістраль М-1/Е-30 Брэст – Мінск – мяжа з Расіяй, якая з'яўляецца часткай МТК №2. Вялікая роля яе ў ажыццяўленні транспартных сувязей Мінска з прылеглымі да яго раёнамі.

Міждзяржаўнае значэнне мае дарога Віцебск – Орша – Магілёў – Гомель (частка МТК №9). Менш працяглы ў межах Беларусі ўчастак транзітнай дарогі Смаленск – Даўгаўпілс (Віцебск – Полацк).

Важная роля належыць Палескай магістралі (Гомель – Пінск – Брэст), дарогам Маладзечна – Вільнюс, Гродна – Ліда – Мінск, Мінск – Бабруйск – Мазыр, Мінск – Магілёў і інш. Яны, як правіла, блізка падыходзяць да чыгункі, што дае магчымасць часткова разгрузіць яе ад перавозак грузаў на малую адлегласць.

З-за адносна невялікай працягласці Беларусі з поўначы на поўдзень і з усходу на захад, а таксама з-за высокай манеўранасці і прыдатнасці аўтатранспарту практычна для ўсіх відаў грузаў і сезонаў года яго роля ў перавозках як у межах рэспублікі, так і з замежнымі краінамі, будзе ўзрастаць. Аднак для гэтага неабходна не толькі падтрымліваць належную якасць дарог, але і інтэнсіўна развіваць прыдарожны сэрвіс, ад стану якога залежаць бяспека і зручнасць руху, рост транспартных патокаў і як вынік – папаўненне дзяржаўнага бюджэту валютнымі сродкамі. Да асноўных аб'ектаў прыдарожнага сэрвісу адносяць пункты харчавання, пляцоўкі для

адпачынку, месцы для начлегу, аўтазаправачныя станцыі (АЗС) і станцыі тэхнічнага абслугоўвання (СТА) і рамонту транспартных сродкаў. Па сусветных нормах пляцоўкі для адпачынку павінны знаходзіцца на адлегласці 33 км, АЗС – 35 км, СТА – 75 км, пункты харчавання – 40 км, месцы для начлегу – 150 км. Фактычна лепш за нарматыў выглядае ў Беларусі толькі забяспечанасць рэспубліканскіх дарог пунктамі харчавання, па астатніх аб’ектах назіраецца адставанне. На ўзроўні абласцей найлепш сітуацыя з забяспечанасцю аб’ектамі прыдарожнага сэрвісу выглядае ў Мінскай, Брэсцкай і Гродзенскай абласцях.

Неабходнасць удасканалення і будаўніцтва новых аўтадарог дыктуецца і тым, што з кожным годам расце забяспечанасць насельніцтва краіны легкавымі аўтамабілямі асабістага карыстання. Так, толькі за апошняе дзесяцігоддзе ў разліку на 1000 чалавек насельніцтва іх колькасць узрасла ў 2 разы. І хця па гэтаму паказчыку (264 аўтамабілі) Беларусь адстае ад развітых краін Еўропы, хуткасць, з якой адбываецца гэты працэс, значна апярэджвае хуткасць будаўніцтва аўтамабільных дарог. Сярод рэгіёнаў лепш забяспечаны легкавымі аўтамабілямі г.Мінск, Мінская, Гродзенская і Брэсцкая вобласці, дзе гэтыя паказчыкі вышэйшыя за сярэднія па краіне. З адміністрацыйных раёнаў асабліва вылучаюцца Мінскі, Гродзенскі, Брэсцкі, Кобрынскі, Уздзенскі, Лідскі, Бабруйскі, Віцебскі, Пастаўскі, Калінкавіцкі, Мазырскі і Быхаўскі.

Для большага прыцягнення транзітных перавозак на сваю тэрыторыю, а таксама ў сувязі з інтэнсіўным развіццём знешнегандлёвай і турысцкай дзейнасці вельмі важна правільна тэрытарыяльна размеркаваць аб’екты мытнага кантролю, чотка арганізаваць іх работу (гл. лекцыю 19).

Эксплуатацыйная даўжыня чыгунак агульнага карыстання Беларусі складае 5,5 тыс. км, у тым ліку двухпутныя – 1,6 тыс.км (29%). Адметнасць Беларускай чыгункі заключаецца ў тым, што яна размешчана на стыку рознай шырыні чыгуначнай каляіны (заходнееўрапейскай – 1435 мм і каляіны 1520 мм) і з’яўляецца пры гэтым сувязным звяном паміж Усходам і Захадам.

Беларусь мае адносна высокую шчыльнасць чыгунак (27 км/1000 км² тэрыторыі), што дазваляе забяспечыць эфектыўнае функцыянаванне эканомікі, ажыццяўляць экспартна-імпартныя аперацыі, турысцкую дзейнасць і г.д. Па гэтаму паказчыку ў СНД яна выглядае горш толькі за Украіну і Арменію, аднак значна адстае ад развітых краін. Па тэрыторыі Беларусі шчыльнасць чыгунак значна адрозніваецца: ад 22 км/1000 км² у Мінскай і Гомельскай абласцях да 33 км/1000 км² у Брэсцкай. На ўзроўні раёнаў розніца павялічваецца да 28 раз: паміж Браслаўскім (4 км/1000 км²) і Баранавіцкім (111 км/1000 км²). Пры гэтым нельга забывацца пра тое, што амаль у кожным шостым раёне чыгунка адсутнічае ўвогуле: Бешанковіцкі, Расонскі, Ушацкі, Веткаўскі, Кармянскі, Лельчыцкі, Лоеўскі, Нараўлянскі, Карэліцкі, Бярэзінскі, Лагойскі, Уздзенскі, Чэрвеньскі, Бялыніцкі, Глускі, Кіраўскі, Краснапольскі, Круглянскі, Слаўгарадскі і Хоцімскі. Можна сцвярджаць, што ўмовы для вядзення гаспадаркі тут з'яўляюцца больш складанымі, а роля аўтамабільных дарог значна павышаецца. У выніку такой нараўнамернай шчыльнасці чыгуначнай сеткі толькі каля паловы гарадскіх пасяленняў краіны маюць непасрэдны доступ да чыгуначных станцый. Лепш за ўсё гэта сітуацыя выглядае ў Магілёўскай вобласці, дзе такіх пасяленняў палова, найгорш - у Гродзенскай, дзе толькі кожнае пятае гарадское пасяленне мае чыгуначную станцыю. Шэраг гарадскіх паселішчаў знаходзіцца ад бліжэйшай чыгуначнай станцыі на адлегласці звыш 30 км (асабліва шмат іх у Віцебскай, Магілёўскай і Гомельскай абласцях). Нельга не адзначыць таксама эксцэнтрычнага размяшчэння буйнейшых чыгуначных вузлоў краіны – Брэста, Віцебска і Гомеля.

Сучасная чыгуначная сетка краіны складаецца з шыротных і мерыдыянальных ліній з шматлікімі адгалінаваннямі ад іх. Яны з'яўляюцца асноўным транспартам ва ўнутрыдзяржаўных і міждзяржаўных перавозках, у тым ліку транзітных грузаў і пасажыраў. Па грузаабароту транзітныя перавозкі амаль у 2 разы пераўзыходзяць унутрыдзяржаўныя, а ў

пасажыраабароце яны ў 2 разы меншыя. Чыгунка займае вядучае месца ў пасажыраабароце прыгарадаў буйных прамысловых цэнтраў.

Аднак першараднае значэнне маюць чыгункі, якія праходзяць праз тэрыторыю Беларусі ў шыротным кірунку: Брэст – Баранавічы – Мінск – Орша; Брэст – Пінск – Лунінец – Калінкавічы – Гомель; Крычаў – Магілёў – Асіповічы – Баранавічы – Ваўкавыск; Полацк – Маладзечна – Ліда.

Сярод чыгунак, якія перасякаюць Беларусь у мерыдыянальным накірунку, трэба адзначыць: Віцебск – Орша – Магілёў – Жлобін – Гомель; Маладзечна – Мінск – Асіповічы – Жлобін; Ліда – Баранавічы – Лунінец. Яны злучаюць найкарацейшым шляхам не толькі розныя рэгіёны Беларусі, але і буйныя прамысловыя цэнтры Украіны, Прыбалтыйскіх дзяржаў, Расіі і інш.

Асноўныя аб'ёмы экспарту грузаў з Беларусі складаюць прадукты нафтаперапрацоўкі, мінеральныя ўгнаенні, будаўнічыя і лясныя грузы, чорныя металы, прадукцыя машынабудавання. Асноўнымі спажыўцамі і вытворцамі перавозімай чыгункай гатовай прадукцыі і сыравіны з'яўляюцца сталіца краіны і яе абласныя цэнтры. Акрамя іх, да грузаўтваральных рэгіёнаў трэба аднесці цэнтры вытворчасці калійных і азотных угнаенняў (Салігорск і Гродна), паваранай солі (Мазыр), даламітавай мукі (Руба), будаўнічых матэрыялаў (Мікашэвічы, Крычаў, Ваўкавыск), нафтапрадуктаў (Наваполацк і Мазыр). У залежнасці ад месцазнаходжання грузаўтваральных цэнтраў і спажыўцоў фарміруюцца накірункі транспартных плыняў. Найбольшыя аб'ёмы маюць усходні (у Расію і краіны Азіяцкага рэгіёна), паўночны (ў парты Балтыйскага мора) і заходні (у краіны Еўропы) накірункі. Асноўныя перагрузачныя магутнасці (з-за рознай каляіны) прыпадаюць на Брэсцкі чыгуначны вузел, адкуль самыя розныя грузы, у тым ліку і транзітныя трапляюць у 70 краін свету.

З улікам сучасных магчымасцей і недазагружанасці малаверагодна пачынаць будаўніцтва новых чыгунак. Выключэнне складае невялікі ўчастак у Астравецкім раёне ў сувязі з будаўніцтвам Беларускай АЭС. Таму

галоўным накірункам павінна стаць іх мадэрнізацыя. Яе правядзенне дыктуецца, па-першае, тым, што пакуль застаецца вельмі нізкай доля электрыфікаваных шляхоў (16% агульнай працягласці). Удзельная вага электрычнай цягі ў агульным аб'ёме чыгуначнага транспарту складае менш 40%, тады як у Польшчы – 79%, Германіі – 88%, Балгарыі 83%, Швейцарыі – 99%, Грузіі і Арменіі – 100%. Па-другое, нельга прызнаць здавальняючым тое, што тэхнічная хуткасць руху грузавых цягнікоў застаецца на невысокім узроўні – менш 50 км/гадзіну. Па-трэцяе, толькі 29% эксплуатацыйнай даўжыні чыгуначных шляхоў складаюць двухпутныя лініі.

Патэнцыял чыгуначнага транспарту Беларусі прадвызначае ў якасці прыярытэтнага развіццё міжнароднага транзіту (на яго прыпадае звыш 1/3 агульнага аб'ёму перавозак грузаў). Аднак ужо сёння Беларуская чыгунка павінна працаваць ва ўмовах жорсткай канкурэнтнай барацьбы за транзіт з чыгункамі Украіны, Прыбалтыйскіх краін, з прадпрыемствамі аўтамабільнага транспарту, у тым ліку за ўвоз і вываз.

Рачны транспарт у сучасных умовах адыгрывае значна меншую ролю. Удзельная вага яго ў груза- і пасажыраабароце за апошнія гады значна панізілася і складае цяпер менш 1%. Між тым на Беларусі здаўна карысталіся воднымі шляхамі для абмену таварамі з жыхарамі Балтыі, Прычарнамор'я, Прыкаспія. Па Дняпры і Зах. Дзвіне праходзіў славуты шлях “з варагаў ў грэкі”, які звязваў Прыбалтыку і Скандынавію з Візантыяй, а таксама ўсходнеславянскія землі паміж сабой. Па Прыпяці і Зах. Бугу ажыццяўляліся гандлёвыя сувязі з Польшчай і Чэхіяй. Для асваення лясных масіваў і вывазу драўніны на Беларусі былі пабудаваны Бярэзінская водная сістэма, Агінскі, Аўгустоўскі і Дняпроўска-Бугскі каналы. Аднак зараз дзейнічаюць толькі два апошнія.

Рачны транспарт забяспечвае перавозкі грузаў і пасажыраў на ўнутраных водных шляхах працягласцю каля 2000 км у прырэчныя пункты і перапрацоўку грузаў у 10 рачных партах, размешчаных у басейнах усіх суднаходных рэк краіны: Прыпяці, Дняпро, Сожа, Беразіны, Нёмана,

Заходняй Дзвіны. У 8 партах створаны добраўпарадкаваныя механізаваныя прычалы (Брэст, Пінск, Мікашэвічы, Мазыр, Гомель, Бабруйск, Магілёў і Віцебск), а парты ў Мазыры, Гомелі і Бабруйску маюць чыгуначныя пад'яздныя шляхі і прыстасаваныя для перавозкі грузаў з чыгункі на ваду і ў адваротным накірунку. Суднаходнымі шляхамі Беларусь звязана з усімі памежнымі з ёю краінамі. Найбольшае значэнне ў перавозках грузаў і пасажыраў маюць Дняпро са сваімі прытокамі, Зах. Дзвіна, Нёман, а таксама Дняпроўска-Бугскі канал, на які прыпадае звыш 70% усяго грузаабароту. Аднак рачныя перавозкі ўнутры краіны застаюцца малазапатрабаванымі, што звязана не толькі з іх нізкай манеўранасцю і хуткасцю, але і з ізаляванасцю рачных басейнаў, адсутнасцю паміж імі штучных водных злучэнняў, недастатковымі габарытамі суднавога ходу і ступенчатасцю яго глыбінь. Тым не менш ёсць усе падставы для таго, каб рачны транспарт не толькі існаваў, але і працаваў на карысць Беларусі. З улікам узрастаючага попыту на турысцкія паслугі, спрыяльнага эканоміка-геаграфічнага яе становішча мэтазгодным было б выкарыстаць водныя шляхі для арганізацыі турызму, правядзення спартыўных спаборніцтваў і інш. Менавіта ў гэтых мэтах у апошнія гады адбылося ўзнаўленне беларускай часткі Аўгустоўскага каналу. Узрастанню ролі воднага транспарту могуць паспрыць больш высокія тарыфы на перавозку грузаў і пасажыраў іншымі відамі транспарту.

Актуальным для Беларусі з'яўляецца развіццё марскога транспарту, таму як звыш паловы экспартна-імпартных аперацый ажыццяўляецца менавіта ім. Ужо сёння працуюць такія кампаніі, як "Беларускае марское параходства", "Беларуская суднаходная кампанія", "Беларуская транспартна-экспедыцыйная і фрахтавая кампанія", якія ўзаемадзейнічаюць з марскімі партамі краін Прыбалтыкі (Клайпеда, Вентспілс) і Украіны (Мікалаеў, Херсон). Разлікі спецыялістаў сведчаць, што яго развіццё больш выгаднае, чым выкарыстанне замежных суднаўладальнікаў.

Паветраны транспарт Беларусі выкарыстоўваецца галоўным чынам для перавозкі пасажыраў, хуткапсавальных грузаў і пошты. Працягласць паветраных трас на тэрыторыі Беларусі перавышае 5 тыс км. У агульным пасажыраабароце ён саступае толькі чыгуначнаму і аўтамабільнаму (без уліку гарадскога электрычнага), па грузаабароту – усім відам. З-за адносна невялікай плошчы і кампактнасці тэрыторыі краіны яго роля ва ўнутраных перавозках не такая істотная, як, напрыклад, у Расіі, Германіі, Францыі і інш. Перавозкі паветраным транспартам эфектыўны на адлегласці звыш 300 км.

Беларусь валодае сеткай аэрапортаў (два ў Мінску і па аднаму ў абласных цэнтрах), з якіх пракладзены авіялініі прыкладна ў 30 гарадоў СНД (Масква, Кіеў, Санкт-Пецярбург, Караганда, Ташкент, Баку, Ераван і інш.), а з Нацыянальнага аэрапорта Мінск-2 выконваюцца рэйсы ў шэраг гарадоў Еўропы, Азіі і Амерыкі. Міжнароднымі з'яўляюцца таксама аэрапорты ў Брэсце, Гомелі, Гродна, аднак міжнародныя пасажырскія перавозкі ажыццяўляюць толькі Нацыянальны аэрапорт Мінск-2 і Гомельскі аэрапорт, якія найбольш прыстасаваны для гэтага (маюць сучасныя сігнальныя сістэмы, палепшаныя ўзлётна-пасадачныя палосы, мытную службу). Прыкладна 90% усіх пасажырскіх перавозак выконвае авіякампанія “Белавія”, астатнюю частку – “Гомельавія”. Авіякампанія “Трансавіяэкспарт” спецыялізуецца ў асноўным на перавозках грузаў. Для заваёвання належнага месца на рынку міжнародных перавозак неабходна стварыць не толькі сусветны ўзровень сэрвісных паслуг у аэрапортах, але і абнавіць парк самалётаў, знос якіх у авіякампаніі “Белавія” набліжаецца да 90%.

Дзякуючы свайму геапалітычнаму і эканоміка-геаграфічнаму становішчу Беларусь мае дастаткова развітую сетку трубаправодаў, перш за ўсё магістральных. Магістральныя трубаправоды, якія забяспечваюць перапампоўванне нафты, маюць працягласць 3 тыс. км, прыроднага газу – 7,5 тыс. км і нафтапрадуктаў – 1,5 тыс. км. Менавіта яны вызначылі вядучае месца трубаправоднага транспарту ў грузаабароце краіны.

Штогадовы транзіт расійскай нафты праз Беларусь складае каля 75-80 млн т і ажыццяўляецца па дзвух напрамках: Адамава Застава (Расія) – Мазыр – Польшча – Германія з адгалінаваннем на Украіну, Венгрыю, Славакію, Чэхію, Аўстрыю; Сургут – Полацк з адгалінаваннямі на Наваполацк, Мажэйкай (Літва), Вентспілс (Латвія).

У краіне функцыянуюць 3 магістральныя нафтапрадуктаправоды, па якіх ажыццяўляецца перапампоўванне дызельнага паліва і бензіну, у тым ліку за межы Беларусі: Унеча – Полацк, Унеча – зах.граніца, Наваполацк – Мінск (Фаніпаль).

Транзіт расійскага прыроднага газу вядзецца па газаправодах Таржок – Мінск – Івацэвічы, Івацэвічы – Даліна, Івацэвічы – Слонім – Гродна, Мінск – Вільнюс, Мінск – Гомель, Кобрын – Брэст – Варшава, Ямал – Еўропа, Дашава – Мінск, Івацэвічы – Вільнюс – Рыга.

Акрамя транзітных газаправодаў, у Беларусі атрымала шырокае развіццё газатранспартная сістэма на лакальным узроўні. Па стану на 2012 г. практычна ўсе яе адміністрацыйныя раёны былі газіфікаваны.

Гарадскі электрычны транспарт з’яўляецца найбольш лакалізаваным, г.зн. геаграфічна абмежаваным. Трамвайныя лініі прадстаўлены ў Віцебску (тут яны з’явіліся першымі на Беларусі), Мінску, Наваполацку і Мазыры. Тралейбусны транспарт дзейнічае ў Мінску, Гродне, Гомелі, Магілёве, Бабруйску, Віцебску і Брэсце. Метрапалітэн дзейнічае толькі ў сталіцы Беларусі. На долю гарадскога электрычнага транспарту прыпадае амаль 40% усіх перавозак пасажыраў.

Поспех гаспадарчай дзейнасці ў значнай ступені залежыць ад апэратыўнасці інфармацыі, якую забяспечвае сістэма электрычнай і паштовай сувязі. Яе галоўнымі складовымі з’яўляюцца тэлефонная, тэлеграфная і паштовая сувязь, радыёвяшчанне і тэлебачанне, сістэма Інтэрнет.

На тэлефонных сетках эксплуатаецца звыш 4 тыс. км валаконна-аптычных ліній сувязі, якія звязваюць усе абласныя цэнтры краіны і

забяспечваюць сувязь з Польшчай, Расіяй, Украінай, Літвой, Латвіяй і маюць выхад на міжнародныя магістралі TEL, ITUR, TAE.

Для абанентаў тэлефоннай сувязі агульнага карыстання адкрыты аўтаматычны выхад на ўсе краіны свету. Забяспечанасць насельніцтва кватэрнымі тэлефоннымі апаратамі складае 362 на 1000 чалавек насельніцтва, што з'яўляецца найлепшым паказчыкам у СНД. Пры гэтым розніца паміж гарадскім і сельскім насельніцтвам амаль адсутнічае. У Беларусі на пачатак 2012 г. налічвалася звыш 10 мільёнаў абанентаў сотавай сувязі ці 109 адзінак у разліку на 100 чалавек (гэта 5-е ў СНД пасля Арменіі, Казахстана, Расіі і Украіны).

Паштовая сувязь таксама характарызуецца шырокай геаграфічнай распаўсюджанасцю. На адзін яе аб'ект прыпадае менш за 2,5 тыс. жыхароў, што з'яўляецца адным з лепшых паказчыкаў у СНД. Праўда, у межах Беларусі існуюць пэўныя адрозненні: ад 1,8 тыс. чалавек на адно паштовае аддзяленне ў Віцебскай вобласці да 2,4 тыс. чалавек у Брэсцкай вобласці.

Калі ўлічыць магчымасці сістэмы Інтэрнет (на 100 чалавек 32 адзінкі), можна казаць пра надзейную сувязь жыхароў Беларусі з усімі краінамі свету. Трэба мець таксама на ўвазе, што гэта сістэма дазваляе ажыццяўляць аплату па факце дастаўкі тавараў заказчыку (у рэжыме off-line), інтэнсіўна развіваецца Інтэрнет-рэклама.

Такім чынам, роля і месца транспарту і сувязі ў гаспадарчай дзейнасці і жыцці насельніцтва краіны з'яўляюцца вельмі важнымі. Без перабольшвання можна сцвярджаць, што поспехі тут напрамую залежаць ад сучаснага стану дарог, даступнасці сродкаў сувязі, аператыўнасці перадачы інфармацыі.

Важную ролю сярод паслуг займаюць гатэлі. Адметнасць іх заключаецца ў тым, што яны абслугоўваюць, як правіла, не мясцовых жыхароў, а прыезджых. Для Беларусі, якая размешчана ў цэнтры Еўропы, наяўнасць гатэляў з'яўляецца не толькі пытаннем жыццёвага камфорту, але і міжнароднага прэстыжу. Усяго ў краіне налічваецца 360 гатэляў і іншых аналагічных аб'ектаў размяшчэння з аднаразовай умяшчальнасцю 27 тыс.

месцаў. Асноўная частка іх прыпадае на сталічны рэгіён разам з Мінскам (каля 40%) і Брэсцкую вобласць (16%). Пры гэтым важна падкрэсліць, што сярод гатэляў ёсць як “пяцізоркавыя” (“Еўропа”) і “чатырохзоркавыя” (“Атэль “Мінск”, “Лучоса” у Віцебску і “Вікторыя” у Мінску), так і “трохзоркавыя” (“Нафтан” у Наваполацку, “Мінскі міжнародны адукацыйны цэнтр”, “Планета”, “Арбіта” і “Гасцінічны комплекс “Юбілейны” у Мінску, “Турыст” у Гомелі, “Белавежская пушча”, “Эрыдан” у Віцебску, “Рэспубліканскі гарналыжны цэнтр “Сілічы”, “Славіна Спорт” у Жлобіне, “Турыст” у Бабруйску, “Кантынент” у Лідзе).

Гатэльны бізнес Беларусі вельмі актыўна развіваецца і моцна залежыць ад замежных інвестыцый і пазык. У бліжэйшыя гады будуць створаны такія гэтэлі, як “Гарні”, “Прэзідэнт-Гатэль”, “Пекін”, “Персеполіс”, “Раснафта”, “Славянскі” і інш.

Літаратура

1. Нацыянальны атлас Беларусі. Мн., 2002.
2. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн.. 2011.

ЛЕКЦЫЯ 18

ТЭМА: ЗНЕСНЕЭКАНАМІЧНЫЯ СУВЯЗІ БЕЛАРУСІ

План

1. Віды і значэнне знешнеэканамічных сувязей для развіцця Беларусі.
2. Знешні гандаль як важнейшая форма знешнеэканамічных сувязей краіны і яго геаграфія. Эфектыўнасць знешнегандлёвай дзейнасці.
3. Замежныя інвестыцыі як важны фактар эканамічнага развіцця краіны. Свабодныя эканамічныя зоны на тэрыторыі Беларусі.
4. Працоўная міграцыя і турыстычны рынак Беларусі.

Сучасны этап развіцця сусветнай эканомікі характарызуецца ўзмацненнем тэндэнцый інтэрнацыяналізацыі вытворчасці, узаемаперапляценнем нацыянальных эканамічных структур, павышэннем узроўню эканамічнай адкрытасці і ўзаемазалежнасці дзяржаў. Гэтыя тэндэнцыі, зразумела, уплываюць і на эканоміку Беларусі.

З другога боку, як краіна адносна невялікая па сваіх памерах, Беларусь сама знаходзіцца ў моцнай залежнасці ад знешнеэканамічных сувязей. Іх роля для яе сацыяльна-эканамічнага развіцця надзвычай вялікая, таму як гістарычна склалася высокая ступень адкрытасці эканомікі. Не шмат краін у свеце маюць такую ступень адкрытасці, як Беларусь. Наша экспартная квота (гэта адносіны аб'ёму экспарту тавараў і паслуг да ВУП) у асобныя гады перавышала 60%, а імпортная – 70%. Высокая ступень уцягнутасці эканомікі Беларусі ў сусветныя гандлёвыя сувязі сведчыць аб моцнай залежнасці яе сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ад эфектыўнасці знешняга гандлю, ад стану гандлёвага балансу, збалансаванасці экспарту і імпарту тавараў і паслуг. Менавіта знешні гандаль з'яўляецца асноўнай крыніцай атрымання сыравіны, паліва, шэрагу прамысловых тавараў. Хранічны пасіў знешнегандлёвага абароту, які мае наша краіна працяглы час, вядзе да дэфіцыту валютных рэсурсаў, што адмоўна адбіваецца на мадэрнізацыі ўсяго гаспадарчага комплексу, у тым ліку экспартных вытворчасцей. Вось чаму такая ўвага

надаецца палітыцы імпартазамышчэння і развіццю экспарту. Не менш важнай для эканамічнага развіцця краіны з'яўляецца праблема прыцягнення замежных інвестыцый. Гэта таксама адзін з прыярытэтных накірункаў нацыянальнай эканомікі.

Аднак не толькі ў гэтым можна назіраць уплыў знешнеэканамічнай дзейнасці на эканоміку Беларусі. Сам знешні гандаль непасрэдна залежыць і моцна ўплывае на далейшае развіццё інфраструктуры (транспарту, сувязі, аб'ектаў прыдарожнага сэрвісу інш.). Нярэдка экспартная вытворчасць выступае галоўнай (комплексаўтваральнай) у фарміраванні прамысловых вузлоў краіны (напрыклад, Салігорскага, Полацкага).

Калі казаць пра канкрэтныя віды знешнеэканамічнай дзейнасці, якія атрымалі развіццё ў свеце, у тым ліку і ў Беларусі, дык гэта будуць найперш гандаль таварамі і паслугамі, турыстычная і інвестыцыйная дзейнасць, міграцыя рабочай сілы і інш. Асноўнай, зразумела, выступае знешні гандаль. Заўважым, што не толькі для Беларусі.

Рэспубліка Беларусь валодае адносна магутным знешнегандлёвым патэнцыялам. Калі казаць каратка, ён уяўляе сабой комплексную характарыстыку матэрыяльных і інтэлектуальных магчымасцей удзелу краіны ў гандлі з іншымі краінамі свету. Калі казаць шырэй, ён вызначаецца наяўнасцю прыродных рэсурсаў, створаным вытворчым і НТП, інфраструктурай, сацыяльнай сферай, г.зн. той прадукцыяй і паслугамі, якія экспартуюцца ці могуць экспартавацца ці прадаюцца замежным грамадзянам, фірмам і арганізацыям без вывазу іх за межы Беларусі. Вызначыць яго магутнасць не проста, таму як складаецца знешнегандлёвы патэнцыял з шматлікіх кампанентаў. Аднак існуе шэраг эканамічных паказчыкаў, якія дазваляюць гэта зрабіць. Па-першае, гэта агульны ўзровень развіцця эканомікі, які можна адлюстроўваць праз вытворчасць ВУП, у тым ліку на душу насельніцтва. Па яго агульнай вытворчасці (па ППЗ у доларах ЗША) Беларусь займае 4-е месца ў СНД і 25-е ў Еўропе сярод 46 еўрапейскіх краін. Доля Беларусі ў вытворчасці сусветнага ВУП складае 0,1% - 0,2% (у

залежнасці ад методыкі падліку), а ў ВУП СНД - 3,0%. Заўважым пры гэтым, што доля Беларусі ў насельніцтве СНД складае 3,6%, а ў плошчы – 0,9%. Нашы паказчыкі ў свеце больш сціплыя: доля Беларусі ў свеце па тэрыторыі – 0,15%, насельніцтве – 0,14%. Аднак удзельная вага краіны ў свеце па вытворчасці асобных відаў прадукцыі больш заўважная (гл. лекцыю 2).

Па-другое, гэта ўдзельная вага экспарту і імпарту тавараў і паслуг у ВУП (звыш 60%), што з'яўляецца самым высокім паказчыкам у СНД.

Інтэгральнай ацэнкай агульнага ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны выступае індэкс развіцця чалавечага патэнцыялу, які ставіць Беларусь на 65-е месца амаль з 180 краін свету.

У знешнегандлёвым патэнцыяле важную ролю адыгрывае структура гаспадаркі па відах эканамічнай дзейнасці і асабліва месца тых відаў, якія вызначаюць НТП. Як вядома, да іх адносяць вытворчасць электраэнергіі, машын і абсталявання і хімічную вытворчасць. Доля гэтых відаў дзейнасці ў агульным аб'ёме вырабляемай прадукцыі Беларусі перавышае 30%, што з'яўляецца даволі значным не толькі ў СНД, але і ў Еўропе.

Аднак, калі паглядзець на агульную структуру эканомікі, можна ўбачыць, што ў вытворчасці ВУП паслугі складаюць толькі 41%. Тут назіраецца істотнае адставанне не толькі ад развітых краін свету, але і шэрагу краін СНД. Слабым суцязненнем з'яўляецца тое, што на долю новых ведаў, якія знаходзяць выкарыстанне ў тэхналогіях, абсталяванні, арганізацыі кіравання, прыпадае да 90% прыросту ВУП. Тым не менш канкурэнтаздольнасць беларускай эканомікі застаецца вельмі нізкай. У “Глабальнай справаздачы аб канкурэнтаздольнасці 2011-2012 гадоў”, падрыхтаваным Сусветным эканамічным форумам, месца для Беларусі не знайшлося, хаця ў ім прадстаўлены пазіцыі 142 краін.

Важнай складовай часткай знешнегандлёвага патэнцыялу краіны з'яўляецца яе эканоміка-геаграфічнае і геапалітычнае становішча. Тут няма патрэбы доўга спыняцца, таму як яго ацэнка была зроблена ў першым

раздзеле. Адзначым толькі, што Беларусь застаецца адным з галоўных транзітных калідораў для Расіі і еўрапейскіх краін, прычым вельмі выгадным. Так, перавозка грузаў з Гамбурга ў Маскву праз тэрыторыю Беларусі з разліку за адзін рэйс каштуе прыкладна на 10% танней, чым адпаведная перавозка праз Літву і Украіну. Лагістыка (гэта кіраванне рухам матэрыяльных, працоўных, энергетычных і інфармацыйных патокаў), вобразна кажучы, павінна стаць тым звяном, якое можа ўзмацніць знешнегандлёвы ланцуг.

Разам з тым нельга забывацца пра тое, што Беларусь – краіна кантынентальная, г.зн. не мае марскога ўзбярэжжа, а знешнегандлёвыя сувязі яе абапіраюцца пераважна на марскі транспарт. Больш таго, мы не маем нават ракі, па якой можна ажыццяўляць навігацыю марскіх суднаў. Усё гэта вядзе да залежнасці ад інфраструктуры суседніх краін і цягне за сабой датковыя фінансавыя выдаткі.

Няма патрэбы дэталёва спыняцца па гэтай жа прычыне і на іншых складовых знешнегандлёвага патэнцыялу (навукова-тэхнічнай, прыродна-рэсурснай, дэмаграфічнай). Сёння ў эканоміцы Беларусі звыш 60% тэхналогій – гэта замежныя тэхналогіі, пры гэтым звыш паловы з іх распрацаваны яшчэ ў XX ст. Не лепшым чынам выглядае прыродна-рэсурсны патэнцыял краіны. Не будзем закранаць мінеральна-рэсурсную частку (тут толькі солі і сыравіна для прамысловасці будматэрыялаў выглядаюць прывабна), а нагадаем толькі тое, што біякліматычны патэнцыял Беларусі для вядзення сельскай гаспадаркі ацэньваецца ФАО ў 100-125 балаў (для параўнання: Польшчы – 125-135; Германіі – 125-140; Аўстрыі – 140-150; Балгарыі – 150-173; ЗША – 150-220). З улікам гэтага ўраджайнасць сельскагаспадарчых культур у нас у 2 разы ніжэй за заходнееўрапейскую (збожжа), таму мы не ўстане канкурыраваць са збожжам нават чарназёмнай зоны Расіі і Украіны. А вось для вытворчасці травяных рэсурсаў, наадварот, нашы прыродна-кліматычныя рэсурсы больш прыдатныя і тут мы маем перавагу. Вялікія запасы ўзнаўляльных лясных і водных рэсурсаў, шмат

зямель, прыцягальныя прыродныя ландшафты трэба таксама аднесці да нашай канкурэнтнай перавагі. Больш прывабна выглядае наш людскі патэнцыял (высокаадукаваны, працавіты, здольны хутка перавучацца).

Важная складовая знешнегандлёвага патэнцыялу – узровень развіцця інфраструктуры. Калі ўзяць толькі дарогі, мы тут таксама выглядаем не лепшым чынам, г.зн. шчыльнасць аўтамабільных дарог і чыгункі значна меншая, чым у еўрапейскіх краінах. Што тычыцца іншых элементаў інфраструктуры (трубаправоды, ЛЭП), яны таксама саступаюць па сваёй прапускной здольнасці суседняй Украіне. Заўважым, што асноўныя перавалачныя магутнасці размешчаны на Брэсцкім і Гродзенскім чыгуначных вузлах, дзе створаны тэрміналы па перапрацоўцы кантэйнераў і розных навалачных і сыпучых грузаў. Пры гэтым рэзервы па перавозцы грузаў на беларуска-польскай мяжы могуць быць павялічаны ў 3-4 разы.

Не менш важная роля павінна надавацца рацыянальнай тэрытарыяльнай арганізацыі мытняў, аб'ектам прыдарожнага сэрвісу (АЗС, СТА, гатэлям і інш.). На пачатак 2012 г. на тэрыторыі Беларусі функцыянавала 9 мытняў: Ашмянская, Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Гродзенская, Магілёўская, Мінская рэгіянальная, Мінская цэнтральная і мытня “Мінск-2” (Нацыянальны аэрапорт). Як бачна, іх пералік больш нагадвае абласны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел, а не рэгіянальныя асаблівасці фарміравання таварных і людскіх плыняў. На жаль, і па зыбяспечанасці аб'ектамі прыдарожнага сэрвісу пакуль Беларусь саступае шматлікім еўрапейскім краінам. Іх агульная колькасць у 2010 г. складала 1091 адзінку, пры гэтым 40% прыпадала на аб'екты грамадскага харчавання. Сярод рэгіёнаў яўна дамінавалі Мінская і Брэсцкая вобласці (45%).

Калі паглядзець на экспертныя магчымасці асобных відаў эканамічнай дзейнасці Беларусі, можна адзначыць, што прывабна яны выглядаюць у сельскагаспадарчай вытворчасці, лясной гаспадарцы, шэрагу відаў апрацоўчай прамысловасці. Так, па ацэнках спецыялістаў, адна бульба і прадукты яе перапрацоўкі маглі б даць да 130 млн. дол. у год. Шкада, што ў

бульбапрадукты перапрацоўваецца менш 5% бульбы (у ЕС 20-60%), а свае патрэбы ў іх (крухмал, бульбапрадукты, патака) за кошт уласнай вытворчасці задавальняе на 40-50%. Але ж ёсць яшчэ шэраг іншых відаў сыравіны і тавараў – насенне жыта, шматгадовых і аднагадовых траў, лекавыя расліны, сушаныя грыбы і ягады, коні, гарэлка, мяса, малако, яйкі і інш. Праўда, трэба мець на ўвазе, што пасля ўступлення ў Сусветную гандлёвую арганізацыю Расіі, якая з'яўляецца асноўным спажыўцом нашай прадукцыі, магчымасці Беларусі ў частцы яе экспарту могуць істотна пагоршыцца з-за няздольнасці вытрымаць канкурэнцыю з іншымі вытворцамі.

Такім чынам можна канстатаваць, што маючы адносна развіты экспартнаарыентаваны вытворчы комплекс, які заснаваны пераважна на апрацоўчых вытворчасцях, Беларусь не валодае неабходнай рэсурснай базай для задавальнення патрэбнасцяў нацыянальнай эканомікі ў розных відах сыравіны і энэрганосьбітах і вымушана набываць іх на знешніх рынках. Так, доля выкарыстаных імпартнай сыравіны, матэрыялаў, паліва, вырабаў ў затратах на вытворчасць прадукцыі (работ, паслуг) складае ў цэлым па краіне каля 30%, а ў Віцебскай вобласці – звыш 40%, у Гомельскай – звыш 30%.

У сучасны момант Беларусь гандлюе больш чым з 150 краінамі свету. Вёсць аб'ём знешняга гандлю таварамі перавысіў у 2010 г. 60 млрд. дол. ЗША (гэта 4-е месца ў СНД пасля Расіі, Украіны і Казастана). Заўважым, што свайго максімуму ён дасягнуў у 2008 г. і склаў 72,5 млрд. дол.) Сальда знешнегандлёвага тавараабароту адмоўнае – 9,6 млрд. дол. (такім яно застаецца з 1993г.). Наша доля ў знешнегандлёвым тавараабароце свету і сярэднедушавы тавараабарот значна меншыя (адпаведна 0,1% і 6,3 тыс. дол.), чым маюць іншыя невялікія замежныя краіны: Аўстрыя, Бельгія, Нідэрланды, Швейцарыя і інш.

Таварная наменклатура знешнегандлёвай дзейнасці Беларусі налічвае 21 раздзел тавараў, у складзе якіх выдзелена 97 груп. Яна прызначана для ажыццяўлення мер тарыфнага і нетарыфнага рэгулявання гэтай дзейнасці, вядзення статыстычнага ўліку і абмену статінфармацыяй. Усяго Беларусь

экспартуе прадукцыю звыш 1000 найменняў, аднак амаль весь яго абарот (90%) прыпадае на 100 пазіцый.

Структура беларускага экспарту і імпарту тавараў да апошняга часу застаецца адносна стабільнай і абумоўлена спецыялізацыяй гаспадаркі, якая склалася ў папярэднія гады (хімічная вытворчасць, вытворчасць харчовых тавараў, машын, транспартных сродкаў і абсталявання і інш.). Адзінае выключэнне – гэта павелічэнне ў нашым экспарце долі мінеральных прадуктаў у пачатку XXI ст., што звязана найперш з продажам нафтапрадуктаў. Менавіта гэтым у першую чаргу і быў выкліканы хуткі рост экспарту краіны. Не выпадкова такая таварная група, як мінеральныя прадукты ў нашым экспарце дамінуе вось ужо некалькі гадоў запар (29% усяго экспарту ў 2010 г.). На другім месцы (18%) тавары хімічнай вытворчасці (угнаенні, пластмасы, каўчук і гумаваыя вырабы і інш.), Машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі складаюць па вартасці 17,5% усяго экспарту. Затым ідзе вытворчасць харчовых тавараў і сыравіна для яе (13%). Пяты радок займае металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў (7,5%). Сярод асобных экспартных тавараў асабліва вылучаюцца нафтапрадукты (28% усяго экспарту), угнаенні (10%), малочная прадукцыя (6%), аўтамабілі і трактары (5%). У цэлым можна сцвярджаць, што структура беларускага экспарту з’яўляецца прагрэсіўнай, таму як адносна высокую вагу ў ім займае вытворчасць транспартных сродкаў, розных машын і абсталявання (значна большую, чым у іншых краінах СНД, але значна менш, чым у развітых краінах). Аднак пры гэтым нельга забывацца пра тое, што айчынная машынабудаўнічая прадукцыя – гэта найперш трактары, аўтамабілі, халадзільнікі, тэлевізары, газавая апаратура, а вось высокатэхналагічная прадукцыя займае зусім нязначную вагу (менш 3%). Акрамя таго, прадукцыя беларускага экспарту з’арыентавана на патрэбы развітых краін у частцы забеспячэння іх сыравінай і змяншэння экалагічнай нагрузкі на прыродныя комплексы гэтых краін. Да таго ж яна ў нас вырабляецца таннай рабочай сілай, чаму і з’яўляецца пакуль

канкурэнтаздольнай. Гэта прадукцыя нізкай і сярэдне-нізкай навукаёмістасці. А вось больш тэхналагічная беларуская прадукцыя знаходзіць свайго спажыўца на традыцыйных рынках краін СНД і Балтыі, часам азіяцкім рынку.

Структура беларускага імпарту адлюстроўвае залежнасць эканомікі краіны ад завозімых энерганосьбітаў, сыравіны, матэрыялаў, камплектуючых вырабаў. Так, 35% імпарту складаюць мінеральныя прадукты (нафта, газ і інш.); 23% - машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі; 13% - розныя хімічныя тавары; 11% - металы і вырабы з іх; 8% - прадукцыя харчовай прамысловасці і сыравіна для яе. Сярод асобных відаў прадукцыі найбольшы імпорт па вартасці прыпадаў на нафту (звыш 30% усяго імпарту), прыродны газ (9%), нафтапрадукты (6%), легкавыя аўтамабілі (4%), чорныя металы (3%). Трэба падкрэсліць, што для беларускай эканомікі вельмі высокай з'яўляецца доля крытычнага імпарту (да 35%), г.зн. без яго мы не можам абыйсціся, таму як самі не вырабляем ці вырабляем мала. Сюды адносяцца энерганосьбіты, шэраг медыкаментаў і харчовых тавараў і інш. Яшчэ 10% - гэта імпорт інвестыцыйных тавараў: машын, абсталявання, камплектуючых. Таму скарачэнне імпарту – актуальная задача для ўсяго гаспадарчага комплексу краіны, а палітыка імпартазамышчэння павінна ажыццяўляцца з улікам гэтых акалічнасцяў. Трэба адзначыць, што толькі за 2010-2011 гг. айчынныя вытворцы вырабілі каля сотні найменняў імпартазамыняльных тавараў (газонакасілкі, вінілавыя шпалеры, дэзадаранты і інш.).

Гандаль паслугамі выглядае значна лепш, чым гандаль таварамі, што дае падставы казаць аб добрых перспектывах іх далейшага развіцця. Да таго ж, у адрозненні ад гандлю таварамі, тут назіраецца станоўчае сальда (у 2010 г. 1,7 млрд. дол.ЗША). Вось знешнегандлёвы абарот імі склаў 3,5 млрд. дол., у т.л. экспарт – 4,5 млрд. дол., імпорт – 2,8 млрд. дол. Менавіта паслугі ў пэўнай ступені кампенсуюць адмоўнае сальда таварамі. Вядучае месца ў экспарце паслуг займалі транспартныя (67%). Другі радок займалі паездкі

(9%), пры гэтым у структуры іх экспарту па мэце паездак доля асабістых істотна пераважала дзелавыя паездкі (адпаведна 66% і 34%). Трэці радок у структуры экспарту паслуг займалі камп'ютарныя і інфармацыйныя паслугі (5%), затым – паслугі сувязі (4%) і будаўнічыя паслугі (3%). У іх імпарце дамінавалі таксама транспартныя паслугі (49%). Затым ішлі – паездкі (21%), будаўнічыя паслугі (6%), паслугі сувязі (3,5%) і роялці і ліцэнзійныя паслугі (3%).

Нягледзячы на тое, што Беларусь гандлюе больш чым з 150 краінамі свету, геаграфічная структура яе знешняга гандлю мае яўна еўрапейскую накіраванасць (81% усяго абароту). Другім рэгіёнам была Азія (10,5%), трэцім – Амерыка (каля 6%). Удзельная вага Афрыкі, Аўстраліі і Акіяніі была нязначнай – менш 1%.

Асноўны партнёр у знешнім гандлі Беларусі – Расійская Федэрацыя, на долю якой у 2010 г. прыпадала 46% усяго знешнегандлёвага тавараабароту. Эканамічныя інтарэсы Расіі і Беларусі знаходзяцца ў сферы забеспячэння расійскіх прадпрыемстваў камплектуючымі, матэрыяламі і гатовай прадукцыяй хімічнай і машынабудаўнічай вытворчасці, вытворчасці транспартных сродкаў, электроннага і аптычнага абсталявання, металургічнай вытворчасці і інш. Кааперацыя паміж беларускімі і расійскімі прадпрыемствамі тут вельмі высокая. У сваю чаргу, Беларусь выступае “зборачным цэхам” канчатковай прадукцыі з камплектуючых, якія вырабляе Расія і іншыя краіны СНД. Расія і надалей зацікаўлена захаваць гандлёвыя сувязі ў вытворчасці машын і абсталявання, некаторых транспартных сродкаў, электратэхнікі, сродкаў сувязі, абароны, шын і г.д. Гэтаму павінен паспрыяць і створаны ў 2011 г. Расіяй, Беларуссю і Казахстанам Мытны саюз.

Сярод рэгіёнаў Расіі ў гандлі з Беларуссю асабліва вылучаюцца Цюменская вобласць (32% усяго абароту), г. Масква (12%), Маскоўская вобласць (10%), г. Санкт-Пецярбург (5%) і Смаленская вобласць (3,4%). Заўважым, што становіцца сальда Беларусь мела з 43 рэгіёнамі Расіі

(найбольшае з Масквой і Маскоўскай вобл., Санкт-Пецярбургам і Кемераўскай вобл.).

Другі па велічыні знешнегандлёвы таварааброт Беларусь мела з Украінай (звыш 7%). Наш экспарт на Украіну перавышаў імпорт і складаўся найперш з нафтапрадуктаў, трактароў, халадзільнікаў, шын, калійных угнаенняў, поліэтылену. Імпорт – электраэнергіі, пракату чорных металаў, жмыхаў, алею.

Трэцім знешнегандлёвым партнёрам Беларусі з’яўляюцца Нідэрланды (звыш 5%), з якімі мы мелі ў 2010 г. самае вялікае становішча сальда (2,5 млрд. дол.) і найперш дзякуючы нафтапрадуктам. Пры гэтым неабходна падкрэсліць, што наменклатура імпартуемых Беларуссю тавараў значна пераўзыходзіць наменклатуру экспартуемых ёю тавараў.

Чацвертае месца ў знешнегандлёвым тавараабароце займае Германія (каля 5%), з якой, у адрозненні ад Нідэрландаў, Беларусь мае самае вялікае адмоўнае сальда з краін паза СНД (1,9 млрд. дол.). Асноўныя тавары беларускага экспарту – нафтапрадукты, медыцынскія прылады, лесаматэрыялы, дрот з чорных металаў, мэбля і інш. У імпорце – гэта найперш прадукцыя машынабудавання, рухавікі, лекавыя сродкі, свініна і інш.

Упершыню ў гісторыі знешнегандлёвых адносін Беларусі на пятае месца па велічыні знешнегандлёвага тавараабароту ў 2010 г. выйшаў Кітай (3,5%). Гэтаму паспрыяў не столькі ёмісты кітайскі рынак, колькі нізкая самазабяспечанасць КНР калійнымі ўгнаеннямі. Менавіта яны складаюць аснову беларускага экспарту. Імпорт Беларусі з Кітая па сваёй наменклатуры пераўзыходзіць яе импорт з усімі астатнімі краінамі свету, за выключэннем Расіі. Як вынік – вялікае адмоўнае сальда Беларусі ў гандлі з Кітаем (1,2 млрд. дол.).

Сярод іншых знешнегандлёвых партнёраў Беларусі неабходна адзначыць Польшчу, Венесуэлу, Вялікабрытанію, Латвію, Італію, на долю

якіх разам прыпадае звыш 11% усяго знешнегандлёвага тавараабароту Беларусі.

Гандаль з далёкімі геаграфічна ад нас краінамі не мае вялікіх перспектыв з-за высокіх транспартных выдаткаў, што зніжае яго эфектыўнасць. Увогуле трэба падкрэсліць, што без скарачэння выдаткаў на вытворчасць прадукцыі і цэнаў на яе на ўнутраным рынку, разлічваць на прарывы ці нават трывалае развіццё гандлёвых сувязей не даводзіцца. Залатое правіла гандлю – купляць толькі тое, што не можам зрабіць самі ці даражэй у нас вырабляць, чым купіць за мяжой – набывае асаблівы сэнс.

Важна падкрэсліць, што з большасцю краін свету Беларусь мае станоўчае сальда, аднак з-за вельмі вялікага адмоўнага сальда ў гандлі найперш з Расіяй, Германіяй і Кітаем вынік усёй знешнегандлёвай дзейнасці атрымліваецца адмоўным. Між тым праблема збалансаванасці знешнегандлёвых сувязей краіны з'яўляецца самай важнай на цяперашнім этапе яе сацыяльна-эканамічнага развіцця. Можна сцвярджаць, што іх збалансаванасць – гэта пытанне эфектыўнасці развіцця не толькі знешняга гандлю, але і ўсёй эканомікі. Ацэнка збалансаванасці ажыццяўляецца па формуле:

$$U_i = (C/A) \times 100\%,$$

дзе U_i – узровень агульнай збалансаванасці знешнегандлёвых сувязей, %; C – сальда знешнегандлёвага тавараабароту краіны, дол.ЗША; A – агульны знешнегандлёвы тавараабарот краіны, дол. ЗША.

Узровень збалансаванасці можа змяняцца ад -100% (тады краіна выключна імпарцёр) да +100% (тады краіна выключна экспарцёр). Пры збалансаванасці экспартна-імпартных аперацый U_i набліжаецца да 0. Па стану за 2010 г. для Беларусі U_i склаў -16%.

Аднак трэба памятаць пра тое, што на агульную збалансаванасць знешнегандлёвай дзейнасці краіны аказвае ўплыў кожны канкрэтны гандлёвы партнёр. Таму пры неабходнасці можна разлічыць эфектыўнасць укладу кожнага партнёра ў агульную збалансаванасць краіны.

Аб невысокай эфектыўнасці знешнегандлёвай дзейнасці Беларусі сведчаць таксама суадносіны сальда знешнегандлёвага тавараабароту да яе ВУП. У апошнія гады яны набліжаліся да -10%. Лічыцца, што гэтыя суадносіны не павінны перавышаць -5%.

Важным у аналізе эфектыўнасці знешняга гандлю з'яўляецца каэфіцыент структурнай спецыялізацыі, які вызначаецца шляхам адносінаў паказчыка ўдзельнай вагі пэўнай групы тавараў у экспарце краіны да ўдзельнай вагі гэтай групы тавараў у вытворчасці краіны. Лічыцца, што ён павінен быць большым за 1 для тавараў з высокай ступенню апрацоўкі (напрыклад, для машынабудавання) і меншым за 1 для тавараў з нізкай ступенню апрацоўкі (напрыклад, сельскагаспадарчай прадукцыі). Зробленыя намі разлікі для прадукцыі машынабудавання, сведчаць аб тым, што дадзены каэфіцыент складае ўсяго 0,8.

Даволі супярэчлівым выглядае развіццё знешнегандлёвай дзейнасці рэгіёнаў Беларусі. З аднаго боку, можна назіраць пэўную неадпаведнасць іх патэнцыялаў аб'ёмам экспарту і імпарту тавараў (табліца 1). З другога, - выклікаюць некаторае здзіўленне вынікі гандлёвай дзейнасці. Так, становіцца сальда знешнегандлёвага тавараабароту за апошнія два гады мелі толькі Мінская, Гродзенская і Магілёўская вобласці. Такая сітуацыя звязана як з арганізацыйнымі асаблівасцямі знешняга гандлю (напрыклад, рэгістрацыяй шматлікіх суб'ектаў гаспадарання ў Мінску), так і нераўнамерным размеркаваннем па тэрыторыі краіны экспартна-арыентаваных вытворчасцей.

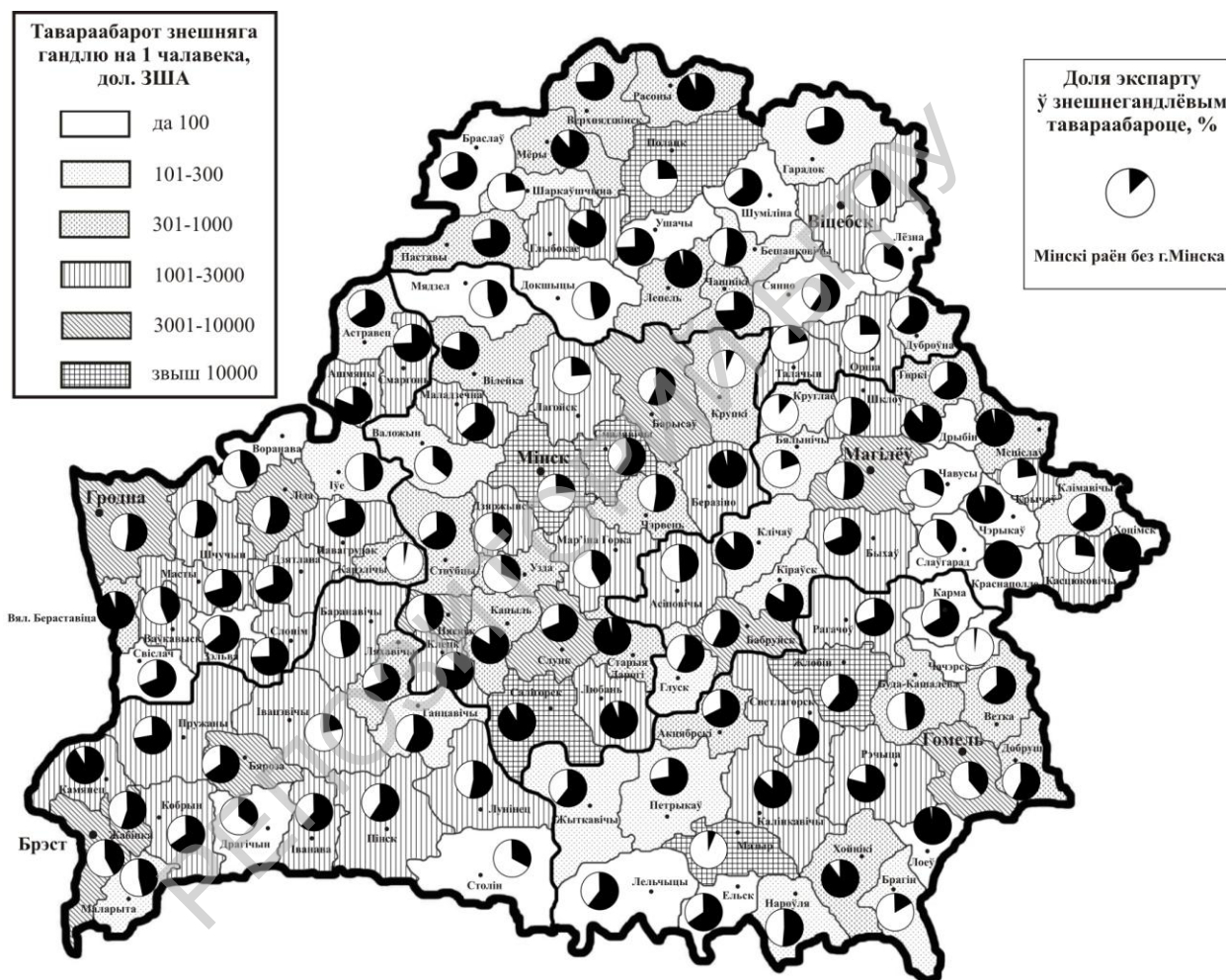
Табліца 1. Рэйтынг абласцей і г. Мінска па аб'ёму прамысловай, сельскагаспадарчай вытворчасці, валавому рэгіянальнаму прадукту, экспарту і імпарту тавараў, 2010 г.

Прамысловая вытворчасць	Сельскагаспа- дарчая вытворчасць	Валавы рэгіянальны прадукт	Экспарт тавараў	Імпарт тавараў
Гомельская	Мінская	г. Мінск	г. Мінск	г. Мінск
г. Мінск	Брэсцкая	Мінская	Мінская	Гомельская
Віцебская	Гродзенская	Гомельская	Гомельская	Віцебская
Мінская	Гомельская	Брэсцкая	Віцебская	Мінская
Гродзенская	Віцебская	Віцебская	Магілёўская	Брэсцкая

Брэсцкая	Магілёўская	Гродзенская	Гродзенская	Магілёўская
Магілёўская	-	Магілёўская	Брэсцкая	Гродзенская

На ўзроўні адміністрацыйных раёнаў сітуацыя ў знешнім гандлі таварамі выглядае яшчэ больш кантрастна (мал. 11).

Мал. 11. Сярэднедушавы тавараабарот знешняга гандлю і доля экспарту ў знешнегандлёвым тавараабароце адміністрацыйных раёнаў Беларусі, 2010 г.

Для індустрыяльных раёнаў характэрны, як правіла, больш высокія значэнні сярэднедушавага тавараабароту. Што тычыцца ўдзельнай вагі экспарту ва ўсім знешнегандлёвым тавараабароце, тут назіраецца адваротная сітуацыя: сельскагаспадарчыя раёны маюць істотнае перавышэнне экспарту над імпартам.

Для геаграфічнай структуры знешняга гандлю паслугамі Беларусі характэрны ў цэлым тыя ж асаблівасці, што і для гандлю таварамі (табліца 2).

Табліца 2. Знешні гандаль паслугамі Беларусі ў разрэзе асноўных краін-партнёраў, 2010 г.

Паказчыкі	Млн. дол.ЗША	Доля, %	Паказчыкі	Млн. дол.ЗША	Доля, %
Экспарт паслуг, усяго	4478,2	100,0	Імпарт паслуг, усяго	2785,6	100,0
у тым ліку:			у тым ліку:		
Краіны СНД	1262,8	28,2	Краіны СНД	816,4	29,3
з іх: Расія	1044,6	23,3	з іх: Расія	504,5	18,1
Украіна	133,4	3,0	Украіна	284,8	10,2
Казахстан	32,0	0,7	Казахстан	10,7	0,4
Краіны паза СНД	3215,4	71,8	Краіны паза СНД	1969,2	70,7
з іх: Германія	632,6	14,1	з іх: Літва	319,6	11,5
Польшча	404,4	9,0	Германія	230,5	8,3
Літва	176,5	3,9	Польшча	144,3	5,2
Нідэрланды	155,5	3,5	Швейцарыя	117,0	4,2
Індыя	146,0	3,3	Турцыя	100,1	3,6
Вялікабрытанія	140,3	3,1	Латвія	99,9	3,6
Кітай	126,7	2,8	Эстонія	85,8	3,1
ЗША	120,9	2,7	Кітай	83,2	3,0
Кіпр	114,9	2,6	ЗША	61,8	2,2
Венгрыя	84,7	1,9	Канада	57,4	2,1
Латвія	81,7	1,8	Аўстрыя	48,9	1,8
Швейцарыя	75,7	1,7	Данія	48,6	1,7
			Кіпр	46,1	1,7
			Францыя	32,0	1,1
			Італія	29,3	1,1

Удасканаленне знешнегандлёвых сувязей Беларусі павінна ажыццяўляцца рознымі шляхамі, аднак галоўным напрамкам застаецца пераадоленне дэфіцыту гандлёвага балансу. З гэтай мэтай ураду краіны неабходна ствараць ўмовы для канкурэнтаздольнасці таваравытворцаў, ажыццяўляць фінансавую, інфармацыйную, навуковую, прававую і дыпламатычную іх падтрымку, павялічваць долю навукаёмістай прадукцыі ў экспарце краіны і, што асабліва важна падкрэсліць, праводзіць актыўную палітыку імпартазамышчэння. Сярод імпартазамышчальных тавараў –

пральныя машыны, LCD-тэлевізары, кандыцыянеры, скутары, мантажная пена, дзіцячыя падгузнікі, розныя віды кандытарскіх вырабаў і інш.

Адзін з важнейшых відаў знешнеэканамічнай дзейнасці Беларусі і важнейшы фактар яе сацыяльна-эканамічнага развіцця – інвестыцыйная дзейнасць. У 2010 г. агульны аб'ём замежных інвестыцый у эканоміку краіны склаў 9 млрд. дол.ЗША ці прыкладна 950 дол. на аднаго яе жыхара. Пры гэтым трэба падкрэсліць, што пераважную частку іх складалі прамыя інвестыцыі (61 %). Асноўныя краіны-інвестары – Расія (72%), Аўстрыя (10%), Кіпр (3,5%), Нідэрланды (3,5%) і Вялікабрытанія (3%). Па тэрыторыі Беларусі інвестыцыі размяркоўваліся вельмі нераўнамерна. Так, 77% іх агульнай колькасці “асела” у Мінску, прыкладна 10% – у Віцебскай вобл., 8% - у Гомельскай і толькі каля 1% - у Гродзенскай вобл. Такая іх геаграфія у цэлым адпавядае прамысловому патэнцыялу рэгіёнаў, хаця ў асобныя гады і змяняецца.

Сама Беларусь як краіна-інвестар займае даволі сціплае месца ў сусветным рэйтынгу. Яе прамыя інвестыцыі за мяжу ў тым самым 2010 г. не перавышалі 3 млрд. дол.ЗША і “асядалі” пераважна ў краінах СНД.

Важнай формай прыцягнення замежных інвестыцый у эканоміку краіны з'яўляюцца свабодныя эканамічныя зоны (СЭЗ). Менавіта гэта акалічнасць была адной з прычын іх узнікнення на тэрыторыі Беларусі. У шасці створаных СЭЗ па стану на пачатак 2011 г. было зарэгістравана 322 рэзідэнты, у тым ліку 313 – працуючых. Асабліва вылучаліся ў гэтых адносінах СЭЗ “Мінск” (89), “Брэст” (71) і “Гроднаінвест” (50). Агульны аб'ём назапашаных інвестыцый па усіх СЭЗ склаў 375 млн. дол.ЗША, з якіх на долю СЭЗ “Брэст” прыпадала 35%, “Мінск” – 26, “Гомель-Ратон” – 12, “Магілёў” – 12, “Віцебск” – 10, “Гродна-інвест” – 5%. Асноўныя краіны-інвестары – Германія (18%), Вялікабрытанія (17), Кіпр (12), Расія (6) і Аўстрыя (5%). Весь знешнегандлёвы тавараабарот усіх зон склаў усяго 3,1млрд. дол.ЗША (самы вялікі ў СЭЗ “Мінск” – 13% і СЭЗ “Брэст” – 12%). Пры гэтым адмоўнае сальда мелі СЭЗ “Магілёў”, “Гомель-Ратон” і “Гродна-

інвест”. У экспарце пераважалі рыбная прадукцыя, пластмасавая тара, мэбля, алюміній і вырабы з яго, дрот з кабелем. У імпарце – спірт, цыклічныя вуглеводароды, алімініевыя вырабы, драўняна-стружкавыя пліты, марожаная рыба.

Экспарт паслуг таксама быў нязначным (звыш 10 млн. дол.ЗША), а адмоўнае сальда было характэрным для усіх СЭЗ, акрамя “Магілёў” і “Віцебск”.

І што самае прыкрае – кожнае шостае прадпрыемства СЭЗ краіны ў 2010 г. было стратным.

Актыўнае развіццё ў апошнія гады набывае такі від знешнеэканамічных сувязей, як працоўная міграцыя. Штогод па дамовах і кантрактах у Беларусь прыезджае 5-7 тыс. працоўных мігрантаў (у 2010 г. – 6,8 тыс. чалавек.), пры гэтым выязджае працаваць за межы краіны 4-6 тыс. чалавек (у 2010 г. – 5,1 тыс. чалавек). Найбольшая колькасць працоўных мігрантаў з Украіны (40%), Літвы (15), Турцыі (8), Кітая (7,5) і Узбекістана (7%). Асноўныя рэгіёны Беларусі, дзе яны працуюць, – гэта Мінск, Мінская і Брэсцкая вобласці (72% усіх працуючых).

Грамадзяне Беларусі выязджаюць працаваць у асноўным у Расію (63%), ЗША (25), Польшчу (6), Германію (2,5) і Латвію (1%). Фарміруецца гэта “працоўная плынь” пераважна за кошт насельніцтва сталіцы Беларусі, Магілёўскай і Гомельскай абласцей (83% усіх мігрантаў).

Павелічэнне ці змяншэнне працоўных мігрантаў на рынку Беларусі будзе напрамую залежыць ад яе сацыяльна-эканамічнай сітуацыі, а таксама палітычнай сітуацыі ў свеце.

Турыстычны рынак Беларусі пачаў фарміравацца толькі ў апошнія гады. Патэнцыял для яго развіцця разнастайны. Гэта і ўнікальная гісторыка-культурная спадчына, і разнастайны раслінны і жывёльны свет, і багатыя паляўнічыя і рыбалоўныя ўгоддзі, і вялікая колькасць санаторна-курортных устаноў і інш.

У 2010 г. турысцкай дзейнасцю займаліся амаль 800 арганізацый, з якіх звыш паловы знаходзілася ў Мінску. Важна падкрэсліць тое, што пераважная колькасць іх працуе на знешні турызм. У 2010 г. колькасць паездак замежных грамадзян у Беларусь складала 5,3 млн., у тым ліку 1,5 млн. – з Украіны, 1,4 млн. – з Расіі, 946 тыс. – з Літвы, 607 тыс. – з Польшчы, 206 тыс. – з Малдовы і г.д. Заўважым, што ехалі турысты ў Беларусь пераважна з прыватнымі мэтамі (каля 60%).

Аднак трэба мець на ўвазе, што арганізаваных турыстаў прыезджае ў Беларусь значна менш (у 2010 г. – 120 тыс. чалавек.). Больш за ўсё з Расіі, Вялікабрытаніі, Турцыі, Літвы і Польшчы.

Для ацэнкі ўзроўню развіцця ўязнога турызму лепш за ўсё выкарыстоўваць адносныя паказчыкі. У выніку, калі суаднесці колькасць арганізаваных турыстаў з усім насельніцтвам краіны, атрымаецца вельмі сціплы паказчык – 12,6 чалавек. Гэта значна менш, чым маюць усе суседзі Беларусі.

Выязная турысцкая плынь значна большая за ўязную. Калі браць толькі арганізаваных турыстаў розніца складала ў 2010 г. 3,5 раза. Пераважная колькасць грамадзян Беларусі аддае перавагу Украіне (32%), Турцыі (20%), Егіпту (12%), Балгарыі (7%) і Расіі (6%).

Фарміраванне турысцкіх плыняў у 2010 г. адбывалася ў асноўным за кошт насельніцтва г.Мінска, Брэсцкай і Гомельскай абласцей. Замежныя турысты аддавалі перавагу г.Мінску, Брэсцкай і Віцебскай абласцям.

Далейшае развіццё турысцкай дзейнасці ў Беларусі павінна быць максімальна скіравана на развіццё ўнутранага турызму. У развіцці замежнага турызму асноўны акцэнт неабходна рабіць на прыцягненне турыстаў у Беларусь.

Сярод іншых відаў сувязей трэба адзначыць трансгранічнае супрацоўніцтва еўрарэгіёнаў з удзелам Беларусі. Адметнасць гэтага віду сувязей у тым, што кантакты ажыццяўляюцца непасрэдна на нізавым узроўні і закранаюць абмежаванае кола ўдзельнікаў. Першым такім рэгіёнам,

створаным у 1995, стаў “Буг”. З боку Беларусі яго прадстаўляе Брэсцкая вобласць, з боку Польшчы – Люблінскае ваяводства, з боку Украіны – Валынская вобласць. Асацыяванымі членамі з’яўляюцца таксама Жоўкіўскі і Сакальскі раёны Львоўскай вобласці. Асноўныя накірункі супрацоўніцтва тычацца пашырэння сеткі міждзяржаўных пагранічных пераходаў, развіцця іх інфраструктуры, супрацоўніцтва ў сферы кантролю якасці прыгранічных вод басейна р.Заходні Буг і інш. Другім па часе стварэння быў еўрарэгіён “Нёман”. Яго ўдзельнікамі з’яўляюцца Гродзенская вобласць, Падляскае ваяводства Польшчы, Алітускі, Марыямпольскі і Вільнюскі ўезды Літвы, Чарняхоўскі, Несцяроўскі, Гусеўскі, Красназнаменскі і Азёрскі раёны Калінінградскай вобласці Расіі. Накірункі супрацоўніцтва – развіццё турызму, правядзенне штогадовых выстаў-кірмашоў і інш. Еўрарэгіён “Азёрны край” створаны ў 1998 г. Яго ўдзельнікі – Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Міёрскі, Пастаўскі і Глыбоцкі раёны Беларусі, Даўгаўпілскі, Краслаўскі, Прэйльскі і Рэзэкненскі раёны разам з гарадамі Даўгаўпілс і Рэзэкнэ Латвіі, Зарасайскі, Ігналінскі, Уценскі і Швенчэнскі раёны разам з г.Вісагінас Літвы. Накірункі супрацоўніцтва – дзейнасць па развіцці сельскага турызму, штогадовыя фэсты народнай творчасці і г.д. Еўрарэгіён “Белавежская пушча” (год стварэння 2002) утвараюць Камянецкі, Пружанскі і Свіслацкі раёны з боку Беларусі і Хайнуўскі павет з боку Польшчы. Асноўныя накірункі супрацоўніцтва – распрацоўка трансгранічных турыстычных маршрутаў, развіццё экалагічнага і аграрнага турызму, арганізацыя выстаў школьных адукацыйных праектаў і інш. Апошнім створаны еўрарэгіён “Днепр” (2003 г.). Яго ўдзельнікі – Гомельская вобласць, Чарнігаўская вобласць Украіны і Бранская вобласць Расіі. Стварэнне Міжнароднага інстытута славістыкі, правядзенне Міжнароднага фэсту славянскай кухні – галоўныя накірункі дзейнасці гэтага еўрарэгіёна.

Літаратура

1. Беларусь в интеграционных проектах. Мн., 2011.

2. Вертинская, Т.С. Регионоведение в международных экономических отношениях. Мн., 2006.
3. Внешняя торговля Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
4. Дайнеко, А.Е., Дайнеко, Е.А. Экономика Беларуси в интеграционных процессах СНГ. Горки: 2010.
5. Национальная конкурентоспособность Беларуси. Отвечаем на современные вопросы. Мн., 2010.
6. Основные показатели деятельности резидентов свободных экономических зон Республики Беларусь за 2010 г. Статистический сборник. Мн., 2011.
7. Решетников, Д.Г. Международный туризм в системе внешней торговли Беларуси. Мн., 2004.

РАЗДЗЕЛ 4. ЭКАНОМІКА-ГЕАГРАФІЧНАЕ РАЯНІРАВАННЕ БЕЛАРУСІ І ХАРАКТАРЫСТЫКА ЯЕ РЭГІЁНАЎ

ЛЕКЦЫЯ 19

ТЭМА: РЭГІЯНАЛЬНАЯ ПАЛІТЫКА І ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫЯ ПРАПОРЦЫ Ў РАЗВІЦЦІ І РАЗМЯШЧЭННІ ПРАДУКЦЫЙНЫХ СІЛ БЕЛАРУСІ

План

1. Паняцце “рэгіянальная палітыка”, яе віды, мэта і прынцыпы.
2. Рэгіянальная эканамічная палітыка Беларусі: суб’екты, аб’екты, узроўні і формы рэалізацыі.
3. Аналіз праблем сучаснага сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў краіны. Праблемныя рэгіёны як аб’ект рэгіянальнага развіцця.
4. Асноўныя задачы рэгіянальнага развіцця Беларусі на перыяд да 2015 г.

Рэгіянальная палітыка — гэта дзейнасць органаў дзяржаўнай улады і кіравання, а таксама неўрадавых арганізацый і грамадскасці па кіраванні сацыяльна-эканамічным, дэмаграфічным і экалагічным развіццём рэгіёнаў краіны і рашэнні праблем дзяржаўнага, міжрэгіянальнага, рэгіянальнага і ўнутрырэгіянальнага характару. Яна можа праводзіцца на трох узроўнях: дзяржаўным, субнацыянальным ці рэгіянальным і муніцыпальным ці лакальным. Часцей за ўсё да словазлучэння «рэгіянальная палітыка» дадаецца слова «дзяржаўная». У гэтым выпадку яна разумеецца як палітыка дзяржавы, цэнтру ў адносінах да рэгіёнаў, сістэма іх адносін і ўзаемаадносін.

Кожная краіна ў залежнасці ад дакладнай сітуацыі ў ёй, ступені вырашанасці найбольш вострых праблем праводзіць тую ці іншую рэгіянальную палітыку. Яе важнасць вызначаецца памерамі краіны, адрозненнямі ў прыродных умовах, нацыянальным складзе насельніцтва, узроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця асобных частак і г.д. Таму можна

казаць пра такія яе віды, як рэгіянальная эканамічная палітыка, рэгіянальная дэмаграфічная палітыка, рэгіянальная экалагічная палітыка і інш.

Яе мэта, калі казаць коратка, - захаванне цэласнасці і адзінства краіны, пераадоленне неапраўдана вялікіх адрозненняў (часам адсталасці) і стварэнне ўмоў для ўстойлівага развіцця ўсіх яе частак.

Паспяховае дасягненне гэтай мэты патрабуе выканання шэрагу прынцыпаў. Адны з іх з'яўляюцца агульнымі, прыдатнымі для ўсіх відаў і ўзроўняў, другія – прыватнымі, якія адносяцца толькі да некаторых выпадкаў. Да агульных прынцыпаў можна аднесці наступныя: 1) адэкватнасці, г.зн. неабходнасць улічваць існуючыя ў рэгіёнах сацыяльна-эканамічныя праблемы і сітуацыі, структуру гаспадаркі і інш., 2) прыярытэтнасці, г.зн. выбар самых галоўных мэтаў і правядзенне рэгіянальнай палітыкі суадносна з гэтымі мэтамі, 3) узгаднення, г.зн. гарманічнага спалучэння інтарэсаў рэгіёнаў і дзяржавы.

Да прыватных прынцыпаў адносяцца: 1) забеспячэнне комплекснага развіцця гаспадаркі рэгіёнаў, 2) размежаванне сфер уплыву дзяржаўных органаў і мясцовых, 3) дэцэнтралізацыі, 4) дыферэнцыяцыі падыходаў да праблем развіцця рэгіёнаў і інш.

Асноўная мэта сучаснай дзяржаўнай рэгіянальнай палітыкі (ДРП) Беларусі – павышэнне ўзроўню і якасці жыцця насельніцтва незалежна ад месца яго пражывання на базе выкарыстання рэгіянальных умоў і фактараў для фарміравання ў рэгіёнах інавацыйна ўстойлівай, сацыяльна арыентаванай і канкурэнтаздольнай эканомікі.

Дзяржаўнае рэгуляванне рэгіянальнага развіцця ажыццяўляецца на падставе распрацоўкі і рэалізацыі рэгіянальнай эканамічнай палітыкі (РЭП), у межах якой адбываецца ўдакладненне мэтаў і задач Канцэпцыі рэгіянальнага развіцця краіны на бліжэйшы перыяд. РЭП праводзіцца на нацыянальным і розных тэрытарыяльных узроўнях (абласным, раённым і першасным). Суб'ектамі РЭП на нацыянальным узроўні выступаюць

рэспубліканскія органы кіравання, а на рэгіянальным – органы мясцовага кіравання і самакіравання абласнога, раённага і першаснага ўзроўняў. Аб'ектамі РЭП з'яўляюцца накірункі сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйна-тэрытарыяльных, адміністрацыйных адзінак, а таксама праблемных тэрыторый.

Фарміраванне і рэалізацыя РЭП складаецца з наступных форм: сістэмы прагназавання, праграміравання і стратэгічнага тэрытарыяльнага планавання сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў; комплекса мер, метадаў і інструментаў кіравання рэгіянальным развіццём на нацыянальным, абласным, раённым і пярвічным узроўнях; сістэмы органаў мясцовага кіравання і самакіравання, разам з іх фінансавай базай, і ў цэлым, інстытуцыянальным асяроддзем рэгіёнаў для актывізацыі мясцовых згуртаванняў у рашэнні задач рэгіянальнага развіцця; тэрытарыяльнай арганізацыі краіны; адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення.

Галоўныя імператывы развіцця беларускай эканомікі – інавацыйна ўстойлівае, сацыяльна арыентаванае і канкурэнтаздольнае яе развіццё. На жаль, у сучасны момант у Беларусі ў патрэбнай ступені не створаны ўмовы для такога развіцця як самой краіны, так і яе рэгіёнаў. Зыходзячы з гэтага найбольш характэрнымі праблемамі рэгіянальнага развіцця, якія патрабуюць рашэння ў бліжэйшыя гады, з'яўляюцца наступныя:

- не задзейнічаны ў поўнай меры рэгіянальныя рэзервы ў рэалізацыі асноўных накірункаў сацыяльна-эканамічнага развіцця і слаба ўлічваюцца наступствы, якія назіраюцца ў сувязі з гэтым на тэрытарыяльным узроўні;
- захоўваюцца дыспрапорцыі ў тэмпах і ва ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця паміж адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі адзінкамі рознага рангу і, адпаведна, рэгіянальныя адрозненні ва ўзроўні і якасці жыцця насельніцтва мясцовых згуртаванняў;

- маюць месца нізкі ўзровень і істотныя адрозненні ў забеспячэнні рэгіёнаў вытворчай і сацыяльнай інфраструктурай, у тым ліку рыначнага тыпу, недастатковае развіццё атрымаў недзяржаўны сектар і сфера паслуг;
- не сфарміравана эфектыўная гаспадарчая спецыялізацыя рэгіёнаў, шматлікія адміністрацыйныя раёны, малыя і сярэднія гарады застаюцца манафункцыянальнымі, што зніжае іх канкурэнтныя перавагі;
- эканоміка рэгіёнаў застаецца неканкурэнтаздольнай як ў нацыянальным, так і міжнародным маштабе, шматлікія адміністрацыйныя раёны, малыя і сярэднія гарады слаба ўцягнуты ў знешнеэканамічныя сувязі;
- не дасягнута ўнутраная звязанасць эканомікі краіны на падставе фарміравання новых міжрэгіянальных і міжраённых сувязей з улікам развіцця рыначных адносін;
- амаль поўнасьцю адсутнічаюць зоны высокаарганізаванага ўрбаністычнага асяроддзя жыцця насельніцтва (дэфіцыт сучаснай гарадской інфраструктуры, інфармацыйных каналаў, экалагічна спрыяльных умоў жыцця ў большасці населеных пунктаў і іх абмежаваная транспартная даступнасць да асноўных сусветных цэнтраў культуры, фінансаў і інш.);
- не створаны ў поўнай меры неабходныя ўмовы для ўзнаўлення і развіцця чалавечых рэсурсаў, што выклікае абвастрэнне сацыяльных праблем;
- пераважае цэнтралізаваны падыход да рашэння праблем жыццядзейнасці і павышэння якасці жыцця насельніцтва мясцовых згуртаванняў, пры існуючай мадэлі міжбюджэтных адносін рэгіёны больш зацікаўлены ў фінансавых асігнаваннях з рэспубліканскага бюджэту, а не ў росце ўласных падатковых крыніц;
- застаецца неапраўдана высокай рэгіянальная дыферэнцыяцыя ў якасці навакольнага асяроддзя, даходах насельніцтва і яго занятасці;

- назіраецца неадпаведнасць граніц адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення рэальна існуючым сацыяльна-эканамічным згуртаванням.

Як адзначалася вышэй, аб'ектам РЭП могуць быць таксама праблемныя тэрыторыі. У навуковай і вучэбнай літаратуры пакуль не склалася адзінага меркавання адносна такіх тэрыторый. Больш таго, сустракаюцца нават розныя назвы праблемных тэрыторый: дэпрэсіўныя рэгіёны (ці раёны, ці тэрыторыі), праблемныя рэгіёны (ці раёны, ці тэрыторыі). Упершыню ў Беларусі больш грунтоўна да іх вывучэння падыйшла Л.В.Казлоўская [1]. У сучасным разуменні праблемныя рэгіёны, па меркаванні Л.В.Казлоўскай, – гэта тэрыторыі з крызіснай, напружанай, неспрыяльнай, вострай сітуацыяй у сацыяльнай, эканамічнай ці экалагічнай сферах. Яны могуць выдзяляцца па розных крытэрыях і выходзіць (ці супадаць) за межы адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак. Ёю была прапанавана наступная іх тыпалогія: 1) з высокай канцэнтрацыяй вытворчасці і насельніцтва ці “перагрэтыя рэгіёны” (Мінск, Гомель, Віцебск, Магілёў); 2) з неспрыяльнай экалагічнай сітуацыяй (Наваполацкі, Салігорскі рэгіёны і інш.); 3) якія патрабуюць комплекснага асваення прыродна-рэсурснага патэнцыялу (Беларускае Палессе); 4) з недастатковым узроўнем развіцця прамысловасці (да апошняга часу сюды адносілі Брэсцкую і Гродзенскую вобласці); 5) пацярпелыя ад катастрофы на ЧАЭС; 6) рэгіёны з высокім узроўнем беспрацоўя; 7) рэгіёны, дзе былі размешчаны ваенныя гарадкі савецкай арміі; 8) прыгранічныя рэгіёны.

У некалькі змененым выглядзе гэта тыпалогія ўвайшла ў НСУР-2020, дзе да праблемных рэгіёнаў аднесены: 1) дэпрэсіўныя рэгіёны (гэта тэрыторыі з слабым развіццём прамысловасці і сацыяльнай інфраструктуры, наяўнасцю малых манагаліноавых гарадоў з высокім узроўнем беспрацоўя (Паставы, Смаргонь і інш.), 2) Салігорскі і Наваполацкі прамысловыя вузлы, якія характарызуюцца высокай ступенню антрапагеннай нагрузкі, 3) Беларускае Палессе і Беларускае Паазер’е (у першым вострай з’яўляецца праблема дэградацыі прыродных экасістэм, таму ставіцца задача

пераўтварыць яго ў рэгіён устойлівага, збалансаванага сацыяльна-экалагічна-эканамічнага развіцця; у другім – слабага выкарыстання рэкрэацыйнага патэнцыялу, у сувязі з гэтым неабходна ствараць рацыянальную сістэму рэкрэацыйнага абслугоўвання), 4) прыгранічныя раёны (іх 44), для якіх прыярытэтным накірункам развіцця павінна стаць выкарыстанне іх геапалітычнага становішча на падставе пашырэння зон свабоднага гандлю, 5) Мінская сталічная акруга (стаць задача пераўтварыць яе ў сучасны еўрапейскі горад з высокім узроўнем развіцця міжнародных камунікацый, 6) рэгіён, які мае афіцыйны статус рэгіёна экалагічнага бедства (Чарнобыльская зона ці тэрыторыя забруджаная радыёнуклідамі).

Свой погляд на крытэрыі вызначэння праблемнасці развіцця адміністрацыйных раёнаў і іх падзел выказваюць аўтары работы «Концептуальные положения регионального развития Республики Беларусь до 2015 года» [3]. Так, у якасці такіх крытэрыяў прапануюцца: 1) колькасць сельскага насельніцтва (менш 20 тыс. чал.), 2) шчыльнасць усяго насельніцтва (менш 20 чал./км²), 3) шчыльнасць сельскага насельніцтва (менш 10 чал./км²), 4) узровень намінальнай налічанай зароботнай платы (менш 350 тыс. руб.), 5) агульная велічыня прыбытку арганізацый менш 5 млрд. руб., 6) сярэдняя забяспечанасць насельніцтва жыллём менш 23 м², 7) колькасць арганізацый рознічнага гандлю і грамадскага харчавання менш 150, 8) забяспечанасць насельніцтва бальнічнымі ложкамі менш 80 на 10 тыс. чал., 9) колькасць урачоў усіх спецыяльнасцей менш 20 на 10 тыс. чал., 10) колькасць навучэнцаў агульнаадукацыйных школ менш 1250 на 10 тыс. чал.

Зыходзячы з пералічаных негатыўных крытэрыяў аўтары выдзяляюць наступныя дзве групы раёнаў, якія характарызуюцца дэпрэсійнымі працэсамі развіцця:

1) Раёны з прыкметамі дэпрэсійнага развіцця (маюць месца ад 4-х да 6-ці негатыўных крытэрыяў). Да іх аднесены 41 раён: большасць раёнаў Віцебскай, Магілёўскай і Гомельскай абласцей і асобныя раёны Мінскай

вобласці (Бярэзінскі, Крупскі і Старадарожскі), Брэсцкай вобласці (Ганцавіцкі і Маларыцкі), Гродзенскай вобласці (Свіслацкі).

2) Дэпрэсіўныя раёны (прысутнічае 7 і больш негатыўных крытэрыяў). Да іх аднесены 13 адміністрацыйных раёнаў, размешчаных на поўначы і ўсходзе Беларусі, частка з іх – прыгранічныя і забруджаныя радыёнуклідамі. У Віцебскай вобласці – Бешанковіцкі, Гарадоцкі, Докшыцкі, Дубровенскі, Расонскі і Ушацкі; у Магілёўскай – Бялыніцкі, Краснапольскі, Слаўгарадскі, Хоцімскі і Чэрыкаўскі; у Гомельскай – Ельскі і Лоеўскі.

Нам уяўляецца, што вызначаныя вышэй 10 крытэрыяў праблемнасці адміністрацыйных раёнаў выглядаюць не зусім пераканаўча. Ад некаторых з іх можна зусім адмовіцца, таму як праблемнасці яны не нясуць (напрыклад, сярэдняю забяспечанасць насельніцтва жыллём менш за 23 м² маюць толькі 5 раёнаў), некаторыя – замяніць (напрыклад, колькасць арганізацый рознічнага гандлю і грамадскага харчавання лепш паказаць праз гандлёвую плошчу магазінаў і пасадачныя месцы аб'ектаў харчавання).

Наш падыход да вызначэння ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Беларусі і іх тыпалогіі заснаваны на 12 паказчыках:

1) прадукцыя прамысловай вытворчасці на аднаго чалавека, млн. руб.; 2) валавая прадукцыя сельскай гаспадаркі сельгасарганізацый на 1 бала-гектар сельскагаспадарчых угоддзяў, тыс. руб.; 3) інвестыцыі ў асноўны капітал на 1 чалавека, млн. руб.; 4) каэфіцыент Энгеля (разлічаны па працягласці аўтамабільных дарог агульнага карыстання і чыгункі); 5) адносіны экспарту тавараў да іх імпарту, %; 6) рэнтабельнасць рэалізаванай прадукцыі, работ і паслуг арганізацый, %; 7) сярэднемесячная намінальная налічаная зароботная плата работнікаў, тыс. руб.; 8) сярэднедушавы аб'ём рознічнага тавараабароту гандлёвых арганізацый, тыс. руб.; 9) агульны аб'ём платных паслуг насельніцтву на 1 чалавека, тыс. руб.; 10) сярэднедушавая забяспечанасць насельніцтва жыллём (агульнай плошчай), м²; 11) узровень добраўпарадкавання жыллёвага фонду вадаправодам, каналізацыяй,

цэнтральным ацяпленнем і гарачай вадой (сярэднеарыфметычнае значэнне), %; 12) смяротнасць немаўлят (памерлыя ва ўзросце да аднаго года на 1000 народжаных), ‰.

Як бачна, пералічаныя паказчыкі, з аднаго боку, даюць уяўленне аб розных відах эканамічнай дзейнасці раёнаў Беларусі, з другога, - ахопліваюць прама ці ўскосна разнастайныя бакі жыцця людзей.

Інтэгральная ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця раёнаў вызначалася на падставе зробленых прыватных груповак і тыпалогій, г.зн., калі раён з 12 аналізуемых паказчыкаў па сямі і больш знаходзіўся ў группах з вельмі высокім і высокім узроўнем развіцця, ён атрымліваў самую высокую кваліфікацыйную ацэнку і адпаведны тып «раён-лідар», калі па пяці-шасці – высокую і тып «развіты раён», калі па трох-чатырох – сярэдняю і тып «стагніруючы раён», а калі гэтых паказчыкаў не было зусім – вельмі нізкую ацэнку і тып «дэпрэсіўны раён». Апошні тып склалі такія раёны, як Ганцавіцкі, Драгічынскі, Іванаўскі, Столінскі, Бешанковіцкі, Буда-Кашалёўскі, Веткаўскі, Жыткавіцкі, Чачэрскі, Навагрудскі, Клімавіцкі, Краснапольскі і Слаўгарадскі. Дэталёвы пералік усіх тыпаў зроблены ў лекцыі 21.

У «Дзяржаўнай комплекснай праграме развіцця рэгіёнаў, малых і сярэдніх гарадскіх пасяленняў на 2007 -2010 гады», зацверджанай урадам у 2007 г., у спіс праблемных малых і сярэдніх гарадоў Беларусі трапіла 183 гарадскія пасяленні. Тут галоўным крытэрыям іх выдзялення выступала праблема занятасці насельніцтва.

Для пераадолення негатыўных тэндэнцый сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў і рашэння праблем, якія накіпіліся тут, асноўнымі задачамі рэгіянальнага развіцця Беларусі на бліжэйшыя гады з'яўляюцца [2]:

- дасягненне мэтаў сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны з улікам мясцовай спецыфікі і забеспячэнне комплекснага і збалансаванага рэгіянальнага развіцця;

- забеспячэнне ўстойлівага інавацыйнага і сацыяльна-арыентаванага развіцця рэгіёнаў;
- садзейнічанне станаўленню рэгіянальных рынкаў тавараў, паслуг, капітала, тэхналогій і працы;
- стварэнне ўмоў для самастойна падтрымліваемага эканамічнага росту ў рэгіёнах;
- ажыццяўленне структурных змяненняў у эканоміцы рэгіёна, фарміраванне недзяржаўнага сектара, развіццё тэрытарыяльнай спецыялізацыі, стымуляванне фарміравання новых інавацыйных вытворчасцей, у тым ліку энергетычных, транспартна-лагістычных сістэм на новай тэхнічнай аснове і іншых сфер прыкладання працы;
- забеспячэнне прыярытэтнага развіцця вытворчай і сацыяльнай інфраструктуры на падставе ўкаранення дзяржаўных мінімальних сацыяльных стандартаў;
- павышэнне канкурэнтаздольнасці эканомікі рэгіёнаў і іх інтэграцыя ў сусветную эканоміку, у тым ліку на аснове развіцця прыгранічных і міжрэгіянальных сувязей;
- эфектыўнае выкарыстанне прыродных, сыравінных і паліўна-энергетычных рэсурсаў рэгіёнаў;
- рэалізацыя мер эканамічнага і сацыяльнага характару, накіраваных супраць тэндэнцый пагаршэння дэмаграфічнай сітуацыі ў канкрэтных рэгіёнах;
- рост дабрабыту насельніцтва і скарачэнне рэгіянальных адрозненняў ва ўзроўні і якасці жыцця мясцовых згуртаванняў;
- павышэнне забяспечанасці насельніцтва добраўпарадкаваным жыллём і якасці жыллёва-камунальных паслуг;
- павышэнне ўзроўню занятасці і павелічэнне даходаў насельніцтва;
- рэгуляванне міграцыйных плыняў з улікам ліквідацыі дыспрапорцый рэгіянальных рынкаў працы;

- стварэнне ўмоў для экалагічна бяспечнага пражывання насельніцтва ў рэгіёнах на аснове ўкаранення экалагічна чыстых і безадходных тэхналогій у вытворчасць і сферу паслуг, экалагічна абгрунтаванае размяшчэнне прадпрыемстваў;

- забеспячэнне натуральнага развіцця экасістэм, захаванне і ўзнаўленне ўнікальных прыродных комплексаў;

- рацыяналізацыя сістэмы рассялення, прыярытэтнае развіццё рэгіёнаў, гарадоў і тэрыторый, маючых стратэгічнае значэнне для краіны, якія вызначаны як «кропкі росту», аднаўленне малых і сярэдніх гарадоў, сельскагаспадарчых раёнаў і да т.п.;

- павышэнне эфектыўнасці рэгіянальнай палітыкі, фарміраванне і выкарыстанне новых інструментаў кіравання рэгіянальным развіццём, укараненне элементаў рэгіянальнага менеджмента, разам з павышэннем кваліфікацыі кіруючых кадраў;

- удасканаленне і развіццё сістэмы стратэгічнага планавання сацыяльна-эканамічным развіццём у частцы комплекснага тэрытарыяльнага развіцця;

- забеспячэнне эфектыўнага, спрыяльнага для ўстойлівага эканамічнага росту, узаемадзеяння дзяржавы і бізнеса ў рамках развіцця дзяржаўна-прыватнага партнёрства;

- удасканаленне сістэмы мясцовага кіравання і самакіравання ў накірунку фарміравання органаў мясцовай улады як актыўных удзельнікаў і ініцыятараў рэгіянальнага развіцця краіны;

- распрацоўка механізмаў уключэння насельніцтва ў рашэнне пытанняў мясцовага значэння з мэтай пераадалення тэндэнцый да бюракратызацыі органаў дзяржаўнага кіравання;

- аптымізацыя адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення краіны.

Трэба падкрэсліць, што Канцэптуальныя палажэнні рэгіянальнага развіцця Рэспублікі Беларусь да 2015 года носяць у цэлым агульны характар. Між тым шляхі вырашэння рэгіянальных праблем павінны быць

дыферэнцыраванымі, г.зн. для розных тыпаў рэгіёнаў патрабуецца свой «набор» мерапрыемстваў. У гэтых адносінах больш дакладнымі з'яўляюцца Асноўныя напрамкі дзяржаўнай горадабудаўнічай палітыкі Рэспублікі Беларусь на 2007-2010 гг., дзе былі вызначаны шляхі развіцця рэгіёнаў рознай «праблемнасці». Так, для тых рэгіёнаў, якія валодаюць значным эканамічным, навукова-тэхнічным, сацыяльна-культурным, дэмаграфічным патэнцыялам і магчымасцямі росту (размова ідзе пра буйныя гарады з іх зонамі ўплыву) – гэта стымуляванне развіцця пасяленняў і тэрыторый, стварэнне ўмоў для іх паскоранага развіцця. Для радыяцыйна забруджаных рэгіёнаў – аказанне дзяржаўнай падтрымкі ў мэтах забеспячэння бяспечных умоў пражывання насельніцтва. Для іншых рэгіёнаў з крызіснай экалагічнай, сацыяльна-дэмаграфічнай, эканамічнай абстаноўкай – аказанне дзяржаўнай падтрымкі і рэгуляванне развіцця пасяленняў і тэрыторый. Для рэгіёнаў з каштоўным гісторыка-культурным, прыродным, курортна-рэкрэацыйным патэнцыялам – забеспячэнне аховы і рацыянальнага выкарыстання гэтых каштоўнасцей. Для астатніх – стварэнне ўмоў для мабілізацыі ўнутраных рэсурсаў і самаразвіцця.

Для такой кампактнай краіны, як Беларусь, з яе адносна высокай шчыльнасцю дарожнай сеткі і адносна раўнамерным размеркаваннем буйных прамысловых цэнтраў, адным з галоўных накірункаў паспяховага сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў павінна стаць міграцыя насельніцтва і перамяшчэнне прадпрыемстваў з мэтай скарачэння адлегласці да рынкаў. Гэта значыць, што для тых рэгіёнаў, якія маюць трывалы дэмаграфічны патэнцыял, але характарызуюцца праблемамі занятасці насельніцтва, мятнікаявая міграцыя магла б стаць сродкам частковага іх вырашэння. Аднак галоўнай застаецца палітыка дзяржавы, якая стварае ўмовы для росту вытворчасці (канцэнтрацыі) ў такіх рэгіёнах. Прыярытэтным накірункам рэгіянальнага развіцця павінна стаць падтрымка (фінансавая, арганізацыйная, інфармацыйная) з боку дзяржавы прадпрыемстваў, малога і сярэдняга

бізнесу на рэгіянальным узроўні. Гэта тычыцца большасці адміністрацыйных раёнаў краіны.

Усе прыгранічныя раёны Беларусі павінны максімальна шырока выкарыстоўваць магчымасць свайго становішча для развіцця прыгранічных і міжрэгіянальных сувязей.

Такім чынам, належыць яшчэ шмат зрабіць для таго, каб аслабіць рэгіянальную дыферэнцыяцыю (неапраўдана высокую). Тольккі на гэтым шляху можа адбыцца змяншэнне адрозненняў ва ўзроўні і якасці жыцця насельніцтва рэгіёнаў.

Літаратура

1. Козловская, Л.В. Проблемные регионы Беларуси в условиях переходной экономики / Л.В.Козловская // Вестн. Бел. гос. ун-та. Сер.2. 1997. №2. С.62-65.
2. Концептуальные положения регионального развития Республики Беларусь до 2015 г. Под ред. П.Г.Никитенко. Мн., 2009.
3. Плаксина, Г.И. Региональные аспекты устойчивого развития экономики. Могилев, 2005.
4. Сасноўскі, В.М. Дыферэнцыяцыя ва ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Беларусі і іх тыпалогія. Геаграфія: праблемы выкладання. Мн., 2011, №3, с. 3-17.
5. Фатеев, В.С. Региональная политика: сущность, тенденции, проблемы. Мн., 2004.

ЛЕКЦЫЯ 20

ТЭМА: ЭКАНОМІКА-ГЕАГРАФІЧНАЕ РАЯНІРАВАННЕ БЕЛАРУСІ

План

1. Паняцце раяніравання. Мэта і віды эканоміка-геаграфічнага раяніравання.
2. Асаблівасці раяніравання Беларусі ў XX ст.
3. Сучаснае эканоміка-геаграфічнае раяніраванне краіны.
4. Неабходнасць удасканалення раяніравання і адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення.

Паспяховае кіраванне, як правіла, вялікай тэрыторыяй патрабуе дзялення яе на больш дробныя часткі, пэўныя раёны. Раяніраванне ў самым агульным выглядзе ўяўляе сабой падзел тэрыторыі на часткі на падставе тых ці іншых прыкмет. Яно можа ажыццяўляцца на ўсёй планеце, на асобных матэрыках, па рэгіёнах свету ці па асобных краінах. У залежнасці ад пакладзеных у яго аснову прыкмет раяніраванне можа быць прыродным (ці фізіка-геаграфічным), эканамічным (ці эканоміка-геаграфічным), прыродна-гаспадарчым (ці комплексным), сацыяльна-эколага-эканамічным і інш. У сваю чаргу фізіка-геаграфічнае раяніраванне можа падзяляцца на геамарфалагічнае, глебавае, кліматычнае і г.д. Эканоміка-геаграфічнае – на прамысловае, сельскагаспадарчае, транспартнае і г.д. Аднак можа ажыццяўляцца і комплекснае ці інтэгральнае раяніраванне кожнага з гэтых відаў. Менавіта комплекснаму эканоміка-геаграфічнаму раяніраванню Беларусі ў дадзеным раздзеле і надаецца асноўная ўвага.

Раяніраванне мае два напрамкі – пазнавальны (апісальны) і канструктыўны (пераўтваральны). Сэнс першага ў тым, каб адлюстраваць аб'ектыўнасць працэсу тэрытарыяльнага падзелу працы, выявіць заканамернасці ў размяшчэнні прадукцыйных сіл і аблегчыць эканоміка-геаграфічнае вывучэнне (апісанне) той ці іншай тэрыторыі. Гэты напрамак

дазваляе інтэграваць шматлікія характарыстыкі яе прыроды, гаспадаркі, насельніцтва, паказаць і растлумачыць іх узаемадзеянне і ўзаемаабумоўленасць. Мэта канструктыўнага раяніравання заключаецца ў павышэнні эфектыўнасці развіцця сацыяльна-эканамічнай сістэмы краіны шляхам стварэння асновы для рацыянальнага падзелу працы паміж яе часткамі і для забеспячэння сацыяльнай, эканамічнай і экалагічнай збалансаванасці ў развіцці кожнай з гэтых частак адпаведным кіраваннем.

Эканамічны раён, з'яўляючыся важнейшым элементам тэрытарыяльнай структуры гаспадаркі краіны, характарызуецца найперш спецыялізацыяй у тэрытарыяльным падзеле працы, мае характэрную для яго структуру эканомікі, якая склалася на базе спецыфічнага для дадзенай тэрыторыі спалучэння прыродных рэсурсаў, гістарычных і сацыяльна-эканамічных умоў.

Асаблівае месца ў распрацоўцы праблем эканоміка-геаграфічнага раяніравання нашай краіны належыць аўтару першага падручніка па географіі Беларусі А.Смолічу [5]. У гэтым падручніку ён адзначаў, што ўся этнічная Беларусь (разам з часткамі, якія ўваходзілі ў Польшчу, Расію, Літву, Латвію і Украіну) уяўляе сабой адзінае цэлае, адрозненні тычацца толькі гаспадарчага развіцця, і правёў раяніраванне выдзеленай ім этнічнай Беларусі. Дзеля гэтага А.Смоліч сгрупаваў 65 аднесеных ім да этнічнай Беларусі паведаў на аснове іх падабенства па 3-х прыкметах – шчыльнасці сельскага насельніцтва, характару паверхні і характару эканамічных сувязей паміж рознымі тэрыторыямі. У выніку ён выдзеліў 14 раёнаў – “краінаў”: Полацкае Надзвінне, Віленская краіна, Менская краіна, Наднёманская краіна (Горадзеншчына), Надбужанская краіна (Падлясьсе), Піншчына, Вялікая Палеская нізіна, Верхне-Бярэзінская краіна, Беларускі лесастэп, Радань (Паўднёвая Магілёўшчына), Амсьціслаўшчына, Варшанская краіна (Паўночная Магілёўшчына), Віцебская краіна, Смаленшчына.

Неабходнасць раяніравання, а затым разгляд краіны па асобных раёнах А. Смоліч тлумачыў тым, што гэта дазваляе больш дэтальна вывучыць

краіну, разглядзець усе бакі жыцця кожнага раёна, усе іх асаблівасці ў сукупнасці і стварыць поўны малюнак кожнага раёна і краіны ў цэлым.

Пазней, у 1925 г. у рабоце “Тыпы геаграфічных краявідаў Беларусі” ён ужо ўлічваў пры эканамічным раяніраванні прыродныя ўмовы і рэсурсы як патэнцыял для будучага развіцця раёнаў, а пры іх выдзяленні прымаў да ўвагі асаблівасці геалагічнай пабудовы па аналогіі з тым, што рабілі П.Сямёнаў-Цянь-Шанскі, Г.Танфільяў. П.Туткоўскі.

У 1927 г. А.Смоліч узначальваў Беларускі НДІ сельскай і лясной гаспадаркі, які займаўся дробным сельскагаспадарчым раяніраваннем. Па кожнаму раёну былі даследаваны сістэмы зямляробства і вызначана іх спецыялізацыя. У выніку адміністрацыйныя раёны краіны былі згрупаваны ў 13 буйных сельскагаспадарчых раёнаў, а затым па ступені іх блізкасці – у 5 раёнаў, якія дазволілі вызначыць перспектывы далейшага эканамічнага развіцця. Гэта ўжо была спроба канструктыўнага эканамічнага раяніравання, у адрозненні ад першага.

Увогуле трэба падкрэсліць, што ўзровень развіцця эканамічнай геаграфіі ў 20-х гадах XX ст. быў вельмі высокім, што адзначаюць і гісторыкі беларускай эканамічнай навукі. Дастаткова адзначыць тое, што навукоўцы бралі актыўны ўдзел у распрацоўцы метадычнай базы для канструктыўнага эканамічнага раяніравання тых часоў, абгрунтаванні адзінага эканамічнага раёна Беларусі з цэнтрам у Мінску.

Адзін з першых (у 1922-1923 гг.) эканамічнае раяніраванне БССР прапанаваў аграном Н.Ярашэвіч. Гэта было сельскагаспадарчае раяніраванне, таму як і краіна была пераважна аграрнай, і крытэрыі былі, так бы мовіць, аграрнымі: улік натуральна-гістарычных і дэмаграфічных (шчыльнасць насельніцтва) прыкмет, становішча тэрыторыі адносна рынкаў збыту і шляхоў зносін. Ім было выдзелена 7 раёнаў.

У 1924 г. новы крок у метадалогіі эканамічнага раяніравання зрабіў Р.Бонч-Асмалоўскі, які адзначыў недахопы работы Н. Ярашэвіча (адсутнасць мэты раяніравання, выкарыстанне шчыльнасці насельніцтва ў якасці

асноўнага крытэрыя інтэнсіўнасці гаспадаркі) і прапанаваў свае 7 раёнаў па арганізацыйных тыпах сельскай гаспадаркі.

У сувязі з першым узбуйненнем тэрыторыі Беларусі ў 1924 г. (перадачай 15 ўездаў і асобных воласцей Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерній) і неабходнасцю змен у адміністрацыйным дзяленні камісія ў складзе І.Адамовіча, Я.Дыло і А.Смоліча правяла новае раяніраванне краіны. Тут ужо былі выкарыстаны такія яго прынцыпы, як улік перспектывы развіцця канкрэтнага раёна, набліжэнне дзяржапарата да патрэб людзей, змяншэнне выдаткаў на яго ўтрыманне. У выніку на тэрыторыі Беларусі былі ўтвораны 10 акруг, 100 раёнаў і 1202 сельсаветы. Прапановы географаў Беларусі пакласці ў аснову раяніравання прасторавую дыферэнцыяцыю пераважна гаспадарчых прыкмет былі высока ацэнены камісіяй УЦВК СССР па раяніраванні пад старшынствам М.І.Калініна і рэкамендаваны для выкарыстання ў іншых рэспубліках саюза.

Сярод іншых важных работ даваеннага часу ў гэтым накірунку заслугоўвае ўвагі калектыўная манаграфія “Усе раёны БССР”, якая выйшла ў 1933 г. пад рэдакцыяй акадэміка Т. Домбаля. У артыкуле С. Маргелава «Фізіка-геаграфічная карта БССР і занальныя эканамічныя падраёны БССР» была дадзена дэтальвая харатарыстыка 4-х занальных раёнаў (Віцебска-Аршанска-Полацкага, Мінска-Бабруйска-Барысаўскага, Мазырска-Турава-Рэчыцкага, Гомель-Магілёва-Крычаўскага) і вызначана іх спецыялізацыя. Гэта было па сутнасці прыродна-гаспадарчае раяніраванне і, што асабліва важна, вызначана галоўная канструктыўная мэта эканоміка-геаграфічнага раяніравання – вызначэнне спецыялізацыі раёнаў.

Знакавым для эканамічнай географіі быў 1936 г. – выданне першага падручніка з часоў утварэння БССР – “Эканамічная географія БССР”.

У 30-х гадах новыя падыходы да раяніравання выказаў А.Фема. Гэты эканаміст раскрытыкаваў дарэвалюцыйную школу раяніравання, асабліва А.Смоліча, за апісальнасць і канстатацыю стыхійна сфарміраваных на тэрыторыі Беларусі галін вытворчасці. На яго думку, новае раяніраванне

павінна не кастатаваць, а арганізоўваць размяшчэнне розных галін для паспяховага сацыялістычнага будаўніцтва. У аснову свайго дробнага раяніравання ён паклаў аптымальнасць памераў тэрыторыі, якая павінна выцякаць з рэнтабельнасці энергетычнай базы і завершанай апрацоўкі мясцовых прадуктаў і сыравіны. У выніку зробленых разлікаў ім быў вызначаны для Беларусі ў якасці аптымальнага аграіндустрыяльны раён з плошчай 60-100 тыс. га сельгасзямель і радыусам 14-20 км, г.зн. у БССР на той час павінна быць 100-120 аграіндустрыяльных раёнаў і праведзены змены ў адміністрацыйным дзяленні.

Падыход да раяніравання як складовай часткі планавання і яго ўвязка з адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам быў характэрным для ўсяго пасляваеннага перыяду развіцця эканоміка-геаграфічнага раяніравання Беларусі. Ён быў сфармуляваны ў 50-я гады ў эканамічным інстытуце Дзяржплана СССР і грунтуваўся на прынцыпе: рэспубліка, край, вобласць пры планаванні гаспадаркі выступаюць як адзінае гаспадарчае цэлае, як адзіны тэрытарыяльна-вытворчы комплекс. Таму, калі выдзелены адміністрацыйныя адзінкі, у іх павінны сфарміравацца эканамічныя раёны.

Менавіта гэты прынцып абумоўліваў шматлікія змены ў адміністрацыйна-тэрытарыяльным дзяленні Беларусі па сутнасці да сярэдзіны 60-х гадоў. І практычна ўсе схемы эканамічнага раяніравання Беларусі другой паловы XX ст. абапіраліся на яе адміністрацыйны падзел. Такі падыход прасочваецца практычна ва ўсіх падручніках і дапаможніках па географіі Беларусі як для сярэдняй, так і вышэйшай школ да сённяшняга часу, калі разглядаюцца эканамічныя раёны. Больш таго, практычна ва ўсіх праграмных дакументах апошніх гадоў да ўнутрырэспубліканскіх рэгіёнаў таксама адносяць 6 абласцей і г.Мінск. Асноўным аргументам пры гэтым выступае тое, што адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі на 6 абласцей не змяняўся з 1961 г., у выніку ў кожнай з іх сфарміраваўся свой тэрытарыяльна-гаспадарчы комплекс, які найбольш поўна адпавядае мясцовым прыродным умовам і рэсурсам, горадабудаўнічым магчымасцям

развіцця асобных населеных пунктаў, наяўнасці працоўных рэсурсаў, патрэбнасцям насельніцтва.

Праўда, гэта не азначае, што такі падыход падзяляюць усе навукоўцы. Так, яшчэ ў 70-я гады з крытыкай адміністрацыйнага падыходу да эканамічнага раяніравання Беларусі выступіў А.Ліс і прапанаваў свой варыянт, які абапіраўся на прынцып фарміравання ўнутрырэспубліканскіх тэрытарыяльна-вытворчых комплексаў (ТБК). На яго думку, абласны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел больш прыстасаваны для рашэння сельскагаспадарчых задач, а не эканамічных. І ў той жа час вакол буйных гаспадарчых цэнтраў фактычна склаліся ТБК, граніцы якіх далёка не заўсёды супадаюць з граніцамі абласцей. Ён прапанаваў свой варыянт раяніравання, у аснове якога – фактар спецыялізацыі прамысловых комплексаў буйных гаспадарчых вузлоў, фарміраванне гэтых комплексаў як цэласных сістэм з устойлівымі ўнутранымі і знешнімі сувязямі, якія склаліся (ці складваюцца) у межах і вакол асобных буйных гаспадарчых вузлоў. Пры гэтым улічваліся аб’ёмы і задачы вытворчасці кожнай тэрытарыяльнай часткі, магчымасці стварэння аптымальных умоў для пабудовы рацыянальных гаспадарча-тэрытарыяльных комплексаў і арганізацыі кіравання імі ў межах гэтых раёнаў.

У якасці фактараў раёнаўтварэння ўлічваліся таксама: паліўна-энергетычная база асобных частак рэспублікі, канфігурацыя транспартнай сеткі, эканамічная прывязка менш развітых частак да больш развітых, прыродныя і працоўныя рэсурсы, спецыялізацыя сельскай гаспадаркі для забеспячэння сыравінай харчовай прамысловасці і часткова лёгкай прамысловасці, а таксама прадуктамі харчавання насельніцтва, геаграфічнае становішча асобных частак рэспублікі.

Зыходзячы з гэтага А. Ліс выдзеліў 4 эканамічныя раёны: Цэнтральны (ад балот Палесся на поўдні да ўзвышшаў Беларускай грады на поўначы, ад бас.Беразіны на ўсходзе да мяжы Беларусі з Літвой на захадзе), Паўднёва-Усходні (у граніцы Беларусі з Украінай і Расіяй, у бас.Прыпяці і Дняпра з

прытокамі Беразіной і Сожам), Паўночна-Усходні (бас.верхняга цячэння Дзвіны і Дняпра), Заходні (у бас.верхняга цячэння Нёмана, Прыпяці і Буга і прылягае да мяжы з Польшчай, Літвой, а на поўдні мяжуе з Украінай). У межах гэтых 4-х раёнаў ён выдзяляў падраёны.

Такім чынам, гэта канцэпцыя раяніравання насіла канструктыўны характар – ставілася мэта прывесці ў адпаведнасць раёны патрабаванням рацыянальнага падзелу працы, дапамагала вызначыць аб'ектыўна неабходныя прапорцыі ў тэрытарыяльных комплексах. Пры гэтым падкрэслівалася, што выдзеленыя раёныносяць перспектыўны характар і фарміруюцца як самастойныя эканамічныя адзінкі.

Трэба падкрэсліць, што па колькасці падраёнаў работа А.Ліса моцна не адрознівалася ад тых падраёнаў, якія выдзялялі пры абласным раяніраванні ў 70-х гадах эканоміка-географы Беларусі (18-20 прамысловых цэнтраў, якія арганізуюць усю эканамічную прастору).

У другой палове XX ст., акрамя эканамічнага раяніравання Беларусі, даволі шырокае распаўсюджванне атрымала інтэгральнае прыродна-гаспадарчае раяніраванне (як правіла, у навукова-папулярных, вучэбных, асветніцкіх, краязнаўчых выданнях). Сутнасць яго ў тым, што за аснову прымаецца прыроднае (фізіка-геаграфічнае) раяніраванне і па выдзеленых прыродных правінцыях ці зонах характарызуецца гаспадарка. Праўда, акцэнт робіцца на асаблівасці гаспадаркі, якія звязваюцца з прыроднымі адрозненнямі. Яго мэта – паказаць яскрава сувязь размяшчэння вытворчасці і насельніцтва з прыроднымі ўмовамі і размяшчэннем прыродных рэсурсаў.

У межах Беларусі ў адпаведнасці з такім падыходам звычайна выдзяляюць тры буйных прыродна-гаспадарчых раёны: Паўночны (Беларускае Паазер'е), Цэнтральны (ці Сярэдні) і Паўднёвы (Беларускае Палессе).

Адно з самых апошніх па часе (90-е гады XX ст.) прыродна-гаспадарчае раяніраванне Беларусі ажыццявіў С.Сідор [6]. У яго тры раёны – Паўночны (Віцебская вобл. уся, Астравецкі, Ашмянскі і Смаргонскі р-ны

Гродзенскай вобл., Мядзельскі і Вілейскі р-ны Мінскай вобл.); Цэнтральны (Гродзенская вобл. без 3-х вышэйназваных раёнаў, Мінская вобл. без Салігорскага, Любанскага, Старадарожскага і дзвух названых раёнаў, Магілёўская вобл. без Глускага р-на, Рагачоўскі і Кармянскі р-ны Гомельскай вобл., Камянецкі, Пружанскі, Баранавіцкі і Ляхавіцкі р-ны Брэсцкай вобл.); Паўднёвы (Салігорскі, Любанскі і Старадарожскі р-ны Мінскай вобл., Глускі р-н Магілёўскай вобл., Гомельская вобл. без Рагачоўскага і Кармянскага р-наў, Брэсцкая вобл. без 4-х вышэйназваных раёнаў). У складзе гэтых 3-х раёнаў былі выдзелены 16 асноўных прамыслова-транспартных вузлоў і 12 значных прамысловых цэнтраў. Як правіла, іх характарыстыка даецца з акцэнтам на прыродныя асаблівасці і на тое, як яны ўплываюць на развіццё і размяшчэнне сельскай гаспадаркі, рассяленне, транспарт, галіновую структуру прамысловасці. У выніку яно, з'яўляючыся карысным у гэтай частцы, не ў стане растлумачыць геаграфію буйных гаспадарчых і прамысловых цэнтраў, якія арганізуюць усё сацыяльнае і эканамічнае жыццё. А яно, як вядома, звязана не толькі з прыроднымі ўмовамі, але і з сацыяльна-эканамічнымі фактарамі (эканоміка-геаграфічным становішчам, гістарычнымі асаблівасцямі, транспартнымі ўмовамі і інш.).

У другой палове XX ст. (70-80-е гады) пільная ўвага з боку эканамістаў і эканоміка-географаў надавалася таксама дробнаму сацыяльна-эканамічнаму раяніраванню. Яго мэта – выдзеліць унутры буйных эканамічных раёнаў такія тэрыторыі, у межах якіх ажыццяўляецца задавальненне асноўных патрэбнасцей чалавека (у працы, культурна-бытавым абслугоўванні, рэкрэацыі), а таксама магчыма стварэнне спрыяльных умоў для эфектыўнага, збалансаванага развіцця вытворчасці і рассялення. Зразумела, у цэнтры ўвагі апынуліся гарады як раёнаўтваральныя цэнтры. Асабліва актыўна гэты накірунак развівалі ў НДЭІ Дзяржплана БССР на чале з Я.Александровічам, які абгрунтаваў мэтазгоднасць выдзялення ў межах Беларусі «внутрирайонных ТПК и на их основе – территориально-групповых систем расселения, т.е. своеобразных

социально-экономических регионов, объединяющих группу административных районов с общей территорией и локализацией местных экономических, культурно-бытовых, трудовых и других видов связей» [1, с.140]. Усяго ім было выдзелена 19 ТВК (сацыяльна-эканамічных рэгіёнаў) і вызначаны іх асноўныя параметры (колькасць насельніцтва, плошча, радыус зоны прыцягнення рэгіянальнага цэнтра і інш.). Па сутнасці гэтыя 19 рэгіёнаў з'яўляюцца зонамі прыцягнення да тых жа рэгіянальных цэнтраў (прамыслова-транспартных вузлоў і прамысловых цэнтраў), якія ўжо выдзяляліся ў разгледжаных вышэй відах эканоміка-геаграфічнага раяніравання Беларусі, што пацвярджае аб'ектыўнасць працэсу фарміравання тэрытарыяльных сацыяльна-эканамічных сістэм, менш буйных, чым абласныя.

Гэта акалічнасць знайшла сваё пацвярджэнне і ў І.Пірожніка [5], які правёў эканоміка-геаграфічную тыпалогію адміністрацыйных раёнаў БССР па 13 паказчыках, згрупаваных у тры фактары (сацыяльна-дэмаграфічны, аграрна-ландшафтны, індустрыяльна-прамысловы). У выніку ім у 1986 г. былі выдзелены 4 тыпы раёнаў: індустрыяльныя, індустрыяльна-аграрныя, аграрна-інтэнсіўныя і аграрна-экстэнсіўныя.

Дадзеная тыпалогія, па меркванні Казлоўскай Л.В., можа стаць асновай для інтэгральнага эканоміка-геаграфічнага раяніравання Беларусі, якое ўлічвае сацыяльныя, эканамічныя і прыродныя асаблівасці развіцця асобных яе частак.

Яшчэ адзін від раяніравання – сацыяльна-экалага-эканамічнае. Яно атрымала развіццё напрыканцы XX ст. і знайшло сваё ўвасабленне ў Генеральнай схеме комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі БССР (ГСКТА). Можна ўпэўнена сцвярджаць, што гэта раяніраванне з'яўляецца першым і найбольш абгрунтаваным і канструктыўным сацыяльна-экалага-эканамічным раяніраваннем Беларусі да сённяшняга часу. Займаліся ім шматлікія навуковыя ўстановы, якія вырашалі праблемы размяшчэння прадукцыйных сіл на чале з БелНДІгорадабудаўніцтва па заданні ўрада

БССР. Па сваёй накіраванасці гэта работа мела сацыяльны характар – стварэнне роўнаякаснага жыццёвага асяроддзя ўсяму насельніцтву.

У якасці пярвічнага звяна ў гэтым тыпе раяніравання былі выдзелены мясцовыя тэрытарыяльна-гаспадарчыя сістэмы (МТГС), якія павінны выконваць найбольш прыдатныя для іх народнагаспадарчыя функцыі, таму як знаходзяцца найбліжэй да чалавека. Іх цэнтры (гэта горад ці сяло) знаходзіліся на адлегласці 30-ці хвіліннай даступнасці (10-12 км). Усяго было абгрунтавана фарміраванне 388 МТГС, утвараемых вакол 186 гарадскіх і 202 буйнейшых сельскіх пасяленняў – цэнтраў мясцовых сістэм. Плошча іх у сярэднім складала 500 км², колькасць насельніцтва - 25 тыс. чалавек, у склад уваходзіла 60-70 сельскіх пасяленняў. Улічваючы вялікія адрозненні паміж імі (прыродныя, планіровачныя, сацыяльна-эканамічныя), прапаноўвалася дзяліць іх на 6 функцыянальных тыпаў (1-ы – 20 мясцовых сістэм, 2-і – 37, 3-і – 61, 4-ы – 159, 5-ы – 76, 6-ы – 35 мясцовых сістэм). Апошнія тры – складаюць зоны экалагічнай раўнавагі, а першыя тры – зоны актыўнага гаспадарчага асваення.

Далей у ГСКТА БССР была пастаўлена задача ўвязаць развіццё мясцовых сістэм у рамках 19 сфарміраваных і тых, якія фарміруюцца тэрытарыяльна-вытворчых комплексаў, выдзеленых навукоўцамі ў 70-80-я гады ў працэсе распрацоўкі схем размяшчэння прадукцыйных сіл. У выніку было выдзелена 20 тэрытарыяльных комплексаў (сацыяльна-экалага-эканамічных рэгіёнаў) на чале з 20-цю буйнейшымі гаспадарчымі цэнтрамі. У складзе кожнага з гэтых 20-ці рэгіёнаў групаваліся па 18-20 мясцовых сістэм рознага функцыянальнага тыпу (прамысловых, сельскагаспадарчых, прыродных і інш.). Дзякуючы спалучэнню ў кожным рэгіёне рознатыповых мясцовых сістэм дасягалася эканамічная, сацыяльная і экалагічная збалансаванасць развіцця тэрыторыі гэтых рэгіёнаў. Пры гэтым граніцы іх не заўсёды супадалі з адміністрацыйнымі граніцамі абласцей.

Гэтыя 20 тэрытарыяльных комплексаў (ТК) адрозніваліся па ўзроўню свайго развіцця, у выніку чаго было выдзелена 3 групы па ступені

сацыяльна-эканамічнага развіцця і выпрацаваны рэкамендацыі па павышэнні ўзроўню іх комплекснасці. Першая група (А) – гэта 6 ТК: Мінскі, Віцебскі, Магілёўскі, Гомельскі, Брэсцкі і Гродзенскі. Другая (Б) – 11 ТК: Баранавіцкі, Барысаўскі, Аршанскі, Маладзечанскі, Пінскі, Лідскі, Бабруйскі, Мазырскі, Слуцка-Салігорскі, Полацка-Наваполацкі, Жлобінскі. Трэцяя група (В) – 3 патэнцыяльных ТК: Глыбоцкі, Жыткавіцкі, Крычаўскі.

Гэтым дакументам прапановалася рэарганізаваць адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі – ліквідаваць вобласці, сельскія, горпасялковыя, гарадскія Саветы і перайсці да 2-х звённага падзелу: 20 акруг і 388 раёнаў. Аднак наступныя падзеі, звязаныя з распадам СССР, Чарнобыльскай катастрофай, засілле чынавенцтва і іншымі абставінамі не дазволілі ажыццявіць гэту справу.

У аснову сучаснай Дзяржаўнай схемы комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь (зацверджана ў 2007 г.) пакладзена мадэль тэрытарыяльнага палярызаванага развіцця яе планіровачнага каркасу. Заўважым, што ў ГСКТА галоўнай была мадэль раўнамернага развіцця (выроўнаванне і поўнае выкарыстанне) народнагаспадарчага патэнцыялу ўсіх тэрыторый рэспублікі. Мадэль палярызаванага развіцця прадугледжвае такое развіццё сістэмы рассялення і экалагічнай сеткі, пры якім не абвастраюцца супярэчнасці паміж урбанізацыяй і аховай прыроднага комплекса краіны, забяспечваецца ўстойлівае функцыянаванне экалагічнай сеткі, эканамічна эфектыўная вытворчасць і тэрытарыяльна кампактнае развіццё рассялення [3]. З гэтай мэтай усе адміністрацыйныя раёны, зыходзячы з іх дамінуючай функцыі, якая выцякае з іх рэсурсных умоў і магчымасцей развіцця планіровачнага (урбанізаванага і экалагічнага) каркасу, аднесены да аднаго з 4-х тыпаў рэгіёнаў: урбанізаваным (А. Мінскага рэгіёна, Б. Уплыву апорных гарадоў); сельскагаспадарчым (А. З высокім аграрэсурсным патэнцыялам, Б. З нізкім аграрэсурсным патэнцыялам); прыродным (А. З буйнымі прыроднымі комплексамі, Б. З высокім турысцка-рэкрэацыйным

патэнцыялам); асобым (табліца 1). Для ўсіх функцыянальных тыпаў і падтыпаў рэгіёнаў прапанавана дыферэнцыраваная стратэгія іх развіцця.

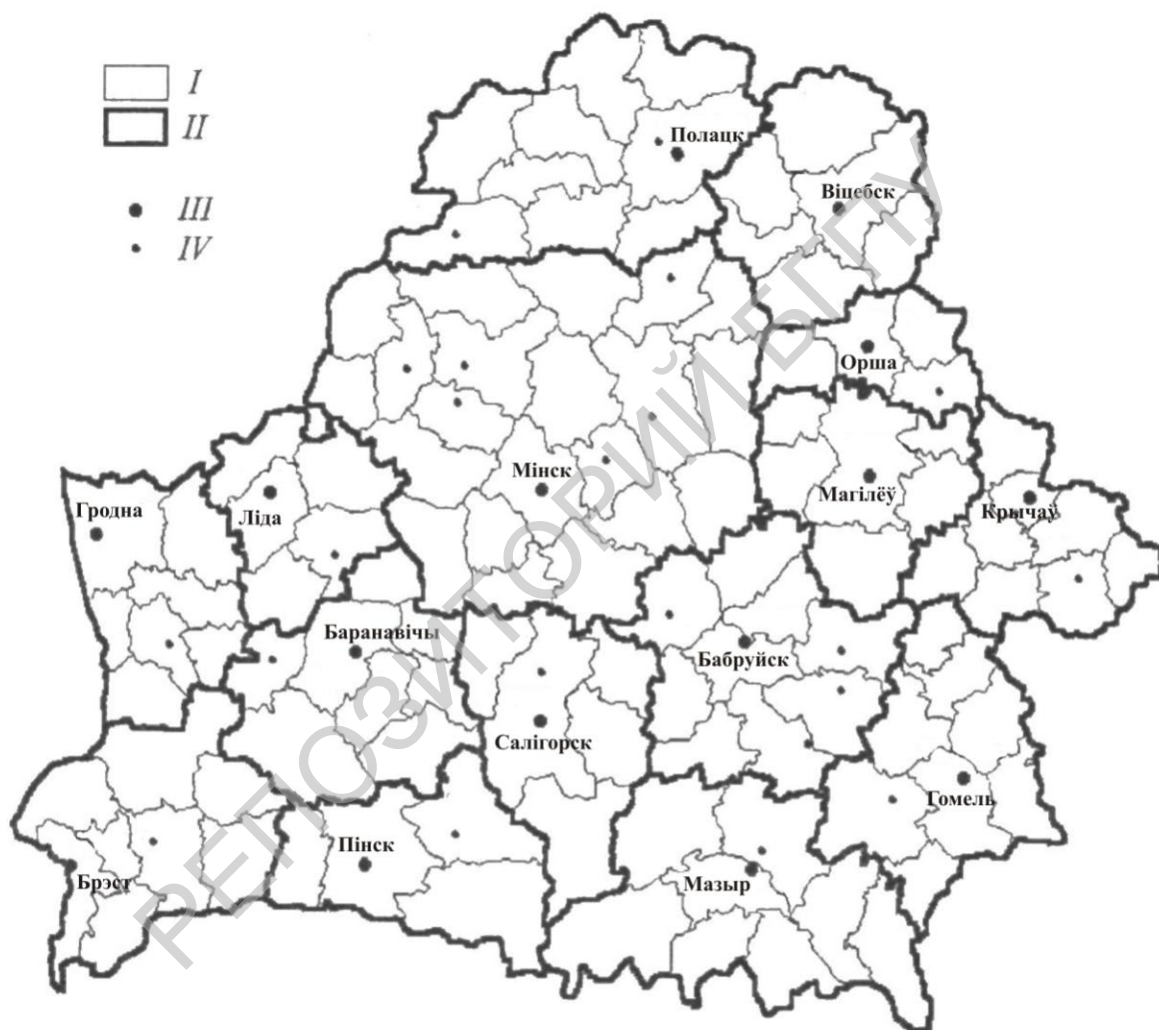
Табліца 1. Функцыянальна-планіровачныя тыпы адміністрацыйных раёнаў Беларусі

Урбанізаваныя	Сельскагаспадарчыя	Прыродныя	Асобыя
А.Мінскага рэгіёна Барысаўскі, Дзяржынскі, Мінскі, Маладзечанскі, Пухавіцкі, Смалявіцкі, Сталбцоўскі Б.Уплыву апорных гарадоў Баранавіцкі, Брэсцкі, Жабінкаўскі, Кобрынскі, Пінскі, Віцебскі, Аршанскі, Полацкі, Гомельскі, Жлобінскі, Мазырскі, Рэчыцкі, Ваўкавыскі, Гродзенскі, Лідскі, Слонімска, Слуцкі, Салігорскі, Бабруйскі, Магілёўскі	А.З высокім аграрэсурсным патэнцыялам Бярозаўскі, Драгічынскі, Іванаўскі, Ляхавіцкі, Бешанковіцкі, Глыбоцкі, Рагачоўскі, Бераставіцкі, Зэльвенскі, Карэліцкі, Ашмянскі, Смагонскі, Шчучынскі, Капыльскі, Клецкі, Нясвіжскі, Горацкі, Дрыбінскі, Шклоўскі Б.З нізкім аграрэсурсным патэнцыялам Дубровенскі, Пастаўскі, Сенненскі, Талачынскі, Чашніцкі, Шаркаўшчынскі, Шумілінскі, Воранаўскі, Іўеўскі, Любанскі, Старадарожскі, Чэрвенскі, Круглянскі, Мсціслаўскі, Хоцімскі, Чавускі	А.З буйнымі прыроднымі комплексамі Ганцавіцкі, Івацэвіцкі, Лунінецкі, Маларыцкі, Пружанскі, Столінскі, Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Гарадоцкі, Докшыцкі, Лепельскі, Міёрскі, Расонскі, Калінкавіцкі, Лельчыцкі, Акцябрскі, Петрыкаўскі, Светлагорскі, Дзятлаўскі, Мастоўскі, Астравецкі, Свіслацкі, Бярэзінскі, Валожынскі, Крупскі, Лагойскі, Уздзенскі, Бялыніцкі, Глускі, Кіраўскі, Клічаўскі, Асіповіцкі Б.З высокім турысцка- рэкрэацыйным патэнцыялам Камянецкі, Лёзненскі, Ушацкі, Жыткавіцкі, Навагрудскі, Вілейскі, Мядзельскі	Асобага рэгіёна Брагінскі, Буда- Кашалёўскі, Веткаўскі, Добрушскі, Ельскі, Кармянскі, Лоеўскі, Нараўлянскі, Хойніцкі, Чачэрска, Касцюковіцкі, Краснапольскі, Слаўгарадскі, Чэрыкаўскі

Рыдзееўскі Г.У. [4] не згодны з тым, што раёны могуць служыць мэтам устойлівага развіцця, таму як не валодаюць комплекснасцю рэсурснага патэнцыялу і не ў стане самастойна рашаць праблемы, якія перад імі ўзнікаюць. Аднак ён згодны з тым, што адміністрацыйныя раёны – гэта аптымальная адзінка для сацыяльна-экалагічна-эканамічнага раяніравання. Па яго меркаванні, трэба вярнуцца да тых тэрытарыяльных сістэм, якія былі ў

ранейшай ГСКТА, таму як вобласці – гэта выпадковыя кангламераты. Сам ён прапануе схему з 15-ці сацыяльна-эколага-эканамічных раёнаў (СЭЭР), кожны з якіх аб'ядноўвае ад 4-х (Пінскі СЭЭР) да 21 (Мінскі СЭЭР) адміністрацыйных раёнаў вакол раёна – цэнтра палярызацыі СЭЭР (мал.12).

Мал. 12. Сацыяльна-эколага-эканамічнае раяніраванне Рэспублікі Беларусь (па Рыдзеўскаму Г.У.)

I - адміністрацыйныя раёны; II - сацыяльна-эколага-эканамічныя раёны;
III - цэнтры сацыяльна-эколага-эканамічных раёнаў; IV - важнейшыя субрэгіянальныя цэнтры

Што тычыцца раяніравання праблемных рэгіёнаў, яно не ахоплівае ўсёй краіны, г.зн не з'яўляецца генеральным, а толькі селектыўным. Яго мэта – выяўленне праблемных раёнаў, ацэнка ступені праблемнасці для

распрацоўкі дыферэнцыраванай рэгіянальнай палітыкі, накірункаў дапамогі ім з боку дзяржавы ў вырашэнні гэтых праблем. Пералік праблемных рэгіёнаў быў зроблены ў папярэдняй лекцыі, а магчымыя шляхі вырашэння праблем будуць разгледжаны ў наступных лекцыях.

У непасрэднай сувязі з эканамічным раяніраваннем Беларусі знаходзяцца пытанні ўдасканалення яе адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення (АТД). Прычыны, якія выклікаюць неабходнасць мадэрнізацыі АТД разнастайныя, аднак найбольш важнымі з'яўляюцца наступныя:

- абмежаванасць рэсурсага, сацыяльна-эканамічнага, дэмаграфічнага і прыродна-экалагічнага патэнцыялаў, што не дазваляе ў поўнай меры рэалізаваць задачы ўстойлівага развіцця на ўзроўні асобнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі і асабліва на першасным узроўні;
- неадпаведнасць граніц АТД рэальна існуючым тэрытарыяльным сацыяльна-эканамічным сістэмам;
- наяўнасць неапраўдана высокай тэрытарыяльнай дыферэнцыяцыі ва ўзроўні і якасці жыцця насельніцтва, асабліва на першасным узроўні;
- грувазсткасць АТД, асабліва на ўзроўні сельскіх Саветаў, што патрабуе вялікіх выдаткаў;
- наяўнасць супярэчнасцей у рэалізацыі новых падыходаў да кіравання эканомікай рэгіёна, звязаных з развіццём рыначных адносін, уплыў працэсаў глабалізацыі на рэгіянальнае развіццё.

Аптымiзацыя сеткі АТД краіны павінна ўлічваць таксама шэраг новых тэндэнцый і умоў, якія звязаны з развіццём інфраструктуры (дарог, транспарта, тэлекамунікацый і інш.), інфармацыйных тэхналогій, ростам адукацыйнага ўзроўню насельніцтва, яго мабільнасці і інш.

Дзяржаўнай схемай комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь прадугледжана праводзіць аптымiзацыю АТД у два этапы. На першым мэтазгодна арыентавацца на эвалюцыйнае фарміраванне рэгіянальных і мясцовых згуртаванняў і адпаведных адміністрацыйна-тэрытарыяльных утварэнняў. Для гэтага неабходна: а) працягнуць аб'яднанне

гарадоў абласнога падпарадкавання з аднаіменнымі раёнамі, а таксама далучаць сельскія раёны з колькасцю насельніцтва 14-25 тыс. чалавек да буйных эканамічных раёнаў; б) сфарміраваць адзінае адміністрацыйнае кіраванне буйнымі гарадамі з невялікімі “гарадамі-спадарожнікамі”; в) ліквідаваць раёны, дзе колькасць насельніцтва менш 15 тыс. чалавек і працягвае змяншацца (Расонскі, Дрыбінскі, Круглянскі, Краснапольскі, Чэрыкаўскі, Хоцімскі, Брагінскі, Кармянскі, Нараўлянскі); г) стварыць новую адміністрацыйна-тэрытарыяльную адзінку базавага ўзроўню – Наваполацкі раён на базе г.Наваполацка, Расонскага раёна і часткова Полацкага раёна (г.Наваполацк мае высокі вытворчы і сацыяльна-культурны патэнцыял, якім карыстаецца як насельніцтва горада, так і насельніцтва прыгараднай зоны); д) з улікам ліквідацыі шэрагу раёнаў і неабходнасці размеркавання іх тэрыторый паміж суседнімі раёнамі, а таксама створанага Наваполацкага раёна, аптымізаваць тэрытарыяльныя параметры наступных раёнаў: Верхнядзвінскага, Полацкага, Талачынскага, Чачэрскага, Лоеўскага, Хойніцкага, Бялыніцкага, Горацкага, Касцюковіцкага, Крычаўскага і Слаўгарадскага.

На наступных этапах у якасці магчымых сцэнарыяў удасканалення АТД краіны могуць быць дэталёва прапрацаваны такія два варыянты. Першы – мадэль АТД уключае рэгіянальны ўзровень – вобласць і мясцовы – сельскія і гарадскія ўтварэнні. У яго аснову пакладзены падыход, звязаны з узбуйненнем адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак.

Вызначэнне граніц абласцей зыходзіць з перадумовы, што адміністрацыйна-тэрытарыяльныя ўтварэнні такога ўзроўню павінны знаходзіцца ў адносна роўных умовах тэрытарыяльнага развіцця: мець на чале горад нацыянальнага значэння, у сваім складзе адзін ці два падтрымліваючых рэгіянальных цэнтры – гарады рэгіянальнага значэння, знаходзіцца на міжнародных транспартных камунікацыях, мець у складзе буйныя прыродныя і рэкрэацыйныя комплексы.

Аптымiзацыя памераў адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзiнак мясцовага ўзроўню ўлiчвае наступныя аспекты: па-першае, улiк прынцыпа населенага пункта, што дазволiць забяспечыць насельнiцтву новую якасць жыццядзейнасцi, даступнасць i зручнасць ў спажываннi асноўных сацыяльных даброт з улiкам рэалiзацыi функцый кiравання на аснове самакiравання; па-другое, забеспячэнне супадзення арэалаў канцэнтрацыi насельнiцтва i канцэнтрацыi аб'ектаў вытворчай i сацыяльнай iнфраструктуры, у пешую чаргу з улiкам стварэння аграгарадкоў; па-трэцяе, улiк “экалагiчнага каркаса” тэрыторыi, які дазваляе забяспечыць рацыянальнае землекарыстанне i больш эфектыўную рэалiзацыю экалагiчных функцый.

На рэгiянальным узроўнi, улiчваючы канфiгурацыю рэспублiкi, эксцэнтрычнасць размяшчэння буйных гарадоў – абласных цэнтраў прадугледжана фармiраванне 6 абласцей на базе iснуючых: адна цэнтральная – Мiнская на базе аб'яднання з г.Мiнскам i пяць перыферыйных.

Гранiцы адміністрацыйных раёнаў вызначаюцца функцыянальнымi сувязямi пасяленняў, якія ўтвараюць мясцовыя сiстэмы рассялення. Апошнiя ўяўляюць сабой сукупнасць гарадскiх i сельскiх пасяленняў, якія знаходзяцца ў iерархiчнай падпарадкаванасцi i аб'ядноўваюцца ў адзiнае цэлае прасторавымi, эканамiчнымi i сацыяльнымi сувязямi ў межах 40 хвiлiн – 1 гадз. транспартнай даступнасцi ад цэнтральнага пасялення. Зыходзячы з гэтага, плошча можа скласцi каля 2,5 тыс. км², а iх колькасць – ад 90 да 119 адзiнак.

У залежнасцi ад функцыянальнай тыпалогii пасялення-цэнтра, раёны могуць дзялiцца на гарадскiя i сельскiя. Гарады, якія ўтвараюць нацыянальную сiстэму рассялення, з тэрыторыямi вакол сябе фамiруюць гарадскiя раёны, астатнiя – могуць быць аднесены да сельскiх. У сваю чаргу адміністрацыйны раён для паляпшэння ўмоў кiруемасцi тэрыторыямi i пасяленнямi можа быць падзелены на гарады i сельскiя адміністрацыi.

Другі варыянт рэформы АТД грунтуецца на ідэі павелічэння агульнай колькасці адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак і памяншэння іх памераў. Замест 6 цяперашніх абласцей і горада рэспубліканскага падпарадкавання Мінска прапануецца стварыць 15 новых абласцей (акруг) з сярэднім радыусам даступнасці 43 – 80 км. Іх цэнтрамі стануць Мінск, Брэст, Баранавічы, Пінск, Віцебск, Полацк, Гомель, Мазыр, Гродна, Ліда, Барысаў, Маладзечна, Слуцк, Магілёў, Бабруйск.

Базавай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкай павінен стаць новы раён радыусам даступнасці 14 – 17,5 км і агульнай колькасцю ад 250 да 275 адзінак. Іх цэнтрамі могуць стаць усе цяперашнія райцэнтры, гарады абласнога і раённага падпарадкавання, пасёлкі гарадскога тыпу, а таксама найбольш вялікія сельскія пасяленні. Для аператыўнага рашэння пытанняў мясцовага значэння сельскіх жыхароў замест сённяшніх сельсаветаў мэтазгодна ўвесці інстытут старастаў (старэйшын) і іх памочнікаў.

Л і т а р а т у р а

1. Александрович, Я.М. Региональное планирование: вопросы развития и размещения производительных сил БССР. Мн.: 1982. С. 134- 146.
2. Козловская, Л.В. Социально-экономическая география Беларуси: курс лекций. В 3 ч. Ч.3. Экономико-географическое районирование и характеристика регионов Беларуси / Л.В.Козловская. – Мн., 2005. -113с.
3. Основные направления государственной градостроительной политики Республики Беларусь на 2007-2010 гг. Государственная схема комплексной территориальной организации Республики Беларусь. Мн., 2007.
4. Ридевский, Г.В. Территориальная организация Республики Беларусь: социально-эколого-экономическая модель перехода к устойчивому развитию: монография / Г.В.Ридевский. – Могилёв, 2007. – 525 с.
5. Пирожник, И.И. Экономико-географическая типология районов Белорусской ССР. Вестн. Бел. гос. ун-та. Сер.2. 1986, №3, с.63-67.

6. Сідор, С.І. Географія Беларусі: Дадатак да падруч., 9 кл. – Мн., 1993. – 127 с.
7. Смоліч, А. Географія Беларусі. 4-е выд. Мн., 1993.
8. Территориальное планирование в Республике Беларусь. Под ред. Г.В. Дудко. Мн., 2007.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ЛЕКЦЫЯ 21

ТЭМА: ЭКАНОМІКА-ГЕАГРАФІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РЭГІЁНАЎ БЕЛАРУСІ

Брэсцкая вобласць

План

(агульны для ўсіх рэгіёнаў)

1. Месца вобласці ў міжнародным і ўнутрырэспубліканскім падзеле працы.
2. Перадумовы сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці.
3. Асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння асноўных відаў эканамічнай дзейнасці.
4. Унутрыабласныя адрозненні. Ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў.

Брэсцкая вобласць – «заходнія вароты» краіны – размешчана на паўднёвым захадзе Беларусі. Мяжуе з Польшчай і Украінай, унутраныя межы – з Гродзенскай, Гомельскай і Мінскай абласцямі. Плошча 32,8 тыс. км² – чацвёртае месца сярод абласцей Беларусі. Працягласць з поўначы на поўдзень – 162 км, з захаду на ўсход – 397 км. Колькасць насельніцтва на пачатак 2011 г. – 1,4 млн. чалавек – трэцяе месца ў краіне (без уліку г.Мінска). У адміністрацыйных адносінах вобласць падзяляецца на 16 раёнаў, 21 горад, у тым ліку 3 абласнога падпарадкавання (Брэст – з насельніцтвам 316 тыс. чалавек, Баранавічы – 169 тыс. і Пінск – 132 тыс. чалавек), 8 гарадскіх пасёлкаў, 219 сельскіх Саветаў, 2167 сельскіх населеных пунктаў. З 1996 г. функцыянуе свабодная эканамічная зона «Брэст».

Брэсцкую вобласць у міжнародным падзеле працы трэба разглядаць найперш як рэгіён, які спецыялізуецца на экспартна-арыентаваных паслугах (дзелавых, транспартных, сувязі і інш.). Ва ўнутрырэспубліканскім падзеле

працы яна спецыялізуецца на сельскагаспадарчай вытворчасці, горназдыбуйной прамысловасці, вытворчасці харчовых прадуктаў, машын і абсталявання, электраабсталявання, апрацоўцы драўніны і вытворчасці вырабаў з дрэва, мэблі і інш. Найбольш заўважная доля вобласці ў агульнарэспубліканскай вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як электралямпы (амаль 100%), газавыя пліты (97%), кавальска-прэсавыя машыны (70%), драўняна-стружкавыя пліты (69%), баваўняныя тканіны (63%), запалкі (47%), клееная фанера (40%), нярудныя будаўнічыя матэрыялы (40%), каўбасныя вырабы (25%), цукар-пясок (22%) і г.д.

Брэсцкая вобласць мае ў цэлым спрыяльныя ўмовы для развіцця вытворчасці і жыццядзейнасці чалавека. ЭГС яе можна ацаніць як вельмі спрыяльнае, асабліва транспартна-геаграфічнае. Па-першае, яе суседзямі з'яўляюцца Польшча (член ЕС) і Украіна, што дазваляе не толькі развіваць прыгранічнае супрацоўніцтва, але і «адкрываць вароты» для знешняга гандлю ўсёй Беларусі. Па-другое, праз яе тэрыторыю праходзяць два міжнародныя транспартныя калідоры (№2 і адгалінаванне калідора №5), якія з'яўляюцца найкарацейшымі ў сувязях краін Заходняй Еўропы і Расіі. Па-трэцяе, на яе тэрыторыі знаходзяцца два буйнешыя чыгуначныя вузлы Беларусі (Брэст і Баранавічы) і Дняпроўска-Бугскі канал з буйным перавалачным рачным портам у Брэсце, якія забяспечваюць надзейнасць гэтых сувязей. Па-чацвертае, праз вобласць праходзяць транзітныя магістральныя газоправоды (Таржок – Мінск – Івацэвічы з адгалінаваннямі на Кобрын – Брэст – Варшаву, Вільнюс – Рыгу – Даліну) і нафтаправод «Дружба», роля якіх у транзіце газу і нафты застаецца пакуль галоўнай.

ПРП вобласці вызначаецца найперш спрыяльнымі ўмовамі для развіцця аграрнага сектару эканомікі і жыцця насельніцтва. Характар паверхні раўнінны. Пераважаюць вышыні 140-200 м над узроўнем мора, максімальная вышыня 267 м (паўднёвыя схілы Навагрудскага ўзвышша ў Баранавіцкім раёне), мінімальная - 122 м (даліна р.Зах.Буг каля в.Рудавец Камянецкага раёна). Клімат пераходны ад марскога да кантынентальнага. Зіма мяккая з

частымі адлігамі, лета цёплае. Вобласць мае самы працяглы вегетацыйны перыяд у краіне (195-208 дней), дзякуючы чаму сельскагаспадарчыя работы тут пачынаюцца прыкладна на 20-25 дзён ранней, чым у Віцебскай вобласці. Колькасць гадзін сонечнага ззяння вагаецца па раёнах ад 1780 у Баранавіцкім, Ляхавіцкім і Пружанскім да 1860 у Столінскім. Гадавая колькасць ападкаў змяняецца ад 560 мм у Маларыцкім раёне да 687 мм у Ганцавіцкім. (мал. 2). Асноўная частка ападкаў (каля 70%) выпадае ў цёплы перыяд года. У глебавым покрыве пераважаюць дзярнова-падзолістыя (33%), дзярнова-падзолістыя забалочаныя (31%), дзярнова-забалочаныя і дзярнова-карбанатныя забалочаныя (20%) глебы. Па грануламетрычнаму складу яны таксама розныя, аднак дамінуюць пясчаныя і супясчаныя глебы (звыш 70%).

Натуральнае расліннае покрыва займае 55% тэрыторыі вобласці, з якога 37% - лясы. Лясістасць і запасы драўніны тут меншыя, чым, напрыклад, у Гомельскай вобласці, што звязана з інтэнсіўнай вырубкай лясоў у 20-30-я гады XX ст. Найбольшая лясістасць у Ганцавіцкім (54%), Івацэвіцкім (49%) і Маларыцкім (45%) раёнах. Сярод дрэвавых парод пераважаюць сасна, бяроза і вольха. У Брэсцкай вобласці, у адрозненні ад іншых абласцей, значна часцей сустракаюцца дуб, граб і ясьень. Захаваліся буйныя лясныя масівы ў выглядзе пушч – Белавежская, Ружанская і Шарашоўская.

Адметнай рысай вобласці з'яўляецца павышаная забалочанасць (балоты займаюць 9% тэрыторыі). У сувязі з гэтым яна характарызуецца самай высокай удзельнай вагой асушаных зямель ва ўсіх сельскагаспадарчых землях (45%).

Вобласць добра забяспечана воднымі рэсурсамі. Тут працякае звыш 80 рэк (самыя вялікія Прыпяць і Заходні Буг), густая сетка меліярацыйных каналаў, звыш 40 азёр (самыя вялікія Выганапчанскае, Чорнае, Спораўскае), 30 вадасховішчаў (буйнейшыя Сялец, Локтышы, Пагост). Лепшай водазабяспечанасцю характарызуецца ўсходняя частка вобласці (Пінск,

Столін, Давыд-Гарадок, Мікашэвічы, Лунінец), горшай – паўночная частка (Баранавічы, Ганцавічы, Ляхавічы).

З мінеральна-сыравінных рэсурсаў, якія маюць агульнарэспубліканскае значэнне, трэба адзначыць запасы будаўнічага каменю (Лунінецкі раён), торфу (першае месца ў краіне), сапрапелю (звыш 30 азёр), вогнетрывалых і тугаплаўкіх глін (Столінскі раён), мелу (Маларыцкі раён), мінеральнай вады (сустракаецца паўсюдна) і інш.

Экалагічная сітуацыя ў вобласці застаецца складанай і звязана гэта найперш з радыяцыйным забруджваннем у выніку чарнобыльскай катастрофы. Забруджана радыёнуклідамі звыш 14% тэрыторыі вобласці. У 4-х раёнах (Столінскі, Лунінецкі, Пінскі, Драгічынскі) на радыяцыйна забруджаных землях пражывала звыш 130 тыс. чалавек (больш толькі ў Гомельскай вобласці). Радыяцыйна-забруджаным застаецца кожны пяты гектар сельскагаспадарчых зямель, кожны дзесяты гектар лясоў вобласці.

Другая вострая экалагічная праблема рэгіёна – негатыўныя наступствы асучальнай меліярацыі: дэградацыя тарфянікаў, змяненне гідралагічнага рэжыму тэрыторый асушэння, забруджванне водных аб'ектаў і інш.

У складаных умовах сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны чакаць хуткага вырашэння дадзеных праблем не даводзіцца. Таму, улічваючы ўнікальнасць прыроднага комплексу Беларускага Палесся і важнасць яго для забеспячэння экалагічнай стабільнасці ў еўрапейскім рэгіёне, асноўныя намаганні ў іх вырашэнні неабходна перанесці на ўзровень міжнароднага супрацоўніцтва. У гэтым накірунку важна не толькі пашыраць сувязі з арганізацыямі ААН, урадамі замежных краін, але і паглыбляць іх з неўрадавымі арганізацыямі і грамадскімі рухамі, прыватнымі асобамі.

У захаванні экалагічнай раўнавагі рэгіёна, разам з правядзеннем розных прыродаахоўных мерапрыемстваў, важную ролю павінны адыграць прыродаахоўныя тэрыторыі (нацыянальныя паркі, заказнікі і інш.). Нягледзячы на тое, што ўзровень запаведвання (адносіны плошчы прыродаахоўных тэрыторый да агульнай плошчы вобласці) на Брэстчыне

самы высокі ў краіне (14%), патрэбнасць у іх пашырэнні і, што не менш важна, – рэзервы для гэтага ёсць.

Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял як фактар развіцця рэгіёна таксама мае свае асаблівасці. Па-першае, адбываецца штогадовае скарачэнне колькасці насельніцтва (за 2000-2010 гг. на 87 тыс. чалавек), хаця тэмпы скарачэння застаюцца самымі нізкімі сярод абласцей Беларусі. Дзякуючы гэтаму на Брэстчыне няма ніводнага раёна, дзе колькасць насельніцтва меншая за 20 тыс. чалавек. Па-другое, вобласць характарызуецца нізкім узроўнем урбанізацыі (доля гарадскога насельніцтва 66%), хаця пры гэтым ва ўсіх раёнах гарадское насельніцтва пераважае над сельскім. Па-трэцяе, вобласць мае найбольш аптымальную ўзроставую структуру насельніцтва, г.зн. доля асоб пенсійнага ўзросту тут самая нізкая, а доля асоб маладзейшых за працаздорны ўзрост – самая высокая ў краіне. Па-чацвертае, асноўныя параметры ўзроўню жыцця насельніцтва вобласці (грашовыя даходы, забяспечанасць урачамі, бальнічнымі ложкамі і інш.) ніжэйшыя за сярэднія па Беларусі, што звязана галоўным чынам са структурай гаспадаркі і больш высокай нагрузкай утрыманцаў на працуючых. Па-пятае, Брэстчына з'яўляецца актыўным «донарам» у міграцыйным абмене насельніцтва з іншымі рэгіёнамі краіны.

Для занятасці насельніцтва вобласці характэрны тыя ж тэндэнцыі, якія маюць месца ў цэлым па краіне (гл. лекцыю 6). Аднак у самой занятасці па відах эканамічнай дзейнасці назіраюцца некаторыя адрозненні. Так, доля занятых у сельскай гаспадарцы, горназдабыўной прамысловасці, будаўніцтве, транспарце і сувязі вышэй, чым у сярэднім па краіне. На жаль, і ўзровень беспрацоўя ў рэгіёне перавышае сярэдні паказчык па Беларусі (адпаведна 0,7% і 0,6%).

Абагульняючы індикатар сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці – валавы рэгіянальны прадукт (ВРП), па вытворчасці якога яна займае 5-е месца ў Беларусі (пасля г.Мінска, Гомельскай, Мінскай і Віцебскай

абласцей). Аснову ВРП складаюць прамысловасць (54%), будаўніцтва (13%), сельская гаспадарка (12%), транспарт і сувязь (9%).

У агульным аб'ёме прамысловай прадукцыі найбольшую ўдзельную вагу займае апрацоўчая прамысловасць (амаль 80%), вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады складае 19%, а на долю горназдабыўной прамысловасці прыпадае 2%. Пры гэтым у структуры апрацоўчай прамысловасці вядучае месца займаюць такія віды дзейнасці, як вытворчасць харчовых прадуктаў разам з напіткамі (45%), вытворчасць машын і абсталявання (13%), тэкстыльная і швейная вытворчасць (6%), вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў (6%), апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва (3%).

Прамысловасць Брэстчыны прадстаўляюць 1910 прадпрыемстваў, якія размешчаны больш чым у 100 населеных пунктах, аднак 55% прамысловага патэнцыялу канцэнтравана ў трох індустрыяльных цэнтрах – Брэсце, Баранавічах і Пінску. Рэйтынг 10-ці буйнейшых прамысловых цэнтраў (па аб'ёму прадукцыі) у 2010 г. выглядаў так: 1.Брэст, 2.Баранавічы, 3.Пінск, 4.Бяроза, 5.Кобрын, 6.Жабінка, 7.Мікашэвічы, 8.Пружаны, 9.Івацэвічы, 10.Лунінец.

Найбольш буйнымі прадпрыемствамі вобласці з'яўляюцца:

- у вытворчасці харчовых прадуктаў і напіткаў – «ІНКА-ФУД», «Савушкін прадукт» у Брэсце, «Кобрынскі мясакамбінат», «Пінскі мясакамбінат», «Бярозаўскі мясакансервавы камбінат», «Пінскі малочны камбінат» (мясамалочная прадукцыя), «Белавежскія сыры» у Высокім, «Драгічынскі сырзавод», «Кобрынскі масласырзавод». «Бярозаўскі сыраробны завод» (сыры і сліўковае масла), «Гарынскі агракамбінат», «Пружанскі кансервавы завод», «Ляхавіцкі кансервавы завод», «Бярозаўскі мясакансервавы камбінат» (плодаагародніныя і мясныя кансервы), «Санта-Брэмар» (перапрацоўка рыбы і морапрадуктаў), «Жабінкаўскі цукровы завод» (цукар-пясок), «Жабінкаўскі камбікормавы завод», «Брэстскі лікёра-

гарэлачны завод «Белалка» і «Брэсцкае піва» (лікёра-гарэлачная і броварная прадукцыя) і інш.;

- у вытворчасці машын і абсталявання, электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання, транспартных сродкаў – «Брэстгазаапарат», «Гэфест-Тэхніка» у Брэсце (газавыя і электрычныя пліты), «Брэсцкі электралямповы завод» (электралямпы), «Баранавіцкі завод аўтаматычных ліній», «Баранавіцкі завод станкапрылад», «Баранавіцкі станкабудаўнічы завод ЗАТ «Атлант», «Амкадор-Пінск», «Кузлітмаш» у Пінску (дарожнае машынабудаванне, кавальска-прэсавыя машыны і станкі), «Аграпрамстроймаш» у Брэсце і «Гідрасельмаш» у Пінску (абсталяванне для жывёлагадоўчых ферм і сельгасмашын), «Палессеэлектрамаш» у Лунінцы (электрарухавікі), «Інструментальны завод «СІТОМО» у Кобрыне, «Давыд-Гарадоцкі электрамеханічны завод» і інш.;

- у тэкстыльнай і швейнай вытворчасці – «Брэсцкі панчошны камбінат», «Дываны Брэста», «Баранавіцкае вытворчае баваўнянае аб'яднанне», «Баранавіцкая швейная фабрыка», «Брэсцкая швейная фірма «Надзея», «Кобрынская прадзільна-ткацкая фабрыка «Ручайка», «Антопальская ватна-прадзільная фабрыка», «Пінскае прамыслова-гандлёвае аб'яднанне «Палессе» і інш.;

- у вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў – «Спецжалезабетон» у Мікашэвічах, «Брэсцкі камбінат будаўнічых матэрыялаў», «Баранавіцкі камбінат жалезабетонных канструкцый», «Маларыцкі камбінат будаўнічых матэрыялаў», «Бярозаўскі камбінат сілікатных вырабаў», «Белаазёрскі завод бетонных вырабаў», «Гарынскі камбінат будаўнічых матэрыялаў» у Рэчыцы і інш.;

- у апрацоўцы драўніны і вытворчасці вырабаў з дрэва – «Пінскдрэў», «Івацэвічыдрэў», «Баранавічыдрэў», «Брэсцкая мэблевая фабрыка» (мэбля, пілаватэрыялы, ДСП, фанера, запалкі, сталярныя вырабы) і інш.;

- у горназдабыўной прамысловасці – «Граніт» у Мікашэвічах (друз розных фракцый);

- у вытворчасці і размеркаванні электраэнергіі, газу і вады -
Бярозаўская ДРЭС, Баранавіцкая ЦЭЦ, Пінская ЦЭЦ і інш.

Будаўніцтва, якое займае другое месца ў структуры ВРП, прадстаўлена найперш будаўніцтвам розных будынкаў, дарог, інжэнерных збудаванняў, аддзелачнымі работамі і інш. Найбольшыя аб'ёмы інвестыцый ў асноўны капітал характэрны для Брэста, Пружанскага раёна, Пінска, Баранавіч, Бярозаўскага раёна. Аб'ёмы падрадных работ, якія выконваюць будаўнічыя арганізацыі вобласці, з кожным годам растуць (за год у сярэднім на 15-30%). Па ўводзе жылых дамоў у разліку на 1000 чалавек насельніцтва вылучаюцца таксама гарады абласнога падпарадкавання і такія раёны, як Брэсцкі, Маларыцкі і Жабінкаўскі. Аднак трэба падкрэсліць, што праблема незавершанага будаўніцтва для вобласці, як і для ўсёй краіны, застаецца вострай. Па стану на пачатак 2011 г. іх налічвалася звыш 2 тыс., з якіх амаль 40% складалі аб'екты вытворчага прызначэння.

Сельская гаспадарка вобласці спецыялізуецца на мяса-малочнай жывёлагадоўлі, вырошчванні цукровых буракоў, збожжавых культур, бульбы і свінагадоўлі. На яе долю ў 2010 г. прыпадала 17% усёй прадукцыі сельскай гаспадаркі Беларусі. Сельскагаспадарчыя землі займаюць 45% усёй плошчы вобласці, у тым ліку ворныя – чвэрць.

Ва ўсіх раёнах у вытворчасці валавой прадукцыі сельскагаспадарчых арганізацый пераважае жывёлагадоўля. Максімальных значэнняў яна дасягае ў Баранавіцкім (75%), Камянецкім (66%) і Бярозаўскім (64%) раёнах, мінімальных – у Ляхавіцкім (51%), Іванаўскім (53%) і Жабінкаўскім (55%).

Структура статку за апошнія гады істотна не змянілася і выглядае так: птушка – 81%, буйная рагатая жывёла (БРЖ) – 10%, свінні – 8,0%, авечкі і козы – 0,5%, коні – 0,5%. Шчыльнасць БРЖ з'яўляецца самай высокай сярод абласцей Беларусі (56 галоў на 100 га сельгасугоддзяў). Найбольшым статкам буйной рагатай жывёлы характарызуецца Столінскі, Пружанскі, Пінскі, Камянецкі і Кобрынскі раёны (42% статку вобласці). Па шчыльнасці свіней вобласць займае другое месца пасля Гродзеншчыны (75 галоў на 100 га

ворных зямель). Самы вялікі статак свіней у Камянецкім, Брэсцкім, Баранавіцкім, Іванаўскім і Кобрынскім раёнах (звыш 70% статку вобласці). На тэрыторыі вобласці размешчаны буйныя птушкафабрыкі (птушкафабрыка «Дружба», Баранавіцкая птушкафабрыка, ААТ «Аранчыцкая» у Пружанскім раёне і інш.), прыкладна паўсотні жывёлагадоўчых комплексаў (свінагадоўчых, па вырошчванні і адкорме БРЖ і па вытворчасці малака).

Найбольшымі аб'ёмамі рэалізацыі жывёлы і птушкі на забой характарызуюцца Баранавіцкі, Брэсцкі, Камянецкі, Столінскі, Іванаўскі і Кобрынскі раёны (звыш 60% усёй рэалізацыі вобласці). У вытворчасці малака вылучаюцца Пружанскі, Камянецкі, Баранавіцкі, Кобрынскі і Брэсцкі раёны (звыш 40% усёй вытворчасці).

У структуры пасяўных плошчаў, як і ў цэлым па Беларусі, пераважаюць збожжавыя і зернебабовыя (45%) і кармавыя (36%) культуры. Сярод збожжавых дамінуюць ямень, трыцікале, пшаніца, жыта, авёс і кукуруза на збожжа. Найбольшыя іх пасевы ў Баранавіцкім, Пружанскім, Пінскім, Камянецкім і Кобрынскім раёнах. Сярод кармавых дамінуюць кукуруза на сілас і зялёны корм і шматгадовыя травы. Найбольшыя іх пасевы ў Пінскім, Пружанскім, Баранавіцкім, Кобрынскім і Камянецкім раёнах.

Пасевы тэхнічных культур прадстаўлены найперш рапсам (сустракаюцца ва ўсіх раёнах) і цукровымі буракамі (асноўныя пасевы ў Баранавіцкім, Камянецкім, Кобрынскім, Бярозаўскім і Драгічынскім раёнах).

На Брэсцкую вобласць прыпадае амаль пятая частка пасеваў бульбы Беларусі. Асноўныя раёны яе вырошчвання ў грамадскім сектары – Пружанскі, Іванаўскі, Лунінецкі, Камянецкі і Кобрынскі.

Агульная эфектыўнасць развіцця сельскагаспадарчай вытворчасці ў вобласці выглядае лепш, чым у цэлым па краіне, аднак застаецца пакуль нізкай. Так, вытворчасць валавой прадукцыі на 1 бала-гектар сельскагаспадарчых угоддзяў у сярэднім за апошнія 5 год склала адпаведна 78 і 72 тыс. рублёў. Пры гэтым па раёнах яна вагалася ад 143 тыс. рублёў у Брэсцкім да 40 тыс. рублёў у Ганцавіцкім. Павышэнне эфектыўнасці

з'яўляецца галоўнай задачай далейшага развіцця аграрнага сектару эканомікі вобласці.

Важную ролю ў эканоміцы і жыцці насельніцтва рэгіёна адыгрывае транспарт і сувязь (іх доля ў ВРП пераўшае 9%). Найбольшае развіццё атрымалі чыгуначны, аўтамабільны і трубаправодны транспарт. Вобласць мае самую высокую ў краіне шчыльнасць чыгункі (33 км/1000 км² тэрыторыі), яна праходзіць праз усе яе раёны (у гэтым таксама адметнасць вобласці). З пачатку аддзяленняў Беларускай чыгункі менавіта Брэсцкае з'яўляецца лідарам па грузаабароце. Па шчыльнасці аўтамабільных дарог з цвёрдым пакрыццём вобласць займае 5-е месца ў Беларусі (316 км/1000 км² тэрыторыі). Грузаабарот аўтамабільнага транспарта меншы за чыгуначны і вельмі моцна вагаецца па раёнах: ад 1,6 млрд. тона-км у Брэсцкім да 7,5 млн. тона-км у Маларыцкім. Трубаправодны транспарт выконвае пераважна транзітныя функцыі. Рачны транспарт не вытрымлівае канкурэнцыі з іншымі відамі і саступае па перавозках грузаў і пасажыраў (адпаведна 2 млн. т і 0,1 млн. чалавек у 2010 г.), аднак у Беларусі менавіта Брэстчына займае першае месца па іх перавозках. Асноўныя грузы – гэта мясцовыя мінеральна-будаўнічыя матэрыялы, лес і інш.

Вынікі гаспадарання і якасць жыцця насельніцтва ўсіх рэгіёнаў краіны ў сучасных умовах у значнай ступені залежаць ад работы сувязі. Галоўнымі складовымі яе з'яўляюцца тэлефонная, паштовая сувязь, тэлебачанне, радыёвяшчанне, сістэма Інтэрнэт і інш. Брэсцкая вобласць па забяспечанасці насельніцтва кватэрнымі тэлефоннымі апаратамі і па даходах арганізацый ад паслуг сувязі агульнага карыстання займае 3-е месца ў краіне. У пэўнай ступені гэта звязана з ЭГС вобласці, а калі казаць дакладней – наяўнасцю непасрэднай мяжы з Еўрапейскім саюзам, з якім арганізацыі і насельніцтва вобласці актыўна развіваюць дзелавыя адносіны. Гэта акалічнасць спрыяе таксама развіццю трохбаковых сувязей прыгранічных рэгіёнаў: Брэсцкай вобласці, Валынскай вобласці і Люблінскага ваяводства ў рамках Еўрарэгіёна «Буг».

Што тычыцца непасрэдна самога знешняга гандлю вобласці, ён застаецца адным з галоўных прыярытэтаў яе эканамічнага развіцця. Знешнегандлёвы тавараабарот у 2010 г. склаў 3202 млн. дол. ЗША, у тым ліку экспарт – 1587, імпорт – 1615. Асноўныя тавары ў экспарце – прадукты харчавання, машыны, абсталяванне, металы і вырабы з іх, тэкстыльныя вырабы і інш. У імпарце дамінуюць машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, харчовыя тавары і сыравіна для іх вытворчасці, хімічныя тавары і інш. Буйнейшыя гандлёвыя партнёры – Расія, Польшча, Германія, Украіна, Казахстан. Сярод асобных раёнаў вобласці найбольшыя аб'ёмы знешнегандлёвага тавараабароту мелі Брэсцкі, Бярозаўскі, Баранавіцкі, Пінскі, Кобрынскі і Жабінкаўскі.

У эканоміцы вобласці важную ролю адыгрывае свабодная эканамічная зона «Брэст», якая з'яўляецца найбольш выгаднай сферай для інвестыцый. Значную цікавасць для дзелавых колаў уяўляе шэраг падатковых і мытных льгот, якія вызначаны для прадпрыемстваў-рэзідэнтаў зоны. Па стану на пачатак 2011 г. у СЭЗ «Брэст» налічваўся 71 рэзідэнт, у тым ліку 55 – з удзелам замежнага капіталу. У зоне прадстаўлены прадпрыемствы 18 краін, якія вырабляюць амаль сёмую частку прамысловай прадукцыі вобласці і забяспечваюць чацвёртую частку экспарту.

Аб цікавасці замежных інвестараў да Брэстчыны сведчыць дынаміка прыцягнення замежнага капіталу. Так, калі ў 2002 г. у вобласць было прыцягнута 14 млн. дол ЗША замежных інвестыцый, дык у 2010 г. – ужо больш 150 млн. дол ЗША. У цэлым на пачатак 2011 г. у Брэсцкай вобласці назапашана прыкладна 300 млн. дол. ЗША замежных інвестыцый. Асноўныя краіны-інвестары – Германія, Расія, Кіпр, Велікабрытанія і Польшча. Найбольшыя аб'ёмы капіталаў укладваюцца ў прамысловасць (звыш 80%), будаўніцтва (звыш 8%) і сельскую гаспадарку (4%).

Знаходзячыся на перакрываванні дарог, якія злучаюць Захад з Усходам, Брэсцкая вобласць становіцца актыўным рэгіёнам развіцця турызму. Яна ўваходзіць у склад 3 турыцкіх раёнаў Беларусі: Баранавіцкага,

Брэсцкага і Пінскага. На яе тэрыторыі выдзяляюць таксама турысцкія зоны: еўрарэгіён «Белавежская пушча», турысцка-рэкрэацыйныя «Белае возера» і Тэлеханская, культурна-турысцкую «Пінскае Палессе», транзітна-турысцкую зону «Брэст – Баранавічы – граніца вобласці». Асноўныя турысцкія цэнтры – Брэст, Пінск, Пружаны, Ружаны, Камянец, Кобрын, Косава, нацыянальны парк «Белавежская пушча». Вобласць спецыялізуецца на арганізацыі транзітнага, аздараўленча-турысцкага, курортна-лячэбнага і экскурсійнага абслугоўвання. Турысцка-экскурсійныя паслугі аказваюць прыкладна 70 арганізацый і індывідуальных прадпрыемстваў (1-е месца сярод абласцей). У вобласці працуе 10 санаторыяў («Алеся», «Белая Вежа», «Буг», «Жамчужны» і інш.), 2 дзіцячых рэабілітацыйна-аздараўленчых цэнтры («Колас» і «Світанак»), 6 аздараўленчых цэнтраў («Журавінка», «Сонечны», «Сановы Бор» і інш.), 20 баз адпачынку і інш.

Прыцягальнай вобласць з'яўляецца і для замежных турыстаў. Штогод яе наведваюць 15-20 тыс. турыстаў, з якіх $\frac{3}{4}$ прыпадае на краіны СНД. З краін паза СНД пераважаюць турысты з Польшчы, Германіі, Літвы, Вялікабрытаніі і Францыі. За межы краіны выязджае штогод прыкладна 25-50 тыс. жыхароў вобласці, пераважна ў краіны СНД.

Унутрыабласныя эканоміка-геаграфічныя адрозненні вобласці з'яўляюцца вынікам рознага ўзроўню развіцця яе прадукцыйных сіл. У пэўнай ступені яны знайшлі ўжо адлюстраванне ў папярэдніх лекцыях. Традыцыйна ў яе межах выдзяляюцца тры буйных падраёны: Паўночны з рэгіянальным цэнтрам Баранавічы, Заходні – Брэсцка-Кобрынскі і Усходні – Пінска-Лунінецкі. Па функцыянальнай тыпалогіі адміністрацыйных раёнаў Дзяржаўнай схемы комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь Баранавіцкі, Брэсцкі, Пінскі, Жабінкаўскі, Кобрынскі і Бярозаўскі раёны з'яўляюцца ўрбанізаванымі (індустрыяльнымі, індустрыяльна-аграрнымі), астатнія – аграрнымі ці прыроднымі рознага тыпу, якія групуюцца вакол буйнейшых прамысловых цэнтраў – Брэста, Баранавіч і Пінска (гл. лекцыю 20). Па праблемным раёнраванні амаль уся Брэстчына

адносіцца да экалагічна праблемнага рэгіёна – Беларускае Палессе, а 4 раёны (часткова) – да тэрыторый, якія пацярпелі ад катастрофы на ЧАЭС. Г.У.Рыдзеўскі ў якасці сацыяльна-экалага-эканамічных раёнаў Беларускага Палесся (у межах Брэсцкай вобласці) разглядае Брэсцкі, Пінскі і Баранавіцкі раёны [3].

Разлічаная намі інтэгральная ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў дае падставы казаць пра 5 іх тыпаў: першы – раёны з вельмі высокім узроўнем развіцця («раёны-лідары») – Брэсцкі раён; другі – раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны») – Баранавіцкі і Жабінкаўскі; трэці – раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») – Бярозаўскі, Лунінецкі, Пінскі і Пружанскі; чацвёрты – раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Івацэвіцкі, Камянецкі, Кобрынскі, Ляхавіцкі і Маларыцкі; пяты – раёны з вельмі нізкім узроўнем развіцця («дэпрэсіўныя раёны») – Ганцавіцкі, Драгічынскі, Іванаўскі і Столінскі. [5].

Сярод асноўных задач далейшага развіцця вобласці неабходна адзначыць: 1) фарміраванне ўмоў для развіцця чалавечага патэнцыялу на аснове стварэння трывалых сямейных адносін, павышэння эфектыўнасці функцыянавання сістэмы аховы здароўя, адукацыі, культуры, росту рэальных даходаў і паліпшэння камфортнасці пражывання людзей; 2) павышэнне эфектыўнасці і ліквідацыя дэфіцыту знешняга гандлю таварамі і паслугамі; 3) павышэнне эфектыўнасці і ўдасканаленне структуры эканомікі на аснове прыярытэтнага развіцця рэсурсазберагальных, навукаёмістых і высокатэхналагічных вытворчасцей з высокай доляй дабаўленай вартасці і прагрэсіўных відаў паслуг; 4) мадэрнізацыя арганізацыйна-эканамічнага механізму, стварэнне спрыяльных умоў для рэалізацыі прадпрыемальніцкай ініцыятывы, развіццё малых і сярэдніх прыватных прадпрыемстваў; 5) развіццё інтэграцыйных сувязей, у першую чаргу ў межах Мытнага саюза, Адзінай эканамічнай прасторы, СНД і інш.

Віцебская вобласць

Размешчана на поўначы Беларусі і мяжуе з Літвой, Латвіяй і Расіяй. Унутраныя межы - з Магілёўскай, Мінскай і Гродзенскай абласцямі. Па плошчы (40 тыс. км²) яна другая ў Беларусі, па насельніцтву (1,2 млн. чалавек) – чацвертая. У адміністрацыйных адносінах вобласць падзяляецца на 21 раён, 19 гарадоў, у тым ліку 4 абласнога падпарадкавання (Віцебск – 355 тыс. чалавек, Орша – 117 тыс. чалавек, Наваполацк – 99 тыс. чалавек і Полацк – 84 тыс. чалавек), 24 пасёлкі гарадскога тыпу, 199 сельскіх Саветаў і 6316 сельскіх населеных пунктаў. З 1999 г. на тэрыторыі вобласці функцыянуе СЭЗ “Віцебск”.

У рамках міжнароднага падзелу працы Віцебшчына вылучаецца вытворчасцю нафтапрадуктаў і аказаннем транспартных паслуг. Ва ўнутрырэспубліканскім падзеле працы яна спецыялізуецца на вытворчасці электраэнергіі, нафтапрадуктаў, металарэзных станкоў, тэлевізараў, поліэтылену, вапнавай і даламітвай мукі для вапнавання кіслых глеб, лляных тканін, абутку. Па аб’ёму прамысловай прадукцыі на 1 чалавека ў 2010 г. Віцебская вобласць займала 2-е месца пасля Гомельскай, а па агульнай яе вытворчасці – 3-е. Найбольш заўважная доля вобласці ў агульнарэспубліканскай вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як шкловалакно і вырабы з яго (100%), гатовыя лляныя тканіны (100%), вапная мука для вапнавання глеб (100%), поліэтылен (амаль 100%), дываны і дывановыя вырабы (96%), тэлевізары (76%) і інш.

Для свайго сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласць мае шэраг спрыяльных умоў. Найперш трэба адзначыць спрыяльнае ЭГС. З усіх рэгіёнаў краіны менавіта Віцебшчына знаходзіцца найбліжэй да марскіх партоў і да другога па велічыні расійскага мегаполіса Санкт-Пецярбурга. Па тэрыторыі вобласці (на ўсходзе) праходзіць МТК №9 (Хельсінкі – С.Пецярбург – Віцебск – Орша – Магілёў – Гомель – Кіеў, які ў Оршы перасякаецца з МТК №2. Праз усю вобласць з усхода на захад праходзіць

транзітная чыгунка Смаленск – Віцебск – Полацк – Рыга. Важную ролю ў жыцці рэгіёна адыгрываюць і такія чыгункі, як Унеча – Орша – Лепель, Маладзечна – Полацк – Невель, Крулеўшчына – Варапаева – Паставы і далей у Літву. Тэрыторыю вобласці перасякаюць два магістральных нафтаправоды (паўночнае адгалінаванне нафтаправода “Дружба” і Сургут – Полацк), а таксама магістральны газоправод Таржок – Мінск – Івацэвічы. Усё гэта ў значнай ступені вызначыла развіццё вытворчасцей, якія абапіраюцца на завозімую сыравіну і матэрыялы (нафтаперапрацоўка, вытворчасць машын і абсталявання, тэкстыльная і інш.).

ПРП вобласці, у адрозненні ад ЭГС, выглядае больш супярэчліва. З аднаго боку, унікальныя прыродныя ўмовы для развіцця льнаводства, разнастайныя ландшафты, высокая лясістасць, значныя запасы сапрапелю і мінеральных вод, з другога, - адсутнасць істотных запасаў мінеральнай сыравіны, за выключэннем торфу, даламіту і сыравіны для вытворчасці будаўнічых матэрыялаў, высокая завалуненасць і закустаранасць тэрыторыі.

Клімат вобласці ўмерана-кантынентальны, сярэдняя тэмпература студзеня ад -6°C на захадзе да -8°C на ўсходзе, у ліпені каля $17-18^{\circ}\text{C}$. Ападкаў 600-750 мм у год. Вегетацыйны перыяд самы кароткі сярод абласцей і складае 180-190 дзён. Па гушчыні рачной сеткі і азёр вобласць лідыруе ў краіне. Глебы на ворыве пераважна дзярнова-забалочаныя (62%) і дзярнова-падзолістыя (34%), па грануламетрычнаму складу – лёгкасугліністыя (45%) і звязнасупясчаныя (28%). Сярэдняя лясістасць каля 40%. Раёны з максімальнай лясістасцю – Расонскі (67%), Полацкі (54%), Гарадоцкі (53%) і Лепельскі (53%). У межах вобласці знаходзяцца асноўная частка Бярэзінскага запаведніка, частка Нацыянальнага парка “Нарачанскі” і Нацыянальны парк “Браслаўскія азёры”, звыш 100 заказнікаў і звыш 200 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Па ўзроўню запаведвання тэрыторыі (9%) Віцебшчына саступае толькі Брэстчыне і Гродзеншчыне.

Такім чынам, асаблівасці ПРП рэгіёна вызначылі яго сельскагаспадарчую спецыялізацыю на вырошчванні лёну і малочна-мясной

жывёлагадоўлі. На мясцовой сыравіне атрымала развіццё здабыча і агламерацыя торфу, вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў (цэглы, чарапіцы, даламіту і інш.), апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва, на выкарыстанні багатага рэкрэацыйнага патэнцыялу функцыянуе сетка санаторна-курортных устаноў, турысцкіх баз і іншых аб'ектаў адпачынку.

Не лепшым чынам выглядае сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял вобласці. У кожным трэцім яе раёне пражывае менш 20 тыс. чалавек, а Расонскі раён да цяперашняга часу не ўзнавіў даваеннай колькасці насельніцтва. Для вобласці характэрны самы нізкі яго натуральны прырост (-6,6‰), самая нізкая шчыльнасць (30 чалавек/км²), самая высокая доля асоб пенсійнага ўзросту (24%), самы высокі ўзровень беспрацоўя (0,9%). Разам з тым яе насельніцтва характарызуецца высокім узроўнем адукацыі (на 1000 чалавек прыпадае 152 асобы з вышэйшай адукацыяй), узровень яго жыцця па шэрагу паказчыкаў выглядае лепш ці блізка да сярэдніх паказчыкаў па краіне (па забяспечанасці жыллём, бальнічнымі ложкамі і ўрачамі і інш.).

Асноўная частка занятага насельніцтва, як і ў цэлым па краіне, прыпадае на прамысловасць (24%), сельскую гаспадарку (12%), гандаль (11%), адукацыю (10%) і будаўніцтва (9%).

У рэгіянальнай структуры ВУП Беларусі доля Віцебскай вобласці складае 13% і па гэтаму паказчыку яна займала ў 2010 г. 4-е месца пасля Мінска, Гомельскай і Мінскай абласцей. У структуры ВРП пераважаюць прамысловасць (69% - гэта самы высокі паказчык сярод усіх рэгіёнаў краіны), сельская гаспадарка (9%), будаўніцтва (7%), транспарт і сувязь (6%).

У агульным аб'ёме прамысловай прадукцыі найбольшую ўдзельную вагу займае апрацоўчая прамысловасць (звыш 71%). Другое месца займае вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады (28%). Астатняя частка (менш 1%) прыпадае на горназдабыўную прамысловасць. Пры гэтым у структуры апрацоўчай прамысловасці вядучае месца займаюць такія віды дзейнасці, як вытворчасць нафтапрадуктаў (41%), вытворчасць харчовых

прадуктаў разам з напіткамі (21%), хімічная вытворчасць (13%), тэкстыльная і швейная вытворчасць (6%), гарбарная вытворчасць і вытворчасць абутку (3%), вытворчасць электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання (3%).

Прамысловы комплекс Віцебскай вобласці ўключае ў сябе 1435 прадпрыемстваў, на якіх працуюць каля 122 тыс. чалавек. Асноўная вытворчасць прамысловай прадукцыі сканцэнтравана ў чатырох буйнейшых гарадах вобласці – Наваполацку (52%), Віцебску (15%), Оршы (4%) і Полацку (2%). Сярод астатніх буйных прамысловых цэнтраў трэба нагадаць Глыбокае, Лепель, Коханава і Паставы.

Найбольш буйнымі прадпрыемствамі вобласці з'яўляюцца:

- у вытворчасці нафтапрадуктаў “Нафтан” (Наваполацк);
- у вытворчасці электраэнергіі – Лукомльская ДРЭС, Наваполацкая ЦЭЦ, Віцебская ЦЭЦ;
- у вытворчасці машын і абсталявання – “Віас” і “Вістан” у Віцебску, “Віцебскі завод трактарных запчастак”, “Чырвоны барацьбіт” у Оршы (станкі), “Промшвеймаш” у Оршы (прамысловыя швейныя машыны), “Эвістар” у Віцебску (абсталяванне для вытворчасці харчовых і тэкстыльных тавараў), “ТэхналітПолацк” у Полацку (сельскагаспадарчае абсталяванне), “Святавіт” у Коханава (бульдозеры для меліярацыі) і інш.;
- у вытворчасці электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання – “Віцязь” у Віцебску (тэлевізары, бытавая і медыцынская тэхніка), “Маналіт” у Віцебску (радыядэталі), “Этон” у Новалукомлі (электратэхнічная прадукцыя), “Вымяральнік” у Наваполацку і інш.;
- у тэкстыльнай і швейнай вытворчасці – “Аршанскі льнокамбінат”, “Віцебскія дываны”, “КІМ” і “Сцяг індустрыялізацыі” у Віцебску (трыкатаж, панчошна-шкарпэткавыя і швейныя вырабы) і інш.;
- у вытворчасці абутку – “Белвест” і “Марка” у Віцебску;
- у вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў – “Кераміка” у Віцебску, “Полацк-Шкловалакно”, “Наваполацкжалезабетон”,

“Оршабудматэрыялы”, “Обальскі завод керамічных вырабаў”, “Даламіт” у Рубе (даламітавая мука, будматэрыялы) і інш.;

- у апрацоўцы драўніны і вырабаў з дрэва, мэблявай і цэлюлозна-папяровай вытворчасці – “Віцебскдрэў”, “Віцебскмэбля”, “Полацклес”, “Чырвоная зорка” у Чашніках (папера) і інш.;

- у вытворчасці харчовых прадуктаў – Віцебскі, Глыбоцкі, Міёрскі і Полацкі мясакамбінацы, “Аршанскі мясакансервавы камбінат”, “Оршасырзавод”, “Лепельскі малочна-кансервавы камбінат”, “Верхнядзвінскі масласырзавод”, “Віцьба” (кандытарскія вырабы), “Глыбоцкі кансервавы завод”, “Глыбоцкі камбікормавы завод” і інш.

Сельская гаспадарка, якая займае другое месца ў структуры ВРП, спецыялізуецца на малочна-мясной жывёлагадоўлі ў спалучэнні з свінагадоўляй і льнаводстве. Удзельная вага вобласці ў вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі краіны вагаецца па гадах у межах 15-17% і займае па гэтаму паказчыку 4-5-е месца. У яе структуры пераважае прадукцыя раслінаводства (55%). Сельскагаспадарчыя землі складаюць прыкладна 40% тэрыторыі вобласці, у тым ліку ворныя – каля чвэрці.

У структуры пасяўных плошчаў палова прыпадае на збожжавыя і зернебабовыя. У іх складзе асабліва вылучаюцца пшаніца, ячмень, жыта, авёс і трыцікале. Асноўныя раёны пасеваў збожжавых культур – Аршанскі, Віцебскі, Талачынскі, Пастаўскі і Сенненскі. Кармавыя культуры ў структуры пасеваў займаюць другое месца. Іх найбольшая канцэнтрацыя прыпадае на Талачынскі, Сенненскі, Аршанскі, Віцебскі і Браслаўскі раёны. Тэхнічныя культуры займаюць 3-е месца ў структуры пасеваў вобласці (10%), што з’яўляецца адным з самых высокіх паказчыкаў у краіне. Пры гэтым тут зусім адсутнічаюць пасевы цукровых буракоў. Асноўная тэхнічная культура – рапс, пасевы якога сустракаюцца ва ўсіх раёнах. Другая тэхнічная культура – лён. Нягледзячы на тое, што пасевы пад ім за апошнія гады скараціліся, ён вырошчваецца амаль ва ўсіх раёнах. Асабліва вылучаюцца Дубровенскі, Аршанскі, Талачынскі, Сенненскі і Пастаўскі раёны. Шырокае

геаграфічнае размеркаванне характэрна і для пасеваў бульбы. Аднак і тут можна вызначыць раёны найбольшай канцэнтрацыі – Віцебскі, Талачынскі, Аршанскі, Верхнядзвінскі і Полацкі. Паўсюдны характар маюць і пасевы гародніны, аднак у адрозненні ад пасеваў бульбы, канцэнтрацыя тут значна вышэйшая (3/4 пасеваў прыпадае на Глыбоцкі, Віцебскі, Докшыцкі, Аршанскі і Полацкі раёны).

У структуры статку жывёлы пераважаюць птушка (82)%, БРЖ (звыш 9%) і свінні (8). Шчыльнасць БРЖ з'яўляецца самай нізкай сярод абласцей Беларусі (41 галава на 100 га сельгасугоддзяў). Найбольшым яе статкам характарызуюцца Глыбоцкі, Віцебскі, Пастаўскі, Верхнядзвінскі і Браслаўскі раёны (звыш 30% статку вобласці). Па шчыльнасці свіней вобласць займае перадапошняе месца пасля Магілёўшчыны (62 галавы на 100 га ворных зямель). Самы вялікі іх статак у Аршанскім, Гарадоцкім, Талачынскім, Чашніцкім і Сенненскім раёнах (звыш 50% статку вобласці). На тэрыторыі рэгіёна размешчаны буйныя птушкафабрыкі: Віцебская бройлерная фабрыка, Глыбоцкая птушкафабрыка, птушкафабрыка «Гарадок» у Гарадоцкім раёне. Асноўныя раёны рэалізацыі жывёлы і птушкі на забой – Віцебскі, Аршанскі, Шумілінскі, Гарадоцкі і Бешанковіцкі. У вытворчасці малака вылучаюцца Верхнядзвінскі, Глыбоцкі, Віцебскі, Аршанскі і Полацкі раёны.

Для Віцебскай вобласці характэрна адносна высокая тэрытарыяльная дыферэнцыяцыя ў эфектыўнасці развіцця сельскагаспадарчай вытворчасці. Так, па вытворчасці валавой прадукцыі на 1 бала-гектар сельгасугоддзяў яна перавышае 3 разы (паміж Віцебскім і Талачынскім раёнамі).

Будаўніцтва таксама атрымала развіццё ва ўсіх раёнах вобласці. Тым не менш трэба падкрэсліць, што ў 2010 г. па агульнаму аб'ёму інвестыцый у асноўны капітал яна апырэджвала толькі Магілёўскую вобласць. Найбольшыя іх аб'ёмы былі характэрны для гарадоў абласнога падпарадкавання і такіх раёнаў, як Віцебскі, Глыбоцкі, Чашніцкі і Аршанскі. Гэтыя ж рэгіёны з'яўляліся, як правіла, і лідарамі па аб'ёму падрадных работ.

Транспарт і сувязь адыгрываюць значна меншую ролю ў эканоміцы і жыцці насельніцтва рэгіёна, чым іншыя віды дзейнасці (іх доля ў ВРП каля 6%). Віцебская вобласць мае самую вялікую працягласць чыгункі ў краіне, а па яе шчыльнасці (30 км/1000 км² тэрыторыі) саступае толькі Брэсцкай. У яе межах размешчаны адзін з буйнейшых чыгуначных вузлоў Беларусі – Аршанскі. Па працягласці аўтамабільных дарог Віцебшчына займае другое месца пасля Міншчыны, аднак па іх шчыльнасці – толькі 4-е месца (443 км/1000 км² тэрыторыі). Усё гэта ў пэўнай ступені паўплывала на перавозкі пасажыраў і грузаў. Па пасажыра- і грузаабароту аўтамабільнага транспарту Віцебская вобласць займае 4-е месца сярод рэгіёнаў краіны. Максимальныя аб'ёмы грузаабароту аўтатранспарту характэрны для Віцебскага, Полацкага, Аршанскага, Глыбоцкага і Пастаўскага раёнаў. Трубаправодны транспарт выконвае пераважна транзітныя функцыі. Рачны транспарт не атрымаў шырокага развіцця і абмежаваны пераважна перавозкамі грузаў па Зах. Дзвіне.

Даходы ад паслуг сувязі, якія аказваліся юрыдычным і фізічным асобам вобласці ў 2010 г., перавысілі 460 млрд. рублёў. Гэта 4-ы паказчык у краіне пасля Мінска, Гомельскай і Брэсцкай абласцей. Па доступу да Інтэрнэту хатніх гаспадарак, якія маюць камп'ютар, яна займала апошняе месца.

Знешнегандлёвы тавараабарот рэгіёна ў 2010 г. склаў 5,2 млрд. дол. ЗША, у тым ліку экспарт – 1,7, імпорт – 3,5 млрд. дол. Асноўныя тавары ў экспарце – хімічныя, мінеральныя, харчовыя і тэкстыльныя. У імпарце – мінеральныя, хімічныя, машыны і абсталяванне, харчовыя. Буйнейшыя гандлёвыя партнёры – Расія, Казаахстан, Нідэрланды, Германія, Кітай і Украіна. Сярод асобных раёнаў вобласці найбольшым знешнегандлёвым тавараабаротам характарызуюцца Полацкі, Віцебскі, Аршанскі, Глыбоцкі і Лепельскі.

У эканоміцы вобласці пэўную ролю адыгрывае СЭЗ «Віцебск». Па стану на пачатак 2011 г. у ёй налічвалася 37 зарэгістраваных рэзідэнтаў (менш толькі ў СЭЗ «Магілёў»), а сярэднеспісачная колькасць працуючых

перавышала 8 тыс. чалавек. На жаль, экспарт тавараў быў самы нізкі з усіх СЭЗ краіны, а сальда знешнегандлёвага тавараабароту – адмоўнае і толькі ў гандлі паслугамі яно было станоўчым.

Займаючы спрыяльнае эканоміка-геаграфічнае становішча, Віцебская вобласць з'яўляецца актыўным рэгіёнам развіцця турызму. Яна ўваходзіць у склад 3 рэкрэацыйна-турысцкіх раёнаў Беларусі: Полацкага, Віцебскага і Браслаўска-Глыбоцкага. Турысцкім цэнтрам міжнароднага значэння з'яўляецца Віцебск, нацыянальнага – Полацк, Браслаў, Глыбокае, Орша і Паставы. Вобласць спецыялізуецца на арганізацыі экатурызму, экскурсійнага, турысцкага, паляўнічага і курортна-аздараўленчага абслугоўвання. Тут канцэнтравана каля ¼ ложкавага фонду курортна-рэкрэацыйных устаноў краіны. Пэўную цікавасць да вобласці праяўляюць і замежныя турысты. Штогод яе наведваюць 10-15 тыс. чалавек (арганізаваных турыстаў), з якіх ¾ прыпадае на краіны СНД. Аднак выязджае за межы краіны прыкладна ў 2 разы больш жыхароў вобласці.

Унутрыабласныя эканоміка-геаграфічныя адрозненні з'яўляюцца вынікам рознага ўзроўню развіцця і размяшчэння тых ці іншых відаў эканамічнай дзейнасці. Як правіла, у межах вобласці выдзяляюцца тры буйных падраёны з цэнтрамі прыцягнення да Віцебску, Оршы і Полацку-Наваполацку. У некаторых схемах раяніравання выдзяляецца дадаткова Заходні падраён з цэнтрам прыцягнення да Глыбокага. У Дзяржаўнай схеме комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь Лепельскі і Чашніцкі раён па свайму прыцягненню знаходзяцца ў зоне ўплыву Барысава. Па праблемным раяніраванні ўся Віцебшчына адносіцца да праблемнага рэгіёна – Беларускага Паазер'я, якое, з аднаго боку, з'яўляецца ўнікальным прыродным комплексам, з другога, - адзіным у краіне незабруджаным радыяцыйнай рэгіёнам. Г.У.Рыдзеўскі ў якасці сацыяльна-экалага-эканамічных раёнаў выдзяляе Віцебскі, як раён комплекснага (збалансаванага) сацыяльна-эканамічнага і экалагічнага развіцця, і Полацкі, як раён з вострай дыспрапарцыянальнасцю сацыяльна-эканамічнага і экалагічнага развіцця [3].

Разлічаная намі інтэгральная ацэнка ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Беларусі [5], дае падставы казаць пра існаванне ў Віцебскай вобласці толькі 4-х тыпаў (у адрозненні ад 5-ці ў Брэсцкай вобласці): першы – раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны»), куды ўваходзяць Віцебскі і Полацкі раёны; другі – раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») – Аршанскі, Глыбоцкі, Гарадоцкі, Лепельскі, Міёрскі, Пастаўскі, Расонскі і Сенненскі; трэці – раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Браслаўскі, Верхнядзвінскі, Докшыцкі, Дубровенскі, Лёзненскі, Талачынскі, Ушацкі, Чашніцкі, Шаркаўшчынскі і Шумілінскі; чацвёрты – раёны з вельмі нізкім узроўнем развіцця («дэпрэсіўныя раёны») – Бешанковіцкі.

Асноўнымі накірункамі далейшага развіцця вобласці з'яўляюцца рацыянальнае асваенне багатага і ўнікальнага прыродна-рэсурснага патэнцыялу, удасканаленне спецыялізацыі сельскай гаспадаркі, павелічэнне вытворчасці прадукцыі за кошт росту прадукцыйнасці працы, поўнага выкарыстання вытворчых магутнасцей, тэхнічнага пераўзбраення, рэканструкцыі, мадэрнізацыі і стварэння новых вытворчасцей і асваення новых відаў прадукцыі.

Гомельская вобласць

Размешчана на паўднёвым усходзе Беларусі і мяжуе з Расіяй і Украінай. Унутраныя межы – з Брэсцкай, Мінскай і Магілёўскай абласцямі. Плошча 40,4 тыс. км² - самая вялікая па плошчы вобласць краіны. Працягласць з захаду на ўсход – 300 км, з поўначы на поўдзень – 241 км. Насельніцтва на пачатак 2012 г. – 1,4 млн. чалавек (першае месца сярод абласцей), доля гарадскога насельніцтва 74% (дзеліць 2-3-е месца з Віцебскай вобласцю), па шчыльнасці насельніцтва (35 чал./км²) займае перадапошняе месца сярод абласцей. У складзе вобласці 21 адміністрацыйны раён, 18 гарадоў, з якіх Гомель (492 тыс. чалавек) – горад абласнога падпарадкавання,

17 пгт, 240 сельскіх Саветаў і 2403 сельскія населеныя пункты. Іншыя буйныя гарады (тыс. чалвек) – Мазыр (110), Жлобін (76), Светлагорск (70) і Рэчыца (65). З 1998 г. функцыянуе СЭЗ «Гомель-Ратон».

У міжнародным падзеле працы Гомельшчына вылучаецца вытворчасцю нафтапрадуктаў і аказаннем транспартных паслуг. Ва ўнутрырэспубліканскім падзеле працы яна спецыялізуецца на здабычы харчовай солі, прыроднага газу, здабычы і перапрацоўцы нафты, вытворчасці чорных металаў, фасфатных угнаенняў, паліраванага шкла, збожжа- і кормаўборачных камбайнаў, фарфора-фаянсавага посуду, шпалераў, вучнёўскіх сшыткаў. Па агульнаму аб'ёму прамысловай прадукцыі і па яе вытворчасці на 1 чалавека ў 2010 г. вобласць займала 1-е месца. Найбольш заўважная доля вобласці ў агульнарэспубліканскай вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як фасфатныя ўгнаенні (100%), гатовы пракат чорных металаў (100%), паліраванае шкло (100%), фарфора-фаянсавы посуд (100%), здабыча нафты (100%), здабыча прыроднага газу (100%), сталь (95%), збожжаўборачныя камбайны (90%), харчовая соль (85%) і інш.

Для сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці існуе шэраг спрыяльных перадумоў. Найперш – гэта яе ЭГС. У межах вобласці адбываецца разгалінаванне МТК №9 (на Санкт-Пецярбург – Хельсінкі і на Калінінград/Клайпеду), які злучае краіны Балтыйскага рэгіёна з краінамі Прычарнаморскага рэгіёна. Акрамя таго, у Гомельскім чыгуначным вузле (мае 5 накірункаў) перасякаюцца магістральныя шляхі, якія звязваюць Беларусь, Украіну і Расію. Другі становічы бок ЭГС – перасячэнне вобласці трансёўрапейскім нафтаправодам «Дружба» і міждзяржаўнымі нафтапрадуктаправодамі, а таксама адгалінаваннямі ад магістральных газправодаў. Трэці – блізкасць вобласці да партоў на Чорным моры, да металургічных, энергетычных баз і машынабудаўнічых цэнтраў Украіны і Расіі. Чацверты становічы бок ЭГС – густая сетка рачных шляхоў з партамі, якія дазваляюць ажыццяўляць перавозкі грузаў як у межах вобласці, так і

паміж Беларуссю і Украінай. Пяты – суседства вобласці з рэгіёнамі Украіны і Расіі, якія ўдала дапаўняюць гаспадарчыя комплексы адзін аднаго.

Да адмоўных момантаў ЭГС вобласці трэба аднесці адносную яе аддаленасць ад сталіцы краіны і адсутнасць прамой сувязі шэрагу палескіх раёнаў з цэнтральнымі раёнамі. Непасрэднае суседства з Чарнобыльскай АЭС таксама з'яўляецца сёння адмоўным бокам ЭГС Гомельшчыны.

Другая станоўчая перадумова сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці – разнастайны ПРП. Менавіта тут канцэнтраваны практычна ўсе запасы нафты і прыроднага (спадарожнага) газу Беларусі (Давыдаўскае, Вішанскае, Геалагічнае і іншыя радовішчы), значныя запасы каменнай і калійных соляў (Мазырскае, Давыдаўскае, Петрыкаўскае радовішчы), бурага вугалю (Брынёўскае і Жыткавіцкае радовішчы), гаручых сланцаў (Тураўскае радовішча), мінеральных вод, шкляных пяскоў, даўсаніту і інш. Вобласць валодае самымі вялікімі запасамі лясных і водных рэсурсаў. Дастаткова адзначыць, што амаль палова раёнаў мае лясістасць большую за 50%. Водныя рэсурсы прадстаўлены як паверхневымі (рэкі Дняпр, Прыпяць, Беразіна, Сож, возера Чырвонае), так і падземнымі водамі. Іх наяўнасць – важны фактар развіцця рыбаводства і рыбалоўства.

Спрыяльнымі для развіцця сельскай гаспадаркі з'яўляюцца прыродныя ўмовы. Паверхня рэгіёна не стварае вялікіх перашкод у апрацоўцы зямлі (пераважаюць вышыні 130-150 м над узроўнем мора). Клімат умерана-кантынентальны. Сярэднемесячныя тэмпературы паветра ў студзені вагаюцца ад -6°C на паўднёвым захадзе да -8°C на паўночным усходзе, у ліпені – ад 19°C на захадзе да 20°C на ўсходзе. Працягласць вегетацыйнага перыяду дасягае амаль 190 сутак (больш толькі ў Брэсцкай вобласці). Колькасць ападкаў 550-650 мм/год. Глебы на ворыве пераважна дзярнова-падзолістыя (42%) і дзярнова-падзолістыя забалочаныя (39%), па грануламетрычнаму складу – звязнапясчаныя (50%) і рыхласупясчаныя (22%).

На жаль, катастрофа на ЧАЭС істотна пагоршыла ўмовы гаспадарання і пражывання насельніцтва. Нават сёння забруджанай радыяцыяй (цэзіям-137, стронцыям, плутоніям і амерыцыям) застаецца прыкладна палова тэрыторыі вобласці (20 адміністрацыйных раёнаў), на якой пражывае амаль $\frac{3}{4}$ яе насельніцтва.

Негатыўнае ўздзеянне на экалагічную сітуацыю рэгіёна аказала і аказваюць маштабнае асушэнне зямель, выкіды, скіды і адходы буйных прамысловых прадпрыемстваў, трансгранічнае забруджванне. У мэтах захавання экалагічнай раўнавагі, біялагічнай разнастайнасці на тэрыторыі Гомельшчыны створаны шэраг асабліва ахоўных прыродных тэрыторый (Нацыянальны парк «Прыпяцкі», 61 заказнік, 67 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння). Іх доля ў плошчы вобласці складае прыкладна 5%. Адметнае месца сярод іх займае Палескі радыяцыйна-экалагічны запаведнік, мэта стварэння якога – захаванне ў натуральных умовах і вывучэнне прыродных комплексаў, якія папалі пад уздзеянне радыяцыйнага забруджвання.

У сувязі з наступствамі катастрофы на ЧАЭС сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял вобласці пагоршыўся як у колькасных, так і якасных адносінах. Гэта праявілася ў больш высокіх тэмпах скарачэння колькасці насельніцтва, узмацненні полаўзроставых дыспрапорцый, росце захворваемасці і смяротнасці і інш. Складанасці эканамічнага развіцця пагоршылі сітуацыю на рынку працы, а яна, у сваю чаргу, адмоўна адбілася на ўзроўні жыцця насельніцтва, асабліва сельскага.

Натуральны прырост насельніцтва, хаця і выглядае лепш, чым у большасці абласцей краіны, застаецца стабільна адмоўным (-3,5‰ у 2010 г.). Як вынік – павелічэнне долі асоб старэй за працаздольны ўзрост (23%) і невысокая працягласць жыцця (70 год).

Узровень жыцця насельніцтва таксама выглядае не лепшым чынам. Так, сярэднемесячныя грашовыя даходы на 1 чалавека ў 2010 г. былі самымі нізкімі з усіх рэгіёнаў Беларусі, а доля насельніцтва з даходамі ніжэй

бюджэту пражытачнага мінімуму – адной з самых высокіх (звыш 6%).

Горш за сярэднерэспубліканскія паказчыкі выглядаюць рознічны тавараабарот і аб'ём платных паслуг на душу насельніцтва, забяспечанасць яго бальнічнымі ложкамі і ўрачамі, на сярэднерэспубліканскім узроўні – забяспечанасць жыллём.

У рэгіянальнай структуры ВУП Беларусі ў 2010 г. Гомельшчына знаходзілася на другім месцы пасля Мінска (15%). Структура ВРП вобласці некалькі адрозніваецца ад адпаведнай структуры іншых рэгіёнаў. Так, доля прамысловасці (67%) тут адна самых высокіх у Беларусі (вышэй толькі ў Віцебскай вобласці). Пры гэтым доля горназдабыўной прамысловасці (1,2%) – самая высокая (столькі ж і ў Брэсцкай вобласці). Другі від эканамічнай дзейнасці ў ВРП – будаўніцтва (9%), затым ідуць сельская гаспадарка (каля 8%), транспарт і сувязь (звыш 7%) і г.д.

Прамысловасць вобласці прадстаўлена больш чым 1,5 тыс прадпрыемстваў, сярод якіх пераважаюць прадпрыемствы апрацоўчай прамысловасці. Асноўны аб'ём прадукцыі вырабляюць Мазыр (39%), Гомель (23%) і Жлобін (14%).

У структуры вырабляемай прадукцыі па відах эканамічнай дзейнасці асабліва вылучаюцца вытворчасць нафтапрадуктаў (26%), якая прадстаўлена Мазырскім НПЗ, а таксама металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў (25%). Апошняя прадстаўлена Беларускай металургічнай заводам у Жлобіне, Рэчыцкім метызным заводам, Гомельскім заводам «Цэнтраліт». Затым ідзе вытворчасць харчовых прадуктаў (15%), за якой стаяць найперш мясакамбінаты ў Гомелі і Жлобіне, Рагачоўскі малочна-кансервавы камбінат, кандытарскія фабрыкі «Спартак», «Чырвоны мазыранін» і інш. Вытворчасць машын і абсталявання займае чацвертае месца (12%) і прадстаўлена найперш заводамі «Гомсельмаш», «Мазырсельмаш», Гомельскім заводам спецінструмента і тэхналагічнай аснасткі. На долю хімічнай вытворчасці прыпадае 5% вырабляемай прадукцыі. Яе асноўнымі вытворцамі з'яўляюцца Гомельскі хімічны завод і

Светлагорскае «Хімвалакно». У вытворчасці іншых неметалічных мінеральных прадуктаў (4%) асабліва вылучаюцца такія прадпрыемствы, як «Гомельшкло», Добрушскі фарфарава завод і Гомельскі домабудаўнічы камбінат. Цэлюлозна-папяровая вытворчасць, на долю якой прыпадае 3% выпуску тавараў, прадстаўлена найперш Светлагорскім цэлюлозна-кардонным камбінатам, фабрыкай «Гомельшпалеры», папяровай фабрыкай «Герой працы» у Добрушы і г.д.

Будаўніцтва вобласці мае шырокі спектр аказваемых паслуг: ад падрыхтоўкі будаўнічых участкаў да аддзелачных работ. Па ўводу ў дзеянне асноўных сродкаў у 2010 г. яна пераўзыходзіла не толькі астатнія вобласці Беларусі, але і яе сталіцу. Па агульнаму аб'ёму інвестыцый у асноўны капітал Гомельшчына саступала толькі Мінску, Мінскай і Брэсцкай абласцям, а па аб'ёму падрадных работ – толькі Мінску. Найбольшыя іх аб'ёмы мелі месца ў абласным цэнтры і такіх раёнах, як Мазырскі, Светлагорскі, Жлобінскі і Рэчыцкі (звыш 80%). Як і ў цэлым па краіне, асноўная частка інвестыцый накіроўвалася ў аб'екты вытворчага прызначэння (66%). Аднак у адрозненні ад іншых рэгіёнаў тут найбольш шырокае выкарыстанне знайшло разведачнае бурэнне, таму як вобласць па-ранейшаму застаецца перспектыўнай на здабычу розных карысных выкапняў.

Для сельскагаспадарчай вытворчасці вобласці і большасці яе раёнаў характэрна спецыялізацыя на мяса-малочнай жывёлагадоўлі, вырошчванні збожжавых культур, бульбы і гародніны, у прыгарадных гаспадарках – таксама на развядзенні птушкі і вырошчванні садоў.

Сельскагаспадарчыя землі складаюць 34% тэрыторыі вобласці, што з'яўляецца самым нізкім паказчыкам у краіне, у тым ліку ворныя - 20%, лугі - 14%. У адрозненні ад астатніх абласцей, у структуры пасяўных плошчаў пераважаюць кармавыя культуры (42%), на другім месцы - збожжавыя і зернебабовыя (41%), на трэцім – бульба (8%), затым – тэхнічныя культуры (6%) і агародніна (звыш 2%). Гэта асаблівасць звязана не толькі з прыродным, але і экалагічным фактарам. У найбольш радыяцыйна

забруджаных раёнах адбылася пераспецыялізацыя ў накірунку павелічэння ролі мясной жывёлагадоўлі (для яе спатрэбілася ўзмацняць кармавую базу) і вытворчасці насення. Асноўныя раёны вырошчвання кармавых – Калінкавіцкі, Рагачоўскі, Рэчыцкі, Жлобінскі і Добрушскі; збожжавых – Буда-Кашалёўскі, Рагачоўскі, Жлобінскі, Рэчыцкі і Гомельскі; бульбы – Рэчыцкі, Гомельскі, Рагачоўскі, Жлобінскі і Буда-Кашалёўскі; агародніны – Жыткавіцкі, Гомельскі, Ельскі, Светлагорскі і Петрыкаўскі. Што тычыцца тэхнічных культур, іх геаграфія больш лакалізавана. Выключэнне складае рапс, які вырошчваюць усё раёны. Мае свае асаблівасці і структура пасяўных плошчаў пад збожжавымі культурамі, якая больш нідзе ў краіне не паўтараецца. На першым месцы тут трыцкале, затым жыта, ячмень, кукуруза на збожжа і авёс.

Свае адметнасці мае Гомельская вобласць і ў структуры статку жывёлы. Так, доля птушкі тут самая нізкая з усіх абласцей, акрамя Гродзенскай (79%), а доля БРЖ – самая высокая, акрамя Гродзенскай (11%). Найбуйнейшыя птушкафабрыкі размешчаны ў Гомельскім («Гомельская птушкафабрыка» і «Світанак»), Мазырскім (саўгас-камбінат «Світанак») і Буда-Кашалёўскім («Беларусьнафта-Асобіна») раёнах. Найбольшы статак БРЖ маюць Рэчыцкі, Рагачоўскі, Калінкавіцкі, Жлобінскі і Гомельскі раёны (каля 40% статку вобласці); свіней – Гомельскі, Мазырскі, Рагачоўскі, Рэчыцкі і Буда-Кашалёўскі раёны (70% статку вобласці). Што тычыцца іншых відаў жывёлы, яны сёння не адыгрываюць той ролі, якую мелі некалькі дзесяцігоддзяў таму, асабліва авечкі. У рэалізацыі жывёлы і птушкі на забой дамінуюць, як правіла, раёны з найбольшым статкам жывёлы: Гомельскі, Буда-Кашалёўскі, Рэчыцкі, Жлобінскі і Мазырскі.

Эфектыўнасць сельскагаспадарчай вытворчасці вобласці характарызуецца высокай тэрытарыяльнай дыферэнцыяцыяй. Дастаткова адзначыць, што розніца паміж максімальным і мінімальным аб'ёмам валавой прадукцыі ў разліку на 1 бала-гектар сельгасугоддзяў дасягае амаль пяці раз (паміж Гомельскім і Кармянскім раёнамі).

Транспарт і сувязь займаюць чацвертае месца ў ВРП вобласці. Забяспечанасць тэрыторыі транспартнымі шляхамі (чыгункай, аўтамабільнымі дарогамі) выглядае горш, чым па краіне ў цэлым і амаль ва ўсіх яе рэгіёнах. На гэту акалічнасць накладваецца і самая нізкая забяспечанасць насельніцтва вобласці легкавымі аўтамабілямі, якія знаходзяцца ў прыватнай уласнасці (216 на 1000 чалавек насельніцтва). Тым не менш атрымалі развіццё ўсе віды транспарту, аднак найбольшае значэнне ў грузаабароце належыць трубаправоднаму і чыгуначнаму, а ў пасажыраабароце – аўтамабільнаму і чыгуначнаму. Па пасажыраабароту аўтатранспарта Гомельская вобласць саступае толькі Мінску, па грузаабароту – усім рэгіёнам, акрамя Магілёўскай і Віцебскай абласцей. Сярод адміністрацыйных раёнаў па грузаабароту аўтамабільнага транспарту асабліва вылучаюцца тыя, на тэрыторыі якіх размешчаны буйныя прамысловыя цэнтры (Гомельскі, Светлагорскі, Мазырскі, Жлобінскі і Рэчыцкі).

Не лепшым чынам выглядае Гомельшчына і па забяспечанасці насельніцтва кватэрнымі тэлефонамі. У разліку на 1000 чалавек прыпадае 353 тэлефонныя апараты, што ставіць яе на апошняе месца ў краіне. Па доступу да Інтэрнэту арганізацый вобласць таксама саступала ўсім рэгіёнам. Аднак па даходах ад паслуг сувязі, якія аказваліся юрыдычным і фізічным асобам у 2010 г., яна была другой пасля Мінску.

У знешнім гандлі таварамі вобласці прадстаўлены практычна ўсе віды эканамічнай дзейнасці, аднак асноўнае месца займаюць тыя, якія вызначаюць яе спецыялізацыю. Весь знешнегандлёвы тавараабарот у 2010 г. склаў 6,5 млрд. дол ЗША (гэта трэці паказчык у краіне). Сальда знешняга гандлю таварамі адмоўнае, паслугамі – станоўчае. У структуры экспарту пераважала прадукцыя металургічнай вытворчасці, машыны, абсталяванне, харчовыя і хімічныя тавары. У структуры імпарту – мінеральныя прадукты, металы, машыны і абсталяванне, хімічныя і харчовыя тавары. Асноўныя знешнегандлёвыя партнёры – Расія, Украіна, Германія, Польшча і Латвія.

Сярод раёнаў максімальныя аб'ёмы знешнегандлёвага тавараабароту мелі Гомельскі, Жлобінскі, Мазырскі, Светлагорскі і Рэчыцкі.

Работа СЭЗ «Гомель-Ратон» істотна не паляпшае сітуацыю, таму як сальда знешняга гандлю таварамі і паслугамі для яе застаецца адмоўным.

Пэўныя ўмовы ў вобласці склаліся і для арганізацыі рэкрэацыйна-турысцкай дзейнасці. Яе тэрыторыя ахоплівае 4 турысцкія раёны: Гомельска-Прыдняпроўскі, Прыпяцка-Брагінскі, Мазырская-Прыпяцкі і Бабруйскі (Рагачоўскі раён). Аднак, на жаль, фактар радыяцыйнага забруджвання стрымлівае актыўнае развіццё як унутранага, так і ўязнога знешняга турызму. Не выпадкова ў вобласць прыежджае значна менш замежных грамадзян, чым выязджае жыхароў Гомельшчыны за межы краіны. Разам з тым, рэгіён валодае багатым прыродным і гісторыка-культурным патэнцыялам, які дазваляе развіваць розныя віды турызму з улікам радыяцыйна-экалагічнай сітуацыі.

Унутрыабласныя адрозненні ў сацыяльна-эканамічным развіцці па-рознаму адлюстраваны ў схемах эканоміка-геаграфічнага раяніравання краіны. Аднак для большасці з іх характэрна выдзяленне ў межах вобласці дзвух субрэгіёнаў – Гомельска-Рэчыцкага і Мазырска-Калінкавіцкага, якія склаліся вакол буйных індустрыяльна-транспартных вузлоў. Разам з тым асаблівасці развіцця і размяшчэння прадукцыйных сіл апошніх дзесяцігоддзяў даюць падставы казаць аб існаванні яшчэ дзвух палюсоў росту – Жлобіна і Светлагорска, якія ўтвараюць вакол сябе ўласныя зоны прыцягнення (прамысловага, аграрнага, сацыяльнага і інш.). У праблемным раяніраванні Гомельская вобласць адначасова знаходзіцца ў дзвух буйных праблемных рэгіёнах – Чарнобыльскай зоне і Беларускай Палессі.

Па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйныя раёны Гомельскай вобласці былі падзелены намі на 5 тыпаў: 1) раёны з вельмі высокім узроўнем развіцця («раёны-лідары») - Гомельскі і Мазырскі; 2) раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны») – Жлобінскі і Рэчыцкі; 3) раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») –

Ельскі, Калінкавіцкі, Петрыкаўскі, Рагачоўскі і Светлагорскі; 4) раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Брагінскі, Добрушскі, Кармянскі, Лельчыцкі, Лоеўскі, Нараўлянскі, Акцябрскі і Хойніцкі; 5) раёны з вельмі нізкім узроўнем развіцця («дэпрэсіўныя раёны») – Буда-Кашалёўскі, Веткаўскі, Жыткавіцкі і Чачэрскі [5].

Сацыяльна-эканамічнае развіццё вобласці ў бліжэйшыя гады будзе ў значнай ступені залежыць ад таго, якімі інвестыцыйнымі рэсурсамі яна будзе валодаць і якім чынам яны будуць размяркоўвацца паміж рознымі відамі эканамічнай дзейнасці. Не выклікае сумненняў тое, што значную іх частку па-ранейшаму давядзецца накіроўваць на рэалізацыю Дзяржаўнай праграмы па пераадоленню наступстваў катастрофы на ЧАЭС на 2011-2015 гг. і на перыяд да 2020 г. Важнае значэнне для вобласці будзе мець таксама рэалізацыя Дзяржаўнай праграмы сацыяльна-эканамічнага развіцця і комплекснага выкарыстання прыродных рэсурсаў Прыпяцкага Палесся на 2010-2015 гады. З важнейшых інвестыцыйных праектаў неабходна нагадаць прамысловую распрацоўку ў 2012-2021 гг. Петрыкаўскага радовішча калійных соляў з будаўніцтвам і ўводам у эксплуатацыю горна-абагачальнага комплекса магутнасцю не менш 1,5 млн т хларыду калію ў год.

Гродзенская вобласць

Размешчана на захадзе Беларусі і мяжуе з Польшчай і Літвой. Унутраныя межы – з Брэсцкай, Мінскай і Віцебскай абласцямі. Па плошчы (25,1 тыс. км²) і па колькасці насельніцтва (1,1 млн. чалавек) – самая малая вобласць краіны. Доля гарадскога насельніцтва – 70%, шчыльнасць насельніцтва – 42 чал./км². У адміністрацыйных адносінах падзяляецца на 17 раёнаў, горад абласнога падпарадкавання Гродна (330 тыс. чалавек), 13 гарадоў раённага падпарадкавання, 17 пгт, 178 сельсаветаў і 4338 сельскіх населенных пунктаў. З 2002 г. функцыянуе СЭЗ «Гроднаінвест».

У міжнародным падзеле працы Гродзенская вобласць больш скіравана на аказанне транспартных паслуг, ва ўнутрырэспубліканскім спецыялізуецца на вытворчасці некаторых відаў прадукцыі хімічнай вытворчасці, машын, харчовых тавараў, вырабаў з дрэва, сельгаспрадукцыі і інш. Найбольш заўважная доля вобласці ў агульнарэспубліканскай вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як сінтэтычны аміяк (100%), капралактам (100%), бульбаўборачныя машыны (100%), будаўнічае шкло (100%), сухія малочныя сумясі для дзяцей ранняга ўзросту (100%), кордная тканіна (98%), азотныя ўгнаенні (92%), тытунёвыя вырабы (70%).

На сацыяльна-эканамічнае развіццё вобласці ў мінулым і ў сучасны момант аказваюць уплыў шэраг фактараў, сярод якіх найважнейшымі з'яўляюцца ЭГС, ПРП, сацыяльна-дэмаграфічны і вытворчы патэнцыялы, а таксама экалагічная сітуацыя.

ЭГС рэгіёна мае яскрава выражаны прыгранічны характар. Аб гэтым сведчыць яго выцягнутасць на 290 км з паўднёвага-захаду на паўночны ўсход і толькі на 90 км з захаду на ўсход. Пры гэтым граніца з Польшчай і Літвой праходзіць па роўнай паверхні амаль без усякіх прыродных перашкод, што станоўча паўплывала на будаўніцтва транспартных магістраляў у XIX-XX ст. і не стварае перашкод у перамяшчэнні насельніцтва і грузаў цяпер. Праз вобласць праходзіць МТК №9В (участак Мінск – Вільнюс) і чыгунка Вільнюс – Ліда – Баранавічы – Лунінец – Сарны, якая звязвае МТК №9В, №2 і №5. Праз Гродна праходзіць чыгунка Санкт-Пецярбург – Варшава (першая на тэрыторыі Беларусі) і аўтамагістраль Мінск – Ліда – Гродна і далей на Польшчу. Акрамя таго, Гродна праз Масты і Ваўкавыск мае выйсце праз чыгунку на Баранавічы, а праз Масты і Ліду – на Маладзечна. Такое ЭГС вобласці ў вызначальнай ступені паўплывала на развіццё прыгранічнай інфраструктуры (працуюць Ашмянская і Гродзенская мытні), паспрыяла паглыбленню супрацоўніцтва з суседнімі рэгіёнамі (Падляскім ваеводствам Польшчы, Алітускім, Вільнюскім і Марыямпольскім уездамі Літвы і Калінінградскай вобласцю Расіі) у рамках еўрарэгіёнаў «Нёман» і

«Белавежская пушча» (уваходзіць адзін Свіслацкі раён). Трэба таксама падкрэсліць, што суседнія з Гродзеншчынай рэгіёны па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця з'яўляюцца ў сваіх краінах адносна развітымі.

Нельга не адзначыць таксама тэрытарыяльнай блізкасці да Гродна сталіц суседніх краін (да Варшавы – 250 км, да Вільнюса – 150 км). На жаль, гэты фактар не заўсёды спрацоўвае ўнутры вобласці, таму як перыферычныя яе раёны (Астравецкі, Ашмянскі, Смаргонскі і інш.) геаграфічна знаходзяцца бліжэй да сталіцы Беларусі, чым да абласнога цэнтра.

Спрыяльнымі ў цэлым для развіцця сельскай гаспадаркі і пражывання насельніцтва з'яўляюцца прыродныя ўмовы. Характар паверхні пераважна раўнінны. Акрамя павышанай завалуненасці і эрадзіраванасці сельгасзямель іншых прыродных перашкод для іх асваення няма. Клімат умерана-кантынентальны, з мягкай і непрацяглай зімой і працяглым і адносна цёплым летам. Вегетацыйны перыяд 189-200 сутак – гэта на 10-15 сутак больш, чым у Віцебскай вобласці. Гадавая колькасць ападкаў 550-650 мм. Менавіта тут больш за ўсё раёнаў з мінімальнай колькасцю гадзін сонечнага ззяння (ва ўсіх раёнах яна не перавышае 1780 гадзін за год). Глебы на ворных землях пераважна дзярнова-падзолістыя (66%) і дзярнова-падзолістыя забалочаныя (31%), па грануламетрычнаму складу – рыхласупясчаныя (59%) і звязнасупясчаныя (27%). Кадастравая ацэнка зямель – самая высокая ў краіне.

Някепска вобласць забяспечана воднымі рэсурсамі. Амаль уся яе тэрыторыя знаходзіцца ў басейне Нёмана і яго прытокаў. На яе долю прыпадае 12% агульнарэспубліканскіх запасаў падземных вод.

Значна горш выглядае забяспечанасць рэгіёна ляснымі рэсурсамі (11% запасаў краіны). Яго лясістасць ніжэйшая за сярэднюю па краіне (адпаведна 32% і 39%), пры гэтым яна вагаецца па раёнах ад 48% у Астравецкім да 16% у Зэльвенскім. Пераважаюць сасновыя, бярозавыя і яловыя лясы.

Гродзенская вобласць не валодае такім мініральна-сыравінным патэнцыялам, як, напрыклад, Гомельская. Аднак па запасах сыравіны для

вытворчасці будаўнічых матэрыялаў (гліны, жвіру, пяскоў, вапны і інш.) займае адно з вядучых месцаў у краіне. Пэўную ролю ў паліўна-энергетычным балансе рэгіёна адыгрываюць радовішчы торфу, якія найчасцей сустракаюцца ў межах Нёманскай нізіны. Перспектыўным інавацыйным праектам можа стаць стварэнне горна-абагачальнага камбіната па вытворчасці металізаваных акатышаў на радовішчы жалезных руд «Навасёлкаўскае» (Карэліцкі раён).

Экалагічную сітуацыю рэгіёна па стану на сённяшні дзень можна ацаніць як спрыяльную. Доля зямель, якія забруджаны цэзіям-137, у агульнай яго плошчы складае 2,4%. Забруджанымі тут з'яўляюцца 3 раёны: Дзятлаўскі, Іўеўскі і Навагрудскі, у якіх пражывае менш 20 тыс. чалавек. Найбольш складана экасітуацыя выглядае ў зонах уплыву буйных прамысловых цэнтраў: Гродна і Ліды. У падтрыманні экалагічнай раўнавагі рэгіёна важную ролю адыгрываюць буйныя лясныя масівы (пушчы) – Налібоцкая, Ліпчанская, Графская, а таксама сетка створаных асабліва ахоўных прыродных тэрыторый (Нацыянальныя паркі «Белавежская пушча», «Нарачанскі», 50 заказнікаў і 216 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння). У выніку ўдзельная вага зямель, якія адведзены для захавання біяразнастайнасці, перавышае 10% (больш толькі ў Брэсцкай вобласці). Разам з багатай архітэктурна-гістарычнай спадчынай рэгіён можа стаць адным з самых прыцягальных для айчынных і замежных турыстаў. Аднак будаўніцтва Беларускай АЭС у Астравецкім раёне можа не толькі пашкодзіць гэтаму, але і рэальна пагоршыць экалагічную сітуацыю.

Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял вобласці ўскладняе яе эканамічнае развіццё і адмоўна адбіваецца на ўсіх баках жыцця людзей. Самая сумная тэндэнцыя дэмаграфічнага развіцця – пастаяннае скарачэнне колькасці жыхароў, асабліва сельскіх. Натуральны прырост адсутнічае ва ўсіх раёнах і з'яўляецца адным з самых нізкіх у краіне (-4,2‰). Як вынік – старэнне насельніцтва. Доля асоб старэй за працаздольны ўзрост складае амаль чвэрць, а ў такіх раёнах, як Карэліцкі, Зэльвенскі, Шчучынскі,

Свіслацкі, Дзятлаўскі і Іўеўскі перавышае 30%. Прырост насельніцтва назіраецца толькі ў абласным цэнтры. Сальда міграцыі ўжо некалькі гадоў застаецца адмоўным.

У занятасці насельніцтва таксама ёсць свае асаблівасці. Асноўным відам дзейнасці, дзе заняты кожны чацвёрты, застаецца прамысловасць. Аднак такой высокай долі занятых у сельскай гаспадарцы, якую мае Гродзеншчына (14,5%), не назіраецца ні дзе. Трэцім па занятасці відам дзейнасці з'яўляецца гандаль (12%), чацвертым – адукацыя (10%), пятым – будаўніцтва (9%) і г.д.

Лепш за ўсе астатнія вобласці Гродзеншчына выглядала ў 2010 г. па сярэднедушавых грашовых даходах насельніцтва, па забяспечанасці яго жыллём, урачамі, бальнічнымі ложкамі (акрамя Віцебскай), узроўню адукацыі (колькасці асоб з вышэйшай адукацыяй на 1000 чалавек насельніцтва), па доступу да Інтэрнэту хатніх гаспадарак.

У эканаміцы Беларусі сярод усіх яе рэгіёнаў Гродзенская вобласць займае 6-е месца (яе доля ў ВУП 10%). Прыкладна столькі ж прыпадае на яе і ў вытворчасці прамысловай прадукцыі. Аднак доля яе ў вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі значна вышэй – 15-17%. Структура ВРП вобласці мае свае адметнасці. Вядучае месца ў ёй займае прамысловасць – 62%, у тым ліку апрацоўчая – 48,5%, сельская гаспадарка – 12,5%, будаўніцтва – 11%, транспарт і сувязь – 5% і г.д.

У структуры прамысловасці доля горназдабыўной вытворчасці з'яўляецца самай нізкай (0,2%), за выключэннем Магілёўскай вобласці. А вось вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады – самай высокай (звыш 13%), акрамя Віцебскай вобласці. Апрацоўчая прамысловасць (яна ўзята за 100%) прадстаўлена найперш вытворчасцю харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытуню (37,5%), хімічнай вытворчасцю (20%), вытворчасцю неметалічных мінеральных прадуктаў (9%), вытворчасцю машын і абсталявання (7%), тэкстыльнай і швейнай вытворчасцю (7% і г.д.

Усяго ў вобласці працуюць звыш 1,5 тыс. прамысловых прадпрыемстваў. Аднак асноўная іх частка сканцэнтравана ў Гродна і Лідзе, на долю якіх прыпадае звыш паловы ўсёй яе прамысловай прадукцыі. Значнымі прамысловымі цэнтрамі з'яўляюцца Ваўкавыск, Скідаль, Слонім, Смаргонь, Масты і Навагрудак. Найбольшымі прадпрыемствамі рэгіёна з'яўляюцца:

- у вытворчасці харчовых тавараў разам з напіткамі і тытуню – мясакамбінаты ў Гродна, Лідзе, Ваўкавыску і Слоніме, малочныя камбінаты ў Гродна і Лідзе, Ваўкавыскі малочна-кансервавы камбінат «Беллакт», Скідальскі цукровы камбінат, «Лідахлебапрадукт», «Лідахарчканцэнтраты», броварныя заводы ў Лідзе і Гродна, Гордзенская тытунёвая фабрыка «Нёман», Гродзенскі лікёра-гарэлачны завод і інш.;

- у хімічнай вытворчасці – «Гродна Азот», «ГроднаХімвалакно», «Лакафарба» (Ліда), Гродзенскі завод медпрэпаратаў у Скідалі і інш.;

- у вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў – «Краснасельскбудматэрыялы» (Ваўкавыскі раён), Гродзенскі камбінат будматэрыялаў, Гродзенскі шклозавод, шклозавод «Нёман» (Бярозаўка) і інш.;

- у вытворчасці машын і абсталявання – «Белкард» (Гродна), Гродзенскі механічны завод, «Гроднагандальмаш», «Лідсельмаш», «Лідаграпрамаш», Смаргонскі агрэгатны завод і інш.;

- у тэкстыльнай і швейнай вытворчасці – «Гронітэкс», Гродзенскі тонкасуконны камбінат, швейная фабрыка «Элод» (Гродна), Слоніўская камвольна-прадзільная фабрыка, Навагрудская швейная фабрыка і інш.;

- у апрацоўцы драўніны і вытворчасці вырабаў з дрэва, мэблі – «Гроднадрэў», «Мастыдрэў» і інш.

Значнае развіццё ў вобласці атрымала сельская гаспадарка. Узровень сельскагаспадарчай асвоенасці тэрыторыі – самы высокі ў Беларусі (50%). Рэгіён з'яўляецца лідарам у краіне па вытворчасці сельгаспрадукцыі на душу насельніцтва, а таксама па некаторых іншых паказчыках эфектыўнасці

сельгасвытворчасці (ураджайнасці культур, прадукцыйнасці жывёлагадоўлі і інш.). Яго спецыялізацыя – малочна-мясная жывёлагадоўля і свінагадоўля з развітым льнаводствам і бульбаводствам. У структуры сельгаспрадукцыі пераважае раслінаводства. Асноўныя культуры ў пасевах – збожжавыя і зернебабовыя (47%), кармавыя (34%), тэхнічныя (11%) і бульба (6%); на долю гародніны прыпадае менш 2%. Сярод збожжавых дамінуюць ячмень, пшаніца, трыцікале, кукуруза на збожжа і жыта. Раёны найбольшай канцэнтрацыі пасеваў збожжавых – Гродзенскі, Ваўкавыскі, Шчучынскі, Слоніўскі і Воранаўскі. Гэтыя ж раёны, як правіла, з'яўляюцца лідарамі і ў пасевах кармавых. З тэхнічных культур усе раёны вырошчваюць рапс і цукровыя буракі (максімальныя плошчы ў Гродзенскім, Карэліцкім, Шчучынскім, Бераставіцкім і Воранаўскім раёнах), лён-даўгунец – палова раёнаў вобласці (найперш Карэліцкі, Дзятлаўскі і Слоніўскі). Трэба падкрэсліць, што за апошняе дзесяцігоддзе менавіта пасевы тэхнічных культур раслі найвышэйшымі тэмпамі (галоўным чынам з-за рапсу і цукровых буракоў). Паўсюдны характар маюць таксама пасевы бульбы і агародніны, аднак найбольшай канцэнтрацыі яны дасягаюць у Воранаўскім, Дзятлаўскім, Слоніўскім, Гродзенскім і Лідскім раёнах. У адрозненні ад пасеваў тэхнічных культур, яны за апошнія гады скараціліся.

Свае асаблівасці развіцця і размяшчэння мае жывёлагадоўля. Найперш трэба адзначыць адрозненні ў структуры статку. У Гродзенскай вобласці (як і ў Мінскай) у гэтай структуры пасля птушкі ідуць свінні, а не БРЖ як ў іншых рэгіёнах. Пры гэтым удзельная вага свіней і БРЖ – самая высокая ў краіне (адпаведна 14% і 12%), а птушкі – самая нізкая (73%). Па-другое, па шчыльнасці свіней (95 галоў на 100 га ворных зямель) Гродзеншчына пераўзыходзіць амаль у 1,5 раза сярэдні паказчык па краіне і кожную вобласць па асобку. Па шчыльнасці БРЖ (50 галоў на 100 га сельгасзямель) яна саступае толькі Брэсцкай вобласці.

Асноўны статак свіней прыпадае на Гродзенскі, Шчучынскі, Ваўкавыскі, Бераставіцкі і Мастоўскі раёны (звыш паловы статку вобласці);

БРЖ – Гродзенскі, Шчучынскі, Воранаўскі, Ваўкавыскі і Лідскі (40% статку вобласці); птушкі – Гродзенскі, Слоні́мскі, Смаргонскі, Шчучынскі і Ваўкавыскі (каля 80% статку вобласці). У рэалізацыі жывёлы і птушкі на забой вылучаюцца Мастоўскі, Шчучынскі, Ваўкавыскі, Бераставіцкі і Воранаўскі раёны. У вытворчасці малака – Гродзенскі, Шчучынскі, Ваўкавыскі, Слоні́мскі і Карэліцкі.

Тэрытарыяльная дыферэнцыяцыя ў эфектыўнасці вядзення сельскагаспадарчай вытворчасці (валавая прадукцыя на 1 бала-гектар сельгасугоддзяў), хаця і з'яўляецца меншай, чым, напрыклад, у Віцебскай вобласці, аднак застаецца высокай (амаль 3 разы паміж Гродзенскім і Іўеўскім раёнамі).

Адносна высокі ўзровень развіцця ў вобласці мае будаўніцтва. Нягледзячы на тое, што яна з'яўляецца самай малай па плошчы і адной з самых малых па колькасці жыхароў, па агульнаму аб'ёму інвестыцый у асноўны капітал і ўводу ў дзеянне асноўных сродкаў у 2010 г. апярэджвала Магілёўскую і Віцебскую вобласці. У структуры інвестыцый, як і ва ўсіх абласцях, пераважаюць аб'екты вытворчага прызначэння (64%). Па раёнах назіраюцца істотныя адрозненні як у аб'ёмах інвестыцый, так і ў аб'ёмах падрадных работ (найбольшыя ў Гродзенскім, Лідскім, Ваўкавыскім, Слоні́мскім і Шчучынскім). У сувязі з будаўніцтвам Беларускай АЭС істотна павысіў свой рэйтынг па гэтых паказчыках Астравецкі раён.

Поспехі сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці ў значнай ступені залежаць ад работы транспарту і сувязі. З-за невялікіх яе памераў яна саступае ўсім астатнім абласцям па працягласці чыгункі і амаль усім (акрамя Гомельскай і Брэсцкай) па працягласці аўтамабільных дарог. Аднак па іх шчыльнасці займае адпаведна 1-е і 4-е месцы. Самай высокай сярод абласцей застаецца тут і забяспечанасць насельніцтва легкавымі аўтамабілямі, якія знаходзяцца ў прыватнай уласнасці (амаль 300 аўтамабіляў на 1000 чалавек). Усё гэта, разам з аб'ёмамі вытворчасці прадукцыі і канцэнтрацыяй насельніцтва, вызначае груза- і пасажырабарот рэгіёна. Па агульнаму

грузаабароту аўтатранспарта Гродзеншчына апырэджвае больш індустрыяльныя вобласці краіны – Гомельскую і Віцебскую, аднак па пасажыраабароту займае апошнія месца. Сярод адміністрацыйных раёнаў па грузаабароту лідуюць Лідскі, Ваўкавыскі, Гродзенскі і Слоні́мскі.

Паслугі сувязі, якія аказваліся ў 2010 г. юрыдычным і фізічным асобам вобласці, склалі амаль 8% агульнага іх аб'ёму ў краіне (6-е месца сярод усіх рэгіёнаў). Важна падкрэсліць, што далучанасць да Інтэрнэту арганізацый і насельніцтва вобласці з'яўляецца адной з самых высокіх у Беларусі (адпаведна 87% і 70%).

ЭГС рэгіёна, яго вытворчы патэнцыял, асаблівасці гаспадарчай спецыялізацыі паўплывалі непасрэдна на знешні гандаль. Весь яго абарот перавысіў у 2010 г. 3 млрд. дол ЗША (апошнія месца ў краіне), пры гэтым сальда як у гандлі таварамі, так і паслугамі было станоўчым. У структуры экспарту тавараў пераважалі харчовыя тавары і сыравіна для іх вытворчасці, хімічныя тавары, машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, тэкстыльныя і швейныя вырабы. У структуры імпарту – машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, хімічныя тавары, харчовыя тавары і сыравіна для іх вытворчасці і мяталы. Важнейшыя знешнегандлёвыя партнёры – Расія, Германія, Кітай, Польшча і Украіна. Сярод раёнаў вобласці найбольшыя аб'ёмы тавараабароту мелі Гродзенскі, Лідскі, Ваўкавыскі, Шчучынскі і Слоні́мскі. Пэўную ролю ў арганізацыі знешнегандлёвай дзейнасці адыгрывае СЭЗ «Гродна-інвест».

Гродзеншчына выдзяляецца сярод іншых рэгіёнаў Беларусі найбольш высокай тэрытарыяльнай канцэнтрацыяй і значным гісторыка-культурным патэнцыялам, што абумовіла яе спецыялізацыю на развіцці экскурсійнага турызму. Яе тэрыторыя ўваходзіць у склад 4-х рэкрэацыйна-турысцкіх раёнаў Беларусі: Гродзенскага, Лідска-Навагрудскага, Маладзечненска-Нарачанскага і Баранавіцкага (Слоні́мскі раён). Штогод вобласць наведваюць 2-5 тыс. арганізаваных замежных турыстаў. У сваю чаргу 15-20 тыс. чалавек з вобласці выязджаюць за межы краіны.

Унутрыабласныя адрозненні ў сацыяльна-эканамічным развіцці дазваляюць казаць пра два падраёны – Гродзенскі і Лідскі. Аднак канфігурацыя тэрыторыі вобласці абумоўлівае рэальнае прыцягненне яе перыферыйных раёнаў да гарадоў-цэнтраў іншых абласцей (напрыклад, Астравецкага, Ашмянскага і Смаргонскага да Маладзечна і Мінска, Слонімскага – да Баранавіч). У сувязі з будаўніцтвам Беларускай АЭС асіметрычнасць першай групы раёнаў яшчэ больш павялічыцца. У адпаведнасці з Дзяржаўнай схемай комплекснай тэрытарыяльнай арганізацыі Рэспублікі Беларусь да ўрбанізаваных раёнаў аднесены толькі Гродзенскі, Лідскі, Ваўкавыскі і Слоніўскі, астатнія – да сельскагаспадарчых і прыродна-рэкрэацыйных (гл. лекцыю 20).

Па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйныя раёны Гродзенскай вобласці былі падзелены намі на 5 тыпаў: 1) раёны з вельмі высокім узроўнем развіцця («раёны-лідары») - Гродзенскі; 2) раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны») – Бераставіцкі, Ваўкавыскі і Лідскі; 3) раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») – Астравецкі, Дзятлаўскі, Іўеўскі, Мастоўскі, Слоніўскі і Смаргонскі; 4) раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Ашмянскі, Воранаўскі, Зэльвенскі, Карэліцкі, Свіслацкі і Шчучынскі; 5) раёны з вельмі нізкім узроўнем развіцця («дэпрэсіўныя раёны») – Навагрудскі [5].

Далейшае развіццё вобласці звязана найперш з пашырэннем вытворчасці сельскагаспадарчай тэхнікі, агрэгатаў для аўтамабіляў, аптычных вырабаў і інш. На бліжэйшыя гады запланавана стварэнне навукова-тэхнічнага парку ў Гродна, будаўніцтва Беларускай АЭС, арганізацыя вытворчасці лімоннай і малочнай кіслаты на базе Скідальскага цукровага камбіната і інш. Адзін з прыярытэтных накірункаў – развіццё трансгранічнага турызму.

Магілёўская вобласць

Размешчана на ўсходзе Беларусі і мяжуе са Смаленскай і Бранскай абласцямі Расіі. Унутраныя граніцы – з Гомельскай, Мінскай і Віцебскай абласцямі. Плошча 29,1 тыс. км², насельніцтва (на 1.01. 2012 г.) – 1,1 млн. чалавек – гэта перадапошняяе месца ў краіне сярод усіх яе рэгіёнаў. Аднак па ўдзельнай вазе гарадскога насельніцтва (77%) вобласць займае першае месца, а па шчыльнасці насельніцтва (37 чал./км²) – трэцяе. У адміністрацыйных адносінах падзяляецца на 21 раён, 15 гарадоў, у т.л. два гарады абласнога падпарадкавання (Магілёў – 361 тыс.чалавек і Бабруйск – 216 тыс.чалавек), 9 пгт, 185 сельсаветаў і 3035 сельскіх населенных пунктаў. З 2002 г. функцыянуе СЭЗ «Магілёў».

У міжнародным падзеле працы Магілёўская вобласць вылучаецца вытворчасцю металакорду і шын, ва ўнутрырэспубліканскім – вытворчасцю хімічных тавараў, будаўнічых матэрыялаў, машын і абсталявання, прадукцыі дрэваапрацоўкі, тканін і інш. Найбольш яскрава аб спецыялізацыі рэгіёна сведчаць паказчыкі, якія адлюстроўваюць яго ўдзельную вагу ў вытворчасці адпаведнай прадукцыі Беларусі. Так, у вытворчасці шын для аўтамабіляў і сельгасмашын, а таксама ліфтоў яна складала 100%, цюле-гардзінных вырабаў – 99%, дрэваапрацоўчых станкоў – 98%, мяккіх дахавых матэрыялаў – 90%, аўтамабільных прычэпаў і поўпрычэпаў – 89%, шклотары для кансервавання – 76%, цэменту – 59% і г.д.

Для сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці склаліся ў цэлым спрыяльныя ўмовы. Найперш – гэта яе ЭГС. Яна мае працяглую мяжу з Расіяй і зручнае транспартнае злучэнне як з прыгранічнымі расійскімі рэгіёнамі, так і з суседнімі абласцямі Беларусі. Ва ўмовах, калі пачаў функцыянаваць Мытны саюз, гэта акалічнасць набывае асаблівую актуальнасць. Праз тэрыторыю вобласці праходзіць МТК №9 і №9В, а таксама іншыя важныя чыгуначныя магістралі: Орша – Крычаў – Унеча, Раслаўль – Крычаў – Асіповічы – Слуцк) і аўтамагістраль Раслаўль – Крычаў

– Бабруйск – Брэст. Акрамя таго, у яе межах суднаходныя ўчасткі Дняпра, Беразіны і Сожа. Найбліжэйшымі сталіцамі суседніх краін да абласнога цэнтра з'яўляюцца Вільнюс (400 км) і Масква (500 км). Блізкасць у першую чаргу да Расіі абумовіла развіццё ў рэгіёне матэрыяла- і энэргаёмістых відаў дзейнасці, якія спажываюць імпортную сыравіну, розныя матэрыялы, вузлы, дэталі і, у сваю чаргу, экспартуе гатовую прадукцыю ў расійскія рэгіёны.

ПРП вобласці таксама характарызуецца шэрагам станоўчых уласцівасцяў. Па-першае, яна мае раўнінны характар паверхні, адносна ўрадлівыя глебы (прысутнічаюць дзярнова-карбанатныя, аднак пераважаюць дзярнова-падзолістыя і дзярнова-падзолістыя забалочаныя) і як вынік – высокую сельскагаспадарчую асвоенасць (доля сельгасзямель складае амаль 50% тэрыторыі, ворных – каля 30%). Па-другое, валодае значнымі запасамі некаторых відаў мінеральнай сыравіны (мела, мергеля, трэпела, будаўнічых і сілікатных пяскоў, фасфарытаў, мінеральных вод і інш.), лясных рэсурсаў (15% запасаў краіны), водных рэсурсаў (14% запасаў падземных вод краіны). Па-трэцяе, характарызуецца адносна працяглым вегетацыйным перыядам (180-195 дзён) і дастатковай колькасцю ападкаў (570-670 мм за год).

Разам з тым ускладняе ўмовы гаспадарання і жыцця насельніцтва вобласці экалагічная сітуацыя. Радыяцыйна забруджанай застаецца 27% яе тэрыторыі, на якой пражывае каля 10% жыхароў (найбольшая колькасць у Быхаўскім, Чавускім, Чэрыкаўскім і Слаўгарадскім раёнах). Негатыўнае ўздзеянне на прыродны комплекс рэгіёна аказваюць прадпрыемствы хімічнай вытворчасці Магілёва і Бабруйска, цэментнай вытворчасці Крычава і Касцюковіч, яго аўтатранспарт і інш. Некалькі змякчае сітуацыю экалагізацыя вытворчасці, наяўнасць асабліва ахоўных прыродных тэрыторый (130 заказнікаў і звыш 80 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння). Аднак іх доля ў яго плошчы з'яўляецца самай нізкай у Беларусі (менш 3%).

Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял таксама мае свае адметнасці. На ім адбіліся не толькі наступствы чарнобыльскай катастрофы, але і агульныя

тэндэнцыі развіцця краіны. Менавіта тут назіраюцца адны з самых высокіх тэмпаў скарачэння колькасці насельніцтва, асабліва сельскага (за 2000-2011 гг. на 26%). Вобласць мела ў 2010 г. самае вялікае адмоўнае сальда міграцыі насельніцтва (амаль 4 тыс. чалавек), адзін з самых нізкіх каэфіцыентаў натуральнага прыросту (-4,8‰), а па ўдзельнай вазе асоб старэй за працаздольны ўзрост і па чакаемай працягласці жыцця выглядала толькі лепш за Віцебскую і Мінскую вобласці. Не лепшым чынам выглядае рэгіён і па важнейшых індыхатарах узроўню жыцця насельніцтва. Так, сярэднедушавыя грашовыя яго даходы, узровень адукацыі (колькасць асоб з вышэйшай адукацыяй на 1000 чалавек), забяспечанасць бальнічнымі ложкамі і ўрачамі ніжэйшыя, чым у сярэднім па краіне. Разам з тым, па забяспечанасці насельніцтва жыллем і сярэднім медперсаналам сітуацыя выглядае наадварот.

Асноўная частка занятага насельніцтва прыпадае на прамысловасць, будаўніцтва, адукацыю, гандаль і сельскую гаспадарку. Узровень беспрацоўя – на ўзроўні сярэдняга па Беларусі (0,6%).

У вытворчасці ВУП краіны доля Магілёўшчыны – самая нізкая (9%). У яго структуры пераважаюць прамысловасць (64%), сельская гаспадарка (звыш 10%), будаўніцтва (каля 10%), транспарт і сувязь (6%).

Прамысловасць прадстаўлена 1,3 тыс. прадпрыемстваў (гэта самая малая колькасць сярод усіх рэгіёнаў). Унёсак Магілёўскай вобласці ў агульны аб'ём прамысловай прадукцыі краіны таксама з'яўляецца самым нізкім (9%). Структура прамысловасці мае некаторыя асаблівасці. Тут доля апрацоўчай прамысловасці адна з самых высокіх у Беларусі (53%), а доля горназдабыўной – самая нізкая (0,1%). Вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады знаходзіцца прыкладна на сярэднім для краіны ўзроўні (11%). Для прамысловасці характэрны высокі ўзровень тэрытарыяльнай канцэнтрацыі: на долю Магілёва і Бабруйска прыпадае каля 70% усёй прадукцыі вобласці. Заўважнае месца належыць таксама Крычаву, Асіповічам, Касцюковічам, Быхаву, Клімавічам і Шклову.

Адносна высокі ўзровень канцэнтрацыі мае месца і па відах прамысловай дзейнасці. Асноўны аб'ём прадукцыі апрацоўчай прамысловасці вырабляюць прадпрыемствы па вытворчасці харчовых тавараў разам з напіткамі (22%), гумавых і пластмасавых вырабаў (18%), машын і абсталявання (13%), неметалічных мінеральных прадуктаў (10%), хімічных тавараў (каля 8%) і інш. Найбуйнейшымі сярод іх з'яўляюцца «Магілёўхімвалакно», «Магілёўліфтмаш», «Магатэкс», «Стужка», «Белпак» (вытворчасць пластмасавай тары), «Строммашына», «Тэхнапрыбор», «Бабушкіна крынка», «Белшына», «Бабруйсксельмаш», «Бабруйскаграмах», «Крычаўцэменташыфер», «Беларускі цэментны завод» у Касцюковічах, «Клімавіцкі лікёра-гарэлачны завод», «Вейнянскі раднік» і інш.

Сельская гаспадарка вобласці спецыялізуецца на малочна-мясной жывёлагадоўлі, свінагадоўлі ў спалучэнні з бульбаводствам і льнаводствам. Важна падкрэсліць, што ў адрозненні ад іншых абласцей, у сельскагаспадарчых арганізацыях большасці раёнаў пераважае прадукцыя раслінаводства. Асабліва вылучаюцца Краснапольскі (70%), Кіраўскі (58%), Клімавіцкі (58%) і Хоцімскі (54%).

У структуры пасяўных плошчаў вобласці асноўнае месца займаюць збожжавыя і зернебабовыя (44%). Найперш – гэта пшаніца, ячмень, жыта, трыцкале і авёс. Найбольшыя плошчы пад імі – у Мсціслаўскім, Магілёўскім, Шклоўскім, Горацкім і Быхаўскім раёнах. Другая група культур – кармавыя (амаль 40%). Іх найбольшыя плошчы ў Шклоўскім, Магілёўскім, Горацкім, Мсціслаўскім і Чавускім раёнах. Тэхнічныя культуры, якія вырошчвае вобласць, разнастайныя. Аднак яўна пераважае рапс, пасевы якога сустракаюцца паўсюдна. Лён – другая тэхнічная культура рэгіёна. Яго пасевы ў асноўным канцэнтруюцца на поўначы (Горацкі, Круглянскі, Шклоўскі і іншыя раёны). Строга лакалізаваны пасевы цукровых буракоў, якія сустракаюцца толькі на паўднёвым захадзе (Бабруйскі, Асіповіцкі і Кіраўскі раёны). Што тычыцца пасеваў бульбы і гародніны, яны тут самыя малыя з усіх абласцей (адпаведна 5% і 1% усіх пасяўных

плошчаў). Пры гэтым, калі бульбу вырошчваюць усе раёны (найбольшыя плошчы ў Магілёўскім, Бабруйскім, Бялыніцкім і Быхаўскім раёнах), дык агародніну – не ўсе (найбольшыя плошчы ў Магілёўскім, Быхаўскім, Кіраўскім і Слаўгарадскім раёнах).

Свае асаблівасці мае рэгіён і ў развіцці жывёлагадоўлі. Найперш трэба адзначыць, што ён характарызуецца самым малым статкам амаль усіх відаў жывёлы (выключэнне складаюць птушка і коні, якіх менш за ўсё ў Гродзенскай вобласці). Як вынік – вельмі нізкая яе шчыльнасць – 42 галавы БРЖ на 100 га сельгасзямель (менш толькі ў Віцебскай вобласці) і 52 галавы свіней на 100 га ворных зямель (самы нізкі паказчык у краіне). Асноўная колькасць птушкі канцэнтравана ў Магілёўскім, Бабруйскім, Быхаўскім і Клімавіцкім раёнах, БРЖ – у Магілёўскім, Шклоўскім, Горацкім, Мсціслаўскім і Быхаўскім раёнах (каля 40% статку вобласці), свіней – у Магілёўскім, Чэрыкаўскім, Мсціслаўскім, Слаўгарадскім і Горацкім раёнах (звыш 60% усяго статку). У рэалізацыі жывёлы і птушкі на забой, вытворчасці малака вылучаюцца, як правіла, гэтыя ж раёны.

Тэрытарыяльныя адрозненні ў эфектыўнасці сельскагаспадарчай вытворчасці (валавой прадукцыі на 1 бала-гектар сельгасугоддзяў) з'яўляюцца вельмі высокімі і складаюць амаль 4,5 раза (паміж Магілёўскім і Краснапольскім раёнамі).

Будаўніцтва вобласці як адзін з важнейшых відаў эканамічнай дзейнасці, таксама выглядае на фоне іншых рэгіёнаў краіны не лепшым чынам. Так, па ўводу ў дзеянне асноўных сродкаў яна займала ў 2010 г. апошняе месца. Тое самае назіралася і па інвестыцыях у асноўны капітал, аб'ёму падрадных работ. З такім становішчам нельга пагадзіцца, таму як знос вытворчых сродкаў Магілёўшчыны – адзін з самых высокіх у краіне. Да таго ж і экалагічная сітуацыя прымушае да больш актыўнай будаўнічай дзейнасці. Неабходна звярнуць увагу і на тое, што ў структуры інвестыцый удзельная вага сацыяльных аб'ектаў з'яўляецца самай нізкай (31%). Сярод адміністрацыйных раёнаў найбольшымі аб'ёмамі інвестыцый у асноўны

капітал харатарызуюцца Магілёўскі, Бабруйскі, Шклоўскі, Крычаўскі і Касцюковіцкі.

Непасрэдна ад вынікаў работы іншых відаў эканамічнай дзейнасці залежыць функцыянаванне транспарту і сувязі. Найперш трэба адзначыць, што тэрыторыя вобласці добра забяспечана важнейшымі транспартнымі шляхамі – чыгункай і аўтамабільнымі дарогамі (па іх шчыльнасці яна займае 3-е месца). Пры гэтым самая вялікая колькасць раёнаў без чыгункі менавіта тут: Бялыніцкі, Глускі, Кіраўскі, Краснапольскі, Слаўгарадскі і Хоцімскі. У груза- і пасажыраабароце аўтатранспарт Магілёўшчыны саступае практычна ўсіх рэгіёнам краіны. На ўзроўні асобных адміністрацыйных раёнаў найбольшымі аб'ёмамі грузаабароту характарызуюцца Магілёўскі, Бабруйскі, Горацкі, Круглянскі і Асіповіцкі.

Работа сувязі выглядае больш прывабна. Даходы ад яе паслуг у 2010 г. склалі амаль 420 млрд. рублёў (4-е месца сярод абласцей). У пэўнай ступені гэтаму паспрыяла высокая забяспечанасць насельніцтва кватэрнымі тэлефонамі (самая высокая ў краіне), далучанасць да Інтэрнэту хатніх гаспадарак і арганізацый (выглядае на сярэднім для краіны ўзроўні) і інш.

Знешнегандлёвая дзейнасць таксама з'яўляецца вынікам работы ўсяго гаспадарчага комплексу рэгіёна. Не выпадкова яго знешнегандлёвы тавараабарот – адзін з самых нізкіх у краіне (меншы толькі ў Брэсцкай вобласці). У структуры экспарту пераважаюць традыцыйныя для прамысловай і сельскагаспадарчай вытворчасці тавары: хімічныя, харчовыя, машыны і абсталяванне, тэкстыльныя, мяталы. У структуры імпарту прысутнічаюць, як правіла, гэтыя ж групы тавараў, але «іх змест» адрозніваецца. Зразумела, што гэта тая прадукцыя, у якой вобласць адчувае найбольшую патрэбу – вуглевадароды, спірты, кіслоты, палімеры, чорныя мяталы, прадукты для кармлення жывёлы, алей, свініна і інш. Сальда знешняга гандлю становіцца (большае толькі ў Мінскай і Гродзенскай абласцях). Асноўныя знешнегандлёвыя партнёры – Расія, Украіна, Германія, Казахстан і Польшча. Сярод раёнаў вобласці найбольшыя аб'ёмы

тавараабароту маюць Магілёўскі, Бабруйскі, Асіповіцкі, Шклоўскі і Крычаўскі.

Работа СЭЗ «Магілёў» характарызуецца не высокай эфектыўнасцю. Яна мае самую малую колькасць зарэгістраваных рэзідэнтаў (30) і самае вялікае адмоўнае сальда ў знешнім гандлі таварамі сярод усіх СЭЗ Беларусі.

Вобласць мае някепскія ўмовы для арганізацыі турысцкай дзейнасці і найперш багаты прыродны і культурна-гістарычны патэнцыял. Аднак на яго выкарыстанне аказвае адмоўны ўплыў радыяцыйна-экалагічны фактар. У яе межах склаліся 3 турысцкія раёны: Магілёўскі, Крычаўскі і Бабруйскі. Аднак, як і ў цэлым па краіне, выязны замежны турызм істотна пераважае над уяздным.

Унутраныя эканоміка-геаграфічныя адрозненні дазваляюць выдзяліць тры эканамічных падраёны на чале з трыма самымі буйнымі гаспадарчымі цэнтрамі: Магілёўскі, Бабруйскі і Крычаўскі. Па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйныя раёны Магілёўскай вобласці былі падзелены намі на 4 тыпы: 1) раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны») – Бабруйскі і Магілёўскі; 2) раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») – Кіраўскі, Клічаўскі, Касцюковіцкі, Мсціслаўскі, Чавускі і Шклоўскі; 3) раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Бялыніцкі, Быхаўскі, Глускі, Горацкі, Дрыбінскі, Крычаўскі, Круглянскі, Асіповіцкі, Хоцімскі і Чэрыкаўскі; 4) раёны з вельмі нізкім узроўнем развіцця («дэпрэсіўныя раёны») – Клімавіцкі, Краснапольскі і Слаўгарадскі [5].

Далейшае развіццё вобласці звязана з тэхнічным пераўзбраеннем прамысловых прадпрыемстваў, будаўніцтвам новых вытворчых аб'ектаў (міні ГЭС, міні ЦЭЦ, ветраўстановак, завода па вытворчасці ДСП і інш.), пашырэннем наменклатуры выпускаемай прадукцыі, паглыбленнем спецыялізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці, актыўнай экалагізацыяй вытворчасці разам з правядзеннем мерапрыемстваў па ліквідацыі наступстваў катастрофы на ЧАЭС.

Мінская вобласць

Размешчана ў цэнтры краіны і мяжуе з усімі астатнімі абласцямі. Плошча 39,9 тыс. км², насельніцтва 1,4 млн. чалавек, шчыльнасць насельніцтва 35 чал./км². У яе складзе 22 раёны, 23 гарады, у тым ліку горад абласнога падпарадкавання Жодзіна (62 тыс.чалавек), 18 пгт, 274 сельсаветы і 5208 сельскіх населенных пунктаў. Доля гарадскога насельніцтва 56% (самы нізкі паказчык у краіне). Буйнейшыя гарады Барысаў (147 тыс. чалавек), Салігорск (102 тыс. чалавек) і Маладзечна (94 тыс. чалавек).

У міжнародным падзеле працы вобласць вылучаецца вытворчасцю калійных угнаенняў і кар'ерных самазвалаў, ва ўнутрырэспубліканскім – харчовых тавараў, швейных вырабаў, скуры, машын і абсталявання, мэблі і інш. Найбольш заўважнае месца вобласці ў краіне па вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як калійныя ўгнаенні (100%), макаронныя вырабы (86%), вырабы з металічных парашкоў (79%), цукар-пясок (55%), трыкатажныя вырабы (45%), безалкагольныя напіткі (44%), мінеральныя воды (42%) і інш.

Для развіцця гаспадаркі і жыцця насельніцтва вобласць валодае спрыяльнымі ўмовамі. Асабліва важным з'яўляецца яе ЭГС. Нягледзячы на тое, што Мінская вобласць адзіная ў краіне, якая не мае выйсця да знешніх граніц, яе цэнтральнасць (мяжуе з усімі астатнімі рэгіёнамі), перасячэнне ў Мінску дзвух МТК (№2 і №9В), развітая сетка магістральных аўтамабільных дарог і чыгункі перакрываюць гэты недахоп. Мінск як абласны цэнтр знаходзіцца прыкладна на роўным удаленні ад сталіц суседніх краін і цэнтраў рэгіёнаў, якія мяжуюць з Беларуссю.

Прыродна-рэсурсны патэнцыял вобласці найперш вылучаецца сусветнымі запасамі калійных і каменных соляў Старобінскага радовішча. Рэспубліканскае значэнне маюць запасы торфу (1-е месца сярод абласцей), драўніны (2-е месца), гаручых сланцаў (Любанскае радовішча), жалезнай руды (Акалоўскае радовішча), сыравіна для вытворчасці будматэрыялаў,

рэкрэацыйныя рэсурсы (асабліва група Нарачанскіх азёр) і інш. Лідыруе ў краіне вобласць і па запасах падземнай вады.

Характар паверхні не стварае вялікіх перашкод для асваення тэрыторыі (пераважаюць вышыні 150-200 м над узроўнем мора). Адзіная праблема – высокая завалуненасць ворных зямель. Клімат умерана-кантынентальны. Вегетацыйны перыяд 185-195 дзён, колькасць ападкаў за год 580-680 мм. Глебы на ворыве пераважна дзярнова-падзолістыя (52%) і дзярнова-падзолістыя забалочаныя (34%), па грануламетрычнаму складу – рыхласупясчаныя (30%), лёгкасугліністыя (24%) і звязнасупясчаныя (24%). Усё гэта ў значнай ступені вызначыла высокую сельскагаспадарчую асвоенасць тэрыторыі (46,5%).

Лясістасць вобласці знаходзіцца прыкладна на сярэднярэспубліканскім узроўні (каля 40 %), аднак па раёнах вагаецца ад 51% у Лагойскім да 11% у Нясвіжскім.

Рэсурсы паверхневых вод вобласці не вельмі вялікія з-за водападзельнага яе становішча. Гэта акалічнасць вымушае несці вялікія выдаткі па водазабеспячэнні Мінска праз Вілейска-Мінскую водную сістэму, а таксама на падтрыманне шматлікіх штучных вадасховішчаў.

Экалагічная сітуацыя застаецца складанай, што звязана, з аднаго боку, з негатыўным уздзеяннем Мінска і іншых прамысловых цэнтраў (Салігорска, Барысава, Маладзечна, Жодзіна), з другога, - з наяўнасцю радыяцыйна-забруджаных зямель (2,3% тэрыторыі). Усяго забруджана радыяцыйнай звыш 150 населеных пунктаў у 10 раёнах, у якіх пражывае звыш 14 тыс. чалавек. Пэўнай стабілізацыі экасітуацыі спрыяюць шматлікія прыродаахоўныя тэрыторыі: Нацыянальны парк «Нарачанскі», Бярэзінскі біясферны запаведнік (часткова), 53 заказнікі і 190 помнікаў прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Аднак агульны ўзровень запаведвання (адносіны плошчы асабліва ахоўных прыродных тэрыторый да плошчы вобласці) меншы за сярэдні па Беларусі (адпаведна 6,3% і 8,0%).

Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял вобласці характарызуецца ўстойлівай тэндэнцыяй скарачэння колькасці насельніцтва (за 2001-2011 гг. на 8%). Каэфіцыент натуральных страт у 1,5 раза вышэйшы за сярэдні па краіне, а доля асоб старэй за працаздольны ўзрост складае 24% (больш толькі ў Віцебскай вобласці). Натуральны прырост у 2010 г. назіраўся толькі ў Мінскім раёне і Жодзіна. Адмоўнае сальда характэрна і для міграцыі насельніцтва (больш толькі ў Магілёўскай вобласці). Апошняе месца сярод усіх рэгіёнаў Беларусі яна займае па чакаемай працягласці жыцця (69 год).

Не лепшым чынам выглядае Міншчына і па большасці індыхатараў узроўню жыцця насельніцтва. Так, сярэднедушавыя грашовыя даходы, забяспечанасць яго бальнічнымі ложкамі і ўрачамі, колькасць асоб з вышэйшай адукацыяй на 1000 чалавек насельніцтва тут ніжэйшыя за сярэднія па краіне.

Занятае насельніцтва размеркавана па розных відах эканамічнай дзейнасці, аднак асноўная частка прыпадае на прамысловасць (27,5%), сельскую гаспадарку (14,5%), гандаль (13%), адукацыю (каля 9%), ахову здароўя (каля 7%), транспарт і сувязь (звыш 6%). Узровень беспрацоўя знаходзіцца на сярэднім для краіны ўзроўні – 0,6% (самы высокі ў Маладзечненскім і Салігорскім раёнах – 1%).

У вытворчасці ВУП Беларусі Міншчына займае 3-е месца пасля Мінска і Гомельшчыны (звыш 14%). Яго структура мае свае адметнасці. Па-першае, тут самая высокая доля апрацоўчай прамысловасці (55%) і сельскай гаспадаркі (13%), па-другое, тут самая нізкая доля транспарту і сувязі (менш 4%). Удзельная вага астатніх відаў дзейнасці не адрозніваецца моцна ад іншых рэгіёнаў.

Прамысловасць прадстаўлена 2,6 тыс. прадпрыемстваў (больш толькі ў Мінску), якія вырабляюць каля 15% усёй прадукцыі Беларусі. У яе структуры, у адрозненні ад іншых рэгіёнаў, адносна высокая доля горназдабыўной прамысловасці (0,7%), а вось на вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады прыпадае менш 6% усёй прадукцыі

(самы нізкі паказчык у краіне). Асноўны прамысловы патэнцыял вобласці сканцэнтраваны ў Салігорску, Барысаве, Заслаўі, Жодзіна, Маладзечна і Слуцку (70%).

Вядучае месца ў апрацоўчай прамысловасці належыць вытворчасці харчовых прадуктаў разам з напіткамі (20%), хімічнай вытворчасці (27%), вытворчасці транспартных сродкаў і абсталявання (8,5%), металургічнай вытворчасці і вытворчасці гатовых металічных вырабаў (8%) і вытворчасці машын і абсталявання (6,5%). Найбуйнейшымі вытворцамі гэтай і іншай прадукцыі з'яўляюцца:

- у вытворчасці харчовых прадуктаў разам з напіткамі – мясакамбінаты ў Слуцку, Барысаве, Маладзечне і Стоўбцах, малочныя камбінаты і заводы ў Слуцку, Маладзечне, Клецку, Валожыне, цукровыя камбінаты ў Слуцку і Гарадзеі, макаронныя фабрыкі ў Барысаве і Слуцку і інш.;

- у хімічнай вытворчасці і вытворчасці гумавых і пластмасавых вырабаў - «Беларуськалій» у Салігорску, «Барысаўскі завод медпрэпаратаў», «Фрэбар», «Гуматэхніка», «Барбытхім», «Паліміз» у Барысаве, «Нясвіжскі завод медпрэпаратаў», «Лекфарм» у Лагойску і інш.;

- у вытворчасці транспартных сродкаў і абсталявання – «Беларускі аўтамабільны завод» у Жодзіна;

- у вытворчасці машын і абсталявання – Барысаўскі завод «Аўтагідраўзмацняльнік», «БАТЭ», «Барысаўскі інструментальны завод», Маладзечанскі станкабудаўнічы завод» і інш.;

- у вытворчасці электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання – «Маладзечанскі радыёзавод «Спадарожнік», «Электрамодуль» у Маладзечна, «Зеніт» у Вілейцы і інш.;

- у металургічнай вытворчасці і вытворчасці гатовых металічных вырабаў – «Кавальскі завод цяжкіх штамповак» у Жодзіна, «Маладзечанскі завод лёгкіх металаканструкцый» і інш.;

- у апрацоўцы драўніны і вытворчасці вырабаў з дрэва – «Барысаўдрэў», «Барысаўскі дрэваапрацоўчы камбінат», «Маладзечналес», Буддэталі» у Вілейцы і інш.;

- у цэлюлозна-папяровай і мэблевай вытворчасці – папяровая фабрыка Дзяржзнака Беларусі ў Барысаве, «Маладзечнамэбля», «Слуцкмэбля», «Пухавіцкая кардонная фабрыка», «Сіняўская мэблевая фабрыка» і інш.;

- у вытворчасці неметалічных мінеральных прадуктаў – «Завод ЗЖБ» у Маладзечна і Барысаве, «Барысаўскі хрусталёвы завод», «Забудова» (пас. Чысць), «Любанскі завод будматэрыялаў» і інш.;

- у тэкстыльнай і швейнай вытворчасці – «Слуцкая тэкстыльная фабрыка», «Дзяржынская тэкстыльная фабрыка», «Дзяржынская швейная фабрыка «Эліз», «Калінка» і «Купалінка» у Салігорску, «Світанак» у Жодзіна, «Швейная фірма «Юнона» у Маладзечна і інш.

Другі па важнасці від дзейнасці ў рэгіёне – сельская гаспадарка. Яе спецыялізацыя – малочна-мясная жывёлагадоўля і свінагадоўля з развітым льнаводствам і бульбаводствам. Удзельная вага вобласці ў вытворчасці ўсёй сельгаспрадукцыі краіны вагаецца па гадах, але не апускаецца ў апошні час ніжэй 20% і застаецца самай высокай. У структуры вырабляемай прадукцыі пераважае раслінаводства (55%). Доля ворных зямель у структуры ўсіх сельгасзямель таксама з'яўляецца самай высокай у краіне – 68%, на лугі прыпадае амаль 30% і на пастаянныя культуры – каля 2%.

У структуры пасеваў пераважаюць збожжавыя і зернебабовыя культуры (48%), сярод якіх асноўнымі з'яўляюцца ячмень, пшаніца, трыцкале, жыта і авёс. Міншчына істотна пераўзыходзіць усе астатнія вобласці па плошчы збожжавых культур і застаецца асноўным рэгіёнам па іх вытворчасці ў Беларусі. Максімальныя плошчы іх пасеваў прыпадаюць на Слуцкі, Капыльскі, Салігорскі, Мінскі і Любанскі раёны.

Кармавыя культуры займаюць другое месца ў структуры пасеваў (36%). Па іх плошчы вобласць таксама з'яўляецца лідарам у краіне.

Найбольшыя яны ў Слуцкім, Салігорскім, Пухавіцкім, Любанскім і Капыльскім раёнах.

Сярод тэхнічных культур, на долю якіх прыпадае 7% пасяўных плошчаў вобласці, асноўнае месца займаюць рапс, цукровыя буракі і лён. Аднак, калі рапс вырошчваюць усе раёны, цукровыя буракі - толькі 12 (найбольшыя пасевы ў Слуцкім, Нясвіжскім, Капыльскім, Салігорскім і Клецкім), лён – толькі 15 (найбольшыя пасевы ў Слуцкім, Валожынскім, Крупскім, Вілейскім і Любанскім).

Самымі вялікімі ў Беларусі з'яўляюцца і пасевы бульбы Міншчыны (яе доля ў структуры пасяўных плошчаў вобласці 7%). Іх геаграфія мае, як правіла, прыгарадную арыентацыю. Невыпадкава асноўнымі раёнамі з'яўляюцца Мінскі, Чэрвеньскі, Салігорскі, Любанскі і Маладзечанскі. Гэта заканамернасць у цэлым прасочваецца і ў пасавах агародніны (на яе прыпадае 1,5% пасяўных плошчаў вобласці).

Для жывёлагадоўлі вобласці характэрны свае асаблівасці. Найперш трэба адзначыць тое, што яна мае самы вялікі ў Беларусі статак БРЖ, свіней і птушкі. Пры гэтым шчыльнасць першых дзвух відаў жывёлы знаходзіцца на сярэднерэспубліканскім узроўні – 48 галоў БРЖ на 100 га сельгасзямель і 71 галава свіней на 100 га ворных зямель. У структуры статку, як і ў цэлым па Беларусі, яўна дамінуе птушка, аднак яе доля тут – самая высокая (87%). Раёны з найбольшай колькасцю птушкі – Мінскі, Смалявіцкі, Дзяржынскі, Салігорскі і Маладзечанскі. Удзельная вага БРЖ і свіней у структуры статку прыкладна аднолькавая – адпаведна 6% і 7%. Аднак раёны з максімальнай колькасцю гэтых відаў жывёлы адрозніваюцца даволі істотна: БРЖ – Слуцкі, Нясвіжскі, Салігорскі, Капыльскі і Любанскі (1/3 статку вобласці), свінні – Барысаўскі, Нясвіжскі, Капыльскі, Уздзенскі і Вілейскі (35% статку вобласці).

Геаграфічныя адрозненні ў эфектыўнасці развіцця сельскагаспадарчай вытворчасці з'яўляюцца самымі высокімі сярод абласцей. Дастаткова адзначыць, што розніца паміж раёнамі ў вытворчасці валавой прадукцыі на 1

бала-гектар сельгасугоддзяў перавышае 5 раз (паміж Смалявіцкім, дзе яна самая высокая, і Крупскім, дзе яна самая нізкая).

Мінская вобласць вылучаецца ў краіне маштабамі будаўніцтва. Так, па ўводу ў дзеянне асноўных сродкаў у 2010 г. яна саступала толькі Гомельшчыне, а па аб'ёму інвестыцый у асноўны капітал сярод абласцей займала 1-е месца. Пры гэтым звыш 2/3 інвестыцый былі накіраваны на аб'екты вытворчага прызначэння. Трэба падкрэсліць, што на базе радовішча жалезных руд «Акалоўскае» у бліжэйшыя гады магчыма будаўніцтва горна-абагашчальнага камбіната па вытворчасці металізаваных акатышаў. Такі інвестыцыйны праект распрацаваны ў краіне і чакае свайго замежнага партнёра. З боку Беларусі яго ўдзельнікамі з'яўляюцца Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя і Міністэрства прамысловасці. Велічыня неабходных інвестыцый складае 1,8 млрд. дол. ЗША.

Транспарт і сувязь не маюць той вагі ў ВРП Мінскай вобласці, якую, яны маюць, напрыклад, у ВРП іншых рэгіёнаў. Нягледзячы на тое, што яна не самая вялікая па плошчы, тым не менш мае найбольшую працягласць аўтамабільных дарог агульнага карыстання (амаль 20 тыс. км). Тлумачыцца гэта найперш яе цэнтральным эканоміка-геаграфічным становішчам. У выніку па іх шчыльнасці Міншчына саступае толькі Гродзеншчыне (адпаведна 484 і 513 км на 1000 км² тэрыторыі). Аднак трэба падкрэсліць, што ў Мінскай вобласці амаль у кожным чацвертым раёне гэта шчыльнасць перавышае 600 км/1000 км², тады як у Гродзенскай – у кожным шостым.

Зусім інакш выглядае сітуацыя з чыгункай. Па яе працягласці Мінская вобласць саступае Віцебскай і Брэсцкай, а па шчыльнасці займае апошняе месца (22 км/1000 км² тэрыторыі). Чатыры раёны ўвогуле не маюць чыгункі: Бярэзінскі, Лагойскі, Уздзенскі і Чэрвеньскі. Прыкладна на гэтым жа ўзроўні знаходзяцца і паказчыкі работы транспарту (груза- і пасажыраабарот). Сярод раёнаў з найбольшым грузаабаротам аўтатранспарту неабходна адзначыць Барысаўскі, Дзяржынскі, Смалявіцкі, Маладзечанскі і Салігорскі.

Не вельмі прывабна выглядаюць і паказчыкі работы сувязі. Так, па даходах ад яе паслуг Міншчына на апошнім месцы. Далучанасць да Інтэрнэту арганізацый і хатніх гаспадарак выглядае горш, чым сярэднія паказчыкі па краіне. Такое становішча ў пэўнай ступені можна растлумачыць уплывам Мінска, які «паглынае» частку карыстальнікаў паслугамі з вобласці.

Вельмі важную ролю ў сацыяльна-эканамічным развіцці вобласці адыгрывае знешні гандаль. Па агульнаму знешнегандлёваму тавараабароту яна займае 1-е месца, што тлумачыцца размяшчэннем на яе тэрыторыі буйных экспартаарыентаваных прадпрыемстваў. Невыпадкава Мінскі, Салігорскі, Смалявіцкі, Барысаўскі і Слуцкі раёны характарызуюцца максімальнымі яго аб'ёмамі. У структуры экспарту пераважаюць хімічныя тавары, машыны, транспартныя сродкі і абсталяванне, харчовыя прадукты разам з сыравінай для іх вытворчасці, а таксама мяталы. У структуры імпарту – машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, хімічныя тавары, мяталы і харчовыя прадукты. Сальда знешняга гандлю як таварамі, так і паслугамі станоўчае. Асноўныя знешнегандлёвыя партнёры – Расія, Індыя, Бразілія, Германія і Украіна.

Міншчына – адзін з найбольш развітых рэкрэацыйных рэгіёнаў Беларусі. Яе тэрыторыя ўваходзіць у склад 4 рэкрэацыйна-турысцкіх раёнаў: Мінскага, Маладзечанска-Нарачанскага, Барысаўскага і Слуцкага. Вобласць спецыялізуецца на арганізацыі аздарэўлення-турысцкага, курортна-лячэбнага і экскурсійнага абслугоўвання. Штогод яе наведваюць не менш 2 тыс. арганізаваных замежных турыстаў, аднак колькасць жыхароў вобласці, якія выязджаюць за межы Беларусі значна большая.

Унутрыабласныя эканоміка-геаграфічныя адрозненні даволі істотныя, што звязана, з аднаго боку, з яе выцягнутасцю з поўначы на поўдзень, з другога, - з моцным уздзеяннем Мінска на сацыяльна-эканамічнае развіццё ўсёй тэрыторыі. Пры правядзенні эканамічнага раяніравання ў межах вобласці найчасцей выдзяляюць чатыры падраёны: Мінскі (цэнтральны), Маладзечанска-Вілейскі (паўночна-заходні), Слуцка-Салігорскі (паўднёвы) і

Барысаўска-Жодзінскі (паўночна-усходні). Аднак у залежнасці ад таго, якія тэрыторыі ўключаюць у зону ўплыву Мінска, межы і колькасць падраёнаў змяняюцца. Напрыклад, Г.У.Рыдзеўскі [3] у Мінскі сацыяльна-экалага-эканамічны раён уключае ўсе адміністрацыйныя раёны вобласці, акрамя Салігорскага. У сённяшніх умовах, калі распачата будаўніцтва Беларускай АЭС, пытанне сацыяльна-эканамічнага цягацення навакольных тэрыторый да сталіцы патрабуе ўдакладнення.

Па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйныя раёны Мінскай вобласці былі падзелены на 4 тыпы: 1) раёны з вельмі высокім узроўнем развіцця («раёны-лідары») – Дзяржынскі, Мінскі, Салігорскі і Смалявіцкі; 2) раёны з высокім узроўнем развіцця («развітыя раёны») – Нясвіжскі і Слуцкі; 3) раёны з сярэднім узроўнем развіцця («пераходныя раёны») – Бярэзінскі, Барысаўскі, Клецкі, Капыльскі, Крупскі, Маладзечанскі і Мядзельскі; 4) раёны з нізкім узроўнем развіцця («стагніруючыя раёны») – Вілейскі, Валожынскі, Лагойскі, Любанскі, Пухавіцкі, Старадарожскі, Стаўбцоўскі, Уздзенскі і Чэрвеньскі [5].

Праграмай сацыяльна-эканамічнага развіцця вобласці на бліжэйшыя гады прадугледжана правядзенне мадэрнізацыі і рэканструкцыі рудаўпраўленняў і абагачальных фабрык на ВА «Беларуськалій», абнаўленне выпуску кар'ернай тэхнікі на ААТ «БелАз», асваенне прадпрыемствамі рэгіёна вытворчасці новых агрэгатаў для дарожнай тэхнікі, выпуск інавацыйнай прадукцыі. З новых вытворчасцей трэба таксама нагадаць будаўніцтва дрожжавага завода на базе Слуцкага цукрова-рафінаднага камбіната магутнасцю 40 тыс. т у год.

Горад Мінск

З'яўляецца сталіцай Беларусі, яе палітычным, эканамічным, навуковым, адукацыйным і культурным цэнтрам, а таксама адміністрацыйным цэнтрам Мінскай вобласці і Мінскага раёна. Гэта самы вялікі горад і найбуйнейшы

прамыслова-транспартны вузел, мае статус самастойнай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі і дзеліцца на 9 адміністрацыйных раёнаў. Яго плошча на пачатак 2012 г. складала 307 км², насельніцтва 1,9 млн. чалавек. З 1998 г. функцыянуе СЭЗ «Мінск».

Мінск як горад еўрапейскага значэння адыграе важную ролю ў развіцці міжнароднай дзейнасці: размяшчэнні аб'ектаў міжнароднага гандлю, крэдытна-фінансавых арганізацый, навукова-даследчых і інвацыйных цэнтраў, правядзенні міжнародных спартыўных мерапрыемстваў, канферэнцый, выставак і інш. У міжнародным падзеле працы ён вылучаецца вытворчасцю трактароў, аказанні транспартных і дзелавых паслуг. Спецыялізацыю Мінска ва ўнутрырэспубліканскім падзеле працы вызначаюць найперш вытворчасць транспартных сродкаў, машын і абсталявання, некаторых харчовых прадуктаў, будаўнічых матэрыялаў і інш. Найбольш заўважная доля Мінска ў вытворчасці такіх відаў прадукцыі, як тралейбусы, рухавікі ўнутранага спальвання, сілавыя трансфарматары, будаўнічыя пнеўматычныя пагрузчыкі, шампанскае і ігрыстае віно (100% выпуску ў Беларусі), трактары (99%), пральныя машыны (99%), гіпс (98%), грузавыя аўтамабілі (90%), шэрсцяныя тканіны (88%), аўтобусы (86%), веласіпеды (84%), падшыпнікі (81%), хлебапякарныя дрожджы (89%) і г.д.

Для сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця горада склаліся спрыяльныя перадумовы. Найперш – гэта яго ЭГС. Мінск размешчаны практычна ў цэнтры Беларусі (геаграфічны цэнтр - в.Антанава - знаходзіцца на адлегласці 40 км), на перакрываўанні аўтамабільных і чыгуначных магістраляў, зручна звязаны з усімі яе рэгіёнамі. Менавіта статус сталічнага горада і спрыяльнасць становішча абумовілі яго хуткае развіццё і рост колькасці насельніцтва, асабліва ў другой палове XX ст. да пачатку 1990-х гадоў. Па тэмпах росту колькасці жыхароў за ўказаны перыяд Мінск пераўзыходзіў не толькі астатнія гарады Беларусі, але і шматлікія гарады былога СССР. Крызіс пераходнага перыяду запаволіў тэмпы яго развіцця (прамысловага, дэмаграфічнага і інш.), аднак ён па-ранейшаму застаецца

лідарам па важнейшых параметрах сацыяльна-эканамічнага, навукова-тэхнічнага, інавацыйнага, адукацыйнага і культурнага развіцця. Сёння Мінск – гэта шматфункцыянальны мегаполіс, які вылучаецца не толькі на карце СНД, але і Еўропы.

Важную ролю ў развіцці горада адыгрывае сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял. Па-першае, Мінск з'яўляецца адным з немногіх рэгіёнаў Беларусі, дзе мае месца натуральны прырост насельніцтва (1,6‰ у 2010 г.), а сальда міграцыі самае вялікае (звыш 17 тыс. чалавек). Па-другое, тут самая нізкая доля асоб пенсійнага ўзросту (20%). Па-трэцяе, па колькасці асоб з вышэйшай адукацыяй на 1000 чалавек насельніцтва ён таксама лідар у краіне. Значна лепш за іншыя рэгіёны выглядае Мінск і па некаторых індыхатарах узроўню жыцця насельніцтва: сярэднядушавых грашовых даходах, забяспечанасці насельніцтва легкавымі аўтамабілямі і ўрачамі, чакаемай працягласці жыцця, узроўню беспрацоўя, добраўпарадкаванасці жыллёвага фонду і інш. Разам з тым па забяспечанасці насельніцтва жыллём, бальнічнымі ложкамі ён саступае іншых рэгіёнам краіны. З адміністрацыйных раёнаў найбольшую колькасць насельніцтва маюць Фрунзенскі, Маскоўскі і Заводскі, найменшую – Партызанскі, Цэнтральны і Кастрычніцкі.

Мае свае адметнасці горад і ў занятасці насельніцтва. Як сталіца, ён канцэнтруе найбольш важныя дзяржаўныя ўстановы і аб'екты (інстытуцыянальнай інфраструктуры, аховы здароўя, адукацыі, навукі і інш.), якія абслугоўваюць насельніцтва ўсёй Беларусі. Не выпадкова доля занятых у прамысловасці тут ніжэйшая за сярэдні паказчык па краіне. А вось удзельная вага занятых у гандлі, кіраванні, фінансавай і іншых відах дзейнасці значна пераўзыходзіць адпаведныя паказчыкі па Беларусі.

У рэгіянальнай структуры ВУП краіны Мінск застаецца бясспрэчным лідарам (27%). Яго ВРП большы за суму ВРП Мінскай і Магілёўскай абласцей, узятых разам. Структура ВРП сталіцы адрозніваецца ад адпаведнай структуры абласцей. Звяртае на сябе ўвагу адносна невысокая доля

прамысловасці (42%), тады як доля гандлю, рамонту аўтамабіляў, бытавых вырабаў і прадметаў асабістага карыстання (19%), транспарту і сувязі (амаль 13%), аперацый з нерухомай маёмасцю, арэндай і прадастаўленнем паслуг спажывецам (10%), гасцініц і рэстаранаў (1,2%) з'яўляецца самай высокай.

Прамысловую прадукцыю вырабляюць звыш 2,6 тыс. прадпрыемстваў. У яе вытворчасці Мінск саступае толькі Гомельскай вобласці (адпаведна 18% і 21%). Структура апрацоўчай прамысловасці мае яскрава выражаную машынабудаўнічую арыентацыю. Так, на долю вытворчасці машын і абсталявання; транспартных сродкаў і абсталявання; электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання разам прыпадае 53% усёй прадукцыі. Найбуйнейшымі прадпрыемствамі з'яўляюцца «МАЗ», «МТЗ», «Амкадор», «Інтэграл», «Мінскі завод колавых цягачоў», «Мотовело», «Мінскі маторны завод», «БелОМА-ММЗ імя С.І.Вавілава», «Гарызонт», «Атлант», «Планар» і інш.

Другое месца займае вытворчасць харчовых прадуктаў разам з напіткамі і тытуню (14%). Яе прадпрыемствы зарыентаваны галоўным чынам на задавальненне патрэб жыхароў горада. Аднак шэраг прадуктаў (кандытарскія вырабы, алкагольныя напіткі, мінеральная вада і іншыя) у значнай ступені экспартуюцца за межы Беларусі. Найбуйнейшыя прадпрыемствы гэтай вытворчасці – «Мінскі мясакамбінат», «Камунарка», «Слодыч», «Мінск-Крышталь», «Мінскі маргарынавы завод», «Крыніца», «Мінскі завод ігрыстых він», «Дражжавы камбінат» і інш.

Заўважнае месца ў структуры апрацоўчай прамысловасці займае металургічная вытворчасць і вытворчасць гатовых металічных вырабаў (7%). Іх прысутнасць у прамысловым комплексе горада тлумачыцца шырокім развіццём машынабудавання. Металургічная вытворчасць, як правіла, тэхналагічна звязана з ім і прадстаўлена цэхамі ліцця металаў на «МТЗ», «МАЗе» і інш. Аднак існуюць і спецыялізаваныя прадпрыемствы па выпуску гатовых металічных вырабаў (напрыклад, «Мінскі завод ацяпляльнага абсталявання», «Прамарматура» і інш.).

Атрамала развіццё ў Мінску і вытворчасць неметалічных мінеральных прадуктаў, на якую прыпадае каля 6% усёй прадукцыі апрацоўчай прамысловасці. Яна прадстаўлена рознымі прадпрыемствамі па выпуску вырабаў з бетону, гіпсу, керамічных плітак і інш.

Прыкладна на гэтым жа ўзроўні знаходзіцца цэлюлозна-папяровая вытворчасць і выдавецкая дзейнасць (звыш 5%). Як буйнейшы навуковы і адукацыйна-культурны цэнтр краіны, Мінск валодае вялікімі паліграфічнымі магутнасцямі, на якіх штогод выпускаюць мільённымі накладамі кнігі, часопісы, газеты і іншую друкаваную прадукцыю. Асноўныя прадпрыемствы выдавецкай дзейнасці – «Мінскі паліграфкамбінат», «Беларускі Дом друку» і інш. Трэба адзначыць, што ў гэтым відзе дзейнасці, акрамя дзяржаўных прадпрыемстваў, прысутнічаюць і шматлікія прыватныя выдаўцы.

Хімічная вытворчасць, на долю якой прыпадае звыш 4% прадукцыі, мае пераважна фармацэўтычны накірунак. Сярод асноўных вытворцаў неабходна нагадаць «Белмедпрэпараты», «Дыалек», «Мінскінтэркапс», «ОліБел» і інш.

Не атрымала шырокага развіцця ў сталіцы вытворчасць гумавах і пластмасавых вырабаў (каля 4% прадукцыі апрацоўчай прамысловасці). Асноўныя прадпрыемствы – «Тэрмапласт» і «Белпластык».

Пэўнае месца ў структуры апрацоўчай прамысловасці займае тэкстыльная і швейная вытворчасць (звыш 3% прадукцыі). Аднак аб'ёмы выпуску яе прадукцыі значна скараціліся за апошнія два дзесяцігоддзі. Найбуйнейшыя прадпрыемствы – «Камволь», «Сукно», «Мілавіца», «Цэнтр Моды» і інш.

Яшчэ больш сціпла выглядае вытворчасць скуры, вырабаў з яе і вытворчасць абутку (1%). Аднак прадпрыемстваў па выпуску гэтай прадукцыі ў Мінску даволі шмат, у тым ліку з замежным капіталам: «Галантэя», «ЛеГранд», «Чэвляр», «Рэйліт», «Оціка», «Прамень» і інш.

З іншых відаў прамысловай дзейнасці неабходна адзначыць вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі, газу і вады. Яе ўдзельная вага ў

ВРП Мінска 7,5% (гэта самы нізкі паказчык з усіх рэгіёнаў, акрамя Мінскай вобласці). Тым не менш на тэрыторыі горада і ў яго наваколлі размешчаны шэраг ЦЭЦ, якія забяспечваюць яго гаспадарку, насельніцтва электраэнергіяй і цяплом.

Мінск як буйнейшы індустрыяльны цэнтр краіны, характарызуецца вялікімі маштабамі будаўніцтва, на долю якога прыпадае 10% ВРП. З усіх рэгіёнаў Беларусі ён займае першае месца як па ўводу ў дзеянне асноўных сродкаў, так і па аб'ёму інвестыцый у асноўны капітал, аб'ёму падрадных работ. Пры гэтым, у адрозненні ад іншых рэгіёнаў, толькі ў сталіцы звыш паловы інвестыцый у 2010 г. была накіравана на сацыяльныя аб'екты. З адміністрацыйных раёнаў максімальнымі аб'ёмамі падрадных работ характарызаваліся Фрунзенскі, Савецкі і Першамайскі, мінімальнымі – Кастрычніцкі, Партызанскі і Цэнтральны.

Мінск характарызуецца таксама самымі вялікімі аб'ёмамі замежных інвестыцый (звыш $\frac{3}{4}$ усіх інвестыцый Беларусі). Важна падкрэсліць, што ў іх структуры яўна дамінуюць прамыя інвестыцыі (75%).

Сталічная функцыя Мінска ў значнай ступені зрабіла адбітак на рабоце транспарту і сувязі. Па важнейшых параметрах іх работы (колькасці перавезеных пасажыраў, пасажыра- і грузаабароту, даходах ад паслуг сувязі, далучанасці насельніцтва і арганізацый да Інтэрнэту і інш.) ён застаецца паза канкурэнцыяй.

Бясспрэчным лідарам Мінск з'яўляецца і па аб'ёму знешнегандлёвага тавараабароту (звыш 40% тавараабароту Беларусі). Аднак гэта акалічнасць звязана не толькі з магутным патэнцыялам горада, але часткова і з рэгістрацыяй шматлікіх суб'ектаў гаспадарання ў сталіцы краіны. У структуры экспарту пераважаюць мінеральныя прадукты, машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, хімічныя і харчовыя тавары, прадукцыя дрэваапрацоўкі, у структуры імпарту – машыны, абсталяванне і транспартныя сродкі, мінеральныя прадукты, хімічныя тавары, мяталы і харчовыя тавары. Асноўныя знешнегандлёвыя партнёры – Расія, Украіна,

Нідэрланды, Венесуэла і Германія. Сальда знешнегандлёвага тавараабароту – адмоўнае. Унёсак раёнаў у знешнегандлёвы тавараабарот горада моцна адрозніваецца: ад 9 млрд. дол. ЗША у Першамайскім да 1,5 млрд. дол. ЗША ў Кастрычніцкім.

Лідарства Мінска сярод рэгіёнаў краіны па значнай колькасці сацыяльна-эканамічных індыхатараў яшчэ не сведчыць аб адсутнасці праблем, якія перашкаджаюць яго далейшаму развіццю. Найбольш важнымі сярод іх з'яўляюцца экалагічныя, жыллёвыя, транспартныя і інш. Частковаму іх рашэнню ў бліжэйшыя гады павінна паспрыяць развіццё навукаёмістых вытворчасцей, рэалізацыя маштабных інавацыйных праектаў, шырокае жыллёвае будаўніцтва, у тым ліку і ў гарадах спадарожніках (Смалявічах, Дзяржынску, Заслаўі і інш.), пашырэнне ліній метрапалітэну, актыўнае будаўніцтва іншых аб'ектаў сацыяльнай інфраструктуры.

Літаратура

1. Мешечко, Е.Н. Краеведение: учебно-методическое пособие. Брест, 2011.
2. Регионы Республики Беларусь. Статистический сборник. Мн., 2011.
3. Ридевский, Г.В. Территориальная организация Республики Беларусь: социально-эколого-экономическая модель перехода к устойчивому развитию: монография / Г.В.Ридевский. – Могилёв, 2007.
4. Программа социально-экономического развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы. Мн., 2011.
5. Сасноўскі, В.М. Дыферэнцыяцыя ва ўзроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця адміністрацыйных раёнаў Беларусі і іх тыпалогія. Геаграфія: праблемы выкладання. Мн., 2011, №3, с.3-17.
6. Современная Беларусь. В 3-х томах. Т.2. Экономический и научный потенциал. Энциклопедический справочник. Мн., 2007.
7. Строчко, О.Д. Территориальная структура реального сектора экономики Витебской области. Витебск, 2008.

Змест

Уводзіны.....	2
Раздзел 1. Тэарэтычныя асновы курса і агульная палітыка-геаграфічная і эканоміка-геаграфічная характарыстыка Рэспублікі Беларусь.....	4
Лекцыя 1. Эканамічная і сацыяльная географія Беларусі як вучэбная дысцыпліна: мэта, задачы і месца ў сістэме геаграфічных ведаў.....	4
Лекцыя 2. Рэспубліка Беларусь у СНД, еўрапейскай і сусветнай супольнасцях.....	14
Лекцыя 3. Асаблівасці і тэндэнцыі сучаснага сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.....	29
Раздзел 2. Умовы і фактары ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця і тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі Беларусі.....	37
Лекцыя 4. Эканоміка-геаграфічнае і геапалітычнае становішча Беларусі як фактар устойлівага развіцця і тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі.....	37
Лекцыя 5. Прыродна-рэсурсны патэнцыял Беларусі як фактар устойлівага развіцця і тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі.....	47
Лекцыя 6. Сацыяльна-дэмаграфічны патэнцыял Беларусі як фактар устойлівага развіцця.....	69
Лекцыя 7. Вытворчы, навукова-тэхнічны і інвацыйны патэнцыялы Беларусі як фактар устойлівага развіцця.....	88
Лекцыя 8. Гаспадарчая асвоенасць тэрыторыі Беларусі як вынік і фактар тэрытарыяльнай арганізацыі гаспадаркі і насельніцтва.....	101

Раздзел 3. Структура эканомікі па відах эканамічнай дзейнасці і тэрытарыяльная арганізацыя. Міжгаспадарчыя комплексы.....	111
Лекцыя 9. Структура эканомікі па відах эканамічнай дзейнасці і тэрытарыяльная структура гаспадаркі Беларусі. Міжгаспадарчыя комплексы.....	111
Лекцыя 10. Паліўна-энергетычны комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	125
Лекцыя 11. Металурга-машынабудаўнічы комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	135
Лекцыя 12. Хімічны комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	144
Лекцыя 13. Лесапрамысловы комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	151
Лекцыя 14. Аграрна-прамысловы комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	158
Лекцыя 15. Будаўніча-прамысловы комплекс: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	172
Лекцыя 16. Комплекс па вытворчасці спажывецкіх тавараў: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	179
Лекцыя 17. Віды эканамічнай дзейнасці па аказанні паслуг: склад, асаблівасці сучаснага развіцця і размяшчэння.....	187
Лекцыя 18. Знешнеэканамічныя сувязі Беларусі.....	203
Раздзел 4. Эканоміка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі і характарыстыка яе рэгіёнаў.....	222
Лекцыя 19. Рэгіянальная палітыка і тэрытарыяльныя прапорцыі ў развіцці і размяшчэнні прадукцыйных сіл Беларусі.....	222
Лекцыя 20. Эканоміка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі.....	234
Лекцыя 21. Эканоміка-геаграфічная характарыстыка рэгіёнаў Беларусі.....	252